

Передплатний індекс
60134

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

№ 2 (30), 2025

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

№ 2 (30), 2025

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2(30)

Київ 2025

**THE STATE INSTITUTION
“INSTITUTE OF WORLD HISTORY
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE”**

PROBLEMS OF WORLD HISTORY

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 2(30)

KYIV 2025

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21441-11241Р від 04.08.2015 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з історичних наук (спеціальність 032. Історія та археологія) відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021, № 157 (додаток 4)

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України» (протокол № 3 від 5 травня 2025 р.)*

Науковий журнал покликаний ознайомлювати широке коло читачів, а саме науковців, педагогів, студентів, громадсько-політичних діячів та усіх, хто цікавиться всесвітньою історією і новітніми науковими дослідженнями у цій галузі.

Редакційна колегія

Кудряченко А.І., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (ДУ «ІВІ НАН України») (головний редактор)
Ткаченко В.М., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (ДУ «ІВІ НАН України») (заступник головного редактора)
Лакішик Д.М., канд. іст. наук, с.н.с. (ДУ «ІВІ НАН України») (відповідальний секретар)
Віднянський С.В., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Інститут історії України НАН України)
Городня Н.Д., д-р іст. наук, доц. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Зернецька О.В., д-р політ. наук, проф. (ДУ «ІВІ НАН України»)
Казакевич Г.М., д-р іст. наук, доц. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Каколевські І., д-р іст. наук, проф. (Центр історичних досліджень Польської академії наук у Берліні, ФРН)
Карнер Ш., д-р іст. наук, проф. (Інститут досліджень наслідків війни, м. Грац, Австрія)
Мартинюк А.Ю., д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАН України)
Потехін О.В., д-р іст. наук (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка)
Руссев Н.Д., д-р іст. наук, проф. (Тараклійський державний університет імені Григорія Цамблака, Молдова)
Солошенко В.В., канд. іст. наук, доц. (ДУ «ІВІ НАН України»)
Срібняк І.В., д-р іст. наук, проф. (Київський столичний університет імені Бориса Грінченка)
Толстов С.В., канд. іст. наук, доц. (ДУ «ІВІ НАН України»)

Рецензенти:

Грищенко Т.А., д-р іст. наук, доц. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Яблонський В.М., д-р іст. наук, доц. (Київський столичний університет імені Бориса Грінченка)

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей.

Тексти подаються в авторській редакції.

Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

Адреса редакційної колегії:

01054, Київ, вул. Леонтовича, 5, Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»
Тел.: (044) 235-44-99, e-mail: pwh_journal@ukr.net
Засновник та видавець: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»
Заснований 2015 р. Періодичність наукового видання до 4 разів на рік

© Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Certificate of state registration KB № 21441-11241P of 04.08.2015

The journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine (category “B”) in historical sciences (specialty 032. History and archeology) in accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 09.02.2021, № 157 (Appendix 4)

*Recommended by Academic Council of the State Institution
“Institute of World History of the NAS of Ukraine” (Protocol № 3 of May 5, 2025)*

Scientific journal aims to introduce the latest research in the field of history to a wide range of readers, such as teachers, students, researchers, civic and political leaders and all those interested in the history.

Editorial board

Kudryachenko A., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Editor in Chief)
Tkachenko V., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Deputy Editor in Chief)
Lakishyk D., Ph.D. in History, Senior Research Fellow (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Executive secretary)
Vidnyanskyi S., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine)
Gorodnia N., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Zernetska O., Doctor of Political Sciences, Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)
Kazakevych G., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Kąkolewski L., Doctor of Historical Sciences, Professor (The Centre for Historical Studies in Berlin of the Polish Academy of Sciences in Berlin, Germany)
Karner S., Doctor of Historical Sciences, Professor (Ludwig Boltzmann Institute for the Research of Consequences of War, Graz, Austria)
Martynov A., Doctor of Historical Sciences, Professor (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine)
Potekhin O., Doctor of Historical Sciences (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko)
Russev N., (Grigoriy Tsamblak Taraclia State University, Moldova)
Soloshenko V., Ph.D. in History, Associate Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)
Sribnyak I., Doctor of Historical Sciences, Professor (Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University)
Tolstov S., Ph.D. in History, Associate Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)

Reviewers:

Hryshchenko T., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Yablonskiy V., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University)

Authors are responsible for the selection, accuracy of facts, quotations, proper names, place names and other information. The texts are submitted in author’s edition. Reprint is possible with reference to the author and publication.

Editorial address:

01054, Kyiv, 5, Leontovycha str., The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”
Phone: (044) 235-44-99, e-mail: pwh_journal@ukr.net
Founder and Publisher: The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”
Founded in 2015. Frequency publication 4 times a year.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Вацеба Р.М. Полабські серби у добі Людольфінгів-Оттонів (Частина 2)9

НОВА ІСТОРІЯ

Священко З.В., Скрипник О.М. Панафриканізм – перший ідейно-політичний рух в Африці: зародження та розвиток наприкінці XIX – у першій половині XX ст.30

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

Дацків І.Б. Формування головних векторів зовнішньополітичного курсу Директорії УНР45

Візняк Я.Я. Українсько-литовські двосторонні відносини наприкінці XX – початку XXI ст: формування договірно-правової бази57

Потєхін О.В. Світовий порядок за Ф. Д. Рузвельтом та його руйнація70

Сухобокова О.О. Військова допомога уряду Канади Україні в умовах повномасштабної російсько-української війни (лютий 2022 – березень 2025 рр.)104

Кудряченко А.І., Мартинов А.Ю. Вибори німецького бундестагу 2025 р.: внутрішньополітичні і зовнішньополітичні наслідки119

Зелінський А.Л. Причини і наслідки падіння режиму аль-Асадів142

КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС

Солошенко В.В. Конфіскації єврейського майна в Україні під час Другої світової війни і проблема реституції170

Шевчук Т.В., Тарасюк М.Ю. Роль штучного інтелекту у збереженні історичних пам'яток183

ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

Добролюбська Ю.А. Танатологія та анатомія французького хірурга Марі Франсуа Ксав'є Біша191

ФУНДАТОРИ СУЧАСНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ

Ткач Д.І. Видатні постаті: фундатори сучасної дипломатії України199

Ткач Д.І., Ромашко І.А. Анатолій Максимович Зленко: життєвий шлях та становлення видатного дипломата незалежної України	203
Ткач Д.І., Шиян Р.В. Геннадій Йосипович Удовенко: життєвий шлях та вагомий внесок у розвиток міжнародних відносин України	211
Ткач Д.І., Пяткевич А.В. Антон Денисович Бутейко: дипломат і державник незалежної України	219
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	227
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ	230

CONTENTS

HISTORY OF THE MIDDLE AGES

Vatseba R. The Elbe Serbs in the Age of the Ottonians (Part 2)9

MODERN HISTORY

Sviashchenko Z., Skrypnyk O. Pan-Africanism – the First Ideological and Political Movement in Africa: Origin and Development at the End of the 19th – First Half of the 20th Century30

CONTEMPORARY HISTORY

Datskiv I. Formation of the main Vectors of the Foreign Policy Course of the Directory of the UNR45

Vizniak Ya. Ukrainian-Lithuanian Bilateral Relations at the End of the 20th – Beginning of the 21st Century: Formation of the Contractual Legal Basis57

Potiekhin O. The World Order According to Franklin D. Roosevelt and Its Dismantling70

Sukhobokova O. Canadian Government Military Assistance to Ukraine in the Face of a Full-Scale Russian-Ukrainian War (February 2022 – March 2025)104

Kudryachenko A., Martynov A. German Bundestag Elections 2025: Domestic and Foreign Policy Consequences119

Zelinskyi A. Causes and Consequences of the Fall of the Al-Assad Regime142

CULTURAL AND CIVILIZATIONAL PROCESS

Soloshenko V. The Confiscations of Jewish Property in Ukraine during World War II and the Problem of Restitution170

Shevchuk T., Tarasiuk M. The Role of Artificial Intelligence in the Preservation of Historical Monuments183

HISTORICAL PORTRAIT

Dobrolyubska Y. Thanatology and Anatomy of a French Surgeon Marie Francois Xavier Bichat191

FOUNDERS OF MODERN DIPLOMACY OF UKRAINE

Tkach D. Outstanding Personalities: Founders of Modern Ukrainian Diplomacy199

<i>Tkach D., Romashko I.</i> Anatoliy Maksymovych Zlenko: The Life and Formation of an Outstanding Diplomat of Independent Ukraine	203
<i>Tkach D., Shiyani R.</i> Hennady Yosipovych Udovenko: Life Path and Significant Contribution to the Development of International Relations of Ukraine	211
<i>Tkach D., Piatkevich A.</i> Anton Denysovych Buteiko: Diplomat and Statesman of Independent Ukraine	219
CONTRIBUTORS	227
REQUIREMENTS FOR REGISTRATION OF ARTICLES TO PUBLISH IN THE JOURNAL	230

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

УДК 94(367:430.2):327(430).022
<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-30-1>

Вацеба Р.М.
<https://orcid.org/0000-0002-0276-8131>

ПОЛАБСЬКІ СЕРБИ У ДОБІ ЛЮДОЛЬФІНГІВ-ОТТОНІВ¹ (ЧАСТИНА 2)

У статті комплексно переосмислено історичну долю сербських спільнот межиріччя Заале та Мульде у добі Людольфінгів-Оттонів. Розглянуто їхню роль у системі міжнародних відносин першої половини X ст., визначено позицію в конфліктах Людольфінгів з угорцями, далемінцями-гломачами, гаволянами-стодоранами та Чеським князівством Пржемисловичів. На основі аналізу політичної ситуації у регіоні та запропонованої реконструкції епізодів співпраці полабських сербів з Генріхом Птахоловом спростовано поширений в історіографії стереотип про домінування у середовищі етнопотестарних утворень досліджуваного ареалу проугорської орієнтації.

Уточнено хронологію інтеграції межиріччя Заале та Мульде до Саксонського герцогства, запропоновано її періодизацію. Заперечено інтерпретацію військово-стратегічного освоєння Генріхом Птахоловом цих теренів у 921 році в контексті наративу завоювання та поневолення слов'ян, наголошено на зумовленості відповідних заходів потребою оборони Саксонії від угорських набігів, а також необхідністю протидії коаліції Стодоранської династії та чеських Пржемисловичів. Підтримано тезу Е. О. Шульце про подальше збереження внутрішньої автономії сербських князівств у 20–40-х рр. X ст. Виходячи з ідентифікації згаданих Відукіндом Корвейським *agrarii milites* зі слов'янськими витязями-ветеничами розкрито сербський контекст військової реформи Генріха I Птахолова, реконструйовано її соціальні наслідки, простежено вплив на інтеграційні процеси у довгостроковій перспективі.

Описано запровадження у межиріччі Заале та Мульде безпосереднього саксонського управління і створення церковної організації, охарактеризовано систему бургвартів, оттонівську колонізацію та становище місцевого слов'янського населення. Розкрито особливості етнічної політики Оттонів на новоприєднаних землях Білої Сербії. Услід за К. Генкстом і Г. Е. Шрате констатовано використання слов'янської мови в офіційній та приватній комунікації, визнання слов'янської правової традиції в судовій практиці, збереження первинного господарського та соціального укладу сербських громад, а також залучення політичної еліти полабських сербів до нових управлінських структур.

Ключові слова: Біла Сербія, Саксонське герцогство, доба Оттонів, слов'яни, полабські серби, гломачі, Генріх I Птахолов, Оттон I Великий, інтеграція, *agrarii milites*, система бургвартів.

¹ В основу статті покладено матеріали доповіді «Політика Генріха I Птахолова та Оттона I Великого стосовно білих сербів: спроба переосмислення», виголошеної на всеукраїнській науковій конференції «Історичні читання пам'яті професора Леонтія Войтовича» (Львів, 16–17 травня 2024 р.), а також доповнені та перероблені фрагменти доповіді «Слов'янський слід у військовій реформі Генріха I Птахолова», представленої в матеріалах міжнародної наукової конференції «Наративи та концепти середньовічної історії Центрально-Східної Європи» (Київ, 21–22 листопада 2023 р.) [1]. Проведенню досліджень та підготовці тексту сприяло отримання автором стипендії Президента України для молодих вчених у 2022–2024 рр.

Реформа *agrarii milites* і включення межиріччя Заале та Мульде до Оттонівських володінь. Ключове значення для розуміння процесів, що відбувалися на землях полабських сербів у наступні роки та десятиліття має реінтерпретація Відукіндового опису військової реформи Генріха I Птахолова. За словами Корвейського монаха, після укладення дев'ятирічного перемир'я з угорцями, яке прийнято датувати 924-м [2, р. 140; 3, р. 220-221; 4, р. 45] чи 926-м [5, s. 42-44; 6, s. 250; 7, s. 160; 8, s. 77-78; 9, с. 37] роком, одним з першочергових заходів східнофранкського короля стала реформа т. зв. *agrarii milites*. Як зазначав хроніст, Генріх, «*перш за все, відібравши кожного дев'ятого з поземельних воїнів (agrarii milites), дозволив [йому] жити у бургах, так щоб він звів [там] житла для восьми інших своїх співбратів (confamiliares), [і] отримував та зберігав третю частину усього збіжжя. Інші ж вісім, щоб сіяли та жали і збирали збіжжя дев'ятому, і свої [врожаї] у цих місцях ховали. Повелів, щоб наради і всі судові збори, а також бенкети святкувалися у бургах. У цих [бургах], що будуть зведені, [щоб] вдень і вночі вони віддавалися вправам, так щоб у мирний час вчилися, як за необхідності повинні діяти проти ворогів. Поза [цими] бургамми, укріплення були примітивні або й [зовсім] відсутні. Призвичаївши підданих (cives) до такого закону і порядку, він несподівано виступив на слов'ян, що зуться гаволянами...»².*

Пошук соціальної верстви, яку Відукінд Корвейський бодай теоретично міг окреслити терміном *agrarii milites*, став предметом тривалої дискусії серед дослідників Оттонівської Німеччини³. З наведеного уривку випливає, що *agrarii milites* брали безпосередню участь у сільськогосподарських та фортифікаційних роботах [8, s. 79; 7, s. 163, 166], однак проблема полягає в тому, що серед саксонського селянства тривалий час зберігався звичай воювати у пішому

² «XXXV. Igitur Heinricus rex, accepta pace ab Ungariis ad novem annos, quanta prudentia vigilaverit in munienda patria et in expugnando barbaras nationes, supra nostram est virtutem edicere, licet omnimodis non oporteat taceri. Et primum quidem ex agrariis militibus nonum quemque eligens in urbibus habitare fecit, ut ceteris confamiliaribus suis octo habitacula extrueret, frugum omnium tertiam partem exciperet servaretque. Caeteri vero octo seminarent et meterent frugesque colligerent nono et suis eas locis reconderent. Concilia et omnes conventus atque convivia in urbibus voluit celebrari; in quibus extruendis die noctuque operam dabant, quatinus in pace discerent, quid contra hostes in necessitate facere debuissent. Vilia aut nulla extra urbes fuere moenia. Tali lege ac disciplina cum cives assuefaceret, repente irruit super Sclavos qui dicuntur Hevelli...» [цит. за: 11, I, § 35, р. 48-49; див. також: 4, р. 49].

³ Частина істориків вбачала у них прогоміністеріалів (Рудольф Кьопке, Георг Вайтц, Вільгельм фон Гісебрехт [12, s. 811], Дітріх Шафер [13, s. 569, 571, 576], Едмунд Штенгель, Карл Ердман [14, s. 86] та Карл Лейсер [10, р. 17-18]). Інші вважали їх селянами (*Bauernkrieger*): т. зв. «королівськими вільними» (*Königsfreie*) (Генріх Данненбауер, Гергард Баакен, Йозеф Флекенштайн) [9, с. 38; 15, р. 56-57; 10, р. 16], або ж «звичайними вільними» (*Gemeinfreie*), зобов'язаними до участі в місцевому ополченні (Фрідріх Койтген [16, s. 45], Карл Роденберг [17, s. 164, 166-167], Бернард та Девід Бахрах [18, s. 49; 4, р. 49, прим. 231], Ярослав Сохацький [8, s. 79-80], Павел Бабій [19, s. 123-124]). Тим часом окремі вчені заперечували наявність реальної історичної основи наведеного повідомлення [20, s. 110; 15, р. 55] чи ставили під сумнів масштабність проведених Генріхом Птахоловом реформ [21, s. 165].

порядку [22, s. 52], а це апріорі виключало можливість використання стосовно його представників слова *milites* [21, s. 150, 152], яке переважно означало кінних рицарів [22, s. 52; 13, s. 572]⁴. Тобто, в тогочасному саксонському суспільстві *agrarii* не могли бути віднесені до *milites*, а останні, як професійні воїни [13, s. 572; 18, s. 95; 3, p. 189, 213; див. також: 23, p. 341], не займалися землеробством [20, s. 110]. При цьому створення військових формувань, відомих Відукіндові як *agrarii milites*, також не можна вважати результатом реформи Генріха I, як це роблять Бернард та Девід Бахрахи [3, p. 216, 219] і Крістіан Ганевінкель [7, s. 167], адже хроніст застосовує цей термін не лише стосовно кожного дев'ятого, поселеного у бурзі й перетвореного на професійного воїна, але водночас і стосовно інших восьми, котрі зберегли звичний спосіб життя. Виправдане взаємозаперечення наявних в історіографії тлумачень поняття *agrarii milites*, по суті, вичерпує можливості пошуку відповідної верстви всередині саксонського суспільства.

На цьому тлі нами було запропоновано ідентифікацію Відукіндових *agrarii milites* з відомими за джерелами пізніших століть витязями (*withasii*) [1, c. 126]. Останні, зокрема, згадані у бальязькому привілеї маркграфів Мейсену Оттона та Дітріха для монастиря Св. Петра у Лаутенберзі⁵ від 28 липня 1181 р. [25]. Як впливає з документа, *withasii* були особливою категорією селян, що несли кінну службу і разом з жупанами на постійній основі брали участь у засіданнях земських судових зборів⁶. Поширеність слова *витязь* у слов'янському середовищі в поєднанні з розташуванням монастиря на давніх землях сербських нудичів чи нелетичів [27, s. 34; 28, s. 123; 29, c. 620] дає підстави говорити про слов'янське походження відповідної суспільної верстви [24, s. 59]. На це також вказує контекст, у якому витязі виступають в аналізованому свідченні: звичайних селян, як і у Руській правді [30, c. 72; 31, c. 113, 114]⁷, тут названо смердами, а стосовно жупанів зазначено, що так звать сільських старійшин рідною мовою.

Витязі з околиць Галле не були локальним соціальним феноменом, адже пізніші актові джерела XIV–XVI ст. засвідчують присутність аналогічної верстви значно далі на сході, у понад 30 селах Мейсенського округу однойменної марки [24, s. 62-63]. Живучи неподалік від адміністративного осередку, тутешні витязі (*witsassen*) володіли невеликими спадковими ленами [24, s. 63; 26, s. 454] і частково звільнялися від оподаткування [33, s. 34]. На

⁴ Комплексний огляд історіографії див. у: [23, p. 300-313].

⁵ Сучасний Петерсберг [24, s. 59] поблизу м. Галле.

⁶ «...statutis tantum temporibus seniores villarum, quos lingua sua *supanos* vocant, et in equis servientes, id est *withasii*, ad comprovinciale ius, quod *lantdinc* dicitur, veniant, qui, que dicuntur, iubentur, aguntur, statuuntur, suis referant, ceteri liti videlicet, hoc est *zmurdi*, qui cottidiano servicio imperata faciunt, et hi, qui censuales ecclesie vel proprii sunt, apud se domi maneant...» [25, p. 309; див. також: 26, s. 428, 454; 24, s. 59].

⁷ Докладніше про смердів у східноєвропейському контексті див.: [32, c. 148].

зборах місцевого бургграфа вони діяли як судді [24, s. 63], а в своїх селах подекуди виконували обов'язки жупанів [26, s. 454; 34, s. 32], що включали збір податків, догляд за шляхами сполучення та звершення правосуддя на нижчому рівні [24, s. 61; 33, s. 33]. Генетично пов'язаною з витязями інституцією, скоріш за все, були ранньосередньовічні ветеничі (*vethenici*) [35, s. 14; 33, s. 32, 33; 26, s. 454; 28, s. 129], котрі на початку XI ст. дислокувалися у посадській частині Мейсену [36, V, § 9 (6), p. 230, 231, VI, § 55 (37), p. 342, 343, VII, § 23 (15), p. 424, 425], а також пізньосередньовічні вершники-*rittmanni*, що виступають поряд з жупанами і смердами в документах з території Гальберштадтської та Мерзебурзької єпархій [37, s. 326, 325; 38, s. 202-203]. Таким чином, мова йде про категорію населення, що була розповсюджена на усьому давньому сербському ареалі в Середньому Полаб'ї.

Співставлення дефініції витязів у розглянутому привілеї 1181 р. з етимологією соціоніму *rittmanni* (дослівно з нім. «люди, що їздять верхи») та окресленням їхніх земельних наділів терміном *equitaturae mansi* [38, s. 203] показує, що сутнісною рисою білосербських витязів як суспільної верстви була їхня кінна служба [33, s. 32; 39, s. 79]. За словами Рудольфа Кьощке, вона первинно мала військовий характер [33, s. 32; див. також: 40, s. 12]. На думку цього знаного німецького історика-регіоналіста [33, s. 35], його учня Вальтера Шлезінгера [41, s. 31], а також Бориса Риськіна [39, s. 80], Герарда Лябуди [42, s. 317], Генрика Ловмянського [26, s. 453, 454] і Ганса-Дітріха Каля [38, s. 202-203], білосербські витязі та ветеничі були продуктом слов'янської доби. Отже, у часи Генріха Птахолова та Відукінда Корвейського витязі вже існували і, як воїни-вершники, на відміну від саксонських селян, могли бути окреслені поняттям *milites*.

Попри це, витязі ніколи не належали до справжніх рицарів [38, s. 202; 33, s. 33]. У соціальному відношенні вони залишались елітною верствою серед селян-літів [25, p. 309; 41, s. 30], у військовому – легкою кіннотою [33, s. 32]. Означення суспільної категорії, яка не мала аналогів у їхньому власному суспільстві, змушувало німецьких авторів вдаватися до творення нової термінології. Пояснюючи значення слов'янського слова «ветеничі», Тітмар Мерзебурзький окреслив їх латинським поняттям *satellites* [36, V, § 9 (6), p. 230, 231] («помічники-охоронці»), що переважно використовувалося стосовно воїнів, нижчих за рангом від рицарів [33, s. 33]. У пізніших німецьких документах різниця між рицарями і витязями передавалась через доповнення загальноновживаних термінів специфічними не до кінця уніфікованими уточненнями. У такий спосіб від німецького слова *ritter* («рицарі») утворено поняття *rittmannen*, а від його латинського еквівалента *milites* («рицарі») – поняття *sclavonici milites* [38, s. 202]. Писемно засвідчене використання останнього терміну є особливо важливим, оскільки воно доводить, що принаймні у пізньому середньовіччі слово *milites* справді вживалося щодо

білосербських витязів⁸. Прикметно, що при цьому словосполучення *sclavonici milites* містять саме ті документи, які стосуються маєтностей Корвейського монастиря [33, s. 34], де у X ст. жив і писав «Діяння саксів» монах Відукінд. У його часи воїни слов'янського походження цілком могли бути дружинниками східнофранкських королів⁹ та їхніх вельмож, тому саме приналежність до селянства була тією рисою, що найбільш виразно відмежовувала білосербських вершників від усіх інших відомих хроністові *milites*. Останнє, вочевидь, і обумовило використання ним слова *agrarii* замість етнічного означення *sclavonici*. Позаяк Відукінд Корвейський не згадує полабських сербів («сорабів») серед данників Генріха I Птахолова, проте включає до цієї категорії народи, які проживали на сході від них [11, I, § 36, р. 51; 4, р. 50], цілком ймовірно, що вже стосовно 920-х рр. хроніст міг зараховувати мешканців межиріччя Заале та Мульде до числа королівських підданих (*cives*)¹⁰, а отже й окреслити цим поняттям представників провідної верстви тутешнього суспільства, як це зроблено наприкінці аналізованого уривку¹¹.

На користь ототожнення *agrarii milites* з сербськими витязями промовляють і результати археологічних досліджень оборонних укріплень Оттонівської доби. Констатована в останні десятиліття відсутність матеріальних слідів реалізації Генріхом I масштабного проекту зі спорудження бургів у самій Саксонії [21, s. 160; 7, s. 158-159] підтвердила віддавна поширену серед частини дослідників думку про обмеженість оборонних заходів, пов'язаних з реформою *agrarii milites*, до східного порубіжжя Людольфінзьких володінь [12, s. 811; 7, s. 159, 163]¹², зокрема – до межиріччя Заале та Мульде, де нові фортеці в той час справді були зведені [див.: 45, s. 134; 46, р. 31; 18, s. 44-46; 47, р. 323-324]. Водночас дослідники дійшли висновку, що на сході від р. Заале безпосередніми виконавцями фортифікаційних робіт були місцеві сербські громади [48, s. 229, 238]: більшість оттонівських бургів тут первинно укріплено типовими для слов'янської оборонної архітектури дерево-земляними валами, а культурний шар містить фрагменти слов'янської кераміки [45, s. 133-134]. За словами Йоахіма Геннінга, перші фази цих об'єктів за конструктивними

⁸ Тотожність *withasii* та *rittmanni* зі *sclavonici milites* приймали Р. Кьощке [33, s. 34] та Г.-Д. Каль [38, s. 202-203].

⁹ Як згаданий Тітмаром Мерзебурзьким рицар Оттона II, на ім'я Золунта («...*ab He(i)nrigo solum milite eius, qui Sclavonice Zolunta vocatur, agnitus* [впізнаний одним лише Генріхом, своїм рицарем, що слов'янською зветься Золунта]...»), котрий допоміг імператору врятуватися після поразки від еміра Сицилії Абу'л-Касіма у битві при Стіло (14 липня 982 р.) [див.: 36, III, §21 (12), р. 124, 125; 43, р. 144].

¹⁰ Про дихотомію *cives vs tributarii* див., зокрема: [44, s. 233].

¹¹ «*Tali lege ac disciplina cum cives assuefaceret* [Привичаївши підданих до такого закону і порядку]...» [цит. за: 11, I, § 35, р. 49; див. також: 4, р. 49].

¹² Міркуючи у цьому руслі, К. Ганевінкель навіть спробував ототожнити *agrarii milites* з Мерзебурзьким загоном [7, s. 158, 166, 167, 206], хоч при цьому й визнав, що колишні розбійники були піхотинцями [7, s. 166], а не вершниками.

особливостями практично неможливо відрізнити від слов'янських перстенеподібних городищ [45, s. 133-134]. Оскільки ж зі свідчень Відукінда випливає, що зведення та відновлення укріплень було доручене саме представникам верстви *agrarii milites*, то останніх з високою ймовірністю можна вважати вихідцями зі слов'янського середовища – висновок, який добре узгоджується з фактом, що реформу *agrarii milites* започатковано невдовзі після того, як Генріх I у 921 році [8, s. 82; 49, s. 72; 50, p. 236] отримав військово-стратегічний контроль над сербськими землями у межиріччі Заале та Мульде.

Цікаво, що засвідчене Відукіндом перебування Асікового загону в передмісті Мерзебургу¹³ нагадує позицію слов'янських ветеничів у посадській частині Мейсену¹⁴, що може вказувати на подібну роль в обороні обидвох твердинь. На тлі спроби Генріха Птахолова вдатися до військових послуг колишніх розбійників навіть у розташованому над західним берегом р. Заале Мерзебурзі стає зрозуміло, що постійно недонаселена і особливо спустошена після угорських набігів Саксонія [див.: 11, I, § 36, p. 45; 4, p. 45] не могла забезпечити короля людьми, згідними оселитися ще далі на сході. У такій ситуації Генріх Птахолов зі своїми невеликими професійними гарнізонами, дислокованими у дитинцях новозбудованих бургів [4, p. xxvi], міг покладатися лише на співпрацю з окремими групами місцевого сербського населення. З іншого боку, описані Відукіндом облоги Бранденбурга та Гани [11, I, § 35, p. 49; 4, p. 49-50] вимагали радше добре вишколеної піхоти, аніж вершників [21, s. 156; 8, s. 80; 19, s. 125]. Тому, готуючись до бойових зіткнень такого типу, східнофранкський король мав причини реформувати частину сербської кавалерії у професійних воїнів, спроможних воювати у пішому порядку.

Заповнення аналогічної до Мерзебурзького загону військової ніші представниками витязів дозволяло досягти кількох цілей водночас. Поряд з більш очевидними військово-логістичними результатами, які полягали у посиленні фортечних гарнізонів оборонцями нижчого рангу, забезпеченні їх зерном та трансформації певної частини слов'янської легкої кінноти відповідно до потреб облогової війни, реформа Генріха Птахолова, схоже, мала також глибші соціальні наслідки, що включали поступову інтеграцію представників військової еліти полабських сербів до чужорідного соціального середовища. Перебуваючи у бургах, частина витязів відтепер жила у постійній взаємодії з саксонськими воїнами, від яких переймала навички впорядковано пішого бою. Крім того, ідентифікація Відукіндових *agrarii milites* з сербськими витязями дозволяє вбачати у «*нарадах, судових зборах та бенкетах*», які Генріх наказав перенести до своїх бургів¹⁵, форми слов'янського віча. Як впливає з розповіді

¹³ «...in suburbano Mesaburiorum...» [11, II, § 3, p. 69].

¹⁴ «...duo Wethenici ex suburbio...» [36, VI, § 55 (37), p. 342, 343; див. також: 36, VII, § 23 (15), p. 424, 425].

¹⁵ «*Concilia et omnes conventus atque convivia in urbibus voluit celebrari.*» [цит. за: 11, I, § 35, p. 49; див. також: 4, p. 49].

Корвейського монаха, останні від цього моменту мали проводитися біля новозбудованих осередків саксонської влади, де за їхнім перебігом могли спостерігати Генріхові намісники.

Пізніше розповсюдження реформи *agrarii milites* на гломацьких та нижанських ветеничів після 929 р. пояснило б, як ця первинно слов'янська інституція, що була аналогом полабосербських витязів, потрапила до закладеного Генріхом I [36, I, § 16, р. 22, 23] Мейсену. Якщо припустити, що це відбулося у проміжку між 929-м та 933-м роком, і гломачі мали змогу на власні очі спостерігати за військовою реформою Генріха I, то стає зрозуміло, чому напередодні битви при Ріаде вони були переконані у перемозі саксонців. Тим часом присутність гломацьких ветеничів у війську Генріха I цілком могла зумовити як небажання решти їхніх співплемінників приєднатися до угорців, так і описані Відукіндом Корвейським спроби відрадити номадів від чергового набігу.

Реконструйована співпраця Генріха I та Оттона I з сербськими вершниками-витязями може бути однією з причин, чому «сораби», на відміну від усіх інших полабських слов'ян, впродовж наступних десятиліть не чинили спротиву саксонській владі. Вочевидь, у довгостроковій перспективі така політика власне й стала запорукою відносно мирної інкорпорації досліджуваного ареалу до Саксонського герцогства.

Запровадження безпосереднього німецького управління на землях полабських сербів розпочалося з розташованих на крайньому північному заході цього ареалу областей Сіромунти та Сербище, які у 945 р. маркграф Геро I Залізний передав у відання свого швагра – північнотюринзького графа Христіана [22, s. 61, 69; 51, s. 203, 212, 214]. На усій іншій території межиріччя Заале та Мульде саксонська адміністрація, скоріш за все, з'явилася лише після остаточної перемоги Оттона I над угорцями у битві на р. Лех [51, s. 206; 48, s. 230]. В середині 950-х рр. землею нелетичів між р. Фюне, Білим Ельстером і Заале заволодів граф Біллінг [22, s. 61, 71]. Дещо пізніше, на початку 960-х рр., до очолюваної Геро Саксонської східної марки була інкорпорована й розташована на Середній Ельбі, між Нижньою Мульдою і Чорним Ельстером, земля нижичів [22, s. 61]. У центральній та південній частині межиріччя Заале та Мульде до 968-го року створено Мерзебурзьку і Цайцьську марки, які очолили графи Віггер та Гюнтер, а на землях гломачів та нижан – Мейсенську [22, s. 61-62, 72].

Забезпечення влади на місцях здійснювалося шляхом поступового перетворення центрів дислокації саксонських гарнізонів на адміністративні осередки локальних територіальних утворень – т. зв. бургових округів («бургвардів») [22, s. 63; 52, s. 65; 48, s. 230-231]¹⁶, що переважно включали околицю з 10–20-ти сіл [52, s. 66]. Подібно до погостів у Русі, бурги слугували

¹⁶ Термін «бургвард» (*burgwardum*) вперше зустрічається під 961-м роком [52, s. 65].

для збору податків і були місцями перманентного перебування королівських чиновників – бургграфів [7, s. 218]. З часом аналогічні за своєю політичною та економічною функцією бургові округи сформовано й там, де саксонських фортець ніколи не існувало [48, s. 230], зокрема на теренах більш периферійної з військово-стратегічного погляду Цайцької марки, де перед 976-м роком оборонні укріплення зведено тільки у Кірхберзі [53, s. 260]. Водночас у бургвардах, розташованих поблизу основних комунікаційних шляхів, поряд з укріпленням центром подекуди функціонували ще 1–2 фортеці, що не мали жодного адміністративного значення [48, s. 230]. В сукупності це свідчить про переростання мережі військових форпостів у повноцінну адміністративно-територіальну систему [52, s. 65-66; 54, s. 13; 48, s. 230-231], що, рівномірно охопивши усе межиріччя Заале та Мульде, без помітних трансформацій проіснувала на землях полабських сербів від 960-х рр. [51, s. 228-229; 48, s. 230] до кінця XI – початку XII ст. [48, s. 231, 233].

Синхронно відбувалося формування церковної організації. Напередодні битви на р. Лех Оттон I дав обітницю заснувати окрему єпархію з осередком у Мерзебурзі, передавши закладений там палацовий комплекс під катедральний собор [36, II, § 10 (4), р. 48, 49; 43, р. 98; див. також: 22, s. 59; 55, с. 181]. Розташована південніше Цайцьська єпархія, подібно як і створена для потреб гломачів та нижан Мейсенська єпархія, вперше згадана на синоді в Равенні у 967-му році [22, s. 59]. Помітних успіхів у християнізації полабських сербів досягнув вже перший [36, II, § 22 (14), р. 64, 65; 43, р. 108] Мерзебурзький єпископ Бозо (968–970 рр.)¹⁷ – вихованець монастиря Св. Еммерама біля баварського Регенсбурга [36, II, § 36 (23), р. 84, 85; 43, р. 118-119; 58, р. 8], котрий, як і більшість його наступників, включно з неодноразово згадуваним вище хроністом Тітмаром, знав слов'янську мову [55, с. 181, 115; 58, р. 16-17] і навіть послуговувався нею на письмі¹⁸. На початку XI ст. Мерзебурзькому єпископу Вігберту (1004–1009 рр.) вдалося ліквідувати один з головних священних гаїв полабських сербів – т. зв. «Святий Бір» (*Zutibure*) [57, s. 175] – і звести на його місці християнський храм Св. Романа [36, VI, § 37 (26), р. 321; 43, р. 263; див. також: 58, р. 20]. Зі слів Тітмара відомо також, що в цей час нащадки сербських хутичів шанували пам'ять загиблого на їхніх землях Вюрцбурзького єпископа Арна (+892) [36, I, § 4, р. 8, 9; 43, р. 69]. Дещо пізніші документи XII–XIII ст. з Ельбо-Заальського межиріччя засвідчують поповнення місцевого церковного кліру вихідцями зі знатних сербських родин [53, s. 253-255, 274; 59, s. 11] на кшталт каноніка Славка (*Zlauco*), котрий у

¹⁷ «...*vir venerabilis Bōso multum iam in eadem Sclavorum gente ad deum convertenda sudavit* [вельмишановний муж Босо вже багато потрудився у наверненні цього слов'янського народу до Бога]...» [цит. за: 56, р. 503]; «...*in oriente innumeram Christo plebem predicacione assidua et (sacro) baptisinate vendicavit* [на сході незліченну масу народу Христові старанною проповіддю і святим хрещенням передав]...» [цит. за: 36, II, § 36 (23), р. 84, 85; див. також: 43, р. 119; 55, с. 115; 57, s. 175].

¹⁸ «*Sclavonica scripserat verba*» [цит. за: 36, II, § 37 (23), р. 84; див. також: 43, р. 119; 53, s. 265].

1269 р. був піддияконом у Мерзебурзі [59, s. 11; див. також: 53, s. 245], хоча водночас принаймні частина полабських сербів навіть у XII ст. все ще практикувала елементи дохристиянської поховальної обрядовості [60, s. 286].

Основними джерелами утримання оттонівських світських та церковних інституцій межиріччя Заале та Мульде у другій половині X – на початку XI ст. були податки від місцевого слов'янського населення, а також надходження від розташованих тут королівських маєтків. Серед актових джерел цього періоду збереглося чимало документів, що засвідчують королівські надання членам правлячої династії, іншим представникам політичної еліти східного порубіжжя Саксонії та церковним інституціям. Виходячи з цього, дослідники ще донедавна стверджували, що Оттон I і його наступники, привласнивши собі загал земель полабських сербів разом з наявним там слов'янським населенням, поступово розподілили їх між своїми світськими та церковними васалами [44, s. 232, 233, 234, 245]. Однак цій тезі суперечать висновки Ганса-Юргена Брахмана. Дослідивши терени області Сіромунт, яка однією з перших в Ельбо-Заальському межиріччі була опанована саксонцями [51, s. 205-206, 236], німецький археолог констатував, що згадані в Оттонівських наданнях локації, корелюючи зі скупченнями утворених від німецьких та слов'янських особових імен топонімів на *-dorf*, майже ніколи не співпадають з ареалами поширення найдавнішої сербської топоніміки і слов'янських пам'яток Меровінзької та Каролінзької доби [51, s. 235]. Це вказує на формування задокументованих Оттонівських землеволодінь (т. зв. *regales mansi* або ж *Königshufen*) на місці межових лісів, що перебували на маргінесі господарського життя полабських сербів і формально не належали їхнім громадам. Як вважає Гертруда Шраге, скоріш за все, Оттони власним коштом розчистили ділянки лісових масивів [51, s. 243], колонізували, заснувавши тут свої маєтки (*curtes*) [51, s. 245], і пізніше розпоряджалися ними [51, s. 245] як своєю приватною власністю (*Hausgut*) [51, s. 263], розподіляючи їх, чи то пак доходи від них, спершу винятково між найближчою ріднею, а відтак – і світськими васалами [51, s. 265, 266] аж до остаточного формування ресурсної бази нової адміністративної системи бл. 1030-го року [51, s. 227].

На відміну від пізнішого розселення німців на схід (*Ostsiedlung*) у високому середньовіччі, оттонівська колонізація межиріччя Заале та Мульде відбувалася за ініціативи влади [51, s. 235, 243], мала більш спрямований [51, s. 265], контрольований [51, s. 235], але й обмежений [51, s. 267] характер і здійснювалася силами особисто залежного населення [51, s. 251]: селян-колонів (*colones*), а також літів (*lites*), сервів (*servi*) та слов'ян (*Sclavi*), що отримували в користування королівську власність і в обмін на заступництво володаря були зобов'язані щорічно постачати йому коня, щит, спис і дві шкури [51, s. 252]. Безпосередніми організаторами колонізаційних заходів зазвичай виступали т. зв. «серви» (*servi*) – королівські чиновники (міністеріали), котрі самі мали напіввільний статус і, засновуючи поселення, діяли від імені короля [51, s. 251].

Тим часом угіддя, що віддавна належали сербським громадам, *de facto* продовжували залишатись у їхніх руках. Попри те, що територія марки назагал вважалася державною власністю [48, s. 229] (*Krongut*), економіко-правові наслідки цього принципу радше зводилися до обов'язку сплати місцевим сербським населенням податків до королівської скарбниці. Через відсутність безпосередніх документальних свідчень [44, s. 237], розмір та форму податкового навантаження можна оцінити лише за аналогією до відомостей з сусідньої Мейсенської марки, де гломачі та нижани були обкладені регулярною даниною, що складалася з меду, хутер, срібла, доходів від рабів, одягу, свиней, зерна і, ймовірно, торгової десятини [44, s. 236; 61, p. 553]. Крім цього, полабські серби сплачували також церковну десятину медом [44, s. 228-229, 231, 238], надходження від якої за розпорядженням Оттона I від 961-го року були спрямовані на потреби заснованого у 937 р. [51, s. 223; 7, s. 182] монастиря Св. Маврикія у Магдебурзі [44, s. 235; 51, s. 224]¹⁹, що на той момент відігравав роль головного місіонерського осередку для навколишніх слов'янських народів [55, с. 180; 7, s. 218]. Натомість створені у другій половині 960-х рр. церковні структури з осідками у Мерзебурзі та Цайці, скоріш за все, утримувалися винятково за рахунок прибутків від наданих їм [44, s. 232] приватних королівських маєтків [44, s. 236, 237].

За словами В. Фрітце, створення мережі бургвардів на землях полабських сербів поклало край їхній політичній історії [54, s. 13]. Сербські князівства були остаточно ліквідовані, сербські політичні інституції – заміщені німецькими [54, s. 13]. Однак цей злам не мав етнічного виміру. Як зазначав Хрестіан Любке, принаймні на рівні політичних еліт німецько-сербські відносини у другій половині X ст. розвивались радше у парадигмі прагматичної співпраці, аніж упередженості та заперечення [53, s. 213]. Пізніше Карлгайнц Генгст запропонував 5 палеолінгвістичних аргументів на користь тези про толерування полабських сербів в оттонівському середовищі, що серед іншого включали масове запозичення німцями слов'янських топонімів та гідронімів, а також максимально коректне графічне відображення слов'янських імен при укладенні документів [53, s. 217-219]. Виходячи з цього, німецький мовознавець заперечував будь-які прояви політики дискримінації місцевого населення з боку німецьких володарів чи сегрегації за етнічною ознакою як у X ст., так і пізніше, аж до XII ст. [53, s. 267, 269].

Зі слів Відукінда Корвейського відомо, що Оттон I особисто володів слов'янською мовою [11, II, § 36, p. 96; 4, p. 93-94; див. також: 7, s. 217]. Ймовірно, те саме можна сказати і про більшу частину представників королівської адміністрації та духовенства у новостворених марках на саксонському сході [53, s. 257, 272]. *Lingua Slavica missionarica*, що тоді вивчалася у Магдебурзькій катедральній школі, а також, можливо, й у катедральних школах Мерзебургу, Цайцу, Наумбургу та Мейсену [63, s. 343],

¹⁹ Пізніше, у 973 р., це розпорядження підтвердив Оттон II [62, p. 40].

впродовж наступних десятиліть була основною мовою проповідницької діяльності серед полабських сербів [53, s. 264-266; 58, p. 16, 20]. Для цих потреб створювалися навіть спеціальні, на жаль, з часом втрачені слов'яномовні книги (*libri slavonicae linguae*) [53, s. 269-270; 63, s. 347]. У місцевому судочинстві говірка полабських сербів зберігала офіційний статус до кінця XIII ст. [51, s. 255; 58, p. 21]. Укладачі тогочасних документів називали її «правдивою мовою краю» (*lingua vero patria*) і чітко відрізняли від німецької «сільської мови» (*lingua rustica*) [53, s. 267; 63, s. 344].

Економічний добробут носіїв сербської етнічності у наступні десятиліття та століття після інкорпорації досліджуваного ареалу до Саксонського герцогства засвідчує багатий поховальний інвентар зі слов'янських цвинтарів X–XII ст., що були досліджені під час археологічних розкопок на теренах Верхньої Саксонії та Тюрингії [60, s. 287]. Навіть у XII–XIII ст. полабські серби назагал продовжували жити за власними економічними та правовими нормами [51, s. 254, 268]. Водночас включення Ельбо-Заальського межиріччя до Оттонівських володінь створило сприятливі можливості для входження представників місцевої політичної еліти до середовища саксонської знаті, яке відбувалося головно через їхнє залучення до управління системою бургвардів [53, s. 221, 224, 228, 273]. Позаяк етнічне походження учасників колонізаційного процесу не бралось до уваги [51, s. 250, 251], принаймні частина сервів у межиріччі Заале та Мульде на кшталт згаданого в документі Оттона II від 974 р. управителя Незана²⁰ чи його сучасника сервуса Хагана, котрий спершу перебував на службі в Оттона II, а відтак перейшов у підпорядкування Магдебурзького архієпископа [53, s. 229-230], рекрутувалася з-поміж слов'ян. Верства міністеріалів, у свою чергу, стала протопластом німецької нижчої (службової) знаті [51, s. 251]. Подібним чином вихідці з політичної еліти білих сербів поповнювали лави саксонського рицарства [53, s. 221, 227, 235, 252; 59, s. 18] та церковного кліру [53, s. 253, 254; 59, s. 2], які, як нещодавно показала Г. Шраге на прикладі околиці цистерціанського монастиря Альтцелла, на сході від р. Заале значною мірою власне й сформувалися з нащадків слов'ян [59, s. 16, 18]. Тривале збереження частиною тутешніх *bellatores* та *oratores* сербської ідентичності [53, s. 229] засвідчене близько сотнею слов'янських імен [53, s. 252-253], які німецький ономаст Герхард Шлімперт ідентифікував серед свідків у документах X–XIV ст. [66, s. 9-164], що походять з Ельбо-Заальського межиріччя чи тематично пов'язані з цим ареалом. Передумови для поступової асиміляції полабських сербів склалися лише через століття після вигасання Оттонівської династії

²⁰ «...*civitatem Zuenkouua nuncupatum [...] cum servo quodam illuc pertinente Nezan nominato et cum omnibus ceteris utriusque sexus mancipiis, terris cultis [...] місто, що називається Звенкова ... з певним слугою, що туди належить, на ім'я Незан, і з усіма іншими всякої статі невольниками, що обробляють землі...*» [цит. за: 64, p. 104; див. також: 65, s. 246; 53, s. 231].

(1024 р.), коли в добі Високого Середньовіччя їхні землі одними з перших у Центрально-Східній Європі зазнали масового напливу вільних німецьких колоністів [51, s. 254; 59, s. 16].

Висновки. Політичний розвиток сербських спільнот межиріччя Заале та Мульде у добі Людольфінгів-Оттонів детермінувався стратегічно важливим розташуванням їхнього краю на шляху з Подунав'я і Богемії до Саксонії та назагал характеризувався співпрацею слов'ян з правлячою династією Саксонського герцогства, а відтак – Східно-Франкського королівства, під час якої вони поступово втратили суб'єктність на міжнародній арені, проте зберегли власну етнічність і соціально-правову традицію.

Досліджуваний період історії полабських сербів доцільно періодизувати на три фази, які водночас відображають етапи інтеграції їхніх земель до Людольфінзьких володінь. *Перший*, що тривав до початку 920-х рр., був продовженням Каролінзької доби з притаманним їй нетривким військово-політичним союзом та ситуативними конфліктами між франкськими володарями і окремими сербськими клановими князівствами. Така модель дозволяла Людольфінгам розраховувати на логістичну і, можливо, військову підтримку від дружніх етнопотестарних утворень межиріччя Заале та Мульде проти навколишніх народів на кшталт далемінців-гломачів, а також сподіватися на притулок за стінами сербських градів у випадку військової невдачі, проте виявилася неспроможною забезпечити захист Саксонії та Тюрингії від угорських вторгнень, які становили для Людольфінгів екзистенційну небезпеку.

Останнє разом з необхідністю реакції на загрозу з боку антисаксонської коаліції гаволяно-стодоранської династії та чеських Пржемисловичів стало причиною організованої Генріхом I військово-стратегічної експансії на межиріччя Заале та Мульде, яка започаткувала *другий* етап інтеграції цих теренів до Саксонського герцогства (921–945/955 рр.). Наступні кілька десятиліть позначилися створенням саксонської оборонної інфраструктури і розміщенням у бургах саксонських гарнізонів, релокацією туди осередків політичного життя місцевих сербських спільнот за одночасного збереження його внутрішньої автономії. Мирний перехід до такої моделі став можливим на тлі усвідомлення сербською елітою загрози поглинання рідного краю Гаволяно-Стордоранським князівством та Чеською державою Пржемисловичів. Людольфінги, зі свого боку, були зацікавлені у дружбі з полабськими сербами задля протидії проугорським силам, надто що ефективна у боротьбі з кочівниками сербська легка кіннота не мала аналогів у їхньому власному війську. Проведена в цей час професіоналізація частини сербських вершників-витязів з подальшим залученням їх до саксонських збройних формувань започаткувала інтеграцію верхівки сербського суспільства до оттонівського світу.

У *третьому* періоді (945/955–1024 рр.) інтеграція межиріччя Заале та Мульде до Оттонівських володінь вперше набула адміністративного, економічного, демографічного та культурного виміру. На більшій частині досліджуваного ареалу передумови для відповідних трансформацій склалися не раніше другої половини 950-х рр., коли остаточна перемога Оттона I над угорцями у битві на р. Лех (10. VIII. 955) та розгром велето-ободритської коаліції у битві на р. Раксі (16. X. 955) помітно посилили військово-політичні позиції Людольфінгів у Полаб'ї, нівелювали стратегічне значення їхнього союзу з полабськими сербами і зробили межиріччя Заале та Мульде достатньо безпечним для адміністративного та економічного освоєння саксонцями. Визначальними рисами цього періоду були ліквідація сербських етнопотестарних утворень та запровадження прямого саксонського управління у формі системи бургвардів, створення церковної організації і християнізація місцевих слов'ян, а також перша хвиля німецької колонізації. При цьому на локальному рівні оттонівська адміністрація ще певний час співіснувала з сербськими клановими інституціями, зорієнтована на забезпечення ресурсної бази для новостворених світських та духовних структур колонізація переважно обмежувалася попередньо не загосподарованими землями, місіонерська діяльність велася з використанням рідної для полабських сербів слов'янської мови. Запровадження низки нових податків докорінно не змінило повсякденного життя пересічного сербського населення, а визнання новою владою норм слов'янського звичаєвого права сприяло тривалому збереженню первинного соціального укладу сербських громад. У поєднанні з порівняно низьким рівнем міжетнічної конфронтації, відносним економічним добробутом загалу сербського населення, а також більш виразною, ніж у сусідніх велетів та ободритів, кристалізованістю сербської знаті в окрему соціальну верству вершників-витязів, яка мала власні корпоративні інтереси, віддавна співпрацювала з Людольфінгами-Оттонами і після повноцінного включення межиріччя Заале та Мульде до Оттонівських володінь отримала нові соціальні можливості у середовищі саксонського міністеріалітету, рицарства та духовенства, все це ефективно нівелювало протестний потенціал і дозволило уникнути перманентних повстань, які в наступні десятиліття охопили північну частину слов'янського Полаб'я.

Отже, результати проведеного дослідження дозволяють вбачати у полабських сербах аналізованої доби не переможених та поневолених ворогів Людольфінгів-Оттонів, а співтворців їхніх найбільших перемог, поступово й відносно мирно інтегрованих до політичного та культурного простору пізнішої Священної Римської імперії.

Список використаних джерел та літератури

1. Вацеба Р. Слов'янський слід у військовій реформі Генріха I Птахолова. *Наративи та концепти середньовічної історії Центрально-Східної Європи*. Матеріали міжнародної

- наукової конференції, присвяченої пам'яті Андрія Добролюбського, 21-22 листопада 2023 р. / Упор. Я. В. Пилипчук. Київ: Український Державний університет імені М. Драгоманова, 2023. С. 120–130.
2. Annalista Saxo / Hrsg. Klaus Nass. *MGH. SS. T. 37. Hannoverae: Hahnsche Buchhandlung, 2006. 752 p.*
 3. Bachrach B. S., Bachrach D. Saxon military revolution, 912–973?: myth and reality. *Early Medieval Europe*. 2007. Vol. 15. Issue 2. P. 186–222.
 4. Deeds of the Saxons. By Widukind of Corvey / Translated with introduction and notes by Bernhard S. Bachrach and David S. Bachrach. Washington, DC: Catholic University of America Press, 2014. 168 p.
 5. Lintzel M. Die Schlacht von Riade und die Anfänge des deutschen Staates. *Sachsen und Anhalt. Jahrbuch der Historischen Kommission für die Provinz Sachsen und für Anhalt*. 1933. Bd. 9. S. 27–51.
 6. Labuda G. Polska, Czechy, Niemcy i Związek Wielecki w wieku X. *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej*. T. 1. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1960. S. 247–302.
 7. Hanewinkel Ch. Die politische Bedeutung der Elbslawen im Hinblick auf die Herrschaftsveränderungen im ostfränkischen Reich und in Sachsen von 887–936: Politische Skizzen zu den östlichen Nachbarn im 9. und 10. Jahrhundert: Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster. Münster, 2004. URL: <https://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:hbz:6-86629460389>
 8. Sochacki J. Niemcy. *Początki państw*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2016. 383 s.
 9. Флекенштейн Й., Бульст-Тиле М. Л. Основание и расцвет Германской империи. *Священная Римская империя: эпоха становления* / Пер. с нем. К. Л. Дробинской, Л. Н. Неборской; ред. И. О. Ермаченко. Санкт-Петербург: Евразия, 2008. С. 8–222.
 10. Leyser K. J. Henry I and the beginnings of the Saxon empire. *Medieval Germany and its Neighbours. 900-1250*. London: The Hambledon Press, 1982. P. 11–42.
 11. Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres / Post G. Waitz et K. A. Kehr recognovit P. Hirsch. *MGH. SS rer. Germ. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1935. 195 p.*
 12. Giesebrecht W. Geschichte der deutschen Kaiserzeit. Bd. 1: Gründung des Kaiserthums. Braunschweig: Schwetschke und Sohn, 1863. 884 s.
 13. Schäfer D. Die agrarii milites des Widukind. *Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften*. 1905. Halbband 1. S. 569–577.
 14. Erdmann C. Die Burgenordnung Heinrichs I. *Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters*. 1943. Jahrgang 6. S. 59–101.
 15. Schoenfeld E. J. Anglo-Saxon *Burhs* and Continental *Burgen*. Early Medieval Fortifications in Constitutional Perspective. *The Haskins Society Journal*. 1994. Vol. 6. P. 49–66.
 16. Keutgen F. Untersuchungen über den Ursprung der deutschen Stadtverfassung. Leipzig: Duncker & Humblot, 1895. 236 s.
 17. Rodenberg C. Die Städtegründungen Heinrichs I. *Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung*. 1896. Bd. 17. S. 161–167.
 18. Bachrach D. S. Niemiecka sztuka wojenna w czasach Mieszka I / Tłum. Grzegorz Smółka. Oświęcim: Napoleon V, 2018. 332 s.
 19. Babij P. Wojskowość Słowian Połabskich. T. 1. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2017. 335 s.
 20. Delbrück H. Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. Teil 3: Das Mittelalter. Berlin: Verlag von Georg Stilke, 1907. 700 s.
 21. Springer M. Agrarii milites. *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*. 1994. Bd. 66. S. 129–166.

22. Schulze E. O. Die Kolonisierung und Germanisierung der Gebiete zwischen Saale und Elbe. Leipzig: bei S. Hirzel, 1896. 421 s.
23. Bachrach D. S. *Milites and Warfare in Pre-Crusade Germany. War in History*. 2015. Vol. 22. Issue 3. P. 298–343.
24. Hardt M. Šupane, Withasen, Vethenici, Witsassen – Formen der Repräsentanzländlicher Gemeinschaften im Gebiet der westlichen Slawen. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio F – Historia*. 2017. Vol. 72. S. 57–68.
25. Die Markgrafen Otto und Dietrich ordnen die Vogteirechte des Petersklosters auf dem Lauterberge bei Halle. *Codex diplomaticus Saxoniae regiae*. Haupttheil 1. Bd. 2: *Urkunden der Markgrafen von Meissen und Landgrafen von Thüringen. 1100–1195* / Hrsg. Otto Posse. Leipzig: Giesecke & Devrient, 1889. № 446. P. 308–310.
26. Łowmiański H. *Początki Polski: z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.* T. 3. Warszawa: PWN, 1967. 519 s.
27. Helbig H. Die slawische Siedlung im sorbischen Gebiet. *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder* / Hrsg. Herbert Ludat. Giessen: Wilhelm Schmitz Verlag, 1960. S. 27–64.
28. Tyszkiewicz L. A. Podziały plemienne i problem jedności słowian serbo-łużyckich. *Słowiańszczyzna Połabska między Niemcami a Polską*. Materiały z konferencji naukowej, zorganizowanej przez Instytut Historii UAM w dniach 28–29 IV 1980 r. / Pod redakcją Jerzego Strzelczyka. Poznań: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1981. S. 109–131.
29. Вацеба Р. Розселення племен слов'янського Полаб'я у VIII–X століттях. *Записки НТШ*. 2018. Т. 271: *Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін*. С. 603–623.
30. Правда росьская. *Правда Русская*. Т. 1: *Тексты* / Ред. Б. Д. Греков. Москва-Ленинград: Издательство АН СССР, 1940. С. 70–73.
31. Оуставъ Вол(о)димѣр(ь) Всѣвол(о)дича. *Правда Русская*. Т. 1: *Тексты* / Ред. Б. Д. Греков. Москва-Ленинград: Издательство АН СССР, 1940. С. 110–117.
32. Войтович Л. Княжа доба на Русі (837–1492). Т. 1: Становлення імперії Русь (837–1054). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2021. 590 с.
33. Köttschke R. Zur Sozialgeschichte der Westslaven. Beobachtungen aus dem Mittelelbegebiet. *Deutsche und Slaven im mitteldeutschen Osten. Ausgewählte Aufsätze* / Hrsg. Walter Schlesinger. Bad Homburg vor der Höhe: Hermann Gentner Verlag, 1961. S. 16–49.
34. Wenzel W. Die Frühgeschichte der Sorben im Licht der Namen mit 15 Karten. Budyšin: Serbski institut, 2021. 82 s.
35. Perwolf J. Slavische Völkernamen. *Archiv für Slavische Philologie*. 1885. Bd. 8. S. 1–35.
36. Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon / Hrsg. von R. Holtzmann. *MGH. SS. rer. Germ. Nova series*. Т. 9. Berolini: Apud Weidmannos, 1935. 631 p.
37. Urkundenbuch der Stadt Goslar und der in und bei Goslar belegen geistlichen Stiftungen / Bearbeitet von Georg Bode. *Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete*. Bd. 29. Theil 1: (922 bis 1250). Halle: Druck und Verlag von Otto Hendel, 1893. № 301. S. 320–338.
38. Kahl H.-D. Der Staat der Karantanen: Fakten, Thesen und Fragen zu einer frühen slawischen Machtbildung im Ostalpenraum: (7.–9. Jh.). Ljubljana: Narodni Muzej Slovenije, 2002. 562 s.
39. Рыськин Б. Смерды в областях немецкой колонизации XI–XIII вв. *Вопросы истории*. 1948. № 3. С. 74–80.
40. Рудь М. Соціальна структура полабослов'янського суспільства у IX–XII ст. *Етнічна історія народів Європи*. 2015. Вип. 47. С. 9–14.
41. Schlesinger W. Die Verfassung der Sorben. *Mitteldeutsche Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1961. S. 7–47.

42. Labuda G. Z badań nad osadnictwem i ustrojem Słowian połabskich. *Slavia Occidentalis*. 1962. T. 22. S. 313–326.
43. Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg / Translated and annotated by David A. Warner. Manchester and New York: Manchester University Press, 2001. 410 p.
44. Rossignol S. *Dominatio regionis*. Die Politik der Ottonen gegenüber den Slawen an Elbe und Ostsee in komparatistischer Sicht. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift*. 2007. Jahrgang 48. Heft 2. S. 225–260.
45. Henning J. Die Slawische Siedlungsraum und die ottonische Expansion östlich der Elbe: Ereignisgeschichte – Archäologie – Dendrochronologie. *Europa im 10. Jahrhundert: Archäologie einer Aufbruchzeit*. Internationale Tagung in Vorbereitung der Ausstellung “Otto der Große, Magdeburg und Europa” / Hrsg. J. Henning. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 2002. S. 131–146.
46. Henning J. Civilization versus Barbarians? Fortification Techniques and Politics in Carolingian and Ottonian Borderlands. *Borders, Barriers, and Ethnogenesis: Frontiers in Late Antiquity and the Middle Ages* / Ed. Florin Curta. Turnhout: Brepols Publishers, 2005. P. 23–34.
47. Bachrach D. S. Henry I of Germany's 929 military campaign in archaeological perspective. *Early Medieval Europe*. 2013. Vol. 21. Issue 3. P. 307–337.
48. Billig G. Burgward – Adel? Stellungnahme zu: Karlheinz Hengst, Das Gebiet zwischen Saale und Elbe vor tausend Jahren: Betrachtungen von Ostthüringen bis Mittelsachsen aus sprachgeschichtlicher Sicht mit besonderer Beachtung des slawischen Adels vom 10. bis 13. Jahrhundert. *Neues Archiv für sächsische Geschichte*. 2019. Bd. 90. S. 225–239.
49. Brankač J., Mětšk F. Geschichte der Sorben. Bd. 1: Von den Anfängen bis 1789. Bautzen: Domowina-Verlag, 1974. 331 s.
50. Adalbert's Continuation. *History and politics in late Carolingian and Ottonian Europe: The Chronicle of Regino of Prüm and Adalbert of Magdeburg* / Translated and annotated by Simon Maclean. Manchester and New York: Manchester University Press, 2009. P. 232–272.
51. Schrage G. E. Zur Siedlungspolitik der Ottonen. Untersuchungen zur Integration der Gebiete östlich der Saale im 10. Jahrhundert. *Blätter für deutsche Landesgeschichte: Neue Folge des Korrespondenzblattes*. 1999. Jahrgang 135. S. 189–268.
52. Schich W. Die ostelbische Kulturlandschaft des 10. und 12. Jahrhunderts im Vergleich. *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den “Akt von Gnesen”* / Hg. Michael Borgolte. Berlin: Akademie Verlag, 2002. S. 61–90.
53. Hengst K. Der slawische Adel, seine Sprache und seine Namen zwischen Saale und Elbe vom 10. bis 13. Jahrhundert. *Namenkundliche Informationen*. 2016. Bd. 107/108. S. 209–279.
54. Fritze W. Beobachtung zu Entstehung und Wesen des Lutizenbundes. *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*. 1958. Bd. 7. S. 1–38.
55. Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян: Вступ до середньовічної історії слов'янства / Пер. з англ. Р. Ткачук та Ю. Терех. Київ: Юніверс, 2004. 496 с.
56. Diplomata Ottonis I. № 366. *MGH. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. T. 1. *Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1879–1884. P. 502–503.
57. Rosik S. Zaszczepianie chrześcijaństwa w krajach zachodniosłowiańskich w świetle *Kroniki Thietmara* (w zarysie): w kręgu myśli misjologicznej i historiologicznej doby Ludolfingów. *Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica*. 2019. Ročník 25. Číslo 1. S. 171–184.
58. Dragnea M. Verbal and Non-Verbal Communication Between Germans and Wends in the Second Half of the Tenth Century. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. 2019. № 2 (110). P. 5–33.
59. Schrage G. E. Zur Herkunft des Adels im Umfeld des Zisterzienserklosters Altczella. Ein Beitrag zur Assimilation der slawischen Oberschicht in der südlichen Germania Slavica in der Zeit um 1200. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. 2000. Bd. 49. № 1. S. 1–18.
60. Szrejter A. Pod pogańskim sztandarem. Dzieje tysiąca wojen Słowian połabskich od VII do XII wieku. Warszawa: Instytut Wydawniczy ERICA, 2014. 355 s.

61. Diplomata Ottonis I. № 406. *MGH. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. T. 1. *Conradi I. Henrici I. et Ottonis I. diplomata*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1879–1884. P. 552–553.
62. Diplomata Ottonis II. № 30. *MGH. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. T. 2. *Ottonis II. et III. diplomata*. Pars prior. *Ottonis II. diplomata*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1888. P. 39–40.
63. Hengst K. Die sprachliche Situation im Raum Leipzig vor tausend Jahren. *Namenkundliche Informationen*. 2014. Bd. 103/104. S. 339–357.
64. Diplomata Ottonis II. № 89. *MGH. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. T. 2. *Ottonis II. et III. diplomata*. Pars prior. *Ottonis II. diplomata*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1888. P. 103–104.
65. Lübke Ch. Regesten zur Geschichte der Slaven an Elbe und Oder (vom Jahr 900 an). Teil 2: Regesten 900–983. Berlin: In Kommission bei Duncker & Humblot, 1985. 315 s.
66. Schlimpert G. Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte. Berlin-Boston: Walter de Gruyter, 1978. 272 s.

References

1. Vatsaba, R. (2023). Slovyans'kyi slid u viys'koviy reformi Henrika I Ptakholova [The Slavic trace in the military reforms of Henry the Fowler]. In Pylypchuk, Ya. V. (ed.) *Narratives and concepts of the medieval history of Central-Eastern Europe: the scientific conference in memory of Andriy Dobrolyubskiy*, 21-22. November 2023. Kyiv: Dragomanov Ukrainian State University. p. 120-130. [In Ukrainian].
2. Nass, K. (ed.) (2006). *Annalista Saxo*. Hannoverae: Hahnsche Buchhandlung. (MGH. SS 37). [In Latin].
3. Bachrach, B. S. & Bachrach, D. (2007). Saxon military revolution, 912–973?: myth and reality. *Early Medieval Europe*. 15 (2). p. 186-222. [In English].
4. Bachrach, B. S. & Bachrach, D. S. (eds.) (2014). *Deeds of the Saxons. By Widukind of Corvey*. Washington, D.C.: Catholic University of America Press. [In English].
5. Lintzel, M. (1933). Die Schlacht von Riade und die Anfänge des deutschen Staates. *Sachsen und Anhalt. Jahrbuch der Historischen Kommission für die Provinz Sachsen und für Anhalt*. 9. p. 27-51. [In German].
6. Labuda, G. (1960). Polska, Czechy, Niemcy i Związek Wielecki w wieku X. In *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej*. 1. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. p. 247-302. [In Polish].
7. Hanewinkel, Ch. (2004). *Die politische Bedeutung der Elbslawen im Hinblick auf die Herrschaftsveränderungen im ostfränkischen Reich und in Sachsen von 887–936: Politische Skizzen zu den östlichen Nachbarn im 9. und 10. Jahrhundert*: Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster. [Online] Available from: <https://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:hbz:6-86629460389> [In German].
8. Sochacki, J. (2016). *Niemcy*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. (Początki państw). [In Polish].
9. Fleckenstein, J. & Bulst-Thiele, M. L. (2008). Osnovaniye i rastsvet Germanskoy imperii [Founding and Rise of the German Empire]. In Yermachenko, I. O. (ed.) *Svyashchennaya Rimskaya imperiya: epokha stanovleniya [The Holy Roman Empire: The Age of Formation]*. Sankt-Peterburg: Yevraziya. p. 8-222. [In Russian].
10. Leyser, K. J. (1982). Henry I and the beginnings of the Saxon empire. In *Medieval Germany and its Neighbours. 900-1250*. London: The Hambledon Press. p. 11-42. [In English].
11. Hirsch, P. (ed.) (1935). *Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani. (MGH. SS rer. Germ.). [In Latin].

12. Giesebrecht, W. (1863). *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*. 1. Gründung des Kaiserthums. Braunschweig: Schwetschke und Sohn. [In German].
13. Schäfer, D. (1905). Die agrarii milites des Widukind. *Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften*. 1. p. 569-577. [In German].
14. Erdmann, C. (1943). Die Burgenordnung Heinrichs I. *Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters*. 6. p. 59-101. [In German].
15. Schoenfeld, E. J. (1994). Anglo-Saxon *Burhs* and Continental *Burgen*. Early Medieval Fortifications in Constitutional Perspective. *The Haskins Society Journal*. 6. p. 49-66. [In English].
16. Keutgen, F. (1895). *Untersuchungen über den Ursprung der deutschen Stadtverfassung*. Leipzig: Duncker & Humblot. [In German].
17. Rodenberg, C. (1896). Die Städtegründungen Heinrichs I. *Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung*. 17. p. 161-167. [In German].
18. Bachrach, D. S. (2018). *Niemiecka sztuka wojenna w czasach Mieszka I*. Oświęcim: Napoleon V. [In Polish].
19. Babij, P. (2017). *Wojskowość Słowian Polabskich*. 1. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon. (Wrocławskie Studia z Historii Wojskowości 5). [In Polish].
20. Delbrück, H. (1907). *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*. 3. Das Mittelalter. Berlin: Verlag von Georg Stilke. [In German].
21. Springer, M. (1994). Agrarii milites. *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*. 66. p. 129-166. [In German].
22. Schulze, E. O. (1896). *Die Kolonisierung und Germanisierung der Gebiete zwischen Saale und Elbe*. Leipzig: bei S. Hirzel. [In German].
23. Bachrach, D. S. (2015). *Milites and Warfare in Pre-Crusade Germany*. *War in History*. 22 (3). p. 298-343. [In English].
24. Hardt, M. (2017). Šupane, Withasen, Vethenici, Witsassen – Formen der Repräsentanzländlicher Gemeinschaften im Gebiet der westlichen Slawen. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio F – Historia*. 72. p. 57-68. [In German].
25. Posse, O. (ed.) (1889). Die Markgrafen Otto und Dietrich ordnen die Vogteirechte des Petersklosters auf dem Lauterberge bei Halle. In *Codex diplomaticus Saxoniae regiae*. 1. 2. Urkunden der Markgrafen von Meissen und Landgrafen von Thüringen. 1100–1195. Leipzig: Giesecke & Devrient. nr. 446. p. 308-310. [In Latin].
26. Łowmiański, H. (1967). *Początki Polski: z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e*. 3. Warszawa: PWN. [In Polish].
27. Helbig, H. (1960). Die slawische Siedlung im sorbischen Gebiet. In Ludat, H. (ed.) *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder*. Giessen: Wilhelm Schmitz Verlag. p. 27-64. [In German].
28. Tyszkiewicz, L. A. (1981). Podziały plemienne i problem jedności słowian serbo-łużyckich. In Strzelczyk, J. (ed.) *Słowiańszczyzna Polabska między Niemcami a Polską. Materiały z konferencji naukowej, zorganizowanej przez Instytut Historii UAM w dniach 28-29 IV 1980 r.* Poznań: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. p. 109-131. [In Polish].
29. Vatsaba, R. (2018). Rozselennya plemen slov'yans'koho Polab'ya u VIII-X stolittiyakh [Geographical distribution of the tribes in the 8th–10th-century Slavic Polabya]. *Zapysky NTSH [Notes of the Shevchenko Scientific Society]*. 271. p. 603-623. [In Ukrainian].
30. Grekov, B. D. (ed.) (1940). Pravda ros'skaya [The Rus' Law]. In *Pravda Russkaya [The Rus' Law]*. 1. Teksty [Texts]. Moskva–Leningrad: Izdatel'stvo AN SSSR. p. 104-110. [In Old Church Slavonic].
31. Grekov, B. D. (ed.) (1940). Ustav Vol(o)dymyr(a) Vsevol(o)dycha [The Charter of Volodymyr Vsevolodovych]. In *Pravda Russkaya [The Rus' Law]*. 1. Teksty [Texts]. Moskva–Leningrad: Izdatel'stvo AN SSSR. p. 110-117. [In Old Church Slavonic].

32. Voitovych, L. (2021). *Kniazha doba na Rusi [The Age of Princes in Rus'] (837–1492)*. 1. Stanovlennia imperii Rus' [The formation of the Rus' empire] (837–1054). Lviv: I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Sciences of Ukraine. [In Ukrainian].
33. Kötzschke, R. (1961). Zur Sozialgeschichte der Westslaven. Beobachtungen aus dem Mittelgebiet. In *Deutsche und Slaven im mitteldeutschen Osten. Ausgewählte Aufsätze*. Bad Homburg vor der Höhe: Hermann Gentner Verlag. p. 16-49. [In German].
34. Wenzel, W. (2021). *Die Frühgeschichte der Sorben im Licht der Namen mit 15 Karten*. Budyšin: Serbski institut. (Mały rjad Serbskeho instituta Budyšin 33). [In German].
35. Perwolf, J. (1885). Slavische Völkernamen. *Archiv für Slavische Philologie*. 8. p. 1-35. [In German].
36. Holtzmann, R. (ed.) (1935). *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*. Berolini: Apud Weidmannos. (MGH. SS rer. Germ. Nova series 9). [In Latin].
37. Bode, G. (ed.) (1893). *Urkundenbuch der Stadt Goslar und der in und bei Goslar belegenen geistlichen Stiftungen*. Halle: Druck und Verlag von Otto Hendel. (Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete 29). [In Latin].
38. Kahl, H.-D. (2002). *Der Staat der Karantanen: Fakten, Thesen und Fragen zu einer frühen slawischen Machtbildung im Ostalpenraum: (7.–9. Jh.)*. Ljubljana: Narodni Muzej Slovenije. (Slovenija i sosednje dežele med antiko in karolinško dobo 3). [In German].
39. Rys'kin, B. (1948). Smerdy v oblastiakh nemetskoj kolonizatsii XI–XIII vv. [Smerds in the areas of German colonization in the 11th–13th centuries]. *Voprosy Istorii [Questions of History]*. 3. p. 74-80. [In Russian].
40. Rud', M. (2015). Sotsialna struktura polaboslov'ianskoho suspilstva u IX–XII st. [Social structure of the Polabian Slavic community in IX–XII centuries]. *Ethnic History of European Nations*. 47. p. 9-14. [In Ukrainian].
41. Schlesinger, W. (1961). Die Verfassung der Sorben. In *Mitteldeutsche Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. p. 7-47. [In German].
42. Labuda, G. (1962). Z badań nad osadnictwem i ustrojem Słowian połabskich. *Slavia Occidentalis*. 22. p. 313-326. [In Polish].
43. Warner, D. A. (ed.) (2001). *Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg*. Manchester and New York: Manchester University Press. [In English].
44. Rossignol, S. (2007). *Dominatio regionis*. Die Politik der Ottonen gegenüber den Slawen an Elbe und Ostsee in komparatistischer Sicht. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift*. 48 (2). p. 225-260. [In German].
45. Henning, J. (2002). Die Slawische Siedlungsraum und die ottonische Expansion östlich der Elbe: Ereignisgeschichte – Archäologie – Dendrochronologie. In Henning, J. (ed.) *Europa im 10. Jahrhundert: Archäologie einer Aufbruchzeit. Internationale Tagung in Vorbereitung der Ausstellung "Otto der Große, Magdeburg und Europa"*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern. p. 131-146. [In German].
46. Henning, J. (2005). Civilization versus Barbarians? Fortification Techniques and Politics in Carolingian and Ottonian Borderlands. In Curta, F. (ed.) *Borders, Barriers, and Ethnogenesis: Frontiers in Late Antiquity and the Middle Ages*. Turnhout: Brepols Publishers. p. 23-34. [In English].
47. Bachrach, D. S. (2013). Henry I of Germany's 929 military campaign in archaeological perspective. *Early Medieval Europe*. 21 (3). p. 307-337. [In English].
48. Billig, G. (2019). Burgward – Adel? Stellungnahme zu: Karlheinz Hengst, Das Gebiet zwischen Saale und Elbe vor tausend Jahren: Betrachtungen von Ostthüringen bis Mittelsachsen aus sprachgeschichtlicher Sicht mit besonderer Beachtung des slawischen Adels vom 10. bis 13. Jahrhundert. *Neues Archiv für sächsische Geschichte*. 90. p. 225-239. [In German].

49. Brankač, J. & Měťsk, F. (1974). *Geschichte der Sorben*. 1. Von den Anfängen bis 1789. Bautzen: Domowina-Verlag. [In German].
50. Maclean, S. (ed.) (2009). Adalbert's Continuation. In *History and politics in late Carolingian and Ottonian Europe: The Chronicle of Regino of Prüm and Adalbert of Magdeburg*. Manchester and New York: Manchester University Press. p. 232-272. [In English].
51. Schrage, G. E. (1999). Zur Siedlungspolitik der Ottonen. Untersuchungen zur Integration der Gebiete östlich der Saale im 10. Jahrhundert. *Blätter für deutsche Landesgeschichte: Neue Folge des Korrespondenzblattes*. 135. p. 189-268. [In German].
52. Schich, W. (2002). Die ostelbische Kulturlandschaft des 10. und 12. Jahrhunderts im Vergleich. In Borgolte, M. (ed.) *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den "Akt von Gnesen"*. Berlin: Akademie Verlag. p. 61-90. [In German].
53. Hengst, K. (2016). Der slawische Adel, seine Sprache und seine Namen zwischen Saale und Elbe vom 10. bis 13. Jahrhundert. *Namenkundliche Informationen*. 107/108. p. 209-279. [In German].
54. Fritze, W. (1958). Beobachtung zu Entstehung und Wesen des Lutizenbundes. *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*. 7. p. 1-38. [In German].
55. Vlasto, A. P. (2004). *Zaprovadzheniya khrystyianstva u slov'yan: vstup do seredn'ovichnoyi istoriyi slov'yanstva [The Entry of the Slavs into Christendom: An Introduction to the Medieval History of the Slavs]*. Kyiv: Yunivers. [In Ukrainian].
56. von Sickel, Th. (ed.) (1879–1884). Diplomata Ottonis I. № 366. In *MGH. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. 1. Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani. p. 502-503. [In Latin].
57. Rosik, S. (2019). Zaszczepianie chrześcijaństwa w krajach zachodniosłowiańskich w świetle *Kroniki Thietmara* (w zarysie): w kręgu myśli misjologicznej i historiologicznej doby Ludolfingów. *Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica*. 25 (1). p. 171-184. [In Polish].
58. Dragnea, M. (2019). Verbal and Non-Verbal Communication Between Germans and Wends in the Second Half of the Tenth Century. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. 2 (110). p. 5-33. [In English].
59. Schrage, G. E. (2000). Zur Herkunft des Adels im Umfeld des Zisterzienserklosters Alzella. Ein Beitrag zur Assimilation der slawischen Oberschicht in der südlichen Germania Slavica in der Zeit um 1200. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. 49 (1). p. 1-18. [In German].
60. Szrejter, A. (2014). *Pod pogańskim sztandarem. Dzieje tysiąca wojen Słowian połabskich od VII do XII wieku*. Warszawa: Instytut Wydawniczy ERICA. [In Polish].
61. von Sickel, Th. (ed.) (1879–1884). Diplomata Ottonis I. № 406. In *MGH. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. 1. Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani. p. 552-553. [In Latin].
62. von Sickel, Th. (ed.) (1888). Diplomata Ottonis II. № 30. In *MGH. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. 2. Ottonis II. et III. diplomata. Pars prior. Ottonis II. diplomata. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani. p. 39-40. [In Latin].
63. Hengst, K. (2014). Die sprachliche Situation im Raum Leipzig vor tausend Jahren. *Namenkundliche Informationen*. 103/104. p. 339-357. [In German].
64. von Sickel, Th. (ed.) (1888). Diplomata Ottonis II. № 89. In *MGH. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. 2. Ottonis II. et III. diplomata. Pars prior. Ottonis II. diplomata. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani. p. 103-104. [In Latin].
65. Lübke, Ch. (1985). *Regesten zur Geschichte der Slaven an Elbe und Oder (vom Jahr 900 an)*. 2. Regesten 900–983. Berlin: In Kommission bei Duncker & Humblot. [In German].
66. Schlimpert, G. (1978). *Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte*. Berlin-Boston: Walter de Gruyter. [In German].

Vatseba R. *The Elbe Serbs in the Age of the Ottonians (Part 2).*

The article comprehensively reevaluates the historical fate of the Serbian communities from the area between the Saale and Mulde rivers in the times of the Ottonian dynasty. The research objectives included considering their role in the system of international relations of the first half of the 10th century, with particular attention paid to their position in the conflicts between the Ottonians and the Magyars, the Dalaminzi, the Hevelli, & the Czech principality of the Přemyslids. Based on analysis of the political situation in Central Europe and suggested reconstruction of the episodes of collaboration of the Elbe Serbs with Henry the Fowler, the author rejects the widely spread stereotype about the domination of the pro-Hungarian orientation among the Slavs of the discussed region.

The chronology of integration of the territory between the Saale & Mulde into the Duchy of Saxony has been specified, and its periodization has been suggested. The author challenges the interpretation of Henry I's deployment of the Saxon troops and military infrastructure in the region to the east of Saale after 921 as part of the narrative of conquest and enslavement of the Slavs, arguing that the measures were caused by the necessity to defend Saxony from Hungarian raids as well as the need to resist the alliance between the Stodoranian dynasty & the Czech Přemyslids, and accepting E. O. Schulze's view about further persistence of the autonomous Serbian principalities through the 920s–940s. Proceeding from the identification of agrarii milites mentioned by Widukind of Corvey with the Slavic vethenici-withasii, the article reveals the Serbian context of Henry the Fowler's military reform, explores its social consequences, and traces its impact on the integration process in the long-term perspective.

Ultimately, the study deals with the introduction of direct Saxon rule and the foundation of ecclesiastical institutions in the Saale-Mulde region. It describes the burgward system, the Ottonian colonization, and the state of the indigenous Slavic population. The key features of the Ottonian ethnic policy in the newly incorporated lands of White Serbia have been outlined. Following K. Hengst and G. E. Schrage, the author pointed out the use of Slavonic in official & private communication, recognition of the Slavic legal tradition in court practice, and preservation of the initial economic and social order of the Serbian communities, as well as the engagement of political elites of the Elbe Serbs to the new administrative structures.

Keywords: *White Serbia, the Duchy of Saxony, the Ottonian Age, the Slavs, the Elbe Serbs, the Dalaminzi, Henry the Fowler, Otto the Great, integration, agrarii milites, the burgward system.*

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 94(6)''1890/1950''(045)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-30-2>

Священко З.В.

<http://orcid.org/0000-0001-5845-3115>

Скрипник О.М.

<http://orcid.org/0000-0003-1904-3468>

ПАНАФРИКАНІЗМ – ПЕРШИЙ ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ В АФРИЦІ: ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАПРИКІНЦІ ХІХ – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Стаття присвячена дослідженню першого ідейно-політичного руху в Африці – панафриканізму, його зародженню і розвитку наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. З'ясовано його географічні та хронологічні рамки. Доведено, що панафриканізм зародився з ініціативи африканської діаспори наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. ХVІІІ ст. скоріше є етапом пробудження панафриканської думки, зародження тенденції, у руслі яких почав формуватися комплекс ідей, що надалі склали концептуальне ядро цієї течії. Наголошується, що ідейні рамки панафриканізму почали конструюватися саме в США. Приділено увагу впливу аболіціонізму та еміграціонізму на розвиток ідей панафриканізму. Акцентовано увагу на тому, що незважаючи на різноманітність та дискусійність дефініцій, більшість дослідників схильні бачити в панафриканізмі, як мінімум, дві взаємопроникні складові: інтелектуальну традицію та суспільно-політичний рух.

Охарактеризовано рішення Лондонської Панафриканської конференції 1900 р., що назавжди залишиться знаковою подією, під час якої було продекларовано цілі та цінності руху, а також панафриканських конгресів (1919 р., 1921 р., 1923 р., 1927 р., 1945 р.), які сприяли підвищенню міжнародної обізнаності про расизм і колоніалізм та заклали основу для політичної незалежності африканських націй. Приділено увагу літературно-філософській і політичній течії «негритюд», яка стала певним відгалуженням панафриканізму і була спрямована на культурне самоутвердження всіх людей Африки та людей африканського походження.

Зроблено висновок, що панафриканізм став тим «позитивним націоналізмом» в континентальному масштабі, який дозволив африканським країнам та народам усвідомити необхідність єднання та взаємодії заради звільнення з-під колоніального гніту та подальшого розвитку.

Ключові слова: Африка, США, панафриканізм, африкано-американці, панафриканські конгреси, «негритюд».

Ідеї духовного відродження Африки, її визволення від колоніального поневолення почали оформлятися в цілісний теоретичний комплекс на рубежі ХІХ – ХХ ст. У другій половині ХІХ ст. сформувалися, принаймні, чотири ключові принципи панафриканізму: самовизначення, самоцінність, самоврядування та солідарність. Кожен з них у тому чи іншому контексті знайшов відображення в гаслі, що набирало популярності, «Африка для африканців». Панафриканізм став першим ідейно-політичним рухом, що

зародився з ініціативи африканської діаспори з метою об'єднання африканців для боротьби проти расового гноблення, а з 1950-х рр. став рухом за визволення усіх народів Африки, згуртування визвольних сил у боротьбі з колоніалізмом і расизмом.

Вивчення африканської тематики має важливе значення для міжнародної участі України в ситуації невпинного розширення та інтенсифікації глобальних зв'язків, на чому наголошується і у публікаціях останніх років [1]. Поки що вона була предметом лише поодиноких праць у вітчизняному дискурсі. Між тим, без її ґрунтовної розробки вітчизняна історіографія всесвітньої історії і світового політичного розвитку залишиться неповною.

Історіографію проблеми становлять праці як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Однією із перших монографій присвячених панафриканізму стала праця Адекунле Аджали «Панафриканізм: еволюція, розвиток та перспективи» [2], в якій, на жаль, його чітке визначення відсутнє. Одним з найвідоміших сучасних дослідників панафриканізму є Хакіма Аді, його дослідження «Панафриканізм: Історія» містить історію окремих осіб та організацій, які прагнули об'єднати всіх африканців як основу для прогресу та звільнення [3]. Британський історик-африканіст Джордж Шепперсон виділяв «панафриканізм» та «Панафриканізм» і визначав їх як рухи різного ступеня ефемерності [4]. Його німецький колега Імануель Гейсс бачив у панафриканізмі не лише рух (насамперед політичний), а й концепт, за яким криється «складна та маловивчена історія» [6].

Окремим аспектам проблеми, що досліджуються в розвідці присвячені праці Дж. Гюеста [6], П. Еседебе [7; 8], Т. Мартіна [9], Г. Мартіна [10] та ін.

З доробку вітчизняних науковців необхідно відзначити праці В.К. Гури [11], С.Є. Гуцало [12], К.О. Княздвірської [13], які дотично порушують згадану у статті проблематику. Їх дослідження більше стосуються проблем африканської інтеграції та демократизації африканського суспільства, окремі містять крайнознавчі дослідження. Однак загалом вище означена проблема ще не була предметом активного наукового інтересу вітчизняних істориків, а тому стала предметом нашого аналізу.

Мета статті – дослідження процесу зародження та розвитку ідей панафриканізму наприкінці XIX – у першій половині XX ст. та їх впливу на розвиток національно-визвольного руху та антиколоніальної боротьби народів Африки.

Панафриканізм – одне з найскладніших глобальних та багатовимірних явищ. На думку нігерійського історика Пітера Еседебе, приречений на провал – панафриканізм став одним із найбільш суперечливо інтерпретованих феноменів [8, р. 109]. Його географічні та хронологічні рамки рухливі та нерідко залежать від його інтерпретацій. У сучасній історіографії все частіше говорять про його «стару» та «нову» версію [6, р. 240]. Список «праотців» течії, представлений іменами Оттоби Кугоано (Джона Стюарта; бл. 1757 – після 1791 р.), Принса

Холла (бл. 1735-42–1807 рр.), Едварда Блайдена (1832–1912 рр.), Марта Делані (1812–1885 рр.) та інших, продовжується ще довшим переліком імен «батьків-засновників»; серед них видатні вчені, політичні та громадські діячі: Вільям Дюбуа (1868–1963 рр.), Генрі Сільвестр Вільямс (1869–1911 рр.), Маркус Гарві (1887–1940 рр.), Джордж Падмор (1903–1959 рр.), Кваме Нкрума (1909–1972 рр.) та ін.

Одне з останніх і найпоширеніших визначень panafricanism звучить так: «Панафриканізм – водночас інтелектуальний, культурний, соціальний, політичний, економічний та художній проєкт, який закликає всіх людей африканського походження, як на континенті, так і в діаспорі, до об'єднання та звільнення» [14, р. 8].

Незважаючи на різноманітність та дискусійність дефініцій, більшість дослідників схильні бачити в panafricanismі, як мінімум, дві взаємопроникні складові: інтелектуальну традицію та суспільно-політичний рух.

Панафриканізм зародився з ініціативи африканської діаспори наприкінці XIX – початку XX ст. Хоча перші дослідники течії вважали, що початок panafricanismської думки виходив від чорних американців і британців, що звільнилися від кайданів рабства і був нерозривно пов'язаний з аболіціоністським рухом. І. Гейсс вів відлік історії «протопанафриканізму» з моменту опублікування Оттобою Кугоано твору «Думки та почуття про зле і нечестиве рабство і торгівлю людськими істотами» (1787) [5, р. 188]; його колега П. Еседебе датував початок формування panafricanismської думки роком ратифікації Декларації незалежності США (1776) [8, р. 109]. Незважаючи на прагнення дослідників надати більшої ваги panafricanismу шляхом його «одавнення», кінець XVIII ст. можна назвати його початковою стадією лише з уточненнями. XVIII ст. скоріше є етапом пробудження panafricanismської думки, зародження тенденцій, у руслі яких почав формуватися комплекс ідей, що надалі склали концептуальне ядро цієї течії.

Значний вплив на виникнення ідей panafricanismу мав рух, який через роки стануть іменувати еміграціонізмом або «Назад в Африку», засновником якого вважається Принс Холл, бостонський аболіціоніст, відомий як творець першої «чорної» масонської ложі. Його ще називали «батьком громадянських прав»: він вважав за краще покращувати життя чорних бостонців легітимними способами, зокрема петиціями. Відомою є його петиція, яка ввійшла в історію під назвою «Бостонський план» датована 4 січня 1787 р. «Бостонський план» був направлений в Палату представників Массачусетса, у ньому містилося прохання про сприяння рееміграції вільних африкано-американців до Африки [15]. Очікувалося, що репатріанти, а ними мали бути найбільш освічені африкано-американці, які за власним бажанням поїдуть до Африки на незаселені землі, створять там власну державу з конституцією, християнською церквою, школами і цим виконають цивілізаторську місію, посприявши

«порятунку своїх братів-язичників». Переселенці мали підтримувати тісні зв'язки із США [15].

Засновником руху «Назад до Африки» вважається Пол Каффі (1757/9–1817), земляк та молодший сучасник П. Холла, судовласник і торговець, квакер, можливо, найбагатший африкано-американець свого часу [16, р. 24]. Він вирішив створити колонію для чорношкірих американців у Сьєрра-Леоне, саме цю країну він вважав найбільш підходящим місцем для переселення вільних чорних американців. Як відомо, ініціативи щодо створення «Провінції Свободи», «процвітаючих колоній в Африці» [17] вилилися в освоєння реемігрантами території Сьєрра-Леоне та утворення Ліберії (1821).

На думку Г. Л. Гейтса-молодшого, справжніми послідовниками П. Каффі стали Мартін Робісон Делані (1812–1885), Генрі Хайланд Гарнет (1815–1882), Генрі МакНіл Тернер (1834–1915) та Маркус Гарві (1887–1940) [18]. Їх діяльність мала значний вплив на формування принципів та риторики панафриканізму.

Ще до виникнення панафриканізму деякі африканські націоналісти приділяли цій проблемі досить багато уваги. Одним з перших був Едвард Блайден, який на початку 70-х рр. XIX ст. висунув ідею створення єдиної держави на території Західної Африки. Він вважав, що основою цього адміністративно-територіального формування повинна стати Ліберія.

Виступаючи з вимогами «духовної деколонізації» Африки (1872), він протестував проти поневолення та знищення африканської культури західною, підкреслював її самобутність, спростовував тези білих расистів про «расову неповноцінність» темношкірих африканців, і навіть йшов далі в їхньому протиставленні. Так, він вважав Африку колыскою світової цивілізації, а у своєму вченні про «африканську особистість» стверджував, що для європейців характерні суто матеріалізм та індивідуалізм, войовничість, конкуренція та культ науки, а африканцям властиво духовне начало, зв'язок з природою, природність і доброзичливість, що викликано особливими традиційними інститутами та системою цінностей, пов'язаних з географічним та соціальним середовищем [19, р. 4-5].

Е. Блайден вважав, що територію Ліберії необхідно значно розширити за рахунок територій сучасної Гани і Беніна. Він мав кількох послідовників у західноафриканських країнах, включаючи Джеймса Джонсона в Сьєрра-Леоне, разом з яким ратував за африканізацію навчання та пропонував створити університет Західної Африки. Ідеї Е. Блайдена вплинули на погляди таких важливих постатей панафриканізму ХХ століття, як Маркус Гарві, Джордж Падмор та Кваме Нкрума [10].

Більшість дослідників погоджуються з тим, що ідейні рамки панафриканізму почали конструюватися саме в США. Американський ландшафт забезпечував необхідні умови для переосмислення африкано-американцями свого становища. Але сама поява слова панафриканський пов'язується з Великою Британією

(Лондоном), де зусиллями адвоката Генрі Сільвестра Вільямса (1869–1911) була створена «Африканська Асоціація» (1897) [20, р. 148] та ініційовано проведення першого великого тематичного заходу – Лондонської Панафриканської конференції 1900 р., що назавжди залишиться знаковою подією, під час якої було продекларовано цілі та цінності руху. Однак прикметник «панафриканський» (pan-African) було зафіксовано у США, як мінімум, за сім років до її проведення. У серпні 1893 р. у Чикаго відбувся Конгрес з Африки (Congress on Africa), який, за словами його секретаря Фредеріка Перрі Нобла, що склав докладний звіт про форум, «змусив пресу здивовано вигукнути, а світ, як ніколи раніше, усвідомити, що Африка – частина співдружності націй, а її народи – новий чинник історії» [21]. Переважна більшість делегатів були африкано-американцями. Під час заходу було представлено доповіді, які висвітлювали широке коло проблем. 14 серпня – день відкриття Конгресу – розпочався з обговорення географії та історії, 15 серпня був оголошений «днем кольорових людей» (colored people's day), 16 серпня було присвячене мовам і літературі, 17–19 серпня – проблемам соціології, работоргівлі, освіти, 20 серпня – релігії та місіонерству [21].

У одному з розділів звіту про результати роботи конгресу Ф. П. Нобл навів слова кореспондента чиказької газети «The Advance»: «Цей грандіозний конгрес, безперечно, був одним із найпримітніших зібрань останніх років за мірками будь-якої країни. У нас були пан-пресвітеріанська, пан-методистська, пан-англіканська, пан-місіонерська та пан-конгрегаціоналістська ради. Їх масштаб і важливість перевершили всі очікування. Але нічого не перевершило за значимістю пан-африканську конференцію» [21]. Дати проведення Чиказького Конгресу, згідно з твердженням П. Еседебе, цілком «можна вважати початком панафриканського руху» [7, р. 39].

Крім того, на думку одного з найвідоміших сучасних дослідників панафриканізму Хакіма Аді, «загальна орієнтація Конгресу зберегла євроцентристське уявлення про африканця як про суб'єкта, а не агента, і про необхідність принести “цивілізацію” та торгівлю в Африку ззовні» [3, р. 19]. Тому США можуть претендувати на звання батьківщини слова «панафриканський».

Згідно з твердженням І. Гейсса, «аболіціонізм по обидві сторони Атлантичного океану, вільні афро-американці в США (а також Британської Вест-Індії) та Сьєрра-Леоне прямо і опосередковано допомогли створити ті сучасні еліти у Новому Світі та Африці, які змогли сформулювати ідею панафриканізму, перекласти її у форми політичної агітації та дії у ХХ ст.» [5, р. 188].

Організаційно панафриканізм оформився на Лондонській конференції її представників 1900 р., яку вважають Першою Панафриканською конференцією. К. Княждвірська зазначає, що вже на цій конференції виокремились основні тенденції розвитку його ідеологічних спрямувань, зокрема, поміркована,

виразником якої став ініціатор конференції, адвокат Сильвестр-Уільямс, та радикальна, на чолі з доктором В. Дюбуа. У подальшому, визначальні заслуги останнього полягали не тільки в розвитку африканської політичної думки, але й в дієвій участі у розробці першочергових вимог panafricanizmu, а також в організації перших panafricanських конгресів [13, с. 364].

На думку згаданого вище доктора В. Дюбуа, одного з найактивніших ініціаторів і учасників усіх п'яти «panafricanських» конгресів, значення цієї конференції зводилось до того, що тут вперше було введено термін «panafricanський» [22, с. 23].

Лондонська конференція тривала з 23 по 25 липня 1900 р. У ній взяли участь 37 делегатів і близько 10 інших учасників і спостерігачів [9, р. 207] з Африки, Вест-Індії, США та Великої Британії. Головуючий – єпископ Олександр Уолтерс у своїй вступній промові «Випробування та страждання кольорової раси в Америці» зазначив, що «вперше в історії чорношкірі люди збиралися з усіх куточків земної кулі, щоб обговорити та покращити стан своєї раси, відстоювати свої права та організовуватися, щоб вони могли зайняти рівне місце серед нації» [23, р. 284-285]. Доповідачі протягом трьох днів торкалися різноманітних аспектів расової дискримінації. Кульмінацією конференції стало перетворення Африканської асоціації (створеної Сильвестром Вільямсом у 1897 р.) у Panafricanську асоціацію, впровадження одностайно прийнятого «Звернення до народів світу» (склав В. Дюбуа), надісланого главам держав, в яких жили люди африканського походження. У зверненні Сполучені Штати та імперські європейські країни закликали «визнавати та захищати права людей африканського походження», а також поважати цілісність і незалежність «вільних негритянських держав Абссінії, Ліберії, Гаїті тощо» [24].

Документи Лондонської конференції займають особливе місце в історії panafricanського руху. У них сформульовані основні думки та ідеали, якими рух керувався аж до Другої світової війни.

Звернення, підписане головою комітету В. Дюбуа, а також його президентом єпископом Олександром Уолтерсом, віце-президентом Генрі Б. Брауном і генеральним секретарем Сильвестром-Вільямсом, було опубліковано та надіслано королеві Англії Вікторії. Також планувалося створити постійну Panafricanську асоціацію в Лондоні з відділеннями за кордоном. Незважаючи на ці амбітні плани, заклики учасників конференції не справили великого враження на європейські імперські держави, які контролювали політичну та економічну долю Африки [25].

Після Першої світової війни В. Дюбуа відродив Panafricanські конгреси. Перший panafricanський конгрес був організований ним у Парижі в лютому 1919 р., під час роботи Паризької мирної конференції. В. Дюбуа, який був присутній на конференції як спеціальний представник Національної асоціації сприяння розвитку кольорового населення (NAACP), звернувся до президента Вудро Вільсона. У листі до Вільсона він закликав американський уряд

розпочати комплексне дослідження поводження з чорношкірими солдатами. Крім того, Дюбуа висловив надію, що мирний договір стосуватиметься і «майбутнього Африки» та надаватиме самовизначення колонізованим народам [24]. Стимульований зустріччю світових лідерів і обговоренням майбутнього колоніальної Африки, Дюбуа запропонував створити Панафриканський конгрес.

На Першому конгресі були присутні 57 делегатів від 15 країн, зокрема від 9 африканських колоніальних адміністративних територій, протекторатів та незалежних держав. У рішеннях конгресу висувались вимоги визнання за африканцями права на користування природними ресурсами континенту, права на освіту, права на доступ до владних структур, а також підкреслювались нагальні потреби остаточної ліквідації залишків рабства в Африці, припинення колоніальної експлуатації африканського населення, збільшення витрат на соціальні запити мешканців континенту. Епохальне значення першого Панафриканського конгресу полягало в тому, що вперше в історії представники африканців заявили про свої вимоги на міжнародній арені як самостійна організована сила і, по-друге, вперше в історії про доленосні потреби африканців говорили від імені самих африканців [26, с. 6].

Другий Панафриканський конгрес відбувся в серпні-вересні 1921 р. спочатку в Лондоні, а потім в Брюсселі та Парижі. Він свідчив про швидке поширення популярності панафриканського руху, так як у зустрічах брали участь представники з Америки, Карибського басейну, Європи та Африки. Всього 113 делегатів, зокрема 41 – з Африки [13, с. 364].

Учасники конгресу повторювали попередні панафриканські реформістські ідеї, засуджуючи імперіалізм в Африці та расизм у Сполучених Штатах. Крім того, делегати вимагали місцевого самоврядування для колоніальних підданих, а В. Дюбуа наголосив на необхідності посилення міжрасових контактів між представниками чорної інтелігенції та тими, хто стурбований політичним та економічним статусом колоніальних народів [22, с. 287]. Під час роботи конгресу було прийняте «Звернення до світової громадськості», в якому містилась вимога визнання рівноправності для людей всіх рас. Конгрес закликав колоніальні держави враховувати інтереси колонізованих народів, а Лігу Націй – створити міжнародне бюро для вивчення негритянської проблеми [13, с. 364].

Відомо, що В. Дюбуа на чолі делегації конгресу відвідав штаб-квартиру Ліги Націй в Женеві, де особисто передав відповідну петицію як офіційний документ конгресу [27, р. 19]. На конгресі також було здійснено спробу організованого оформлення панафриканістського руху. З цією метою був, зокрема, заснований його постійний секретаріат, діяльність якого виявилась, втім, не досить успішною та нетривалою [27, р. 20].

У 1923 р. Панафриканський конгрес зібрався на дві окремі сесії в Лондоні та в Лісабоні. У Лондоні обговорювались проблеми Африки та завдання

розвитку континенту в інтересах самих африканців, а також опрацювалися підходи до визначення позиції стосовно африканських расистських режимів. У Лісабоні було проведено панафриканську конференцію з питань стану справ у португальських колоніях [28, р. 183]. Дослідники вважають, що конгрес виявив відносну слабкість «панафриканістського впливу», котра обумовлювалась відсутністю міцної бази на Африканському континенті та сталих зв'язків з представниками африканської громадськості, а також недостатню згуртованість самого руху [13, с. 365].

Четвертий Панафриканський конгрес відбувся у Нью-Йорку в 1927 р., з 208 його учасників, які представляли двадцять два американських штати і десять іноземних держав, було лише декілька африканців із Золотого берега, Сьєрра-Леоне, Ліберії та Нігерії. Більшість делегатів були чорношкірими американцями, багато з них були жінками. Конгрес був в основному профінансований Едді В. Гантон і Жіночою міжнародною лігою за мир і свободу, міжрасовою організацією, яка була заснована в 1919 р. противниками Першої світової війни [24]. Конгресом була прийнята резолюція з шести пунктів, яка лише підтвердила основні вимоги попередніх конгресів, нічого нового до них не додавши.

Велика депресія, яка розпочалася у 1929 р., а потім Друга світова війна, зумовили призупинення роботи Панафриканського конгресу на 18 років. Але могутнє піднесення національно-визвольного руху африканських народів після закінчення Другої світової війни активізувало і панафриканський рух.

У 1945 р. організований рух відродився в Манчестері (Велика Британія), де з 15 по 21 жовтня 1945 р. проходив п'ятий Панафриканський конгрес. Визнаючи історичний внесок В. Дюбуа в панафриканський рух, делегати призначили його президентом конгресу. Конгрес у Манчестері став переломним моментом в історії панафриканізму. Вперше на зустрічі були присутні представники політичних партій з Африки та Вест-Індії. На відміну від попередніх конгресів, склад його делегатів був не тільки більш чисельний, але й представляв, переважно, африканські антиколоніальні сили, внаслідок чого, керівництво рухом переходить до молодих африканських націоналістів, які виступали з концепціями політичної та духовної деколонізації Африки, з-поміж яких К. Нкрума, Б. Азікве, Дж. Кеніата [13, с. 365]. Крім того, учасники Конгресу однозначно вимагали покласти край колоніалізму в Африці і закликали колоніальних підданих страйками і бойкотами припинити соціальну, економічну та політичну експлуатацію континенту колоніальними державами.

Такі документи конгресу, як «Заява колоніальним державам», «Звернення до колоніальних народів світу» [29] та інші, що викривали колоніальну політику та закликали народи до боротьби проти політичного та економічного гноблення, свідчили про злиття панафриканізму з національно-визвольними рухами і висували завдання повного скасування колоніального панування.

В прийнятому конгресом зверненні відзначалось: «Всі колонії повинні бути вільні від іноземного контролю, як економічного, так і політичного». Водночас учасники конгресу, відмічаючи необхідність створення єдиного фронту боротьби проти колоніалізму, заявили про намір досягнення в майбутньому «політичної єдності» між африканськими народами, в першу чергу Західної Африки. На конгресі в Манчестері ідея союзу африканських народів після їх звільнення від колоніалізму була проголошена досить загально і без конкретного формулювання [29, с. 45]. Проте лідери панафриканізму схилились до бачення Африки в якості єдиного державного утворення у формі федерації або конфедерації.

Остаточна декларація Конгресу 1945 р. закликала колоніальні та підвладні народи світу об'єднатися та відстоювати свої права, щоб перемогти тих, хто прагне контролювати їхню долю. Учасники конгресу заохочували колонізованих африканців обирати власні уряди, стверджуючи, що отримання політичної влади для колоніальних і підвладних народів є необхідною передумовою для повної соціальної, економічної та політичної емансипації [9, р. 135]. Цю позицію підтримало нове покоління афроамериканських активістів, таких як актор і співак Пол Робсон, міністр і політик Адам Клейтон Пауелл-молодший, а також педагог і політичний активіст Вільям А. Хантон-молодший, які дедалі більше цікавились долею Африки [24].

По закінченні роботи конгресу, який прийняв Програму панафриканського націоналізму, був створений координаційний орган панафриканського руху – Робочий комітет – головою якого став В. Дюбуа, а генеральним секретарем К. Нкрума [30, с. 195-196].

Хоча Панафриканським конгресам бракувало фінансової та політичної влади, вони сприяли підвищенню міжнародної обізнаності про расизм і колоніалізм і заклали основу для політичної незалежності африканських націй. Такі африканські лідери, як Кваме Нкрума з Гани, Ннамді Азіківе з Нігерії та Джомо Кеніатта з Кенії, які згодом привели свої країни до політичної незалежності, були серед учасників конгресів. У травні 1963 р. вплив цих людей сприяв формуванню Організації африканської єдності (ОАЄ), асоціації незалежних африканських держав і націоналістичних груп [24].

Необхідно згадати те, що у 1920–1930-х рр. починають з'являтися певні інтерпретації та відгалуження панафриканізму. Одним із них була літературно-філософська політична течія «негритюд», спрямована на культурне самоутвердження всіх людей Африки та людей африканського походження. На відміну від панафриканізму, зорієнтованого радше на англо-саксонський світ, франкомовний негритюд увібрав у себе переважно європейський дискурс про Африку [31]. Його об'єктивна роль полягала в утвердженні в суспільній свідомості колоніальних країн уявлення про цінність африканської культури

для людського співтовариства, що сприяло подоланню комплексу меншовартості колонізованих.

Основоположниками «негритюду», вважаються сенегалець Л.С. Сенгор, мартініканець Е. Сезер та гвіанець Л.Г. Дамос, які познайомилися в 1931 р. і почали в 1934 р. в Парижі видання літературно-філософського журналу «Чорний студент» (виходив до 1941 р.), що став організаційно-концептуальним центром руху.

Авторство самого терміна «негритюд», зафіксованого в 1932 р., закріплено за Сезером (що неодноразово підтверджував і Сенгор, який користувався паралельно терміном «негритянство») [32, р. 31]. Спочатку негритюд був спрямований проти європоцентризму і політики насильницької культурної асиміляції як елементу політичного і соціального гноблення, зодного боку, і нарасово-етно-культурне (а потім і державно-політичне) самоствердження колонізованих афро-негритянських за своїм походженням (а потім і всіх негроїдних) народів [32, р. 35].

Сучасна «Літературознавча енциклопедія» дає таке визначення негритюду: «Ідеологічна концепція національного руху, започаткована у 30-ті рр. ХХ століття, поширена в деяких, переважно франкомовних країнах Африки як реакція на асиміляцію французькими колонізаторами; заперечення концепції європоцентризму, переорієнтація на іманентні етноментальні цінності, повернення “своїй расі значної енергійності, віри в себе, що розбивалася вщент упродовж віків”...» [33, с. 111].

Проголошена прихильниками «негритюду» мета полягала, у відповідності з визначенням Л. Сенгора, в культурному визволенні континенту, «в об'єднанні культурних цінностей цивілізації Чорного світу, що відображені в житті та творчості чорних». Відродження Африки Л. Сенгор бачив, насамперед, в процесі самопізнання та самоствердження африканської особистості [34, р. 1-4].

Одного з організаторів Першого Панафриканського конгресу, афроамериканця В. Дюбуа, називають серед перших, хто замислювався про негритюд у всій його сукупності й специфічності [35, р. 36]. Його книга «Душа чорного народу» (1903) була спрямована проти приниженого становища чорних у Сполучених Штатах. Мартін Делані, що стояв біля витоків чорного націоналізму в Америці, а також Едвард Блайден дали розвиток ранній формі панафриканської думки [36].

На базі панафриканізму також було засновано загальнокультурний та літературний рух афроамериканців і представників Карибського басейну – «Гарлемське відродження» (1919–1930). «Зеніт розквіту негрської літератури» – так називав його афроамериканський письменник і дипломат Джеймс Велдон Джонсон [37].

У 1940–1950-х рр. відбулася еволюція негритюду від літературно-філософської течії до ідеологічної і філософської теорії. А після проголошення незалежності африканських країн негритюд утратив свою актуальність.

Згодом, в міру розвитку національно-визвольного руху та антиколоніальної боротьби, ідея африканської єдності починає набувати загальноконтинентального правового формату.

Отже, панафриканізм – ідейно-політичний рух, що виник на рубежі XIX – XX ст. в середовищі афроамериканської інтелігенції. Він став реакцією на колоніальне поневолення африканських негрів і расову дискримінацію негрів – нащадків африканських рабів в Америці. У період його зародження головним і основним завданням була боротьба за забезпечення прав осіб негритянського походження незалежно від місця проживання. Згодом, панафриканізм був пов'язаний з вимогою представників африканських суспільно-політичних рухів про надання незалежності африканським країнам. Еволюція панафриканізму полягала в тому, що, по-перше, він дедалі більше концентрував свої зусилля на суто африканських проблемах, по-друге, поширював сферу своєї діяльності на всі народи Африки.

Панафриканізм став тим «позитивним націоналізмом» в континентальному масштабі, який дозволив африканським країнам та народам усвідомити необхідність єднання та взаємодії заради звільнення з-під колоніального гніту та подальшого розвитку.

Список використаних джерел та літератури

1. Олійник Ю.І. Африка: українські інтереси vs російський вплив. *Стратегічна панорама*. 2022. № 1. С. 59–65.
2. Ajala A. Pan-Africanism: Evolution, Progress, and Prospects. London: St. Martin's Press, 1973. 442 p.
3. Adi H. Pan-Africanism: A History. London: Bloomsbury Academic, 2018. 312 p.
4. Shepperson G. Pan-Africanism and "Pan-Africanism": Some Historical Notes. *Phylon*. 1962. Vol. 23. No. 4. P. 346–358.
5. Geiss I. Pan-Africanism. *Journal of Contemporary History*. 1969. Vol. 4, No. 1. P. 187–200.
6. Guest J. C. Old and New Pan-Africanism Vis-à-Vis Regional Integration: Lessons for Dealing with the Challenges of Globalization. *Africa and Globalization* / Ed. K. T. Setiloane, A. K. Bangura. London: Palgrave Macmillan Cham, 2020. P. 239–259.
7. Esedebe P. O. Pan-Africanism: The Idea and Movement, 1776–1991. Washington: Howard University Press, 1994. 295 p.
8. Esedebe P. O. Origins and Meaning of Pan-Africanism. *Présence Africaine*. 1970. № 73. P. 109–110.
9. Martin T. Pan-African Connection: From Slavery to Garvey and Beyond. Dover: Majority Press, 1984. 262 p.
10. Martin G. African Political Thought. Springer, 2012. 215 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=rqYEhtONIBgC&redir_esc=y
11. Гура В.К. Політичні процеси, державний устрій та суспільний прогрес у країнах Субсахарської Африки: проблеми і перспективи продуктивної сумісності. *Дослідження світової політики: Збірник наукових праць*. 2004. Випуск 30. С. 38–74.

12. Гуцало С.С. Інтеграційні процеси у регіоні Північної Африки: витоки, етапи, особливості сучасного етапу. *Дослідження світової політики: Збірник наукових праць*. 2004. Випуск 30. С. 3–23.
13. Княздвірська К.О. Вплив ідейно-політичної спадщини панафриканського національно-визвольного руху на організаційне оформлення єдності незалежних африканських держав. *Актуальні проблеми всесвітньої історії: аксіологічні та культурно-історичні засади державотворення: збірник наукових праць*. Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: Вид-во «Фенікс», 2013. С. 362–371.
14. Routledge Handbook of Pan-Africanism / Ed. by R. Rabaka. L.: Routledge, 2020. 568 p.
15. The Boston Plan. Africans in America. URL: <https://www.pbs.org/wgbh/aia/part2/2h59t.html>
16. Thomas L. D. Rise to be a People: A Biography of Paul Cuffe. Champaign: University of Illinois Press, 1986. 187 p.
17. Gates Jr. H.L. Who Led the First Back-to-Africa Effort? URL: <https://www.pbs.org/wnet/african-americans-many-rivers-to-cross/history/who-led-the-1stback-to-africa-effort/>
18. Petition signed by John Cuffe and Paul Cuffe regarding taxation. *The Smithsonian Institution*. URL: https://edan.si.edu/transcription/pdf_files/26310.pdf
19. Holden E. Blyden of Liberia. An account of the life and labors of E. W. Blyden as recorded in letters and in print. New York: Vantage Press, 1966. 1040 p.
20. Sherwood M. Origins of Pan-Africanism: Henry Sylvester Williams, Africa and the African diaspora. New York, London, 2011. 372 p. file:///C:/Users/1/Downloads/9780203840375_previewpdf.pdf
21. Noble F. P. The Chicago congress on Africa. Chicago III: Congress of Africa Publications, 1894. 279 p. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=iau.31858034843320&view=1up&seq=11&q1=pan>
22. Дюбуа У. Африка. М.: Наука, 1961. 453 с.
23. Fryer P. Staying Power: The History of Black People in Britain. London: Pluto Press, 1984. 648 p.
24. The Pan-African congresses, 1900 – 1945. URL: <https://www.blackpast.org/GLOBAL-AFRICAN-HISTORY/PAN-AFRICAN-CONGRESSES-1900-1945/>
25. Перша Панафриканська конференція. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/First_Pan-African_Conference
26. Тузмухамедов Р.А. Организация африканского единства. М.: Международные отношения, 1965. 193 с.
27. The African communist. 1963. № 15. P. 17–22.
28. A Quarter Review of the Negro Freedom Movement. 1965. Winter. P. 182–187.
29. Документи панафриканського руху. *Раси и народы*. М.: Наука, 1977. 134 с.
30. Нкрума К. Африка должна объединиться. М.: Прогресс, 1964. 311 с.
31. Негритюд. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B8%D1%82%D1%8E%D0%B4>
32. Sáez P. G. From Negritude to Realism. 2000. URL: <http://www.afrol.com/features/11117>
33. Літературознавча енциклопедія. Т. 2. К.: Академія, 2007. 623 с.
34. Problematising the African Renaissance / Ed. by Maloka E., Le Roux E. Pretoria, 2000. 92 p.
35. Chevrier J. La littérature nègre. Paris: Armand Colin/HER, 1999. 300 p.
36. Ormerod B. The Martinican concept of “creoleness”: A multiracial redefinition of culture. URL: <http://motspluriels.arts.uwa.edu.au/MP798bo.html>
37. Столяренко М. Негритюд як пошук самобутності у франкомовній літературі Карибських островів. *Всесвіт*. 2010. № 3–4, березень–квітень. URL: <https://vpered.wordpress.com/2011/02/10/stolyarenko-negritude/>

References

1. Oliinyk, Yu.I. (2022). Afryka: ukrainski interesy vs rosiiskyi vplyv. *Stratehichna panorama*, 1, pp. 59–65. [In Ukrainian].
2. Ajala, A. (1973). *Pan-Africanism: Evolution, Progress, and Prospects*. London: St. Martin's Press. [In English].
3. Adi, H. (2018). *Pan-Africanism: A History*. London: Bloomsbury Academic. [In English].
4. Shepperson, G. (1962). Pan-Africanism and "Pan-Africanism": Some Historical Notes. *Phylon*, Vol. 23, No. 4, pp. 346–358. [In English].
5. Geiss, I. (1969). Pan-Africanism. *Journal of Contemporary History*, Vol. 4, No. 1, pp. 187–200. [In English].
6. Guest, J. C. (2020). Old and New Pan-Africanism Vis-à-Vis Regional Integration: Lessons for Dealing with the Challenges of Globalization. *Africa and Globalization* / Ed. K.T. Setiloane, A.K. Bangura. London: Palgrave Macmillan Cham, pp. 239–259. [In English].
7. Esedebe, P.O. (1994). *Pan-Africanism: The Idea and Movement, 1776–1991*. Washington: Howard University Press. [In English].
8. Esedebe, P.O. (1970). Origins and Meaning of Pan-Africanism. *Présence Africaine*, 73, pp. 109–110. [In English].
9. Martin, T. (1984). *Pan-African Connection: From Slavery to Garvey and Beyond*. Dover: Majority Press. [In English].
10. Martin, G. (2012). *African Political Thought*. Springer. [Online]. Available from: https://books.google.com.ua/books?id=rqYEhtONIBgC&redir_esc=y [In English].
11. Hura, V.K. (2004). Politychni protsesy, derzhavnyi ustrii ta suspilnyi prohres u krainakh Subsaharskoi Afryky: problemy i perspektyvy produktyvnoi sumisnosti. *Doslidzhennia svitovoi polityky: Zbirnyk naukovykh prats*, 30, pp. 38–74. [In Ukrainian].
12. Hutsalo, S.Ye. (2005). Intehratsiini protsesy u rehioni Pivnichnoi Afryky: vytoky, etapy, osoblyvosti suchasnoho etapu. *Doslidzhennia svitovoi polityky: Zbirnyk naukovykh prats*, 30, pp. 3–23. [In Ukrainian].
13. Kniazhdvirska, K.O. (2013). Vplyv ideino-politychnoi spadshchyny panafrykanskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu na orhanizatsiine oformlennia yednosti nezaleznykh afrykanskykh derzhav. *Aktualni problemy vsesvitnoi istorii: aksiolohichni ta kulturno-istorychni zasady derzhavotvorennia: zbirnyk naukovykh prats*. Derzhavna ustanova "Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy". Kyiv: Vyd-vo "Feniks", pp. 362–371. [In Ukrainian].
14. Rabaka, R. (ed.) (2020). *Routledge Handbook of Pan-Africanism*. L.: Routledge. [In English].
15. The Boston Plan. Africans in America. [Online]. Available from: <https://www.pbs.org/wgbh/aia/part2/2h59t.html> [In English].
16. Thomas, L.D. (1986). *Rise to be a People: A Biography of Paul Cuffe*. Champaign: University of Illinois Press. [In English].
17. Gates, Jr. H.L. Who Led the First Back-to-Africa Effort? [Online]. Available from: <https://www.pbs.org/wnet/african-americans-many-rivers-to-cross/history/who-led-the-1stback-to-africa-effort/> [In English].
18. Petition signed by John Cuffe and Paul Cuffe regarding taxation. *The Smithsonian Institution*. [Online]. Available from: https://edan.si.edu/transcription/pdf_files/26310.pdf [In English].
19. Holden, E. (1966). *Blyden of Liberia. An account of the life and labors of E. W. Blyden as recorded in letters and in print*. New York: Vantage Press. [In English].
20. Sherwood, M. (2011). *Origins of Pan-Africanism : Henry Sylvester Williams, Africa and the African diaspora*. New York, London. [Online]. Available from: file:///C:/Users/1/Downloads/9780203840375_previewpdf.pdf [In English].
21. Noble, F. P. (1984). The Chicago congress on Africa. Chicago III: Congress of Africa Publications. [Online]. Available from: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=iau.31858034843320&view=1up&seq=11&q1=pan> [In English].

22. Dyubua, U. (1961). *Afrika*. Moskva: Nauka. [In Russian].
23. Fryer, P. (1984). *Staying Power: The History of Black People in Britain*. London: Pluto Press. [In English].
24. The Pan-African congresses, 1900 – 1945. [Online]. Available from: <https://www.blackpast.org/GLOBAL-AFRICAN-HISTORY/PAN-AFRICAN-CONGRESSES-1900-1945/>[In English].
25. Persha Panafrykanska konferentsiia. [Online]. Available from: https://en.wikipedia.org/wiki/First_Pan-African_Conference [In Ukrainian].
26. Tuzmukhamedov, R.A. (1965). *Organizatsiya afrikanskogo yedinstva*. Moskva: Mezhdunarodnie otnosheniya. [In Russian].
27. (1963). *The African communist*, 15, pp. 17–22. [In English].
28. (1965). *A Quarter Review of the Negro Freedom Movement*, Winter, pp. 182–187. [In English].
29. Dokumenti panafrikanskogo dvizheniya (1977). *Rasi i narodi*. Moskva: Nauka. [In Russian].
30. Nkruma, K. (1964). *Afrika dolzhna obedinitsya*. Moskva: Progress. [In Russian].
31. Negriyud. [Online]. Available from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B8%D1%82%D1%8E%D0%B4> [In Russian].
32. Sáez, P. G. (2000). *From Negritude to Realism*. [Online]. Available from: <http://www.afrol.com/features/11117> [In English].
33. *Literaturoznavcha entsyklopediia* (2007). T. 2. Kyiv: Akademiia. [In Ukrainian].
34. Maloka, E & le Roux, E. (eds) (2000). *Problematising the African Renaissance*. Pretoria. [In English].
35. Chevrier, J. (1999). *La littérature nègre*. Paris: Armand Colin/HER. [In French].
36. Ormerod, B. The Martinican concept of “creoleness”: A multiracial redefinition of culture. [Online]. Available from: <http://motspluriels.arts.uwa.edu.au/MP798bo.html> [In English].
37. Stoliarenko, M. (2010). Nehrytiud yak poshuk samobutnosti u frankomovnij literaturi Karybskykh ostroviv. *Vsesvit*, 3-4, berezen-kviten. [Online]. Available from: <https://vpered.wordpress.com/2011/02/10/stolyarenko-negritude/> [In Ukrainian].

Sviashchenko Z., Skrypnyk O. Pan-Africanism – the First Ideological and Political Movement in Africa: Origin and Development at the End of the 19th – First Half of the 20th Century.

The article is devoted to the study of the first ideological and political movement in Africa – Pan-Africanism, its origin and development in the late 19th and early 20th centuries. Its geographical and chronological framework has been clarified. It has been proven that Pan-Africanism originated from the initiative of the African diaspora in the late 19th and early 20th centuries. The 18th century is rather a stage of the awakening of Pan-African thought, the emergence of trends, within which a complex of ideas began to take shape, which later formed the conceptual core of this movement. It is emphasized that the ideological framework of Pan-Africanism began to be constructed precisely in the United States. Attention is paid to the influence of abolitionism and emigrationism on the development of the ideas of Pan-Africanism. Attention is drawn to the fact that, despite the diversity and debatability of definitions, most researchers tend to see Pan-Africanism as having at least two interpenetrating components: an intellectual tradition and a socio-political movement.

The decisions of the London Pan-African Conference of 1900, which will forever remain a landmark event, during which the goals and values of the movement were declared, as well as the Pan-African Congresses (1919, 1921, 1923, 1927, 1945), which contributed to raising international awareness of racism and colonialism, and laid the foundation for the political independence of African nations, are characterized. Attention is paid to the literary, philosophical and political movement “Negrity”, which became a certain branch of Pan-Africanism and was aimed at the cultural self-affirmation of all people of Africa and people of African descent.

It is concluded that Pan-Africanism became the “positive nationalism” on a continental scale that allowed African countries and peoples to realize the need for unity and cooperation for the sake of liberation from colonial oppression and further development.

Keywords: *Africa, the USA, Pan-Africanism, African-Americans, Pan-African congresses, “negritude”.*

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94: 327 (047) “1918/1920”

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-30-3>

Дацків І.Б.

<https://orcid.org/0000-0001-8359-3937>

ФОРМУВАННЯ ГОЛОВНИХ ВЕКТОРІВ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ДИРЕКТОРІЇ УНР

У статті розкривається вплив українських політичних партій на зовнішню політику Української Народної Республіки доби Директорії, проаналізовується зовнішньополітична концепція правлячих кіл відновленої УНР. Зроблено оцінку тих чи інших керівників зовнішньополітичного відомства України з погляду їх реальних дій щодо захисту національних інтересів держави, а не загальних декларацій. Розглянуто зовнішньополітичні аспекти програмних документів українських політичних партій періоду національно-визвольних змагань. Визначено особливості міжнародного становища Директорії УНР після перемоги загальнонародного повстання проти режиму гетьмана Павла Скоропадського. Окрім того проаналізовано альтернативні варіанти зовнішньополітичної орієнтації Директорії взимку – навесні 1919 р.: на досягнення порозуміння з більшовицькою Росією чи з державами Антанти. Простежено головні етапи українсько-польського зближення, оформлення військово-політичного союзу УНР і Другої Речі Посполитої та визначити причини його поразки. З'ясовано, що Директорія спиралася у своїй діяльності на соціалістичну демагогію та пряму допомогу зовнішніх антинаціональних сил.

Зазначено, що кількість іноземних дипломатичних установ в Україні за часів Директорії постійно скорочувалася і фактично зійшла нанівець. Постійний стан війни, у якому перебувала УНР, і переїзди уряду з місця на місце унеможливлювали акредитацію та діяльність закордонних дипломатів.

З'ясовано, що український національно-визвольний рух та прагнення українців до незалежного державного існування не отримали підтримки з боку країн Антанти. Розчаровані такою позицією держав-переможниць у Першій світовій війні, керівні кола Української Народної Республіки припинили орієнтуватися на Францію, Велику Британію та США і почали шукати підтримку в інших державах для своїх національно-державних прагнень. Важливу роль у цьому процесі відіграла активна дипломатична діяльність Директорії УНР у державах Центральної та Західної Європи.

Ключові слова: Директорія, дипломатична місія, міжнародні відносини, договір, зовнішня політика.

Із часів Київської Русі і до нині здійснення активної зовнішньої політики та підтримка міцних міжнародних зв'язків завжди були одним із символів української державності. Фахові здобутки українських дипломатів є частиною новітньої історії незалежної України, адже дипломатична служба перебуває на передових позиціях державного поступу і демократичних перетворень у країні.

Дана проблематика, її певні аспекти знайшли окреме відображення в діаспорній українській та сучасній вітчизняній історіографії.

Першими дослідниками історії національно-визвольних змагань були діячі української революції. Вже у 1920 р. виходить праця В. Винниченка «Відродження нації» [1]. Він проаналізує внутрішню та зовнішню політику Директорії. Вагомий документальний матеріал, а також власні спостереження вміщено у праці П. Христюка [2]. Певне зацікавлення становить фактичний матеріал, викладений у праці О. Доцента [3]. Чимало праць присвятив аналізу революційних подій М. Шаповал [4]. У них автор в тій чи іншій мірі торкається проблем пов'язаних із зовнішньополітичною діяльністю Директорії УНР.

За кордоном висвітлення зовнішньої політики в добу Директорії УНР мало здебільшого мемуарно-дослідницький характер, оскільки майже усі автори брали безпосередню участь у революційних подіях в Україні. Найбільш значним дослідженням періоду діяльності Директорії є семитомна праця М. Стахіва [5].

З початком незалежності нашої держави почався новий етап української історіографії, що характеризується критичним осмисленням історіографічної спадщини попереднього періоду, спробою відійти звичних канонів та схем радянської історичної науки, більш об'єктивним висвітленням історичних подій в Україні [6; 7; 8; 9; 10].

Після відмови від влади гетьмана П. Скоропадського та ліквідації Української Держави до керівництва прийшла Директорія, яка відновила Українську Народну Республіку. Як внутрішня, так і зовнішня ситуація УНР була надзвичайно важкою. Уже в грудні 1918 р., паралельно з наступом військ Директорії на Київ, почалося проникнення більшовицьких військ на територію України, що призвело до відкритих бойових дій. Водночас відбувався висадка військових сил Антанти в Одесі та інших містах Чорноморського узбережжя, які активно підтримували російські добровольчі загони.

Зазначмо, що відносини з альянтами значно погіршились після непередуманої ноти Директорії державам Антанти від 19 грудня 1918 року, яка стала першим дипломатичним документом уряду республіки. У ньому, зокрема, стверджувалося, що Директорія здобула перемогу над режимом П. Скоропадського, який нібито був нав'язаний німцями, і Україна більше не потребує допомоги від держав Антанти, яку раніше вимагав гетьман. Окрім того, піддавалась сумніву законність військової присутності Антанти в Україні. Враховуючи, що позиція країн Антанти щодо нової форми української державності ще не була чітко визначена, такий зміст ноти не сприяв зміцненню міжнародного становища УНР. Зокрема, відмова від можливості отримання допомоги Антанти була недалекоюглядною, оскільки внутрішньополітична і військова ситуація Директорії була нестабільною, а більшовицькі сили активно діяли в Україні та розпочали наступ з території РСФРР [11, с. 258].

Як тільки Директорія вступила до Києва, більшовицькі війська розпочали наступ на великому фронті зі сходу та півночі, погрожуючи Харкову, під гаслом відновлення радянської державності в Україні. Для цього ще «28

листопада 1918 року був створений так званий Тимчасовий робітничо-селянський уряд України на чолі з Ю. П'ятаковим (пізніше – Х. Раковським), який оголосив про відновлення влади рад та передачу фабрик, заводів і землі робітникам і селянам. Наступ здійснювала група військ курського напрямку, яка незабаром була перетворена на Український фронт під командуванням В. Антонова-Овсієнка. Політичне керівництво забезпечувала Реввійськрада, до складу якої входили Ю. П'ятаков, В. Затонський, Й. Сталін і В. Антонов-Овсієнко» [7, с. 274–275].

У грудні 1918 р. більшовицькі війська настільки просунулись вглиб України, що стало можливим проголосити 25 грудня 1918 р. в Харкові Українську Радянську Соціалістичну Республіку. Уряд цієї республіки у своєму програмному документі виступив за федеративне об'єднання обох республік, що отримало підтримку та схвалення Раднаркому Росії, який направив «найгарячіше привітання» новоутвореній маріонетковій владі Москви [12, арк. 1]. Щодо військових операцій, що продовжувалися на українській території, російський радянський уряд навіть не розглядав питання їх припинення, хоча формально війна між двома державами не була оголошена. 23 грудня 1918 р. більшовицьке керівництво односторонньо скасувало Брестську угоду, що означало відмову від визнання державного суверенітету України.

За таких умов керівництво Директорії і, передусім, В. Винниченко та голова уряду В. Чехівський замість того, щоб зосередити зусилля на організації військової відсічі ворогу, розпочали «війну нот» з урядом РСФРР, сподіваючись, що зможуть дипломатичним шляхом припинити розвиток російсько-більшовицької агресії. Вже 3 січня 1919 р. у ноті Міністерства закордонних справ УНР український міністр В. Чехівський заявив Раднаркому про те, що «регулярні війська Радянської Росії, а саме: 9 Курська дивізія, 4 Брянська дивізія, 17 Стрілецька дивізія направлені в Україну. Попереду регулярних військ посилаються партизанські загони, що постачаються зброєю і засобами військовим командуванням. Вже зайняті Валуйки, Куп'янськ радянський город, Новгород-Сіверський та інші міста, що знаходяться на українській території» [13, арк. 1].

На наступний день 4 січня у радіотелеграмі, відправленій у Київ, нарком закордонних справ росії Г. Чичерін заперечував факт пересування російських радянських військ на території України. «Перераховані Вами військові частини Радянської Росії на Україну не направляються і навіть не знаходяться поблизу українських кордонів. Воєнні дії на Українській території у цей час ведуться між військами Директорії і військами Українського Радянського Уряду, що має безумовну політичну незалежність. Між Україною і Радянською Росією не відбувається жодних збройних зіткнень. Висловлене у Ваших радіотелеграмах бажання досягнення мирного виходу може стосуватись лише конфлікту між Директорією і Українським Радянським Урядом» [13, арк. 5].

Відтак 5 січня 1919 р. В. Чехівський знову звернувся до Раднаркому Росії з нотою, у якій зазначав про продовження наступу збройних сил РСФРР, що ставав загрозовим, і просив повідомити про відновлення перемовин між державами [13, арк. 10]. Дану ноту Раднарком залишив без відповіді, очевидно, намагаючись виграти час, розраховуючи окупувати всю Наддніпрянську Україну і тим самим вирішити дане питання.

За словами І. Мазепа, у цей час Директорія «ще не мала ясного рішення щодо плану боротьби з московськими окупантами». Тому поспішила вислати до Москви мирову делегацію очолювану українським соціал-демократом С. Мазуренком. До складу української місії увійшли також українські есери М. Полозов та Ю. Ярослав [14, арк. 1-2]. Варто зазначити, що жоден з членів делегації не мав дипломатичної освіти, проте всі вони були відомі своєю партійною діяльністю. Вони були представниками правлячих українських партій, які вважали основними причинами українсько-російського конфлікту ідеологічні розбіжності навколо проблем «диктатури пролетаріату», «багатопартійності» тощо [15, с. 86].

Делегація вирушила, але більшовики не припиняли свій наступ на Україну. Це змусило Директорію оголосити 16 січня 1919 р., що Україна перебуває в стані війни з «Совітською Росією» [16, с. 73]. Незважаючи на оголошення війни, дипломатична місія України залишалась на місці і продовжувала переговори з представниками Раднаркому РСФРР та центрального комітету російської компартії, які стартували в Москві 17 січня 1919 р. і тривали до 4 лютого включно. Як зазначав П. Христюк, місія мала заявити, що Директорія «погоджується на радянську форму влади на Україні з забезпеченням в радах правильного представництва українського селянства (тобто на систему трудових рад), що Директорія піде на заключення економічного договору і військового союзу з Совітською Росією в цілях боротьби з російською доброволією і оборони обох республік від наступу антантського війська» [17, с. 39].

Вже на першому засіданні радянсько-українських переговорів, що відбулося 17 січня, були присутні: голова української місії С. Мазуренко, представник української партії соціалістів-революціонерів М. Полозов, а з російської сторони – нарком закордонних справ Г. Чичерін, його заступник Л. Карахан, представник ЦК російської компартії Д. Мануїльський. Під час засідання, яке вів Д. Мануїльський, С. Мазуренко заявив протест проти подальшого просування регулярних російських військ вглиб України. У відповідь на це російські делегати звинуватили Директорію в тому, що на території України перебували військові формування генерала Краснова, які боролись проти радянської влади на Дону, та що Директорія не перешкождала висадці англійського десанту. Окрім цих звинувачень, російська сторона не запропонувала жодних конструктивних рішень для уникнення ескалації

конфлікту. В кінцевому результаті перемовини набули затяжного характеру [12, арк. 2].

Загалом ставало очевидно, що тривалі переговори та надії керівництва Директорії на мирне вирішення конфлікту з російською агресією використовуються Москвою для швидкого розгортання наступу більшовицьких військ, в умовах повної дезорганізації військових сил УНР. В останні дні січня 1919 р. навіть ті, хто підтримував згубний курс на «братерське єднання» з Москвою, зрозуміли, що для зупинки більшовицької агресії УНР має змінити зовнішньополітичну орієнтацію та укласти союз з Антантою. 26 січня 1919 р. В. Чехівський виступив на Українському Трудовому Конгресі, де розповів про ситуацію в українсько-російських взаєминах. Він наголосив: «Незважаючи на несприятливі обставини, моє відомство вживало всіх заходів до того, щоб добитись миру. Ми йдемо на всякі поступки. Однак наступ і агітація тривають, очевидно, вирішиться питання силою зброї. Що стосується військ союзників, які прибули ще в часи гетьмана до Одеси, то ми почали з союзниками приватні зносини» [12, арк. 31].

На черговій зустрічі дипломатичної місії УНР з радянською делегацією, що відбулася 27 січня 1919 р., Д. Мануїльський запропонував для розгляду питання про товарообмін між республіками. С. Мазуренко, аніскільки не применшуючи важливості цього питання, заявив, що «затяжна форма наших переговорів лише посилює громадянську війну на Україні». Він намагався підкреслити соціальну однорідність влади в РСФРР і УНР і тим самим відвести закиди у так званій буржуазності Директорії. С. Мазуренко зазначив: «Адже ті трудові конгреси, які зараз проходять в Україні, у своїй роботі цілковито керуються вказівками своїх виборців – робітників і селян. Отже, у вас немає жодних підстав ставитись до їх роботи з недовірою» [12, арк. 16]. Він знову і знову робить наполегливу спробу добитися визнання російською стороною «повного нейтралітету» Директорії.

Доречно відзначити, що С. Мазуренко неодноразово нагадував російській стороні, що надзвичайна дипломатична місія УНР володіє певними повноваженнями, які торкаються захисту суверенітету України. Щодо війни з Антантою С. Мазуренко зазначив: «теперішня політика Англії повного невтручання у наші справи поставить нас у надзвичайно скрутне становище перед обличчям усього світу, якщо ми оголосимо їй війну» [12, арк. 17].

Поряд із міжнародними взаєминами, договірними відносинами розглядалися і питання внутріполітичного характеру. С. Мазуренко доводив, що основу всього соціально-економічного та національного життя в Україні становить трудове селянство, відтак в Україні можлива лише «диктатура селянського пролетаріату». Вагомий відсоток робітничого класу України складається з російських прибульців, що переїхали сюди під час війни, і «диктатура робітничого пролетаріату» була б згубною для незалежної України [12, арк. 24].

Варто наголосити, що становище ускладнилось відсутністю безпосереднього зв'язку між Директорією та її дипломатичною місією в Москві. Раднарком запропонував, між тим, своє посередництво у перемовинах між урядом УСРР і Директорією на таких умовах: «1) визнання Директорією принципу влади рад на Україні; 2) визнання нейтралітету України з активним його захистом від усякого іноземного втручання, що порушує цей нейтралітет; 3) спільна боротьба проти контрреволюції; 4) перемир'я з Директорією на таких умовах [199, арк. 30]. Вони були зафіксовані протоколом № 7 мирної конференції від 4 лютого 1919 року. Не дочекавшись відповіді Директорії, С.Мазуренко погодився на ці умови перемир'я» [16, с. 102].

Переговори в Москві повністю себе вичерпали, коли Х. Раковським на початку лютого була запропонована Директорії цілковита капітуляція перед т.зв. українськими радянськими військами. «Наслідком цього, – за свідченням І. Мазепи, – Директорія повідомила Мазуренка, щоб він негайно припинив подальші переговори з Совітською Москвою» [16, с. 104]. На початку лютого 1919 р. УНР почала відкликати своїх консулів з РСФФР.

Тим часом політична ситуація в Україні змінилася через відставку В. Винниченка та В. Чехівського. Директорію очолив С. Петлюра, а новий курс уряду С. Остапенка відкидав умови перемир'я з РСФФР і побудову української державності за зразком російсько-більшовицького режиму. Переговори з Москвою були припинені, і Директорія розпочала активні пошуки підтримки серед країн Антанти.

В даний період міжнародне та військово-політичне становище УНР стало значно гіршим, ніж наприкінці грудня 1918 р., коли відносини з Антантою ще не погіршилися. Зовнішньополітична ситуація України ускладнилася, хоча це й здається парадоксальним на перший погляд, саме актом злуки УНР із Західноукраїнською Народною Республікою, який фактично призвів до війни з Польщею. Підтримувана Францією новопостала польська держава зміцнилася у Львові і розпочала активні бойові дії з метою ліквідації української влади на території Східної Галичини та Західної Волині. Отже, до протибільшовицького та протибілогвардійського фронтів УНР несподівано для неї додався ще й протипольський фронт. До антиукраїнської агітації з боку російських білогвардійців у країнах Антанти приєднався також ворожий українській державності голос Польщі.

Попри проголошення Акту Злуки, державні та політичні структури Галицької України і Наддніпрянщини фактично продовжували існувати окремо та вести самостійну зовнішню політику, хоча було оголошено про єдність українських земель. Незважаючи на те, що українсько-польська війна в Галичині та Волині вже була у розпалі з 31 грудня 1918 р., уряд Директорії направив дипломатичну місію до Варшави на чолі з В. Прокоповичем. На той час Холмщина, Підляшшя, Західне Полісся та Берестя контролювалися Польщею, проте уряд Директорії прагнув будь-якими засобами нормалізувати

відносини з нею. Місія В. Прокоповича мала з'ясувати умови можливого співробітництва Польщі у боротьбі з більшовиками. «Наша ініціатива установити нормальні відносини зустріла з боку польських міродайних чинників співчуття, – заявив, повернувшись з Польщі, В. Прокопович. – Найлегше було говорити про Холмщину, Підляшшя та Берестя, а вже важко про Львів та Борислав» [3, с. 8].

Наступним кроком у пошуках порозуміння з Польщею стала нова дипломатична місія УНР, яку очолив полковник О. Курдиновський. Йому були надані повноваження для ведення переговорів міністром закордонних справ УНР К. Мацієвичем. Дипломатичні кроки Директорії, і передусім С. Петлюри щодо Польщі, були логічними з огляду на фактичну міжнародну ізоляцію УНР та критичне військово-політичне становище, в якому вона опинилася наприкінці 1918 – на початку 1919 років. 6 лютого 1919 р. більшовики зайняли Київ, і для Директорії почався тривалий період переселень і поневірянь. Наприкінці березня 1919 р. більшовицькі війська відкинули ліве крило армії Директорії на Волинь, а праве змусили перейти на румунську територію. У цих умовах позиція С. Петлюри виглядала зрозумілою: він вважав, що уряд Галичини повинен прийняти умови представників Антанти, домовитися з Польщею та зосередити всі сили на боротьбі з більшовиками.

5 лютого 1919 р. представник Директорії А. Марголін разом з білоруською, кубанською та донською делегаціями передав французькому командуванню меморандум, в якому пропонувалося об'єднати всі антибільшовицькі сили та погодитися на майбутнє відновлення Російської держави як федерації новоутворених держав. Передбачалось «створити спільний генеральний штаб для керування всіма операціями на основі взаємної угоди тих державних новоутворень, які перебувають в стані війни з більшовизмом. Цей штаб не повинен втручатися у політичне життя і внутрішні справи державних новоутворень» [10, с. 302]. Позитивним також у пропонуваному українським дипломатом проєкті було й те, що він ухвалений на засіданні голів делегацій України, Білорусії, Кубані та Дону. Як наголошує М. Стахів, представники цих державних утворень підписали спільну заяву «про політичні прагнення України, Білорусії, Кубані та про методи боротьби з більшовизмом і ту допомогу, яку вони чекають від держав Антанти на ім'я генерала д'Ансельма, який представляв Антанту в переговорному процесі з УНР» [5, т. 5, с. 112-116]. Окремим пунктом у цьому документі зазначалося, що всі державні утворення вважають недопустимим втручання Антанти у свою внутрішню політику.

Незважаючи на загальну «єдино-неділимську» позицію Франції, її представники не могли ігнорувати необхідність координації як російських, так і українських сил, тому вони вирішили підтримати не тільки добровольче офіцерство, але й Директорію. Це фактично призвело до визнання всіх новоутворених держав на півдні колишньої імперії, включаючи УНР. 6 лютого 1919 р. в Бірзулі розпочалися офіційні переговори між делегацією Директорії

(військовий міністр О. Греков, міністр торгу і промисловості С. Остапенко, представник УСДРП І. Мазепа, представник УПСР Ю. Бачинський) та французькими представниками. Командувач французьким експедиційним корпусом генерал д'Ансельм уповноважив для ведення перемовин свого начальника штабу полковника Анрі Фрайденберга [5, с. 117].

Під час переговорів українська делегація виступила з вимогою визнання суверенітету України, а також визнання Директорії тимчасовим законодавчим органом. Погодившись на ідею об'єднання всіх антибільшовицьких збройних сил, українська сторона наполягала на гарантіях повної автономії для української армії. Одним із найспірніших питань стало продовження соціальних реформ, що викликало невдоволення з боку Антанти. У відповідь полковник А. Фрайденберг вимагав реорганізації Директорії та уряду, зокрема, виключення з їх складу В. Винниченка, С. Петлюри та В. Чехівського [1, ч. III, с. 259]. Разом з тим він зазначав, що в українську армію будуть надіслані французькі інструктори, їй буде надано технічну допомогу й допоміжні війська. Питання про кордони України та її суверенітет мали визначитись на Паризькій мирній конференції. Через таку позицію французької сторони В. Винниченко, В. Чехівський, а також М. Ткаченко та О. Жуковський, як найбільш радикальні члени керівництва УНР, вийшли зі складу Директорії та уряду. Відставка В. Винниченка з посади голови Директорії супроводжувалась активними спробами налагодити стосунки з країнами Антанти. 10 лютого 1919 р. Директорію очолив С. Петлюра, що мало на меті полегшити контакти з французьким командуванням на півдні України. Одночасно він вийшов зі складу УСДРП і доклав зусиль до створення поміркованого уряду на чолі з О. Остапенком. Міністерство закордонних справ очолив К. Мацієвич, який разом з А. Марголіним і Т. Галіпом продовжив переговори з французькими представниками. 11 лютого 1919 р. на засіданні Директорії було заслухано звіт української делегації, яка брала участь у переговорах з представниками Антанти в Одесі та Бірзулі, і було висловлено згоду «на прийняття в принципі тих умов, які були висунуті з обох сторін... та узгоджено умови, на яких українська сторона була готова підписати угоду з Антантою» [18, арк. 5]. Відтак, були зроблені визначальні кроки на шляху порозуміння з альянтами.

Попри те, що держави Антанти негативно ставились до соціалістичних експериментів Директорії і вважали С. Петлюру небажаною фігурою, генерал д'Ансельм надіслав результати переговорів до Найвищої Воєнної Ради, очолюваної маршалом Фердинандом Фошем, сподіваючись, що вони будуть схвалені. Продовж лютого 1919 р. український уряд продовжив переговори з представниками Антанти в Одесі щодо можливості визнання суверенності УНР та військової допомоги українській армії. 18 лютого 1919 р. Директорія виділила 50 тис. крб. у розпорядження членів української делегації для подальшої роботи. Одночасно ставлення до Директорії та її політики в середовищі альянсу було різноманітним. 24 лютого між Директорією та

Францією був досягнутий компроміс, і укладено попередню угоду про спільну боротьбу з більшовиками. [19, с. 181].

Водночас уряд Великої Британії дуже негативно оцінив цей документ і 20 березня 1919 р. звернувся до Міністерства закордонних справ Франції з протестом проти його підписання. Англійська сторона підкреслювала, що «ідея незалежності України виникла в Німеччині, і тому вона не відповідає цілям ані французького, ані британського урядів» [20, с. 138]. У промовах англійського прем'єр-міністра Д. Ллойд-Джорджа, виголошених на Паризькій мирній конференції та в парламенті в березні-квітні 1919 р., все частіше звучала підтримка лідерів Добровольчої армії. Французький парламент не прийняв угоди з Україною. В кінці березня представники французького командування повідомили, що переговори щодо укладення угоди між сторонами припиняються відповідно до телеграфного розпорядження з Парижа [10, с. 309-311].

Через кілька днів французьке командування розпочало термінову евакуацію з Одеси та всього Причорномор'я. Основною причиною негативного ставлення до української державності та визвольних змагань українців була проросійська орієнтація лідерів Антанти, які прагнули відновити Росію в її колишніх межах. У рамках цієї концепції для української самостійності не було місця. Україна опинилася наодинці з численним та добре озброєним ворогом.

Попри ворожу позицію лідерів Антанти, українська дипломатія продовжувала домагатися міжнародного визнання української державності. Одним із важливих інструментів для цього стала Паризька мирна конференція, в якій брали участь 27 держав світу, і яка проводилась під керівництвом Франції, Великої Британії, США, Італії та Японії. Однак фактичний вплив на рішення конференції мали лідери трьох держав – Д. Ллойд-Джордж, Д. Клемансо та В. Вільсон.

Варто зазначити, що іноземні дипломати, акредитовані урядом УНР, виявляли інтерес до України та її боротьби за державність. Зокрема, 12 січня 1919 р. київський часопис «Трибуна» повідомляв про прибуття в місто швейцарського консула Г. Енні. Він мав аудієнцію у голови Директорії та оголосив про початок виконання обов'язків «старшини чужоземних консульств» у Києві. В Україні продовжували діяти консульства як держав Антанти (Великої Британії, Італії, Греції), так і нейтральних країн (Швеції, Норвегії, Данії, Іспанії, Персії), а також представників Естонії, Нідерландів та інших країн. У містах Одеса, Сімферополь і Новоросійськ працювали консульські установи Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. – Королівство Югославія), що видавали візи тим, хто бажав виїхати до цієї держави. Цією можливістю скористалися багато біженців із Росії та України [22, с. 24].

Необхідно згадати, що в процесі підготовки до евакуації українських урядових інституцій з Києва наприкінці січня 1919 р., Міністерство

закордонних справ повідомило всі дипломатичні представництва в Україні про виїзд з Києва. Водночас усім посольствам, місіям і консульським установам в УНР було запропоновано розпочати евакуацію і спільно з українськими урядовцями державним транспортом виїхати до Вінниці. Потяг із дипломатами через Жмеринку виїхав до Вінниці, де їх зустрів заступник міністра закордонних справ Української Народної Республіки В. Темницький [23, с. 3-4].

Загалом кількість іноземних дипломатичних установ в Україні за часів Директорії постійно скорочувалася і фактично зійшла нанівець. Постійний стан війни, у якому перебувала УНР, і переїзди уряду з місця на місце унеможлилювали акредитацію та діяльність закордонних дипломатів [24, с. 346].

Таким чином, можна констатувати, що український національно-визвольний рух та прагнення українців до незалежного державного існування не отримали підтримки з боку країн Антанти. Розчаровані такою позицією держав-переможниць у Першій світовій війні, керівні кола Української Народної Республіки припинили орієнтуватися на Францію, Великобританію та США і почали шукати підтримку в інших державах для своїх національно-державних прагнень. Важливу роль у цьому процесі відіграла активна дипломатична діяльність Директорії УНР у державах Центральної та Західної Європи.

Список використаних джерел та літератури

1. Винниченко В. Відродження нації: (Історія української революції, (марець 1917 р.– грудень 1919 р.): В 3-х ч. К.; Відень, 1920. Ч. 1. 348 с.; Ч. 2. 328 с.; Ч. 3. 535 с.
2. Христюк П. Українська революція. Розвідки і матеріали. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. В 4-х томах. Відень, 1922. Т. IV. 192 с.
3. Доценко О. Літопис української революції. Матеріали і документи до історії української революції. Т. 2. Кн. 5. Львів, 1924. 398 с.
4. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. Прага, 1928. 325 с.; Шаповал М. Занепад УНР. Прага, 1928. 42 с.
5. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР: в 7-ми ч. Торонто, 1962–1965.
6. Веденєєв Д., Гошуляк А. Дипломатична служба УНР доби Директорії. *Пам'ять століть*. 1998. № 1. С.73-86.
7. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.). К.: Видавничий центр «Просвіта», 1999. 507 с.
8. Дацків І.Б. Українська дипломатія (1917 – 1923 рр.) у контексті світової історії: Монографія. Тернопіль: КРОК. 2013. 621 с.
9. Павлюк О., Сідак В. Дипломатія незалежних українських урядів (1917-1920). *Нариси з історії дипломатії України* / [О.І. Галенко, Є.Є. Камінський, М.В. Кірсенко та ін.; відп. ред. В.А. Смолій]. К.: Альтернативи, 2001. С. 314–396.
10. Соловійова В.В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. К.; Донецьк, 2006. 394 с.
11. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. К.: Український письменник, 1993. 414 с.
12. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 3696. Фонд Міністерства Закордонних справ УНР. Оп. 2, спр. 283. 38 арк.
13. ЦДАВО України. Ф. 3696, оп. 1, спр. 182. Інформація Міністерства закордонних справ УНР з Народним комісаріатом іноземних справ РСФРР про військові дії на Україні. 31 арк.

14. ЦДАВО України. Ф. 3696, оп. 1, spr. 180. Посвідчення співробітників надзвичайної дипломатичної місії УНР, 1919 р. 15 арк.
15. Шелухін С. Лист сенатора Шелухіна до отамана Петлюри. *Немезіда*. 1936. № 2. С. 37–43.
16. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. К.: Темпора, 2003. 608с.
17. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. Відень, 1921. Т. 3. 160 с.
18. ЦДАВО України. Ф. 1092 Фонд Міністерства внутрішніх справ Української Народної Республіки. Оп. 6, spr. 2. Журнали засідань Директорії УНР. 57 арк.
19. Держалюк М.С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 роках. К.: Оріяни, 1998. 240 с.
20. Табачник Д.В. Україна на шляху у світ. Керівники зовнішньополітичних відомств України в 1917–1996 рр. К., 1996. 362 с.
21. Трибуна. Київ, 1919р. 12 січня.
22. Козлітін В.Д., Ярмо Н.А. Українська Народна Республіка і Королівство Сербів, Хорватів і Словенців у 1918-1922 р. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Вип. 7. К.: Інститут історії України, 1998. С. 22–42.
23. Пеленський О. Евакуація дипломатичного корпусу з Києва 1919 р. *Літопис Червоної калини*. 1933. Ч. 3, березень. С. 3–4.
24. Павлюк О., Сідак В. Дипломатія незалежних українських урядів (1917-1920). *Нариси з історії дипломатії України*. К.: Альтернативи, 2001. С. 314–396.

References

1. Vynnychenko, V. (1920). *Vidrodzhennia natsii: (Istoriia ukrainskoi revoliutsii, (maret 1917 r. – hruden 1919 r.))*. V 3-kh ch. Kyiv; Viden. [In Ukrainian].
2. Khrystiuk, P. (1922). *Ukrainska revoliutsiia. Rozvidky i materialy. Zamitky i materialy do istorii ukrainskoi revoliutsii 1917-1920 rr.* V 4-kh tomakh. Viden, T. IV. [In Ukrainian].
3. Dotsenko, O. (1924). *Litopys ukrainskoi revoliutsii. Materialy i dokumenty do istorii ukrainskoi revoliutsii*. T. 2. Kn. 5. Lviv. [In Ukrainian].
4. Shapoval, M. (1928). *Velyka revoliutsiia i ukrainska vyzvolna prohrama*. Praha; Shapoval, M. (1928). *Zanepad UNR*. Praha. [In Ukrainian].
5. Stakhiv, M. (1962-1965). *Ukraina v dobi Dyrektorii UNR: v 7-my ch*. Toronto. [In Ukrainian].
6. Vedenieiev, D., Hoshuliak, A. (1998). *Dyplomatychna sluzhba UNR doby Dyrektorii. Pamiat stolit*, 1, pp. 73-86. [In Ukrainian].
7. Soldatenko, V.F. (1999). *Ukrainska revoliutsiia: kontseptsii ta istoriografii (1918-1920 rr.)*. Kyiv: Vydavnychi tsestr "Prosvita". [In Ukrainian].
8. Datskiv, I.B. (2013). *Ukrainska dyplomatiia (1917 – 1923 rr.) u konteksti svitovoi istorii: Monohrafiia*. Ternopil: KROK. [In Ukrainian].
9. Pavliuk, O., Sidak, V. (2001). *Dyplomatiia nezaleznykh ukrainskykh uriadiv (1917-1920). Narysy z istorii dyplomatii Ukrainy*. Kyiv: Alternatyvy, pp. 314–396. [In Ukrainian].
10. Soloviova, V.V. (2006). *Dyplomatychna diialnist ukrainskykh natsionalnykh uriadiv 1917–1921 rr.* Kyiv; Donetsk. [In Ukrainian].
11. Nahaievskiy, I. (1993). *Istoriia Ukrainskoi derzhavy dvadtsiatoho stolittia*. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk. [In Ukrainian].
12. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). F. 3696. Fond Ministerstva Zakordonnykh sprav UNR. Op. 2, spr. 283. 38 ark. [In Ukrainian].
13. TsDAVO Ukrainy. F. 3696, op. 1, spr. 182. Informatsiia Ministerstva zakordonnykh sprav UNR z Narodnym komisariatom inozemnykh sprav RSFR pro viiskovi dii na Ukraini. 31 ark. [In Ukrainian].

14. TsDAVO Ukrainy. F. 3696, op. 1, spr. 180. Posvidchennia spivrobotnykiv nadzvychainoi dyplomatychnoi misii UNR, 1919 r. 15 ark. [In Ukrainian].
15. Shelukhin, S. (1936). Lyst senatora Shelukhina do otamana Petliury. *Nemezida*, 2, pp. 37–43. [In Ukrainian].
16. Mazepa, I. (2003). *Ukraina v ohni y buri revoliutsii*. Kyiv: Tempora. [In Ukrainian].
17. Khrystiuk, P. (1921). Zamitky i materialy do istorii ukrainskoi revoliutsii 1917-1920 rr. Viden, T. 3. [In Ukrainian].
18. TsDAVO Ukrainy. F. 1092 Fond Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. Op. 6, spr. 2. Zhurnaly zasidan Dyrektorii UNR. 57 ark. [In Ukrainian].
19. Derzhaliuk, M.S. (1998). *Mizhnarodne stanovyshche Ukrainy ta yii vyzvolna borotba u 1917–1922 rokakh*. Kyiv: Oriiany. [In Ukrainian].
20. Tabachnyk, D.V. (1996). *Ukraina na shliakhu u svit. Kerivnyky zovnishnopolitychnykh vidomstv Ukrainy v 1917–1996 rr.* Kyiv. [In Ukrainian].
21. (1919, 12 sichnia). *Trybuna*. Kyiv. [In Ukrainian].
22. Kozlitsin, V.D., Yarko, N.A. (1998). *Ukrainska Narodna Respublika i Korolivstvo Serbiv, Khorvativ i Sloventsiv u 1918-1922 r. Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*. Vyp. 7. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, pp. 22–42. [In Ukrainian].
23. Pelenskyi, O. (1933). Evakuatsiia dyplomatychnoho korpusu z Kyieva 1919 r. *Litopys Chervonoï kalyny*, Ch.3, berezen, pp. 3–4. [In Ukrainian].
24. Pavliuk, O., Sidak, V. (2001). *Dyplomatiia nezalezhnykh ukrainskykh uriadiv (1917-1920). Narysy z istorii dyplomatii Ukrainy*. Kyiv: Alternatyvy, pp. 314–396. [In Ukrainian].

Datskiv I. Formation of the main Vectors of the Foreign Policy Course of the Directory of the UNR.

The article reveals the influence of Ukrainian political parties on the foreign policy of the Ukrainian People's Republic of the Directory era, analyzes the foreign policy concept of the ruling circles of the restored UNR. An assessment is made of certain heads of the foreign policy department of Ukraine in terms of their real actions to protect the national interests of the state, rather than general declarations. The foreign policy aspects of the program documents of Ukrainian political parties during the period of national liberation struggles are considered. The features of the international position of the UNR Directory after the victory of the national uprising against the regime of Hetman Pavlo Skoropadsky are determined. In addition, alternative options for the foreign policy orientation of the Directory in the winter and spring of 1919 are analyzed: to achieve an understanding with Bolshevik Russia or with the Entente powers. The main stages of the Ukrainian-Polish rapprochement, the formation of the military-political union of the UNR and the Second Polish-Lithuanian Commonwealth are traced and the reasons for its defeat are determined. It is found that the Directory relied in its activities on socialist demagoguery and direct assistance from external anti-national forces.

It is noted that the number of foreign diplomatic missions in Ukraine during the Directory was constantly decreasing and virtually disappeared. The constant state of war in which the UNR was located and the government's movements from place to place made it impossible for foreign diplomats to be accredited and to operate.

It was found that the Ukrainian national liberation movement and the aspirations of Ukrainians for an independent state existence did not receive support from the Entente countries. Disappointed with this position of the victorious states in the First World War, the leadership of the Ukrainian People's Republic stopped focusing on France, Great Britain and the USA and began to seek support in other states for their national-state aspirations. An important role in this process was played by the active diplomatic activities of the UNR Directory in the countries of Central and Western Europe.

Keywords: *Directory, diplomatic mission, international relations, treaty, foreign policy.*

УДК 94 (477+474.5)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-30-4>

Візник Я.Я.

<https://orcid.org/0000-0002-9270-507X>

УКРАЇНСЬКО-ЛИТОВСЬКІ ДВОСТОРОННІ ВІДНОСИНИ НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ: ФОРМУВАННЯ ДОГОВІРНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ

У статті розглядається, як після прийняття Декларації про державний суверенітет у 1990 р. Україна прагнула стати частиною «європейського дому», активно шукаючи можливості для розвитку співпраці з усіма державами континенту.

Метою розвитку відносин з Литвою є зміцнення політичної, економічної та культурної присутності України в Литві та Балтійському регіоні, сприяння проведенню глибоких політичних та соціально-економічних реформ в країні, а також інтеграція її до західноєвропейських та регіональних структур і організацій. Для Литви Україна є однією з пріоритетних країн через її геополітичне становище, що важливо як з точки зору поточної ситуації, так і з ширших стратегічних міркувань.

Йдеться про те, що активне створення правової основи для розвитку українсько-литовських відносин на початку 1990-х рр. сприяло закладенню основ для реального і повноцінного співробітництва в різних сферах, що потім було зміцнене новими угодами. Зміна дипломатичних акцентів у міждержавному діалозі була закріплена укладенням угоди про співпрацю та подальший розвиток дружніх литовсько-українських відносин, що включало розширення співпраці на міжпарламентському рівні, а також активізацію міждержавної співпраці в сферах охорони здоров'я, освіти, культури, та соціального захисту населення.

Зазначено, що правове регулювання співробітництва України з Литвою має свої особливості та перспективи. Нині Україна активно співпрацює з Євросоюзом, зокрема з країнами Балтії, що дозволяє контролювати та впливати на процеси, що відбуваються в регіоні, а також сприяти створенню енергетичної безпеки як протизваги Росії. Багатогалузева співпраця в рамках Європейського Союзу, а також між Україною та Литовською Республікою, має стати важливим пріоритетом зовнішньої політики нашої країни.

Ключові слова: Україна, Литовська Республіка, договірно-правова база, угода, меморандум, міжнародні відносини.

Дослідження українсько-литовських взаємин є важливим, оскільки обидві країни отримали незалежність на початку 90-х років ХХ століття. Аналіз їхнього співробітництва дозволяє вивчити процеси формування міждержавних контактів, починаючи з встановлення дипломатичних зв'язків і розвитку співпраці в політичній, економічній, культурній та гуманітарній сферах і завершуючи співпрацею в рамках міжнародних систем.

Необхідність вивчення міжнародного законодавства, яке регулює питання співпраці України з країнами-членами Європейського Союзу (зокрема з Литвою), зумовлена вибором Україною європейського шляху розвитку. Співпраця між державами у різних сферах набуває особливого значення в контексті європейської інтеграції України та приведення національного

законодавства до стандартів ЄС. Нові геополітичні виклики вимагають від України визначення нових пріоритетів у зовнішній регіональній політиці. Тому дослідження міжнародних норм, які регулюють співпрацю України з Литвою, є надзвичайно актуальним. Досвід Литви в європейській інтеграції може стати корисним для України.

Метою статті є аналіз міжнародно-правових документів, які регулюють відносини України з Литовською Республікою.

У процесі вивчення формування, розвитку та перспектив двосторонніх взаємовідносин між Литвою та Україною в умовах зміни сутності міжнародних відносин у сучасних геополітичних реаліях використано низку методів, що забезпечують всебічне вивчення предмету: історичний, легально-формальний, логічний, порівняльний, аналітичний, метод політичного прогнозування тощо.

У 90-х рр. ХХ ст. в зовнішній політиці України спостерігалось активне пошуківлення українсько-литовського співробітництва, яке супроводжувалося укладенням численних угод, збільшенням кількості публікацій у ЗМІ та популяризацією цієї теми серед громадян обох держав.

У своїх публікаціях українські журналісти та науковці нерідко порівнювали розвиток Литви та України в політичній, соціально-економічній та культурній сферах, створюючи образ Литовської Республіки як перспективного партнера для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографію проблеми можна поділити на такі категорії: загальні видання про зовнішню політику України та Литви, в яких українсько-литовські відносини розглядалися на фоні загальних змін, що відбувалися в регіоні Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), а також спеціалізовані дослідження, присвячені окремим аспектам українсько-литовських взаємовідносин. До них варто віднести праці таких дослідників як С. Ганус і В. Шелемончак [1], М. Замікула [2], Н. Кононенко та Р. Балабан [3], І. Туряниця [4], О. Лукачук [5], ДайваУльбінайте [6] та ін.

Відтак можна зробити висновок, що існуючий інтерес до цієї теми переважно зосереджувався на фрагментарному дослідженні окремих аспектів українсько-литовських взаємин, а також геополітичному вимірі зовнішньої політики Литви та України. Таким чином, можна констатувати, що дослідження цієї проблеми концентрувалися переважно на вивченні окремих аспектів взаємодії між Україною та Литвою, а також на геополітичних аспектах зовнішньої політики обох країн.

Отже, міжнародно-правове регулювання міждержавних відносин передбачає їх врегулювання в ратифікованих країнами багатосторонніх та двосторонніх міжнародних угодах. Згідно зі статтею 7 Закону України «Про правонаступництво України від 12 вересня 1991 року» [7]. Україна є правонаступницею прав та обов'язків за міжнародними договорами колишнього СРСР, які не суперечать Конституції України та інтересам

держави. Тому важливо звернути увагу на нормативно-правові акти, укладені та ратифіковані під час становлення України як незалежної держави.

Зазначимо, що одним із перших кроків до співпраці після проголошення незалежності України та Литви полягав у підписанні «Протоколу про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Литовською Республікою 21 листопада 1991 р.» [8]. Даним протоколом сторони встановили дипломатичні відносини та висловили бажання розвивати співпрацю, зміцнювати політичні, торговельні, економічні та культурні зв'язки, а також сприяти поглибленню дружніх зв'язків між їх громадянами.

Необхідно наголосити, що більшість українських політиків на межі ХХ–ХХІ століть ще не повністю усвідомлювали мету співпраці між двома державами і не бачили її в контексті взаємної вигоди. Дипломатичні відносини між Україною та Литвою були офіційно встановлені 12 грудня 1991 р., а перший візит Президента України Л. Кравчука відбувся у лютому 1994 р., під час якого був укладений «Договір про дружбу та співробітництво між Україною та Литовською Республікою» [9].

Окрім підписання офіційного дипломатичного протоколу між державами [10, с. 242–244], політики і дипломати узгоджували питання забезпечення вигідних умов у сфері сполучення, митні правила, порядок обміну публічною інформацією – проблеми держав, які, необхідно було вирішити, внаслідок отримання статусу самостійного суб'єкта міжнародного права [11, с. 396, 420].

«Договором про дружбу і співробітництво між Україною і Литовською Республікою від 8 лютого 1994 р.» [12], ратифікованого Верховною Радою України 28 квітня 1994 р., початок нового етапу відносин між цими країнами був закладений на засадах дружби, співробітництва, взаємної поваги, розуміння, довіри та добросусідства, відповідно до принципів міжнародного права. Договором передбачено розвиток дружніх зв'язків між сторонами, дотримання принципів суверенної рівності, відмови від застосування сили або загрози силою, непорушності кордонів, територіальної цілісності, мирного вирішення суперечок, невтручання у внутрішні справи держав, поваги до прав і основних свобод людини, рівноправності та самовизначення народів, взаємовигідної співпраці, добросовісного виконання міжнародних зобов'язань та інших загально визначених норм міжнародного права.

На нашу думку, варто відзначити, що положення цього договору забезпечують права національних меншин кожної зі сторін. Зокрема, договором гарантуються такі права: користування рідною мовою, навчання рідною мовою або її вивчення в державних навчальних закладах чи через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, право на сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і закладів вищої освіти, а також будь-яка інша діяльність, що не суперечить чинному законодавству відповідної сторони [13, с. 65].

Ще до офіційного укладення перших угод були визначені основні напрями литовсько-української співпраці в економічній та культурній сферах, що залишаються актуальними й до нині [10, с. 111–113]. Ця тенденція свідчить про розвиток галузей співпраці, які стали прийнятними для політиків і підприємців, і розвивалися завдяки регулярним капіталовкладенням упродовж останніх двох десятиліть. Така діяльність підтвердила інвестиційну привабливість Литви та сприйняття її українцями як одного з перспективних іноземних інвесторів у економічному секторі.

Активний політичний діалог між президентами обох країн розпочався за ініціативою Л. Кучми, який вперше відвідав Вільнюс наприкінці вересня 1997 року [14]. Даний візит сприяв укладенню низки угод у сферах освіти та охорони здоров'я, однак основний акцент згодом був зроблений на співпраці в економічній сфері. Фахівці визначили обсяги постачання продукції виробничо-технічного призначення між Україною та Литвою [15, с. 342–350].

Згідно з угодами, Україна постачала в Литву переважно бронзу, алюміній, металеву арматуру, напівпровідникові прилади та дубовий паркет. В свою чергу, Литва постачала в Україну шкіряні вироби, трикотаж, панчішно-шкарпеткову продукцію. Такий асортимент підтвердив промислову спеціалізацію обох країн, яка була започаткована ще в період спільного перебування в складі СРСР, а також виявив продукцію, яка користується попитом у двох країнах [16, с. 124].

Отже, зміна дипломатичних акцентів у міждержавному діалозі була закріплена укладенням угоди про співпрацю та подальший розвиток дружніх литовсько-українських відносин, що включало розширення співпраці на міжпарламентському рівні, а також активізацію міждержавної співпраці в сферах охорони здоров'я, освіти, культури, та соціального захисту населення. Ці перспективи розвитку українсько-литовських взаємин були окреслені в спеціальній декларації, в котрій вперше документально були підтверджені євроінтеграційні прагнення двох держав [17, с. 747–748].

Загалом у 1995–2004 рр. було підписано низку угод, що значно розширили міждержавні контактування в соціальній сфері, зокрема, юридично закріплено умови сприяння працевлаштуванню громадян [18, с. 150–154], співробітництво в галузі пенсійного забезпечення [18, с. 186–189], а також спрощення візового режиму [18, с. 189–193]. Це сприяло формуванню уявлення серед українців про Литву як країну, яка успішно долає радянські спадщини та створює нову модель соціально-економічного розвитку, прийнятну як для власного населення, так і для світової спільноти.

Розглядаючи питання співпраці між Україною та Литвою, необхідно проаналізувати її різні напрямки. Одним із ключових є співпраця в правовій сфері. Зокрема, «1 вересня 1999 року був підписаний Меморандум про наміри правового співробітництва між Міністерством юстиції України, Міністерством юстиції Естонії, Міністерством юстиції Латвії, Міністерством юстиції Литви та

Міністерством Справедливості Польщі» [19]. Метою даного документу є співпраця з найбільш важливих питань у галузі права, розробка концептуальних і методичних рекомендацій щодо шляхів розвитку правової системи та розвитку правового співробітництва в обраних напрямках. Таким чином, пріоритетним напрямком співпраці цих країн є адаптація національного законодавства до стандартів європейського права.

У травні 2005 р. Президент України В. Ющенко вперше здійснив офіційний візит до Литви, який тривав лише кілька годин і завершився розмовою з В. Адамкусом про геополітичні питання українсько-литовських відносин у літаку під час поїздки до Польщі. Це підтвердило, що на той час Литва займала проміжне місце в українській зовнішній політиці, водночас Польща була ключовим партнером для новообраного президента [20].

Важливим надбаннями стало «укладення Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво 9 грудня 2005 року» [21], Угода була ратифікована 4 червня 2008 р. Обидві сторони визначили наявність сприятливих можливостей для співпраці в різних сферах, таких як легка промисловість, транспорт і зв'язок, а також енергетика. Окрім того, довгострокове співробітництво є важливим для таких галузей, як вугільна промисловість, нафтогазова галузь, охорона здоров'я та фармацевтика, хімічна та деревообробна промисловість, металургія, сільськогосподарська та лісова техніка, продукція харчової промисловості та обладнання для цієї галузі, екологічне машинобудування, промислове та цивільне будівництво, освіта та професійне навчання тощо.

Згодом інтереси В. Адамкуса та В. Ющенка зійшлися в рішенні спільних проблем, викликаних пострадянською реальністю, у сферах енергетики та економіки. Підтвердженням цього є укладення низки угод про співпрацю між підприємствами України та Литви [22].

Отже, пропагування президентом В. Ющенко ідеї про те, що Литовська Республіка є другом України, під час різноманітних офіційних і неофіційних заходів стало підставою для українських ЗМІ сформуванню образу Литви як дружнього партнера, готового поділитися досвідом політичних та соціально-економічних реформ. Це підтверджується підписанням до 2009 р. п'яти міждержавних, двадцяти шести міжурядових, двох міжпарламентських, тридцяти п'яти міжвідомчих і тридцяти двох міжрегіональних угод між Україною та Литвою [22].

Серед інших двосторонніх документів було також затверджено міжурядову угоду про взаємне академічне визнання кваліфікацій, що дають доступ до вищої освіти та наукових ступенів, а також угоду на рівні міністерств культури про співпрацю в охороні культурної спадщини [23, р. 2].

Одним із важливих напрямків партнерства стала співпраця між регіонами України та Литовської Республіки, що проявилася через укладення нових угод

для вирішення проблем у галузі житлово-комунального господарства та охорони навколишнього середовища. На 31 грудня 2009 р. між Україною та Литвою було підписано 30 угод про міжрегіональне співробітництво: 15 угод укладено між українськими областями та повітами Литви, а 13 – між містами. Співпраця між столицями двох країн розпочалася з укладення угоди у 1991 р., а її розвиток відбувався через два додаткові меморандуми щодо спільних архітектурних проєктів у Вільнюсі та Києві [14].

Варто зазначити, що контакти між президентами Д. Грибаускайте та В. Януковичем продовжували розвивати досягнення їхніх попередників та зміцнювати стратегічне партнерство між Литвою та Україною. На засіданнях Ради Президентів обох країн були проведені переговори щодо євроінтеграційних прагнень України та реакції Європейського Союзу на них. Президент України підкреслив необхідність удосконалення договірно-правової бази міждержавних відносин з урахуванням геополітичної та соціально-економічної ситуації в двох державах [24].

Президентка Литви акцентувала підтримку своєї країни у діалозі Україна – ЄС, підкреслила на взаємних вигодах від співпраці: «Є дуже багато питань, які ми можемо вирішити разом, продовжити хороші традиції і започаткувати нові» [25], що посилює стратегію відносин між обома державами. «Виділенню пріоритетних галузей співпраці щодо узгодження процедури митного контролю та оновлення законодавчої бази України сприяло підписання Плану консультацій між МЗС України та Литви на 2012–2013 рр.» [26]. Обидва президенти сприяли вдосконаленню бачення міжнародної співпраці між державами як стратегічними партнерами, зв'язки між якими продовжуватимуть поглиблюватися й надалі. Розвиток діалогу між президентами став свідченням розширення взаємин між обома країнами та їхнього переходу на рівень стратегічного партнерства [27].

Найважливішим міжнародним нормативно-правовим актом, що став результатом прагнення українського народу розвивати свою державу відповідно до європейських стандартів, стало «підписання 27 червня 2014 року Угоди про асоціацію України з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифіковану Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 року» [28]. Цілями цієї Угоди, визначеними статтею 2, є сприяння поступовому наближенню сторін, поглиблення зв'язків України з політикою Євросоюзу та її участь у програмах і агентствах Європейського Союзу; забезпечення миру та стабільності як на регіональному, так і на міжнародному рівнях; створення умов для розвитку економічних та торговельних відносин, що сприятимуть поступовій інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС; посилення співпраці в галузі юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права, поваги до прав людини та основоположних свобод тощо.

Одним із ключових напрямів гуманітарної співпраці Литви з Україною є захист прав національних меншин. Це є загальноприйнята практика в міжнародних відносинах, яка бере свій початок ще з часів укладання багатосторонніх і двосторонніх міждержавних угод, що стали основою Версальської системи міжнародних відносин у Європі після Першої світової війни [29, с. 78].

Зазначмо, що геополітичне партнерство між двома державами на регіональному рівні сприяє розвитку українсько-литовських відносин, робить їх більш різноманітними та привабливими для інвестицій, а також покращує систему місцевого самоврядування та підвищує авторитет Литовської Республіки як одного з провідних учасників міжрегіонального співробітництва на території України.

Під час президентства П. Порошенка було підписано кілька угод щодо поглиблення двосторонніх зв'язків між Україною та Литвою. Зокрема, укладено угоду між Міністерством екології та природних ресурсів України та Міністерством охорони навколишнього середовища Литовської Республіки про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища.

В.о. міністра охорони здоров'я України У. Супрун і посол Литви М. Януконіс підписали меморандум «про співпрацю в питаннях реформування системи охорони здоров'я в Україні, профілактики та контролю захворювань, вдосконалення політики у сфері медицини, медичної та психологічної реабілітації» [30].

В 2017 р. між українським державним концерном «Укроборонпром» та Литовською безпековою та оборонною промисловою асоціацією було укладено меморандум про співробітництво, котрий окреслює майбутні вектори партнерства [23, р. 90].

У лютому 2019 р. було ухвалено рішення про передачу Україні додаткових боєприпасів для стрілецької зброї. Литва підкреслює, що ці дії не тільки відповідають умовам двосторонніх угод та характеру взаємин між країнами, але й отримують значну підтримку серед населення республіки [31].

У 2022 р., після вторгнення РФ в Україну, Литва прийняла десятки тисяч біженців від війни, частина з яких виїхала до інших європейських держав або повернулася в Україну. Ті українці, що на даний час перебувають до Литви, можуть оформити тимчасовий захист. Для тих українців, які вже мали тимчасовий захист, «уряд Литви ухвалив рішення продовжити його ще на один рік. Тепер посвідки на проживання, які діяли до 4 березня 2025 р., будуть продовжені до 4 березня 2026 р.» [32].

Окрім договірно-правової основи, значний вплив на розвиток українсько-литовських взаємин мала робота дипломатичних представництв – посольств та почесних консульств. Активні зв'язки послів обох держав з громадськістю, їхня обізнаність щодо проблем своєї держави та розуміння спільної вигоди від співпраці сприяли посиленню міждержавного діалогу. Вони були основними

пропагандистами литовських інтересів в Україні та українських в Литві, нерідко уособлюючи свою країну для широкої аудиторії. Українські дипломати виконували роль не тільки представників держави, а й іміджмейкерів, посередників у відносинах між державами та захисників прав українців за кордоном. Це їм вдавалось завдяки значному досвіду дипломатичної роботи в інших державах.

Основи українсько-литовських відносин у 1990-х рр. заклав Р. Білодід, який на початковому етапі презентував Україну литовській громадськості, що стало основою для нинішнього стратегічного партнерства між двома країнами. Дипломатичні навички Р. Білодіда сприяли створенню українського представництва в Литві, починаючи з пошуку приміщення для посольства і закінчуючи встановленням контактів з українськими громадами в різних регіонах Литви. Це позитивно позначилося на формуванні моделі взаємовигідних відносин між країнами в різних сферах. Пам'ять про діяльність першого Надзвичайного і Повноважного посла України в Литві закріплена в гранітному постаменті з пам'ятником Гедемінасу, який був привезений з України та подарований литовцям за ініціативою дипломата на центральній площі Вільнюса [33].

Відтак дипломатичне представництво Литовської Республіки в Україні здійснюється через посольство в Києві, яке розпочало свою діяльність у другій половині 1992 р. за підтримки тимчасового повіреного у справах Литви в Україні Віргілюса Корізни.

Варто зазначити, що крім посольства, дипломатичне представництво Литви в Україні також включає почесні консульства, керівники яких представляють інтереси держави та захищають права її громадян у конкретних регіонах [34, с. 305].

Дипломатичні представництва сприяли поглибленню міждержавних відносин у таких сферах, як євроінтеграція, енергетика, культура, міжрегіональна співпраця та бізнес-проекти, а також формуванню позитивного іміджу країни та її громадян, асоціюючи їх з успішною пострадянською реальністю серед української та литовської громадськості. Ефективність їх роботи залежала від особистої харизми послів та почесних консулів, що пов'язано з їхнім дипломатичним статусом, політичним призначенням, терміном перебування на посаді, особистими інтересами та зовнішньо- і внутрішньополітичними пріоритетами держави, оскільки діяльність деяких дипломатів була активно розвинена і насичена, а інших обмежувалась лише урочистими заходами з нагоди призначення.

Основними результатами цієї діяльності стали представлення інтересів країни, захист прав її громадян і розвиток співпраці в таких сферах, як енергетика (зокрема опалення малих міст), легка промисловість (виробництво трикотажу) сільське господарство (овочівництво, тваринництво, лісопереробка), а також організація культурних заходів, включаючи тижні

литовської та української культури, книговидавничі ініціативи, встановлення пам'ятників тощо [16, с. 139-140].

Таким чином, аналізуючи зазначені двосторонні та багатосторонні міжнародні угоди, можна зробити висновок, що правове регулювання співпраці України з Литвою має свої особливості та перспективи. Нині Україна активно співпрацює з ЄС, зокрема з державами Балтії, що дозволяє контролювати та впливати на процеси, що відбуваються в регіоні, а також сприяти створенню енергетичної безпеки як протизваги Росії. Багатогалузеве співробітництво в рамках ЄС, а також між Україною та Литовською Республікою, має стати важливим пріоритетом зовнішньої політики України.

Список використаних джерел та літератури

1. Ганус С., Шелемончак В. Балтійський вектор зовнішньої політики України: досвід і перспективи. *Міжнародні відносини і зовнішня політика незалежної України: (зб. науково-методичних праць на допомогу студентам та учням шкіл)*. Ужгород, 2005. С. 47–77.
2. Замікула М.О. Україно-литовські відносини у контексті євроатлантичних процесів в Східній Європі. *Вісник Наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника*. Вип. 1. 2008. С. 55–60.
3. Кононенко Н., Балабан Р. Україна – Прибалтика: вектори співпраці. *Людина і політика*. № 4. 2000. С.10–16.
4. Турянця І. Українсько-литовське міждержавне співробітництво у політичній сфері (1991–2004 рр.). *Мандрівець*. № 6. 2013. С. 41–45.
5. Лукачук О. Діяльність Надзвичайних та повноважних Послів Литовської Республіки в Україні у 1996–2020 рр.: «річпосполитський вектор». *Синергія гравців у сфері реалізації культурної дипломатії в Україні*. К., 2020. С. 178–186.
6. Ульбінайте Д. Велика президентка маленькою країни. Історія Далі Грибаускайте / Пер. з лит. Беатріче Белявців, 2-ге вид. К.: Наш Формат, 2022. 256 с.
7. Про правонаступництво України: Закон України від 12 вересня 1991 року. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>
8. Про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Литовською Республікою: Протокол від 21 листопада 1991 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_005
9. Постанова Верховної Ради України Про ратифікацію Договору про дружбу і співробітництво між Україною та Литовською Республікою від 24 лютого 1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. К., 1994. № 27. С. 228–229.
10. Зібрання чинних міжнародних договорів України: офіц. вид. / за заг. ред. А.М. Зленка. Т. 1: 1990–1991 рр. К., 2001. 456 с.
11. Зібрання чинних міжнародних договорів України: офіц. вид. / за заг. ред. К.І. Грищенка. Т. 3; кн. 2: липень-грудень 1993 р. К., 2004. 736 с.
12. Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Литовською Республікою від 8 лютого 1994 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/440_014
13. Рудницька О.П. Правове регулювання співробітництва України та Литви. *Матеріали Четвертої Міжнародної наукової конференції «Співпраця між Україною і Литвою в умовах Російської загрози» (присвячена Дню відновлення незалежності Литовської держави)*. 14-19 лютого 2016 року. С. 62-69.
14. Хроніка політичного діалогу між Україною та Литовською Республікою. URL: <http://www.mfa.gov.ua/Lithuania/ua/7698.htm>

15. Зібрання чинних міжнародних договорів України: офіц. вид. / за заг. ред. К.І. Грищенка. Т. 4; кн. 1: січень–червень 1994 р. К., 2004. 972 с.
16. Лукачук О.В. Литва і Литовці в українській громадсько-політичній думці (1989–2009 рр.): Дис... на здобуття наукового ступеня к. істор. наук. Спец. 07.00.01. – історія України. ЛНУ ім. І. Франка. Львів, 2012, 304 с.
17. Зібрання чинних міжнародних договорів України: офіц. вид. / за заг. ред. Б.І. Тарасюка. Т. 5; кн. 1: січень–червень 1995 р. К., 2006. 784 с.
18. Зібрання чинних міжнародних договорів України: офіц. вид. / за заг. ред. Б.І. Тарасюка. Т. 5; кн. 2: липень–грудень 1995 р. К., 2006. 704 с.
19. Меморандум про наміри правового співробітництва між Міністерством юстиції України, Міністерством юстиції Естонської Республіки, Міністерством юстиції Латвійської Республіки, Міністерством юстиції Литовської Республіки та Міністерством Справедливості Республіки Польща. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/233_750
20. Ольжич В. Ющенко в Литве: «Сердце Европы бьется именно в Украине». URL: <http://www.regnum.ru/news/457094.html>
21. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво від 9 грудня 2005 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_061
22. Перелік чинних міжнародних угод між Україною і Литовською Республіки. URL: <http://www.mfa.gov.ua/lithuania/ua/publication/content/13912.htm>
23. Ukrainian Prism: Foreign Policy 2017. Analytical Study. Kyiv: Foreign Policy Council “Ukrainian Prism”, Friedrich Ebert Foundation, Office in Ukraine, 2018. 224 p.
24. Україна і Литва мають прогрес у розвитку двосторонніх відносин. URL: <http://www.president.gov.ua/news/22034.html>
25. Тейзе Й., Юрченко Л. Закриття Ігналінської АЕС: Литва без головного джерела струму. URL: <http://www.dw-world.de/dw/article/0,5073845,00.html>
26. Україна і Литва підписали низку документів. URL: <http://www.rbc.ua/ukr/top/show /ukraina-i-litva-podpisali-ryad-dokumentov-22112011144300>
27. Крепенкайте П. Більше, ніж стратегічний партнер. URL: <http://www.mfa.gov.ua/lithuania/ua/publication/content/26299.htm>
28. Про ратифікацію Угоди про асоціацію України з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України № 1678-VII від 16.09.2014 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1678-18/paran2#n2>
29. Дацків І. Розвиток культурної дипломатії між Україною та Литовською Республікою (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Україна–Європа–Світ. Ukraine–Europe–World: міжнародний збірник наукових праць. Сер. Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. Вип. 24. С. 72–79.
30. Україна і Литва підписали низку двосторонніх угод. URL: https://lb.ua/news/2016/12/12/353202_ukraina_litva_podpisali_ryad.html
31. Федуняк С. Феномен «сірої зони» в Європі і на пострадянському просторі після завершення холодної війни. *Стратегічна панорама*. 2004. № 3. С. 73–76.
32. Українські біженці у Литві. URL: <https://www.enableme.com.ua/ua/article/ukrains-ki-bizenci-u-litvi-so-zminilosa-v-2024-roci-11852>
33. Ростислав Білодід: «У дипломатії немає маленьких країн». *День*. 2009. № 94. 5 червня.
34. Мірошніченко О.А. Почесний консул: міжнародне право та національне законодавство України. *Форум права*. № 2. 2010. С. 303–307.

References

1. Hanus, S., Shelemonchak, V. (2005). Baltiiskyi vektor zovnishnoi polityky Ukrainy: dosvid i perspektyvy. *Mizhnarodnividnosyny i zovnishniapolitykanezaleznoi Ukrainy: (zb. naukovometodychnykh prats na dopomohu studentam ta uchniam shkil)*. Uzhhorod, s. 47–77. [In Ukrainian].
2. Zamikula, M.O. (2008). Ukraino-lytovski vidnosyny u konteksti yevroatlantychnykh protsesiv v Skhidnii Yevropi. *Visnyk Naukovoho informatsiino-analitychnoho tsentru NATO Prykarpatskoho natsionalnogo universytetu im. V. Stefanyka*, 1, s. 55–60. [In Ukrainian].
3. Kononenko, N., Balaban, R. (2000). Ukraina – Prybaltyka: vektory spivpratsi. *Liudyna i polityka* 4, s. 10–16. [In Ukrainian].
4. Turianytsia, I. (2013). Ukrainsko-lytovske mizhderzhavne spivrobitnytstvo u politychnii sferi (1991–2004 rr.). *Mandrivets*, 6, s. 41–45. [In Ukrainian].
5. Lukachuk, O. (2020). Diialnist Nadzvychainykh ta povnovazhnykh Posliv Lytovskoi Respubliky v Ukraini u 1996–2020 rr.: “richpospolytskyi vektor”. *Synerhiia hravtsiv u sferi realizatsii kulturnoi dyplomatii v Ukraini*. Kyiv, s. 178–186. [In Ukrainian].
6. Ulbinaite, D. (2022). *Velyka prezidentka malenkoiu krainy. Istorii Dali Hrybauskaite*. 2-he vyd. Kyiv: Nash Format. [In Ukrainian].
7. Pro pravonastupnytstvo Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 12 veresnia 1991 roku. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [Online]. Available from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1543-12> [In Ukrainian].
8. Pro vstanovlennia dyplomatychnykh vidnosyn mizh Ukrainoiu ta Lytovskoiu Respublikoiu: Protokol vid 21 lystopada 1991 roku. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [Online]. Available from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_005 [In Ukrainian].
9. (1994). Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro ratyfikatsiiu Dohovoru pro druzhbu i spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu ta Lytovskoiu Respublikoiu vid 24 liutoho 1994 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 27, s. 228–229. [In Ukrainian].
10. Zlenko, A.M. (ed.) (2001). *Zibrannia chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy: ofits. vyd. T. 1: 1990–1991 rr.* Kyiv. [In Ukrainian].
11. Hryshchenko, K.I. (ed.) (2004). *Zibrannia chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy: ofits. vyd. T. 3; kn. 2: lypen-hruden 1993 r.* Kyiv. [In Ukrainian].
12. Dohovir pro druzhbu i spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu i Lytovskoiu Respublikoiu vid 8 liutoho 1994 r. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [Online]. Available from: http://zakon.rada.gov.ua/go/440_014 [In Ukrainian].
13. Rudnytska, O.P. (2016, 14-19 liutoho). Pravove rehuliuвання spivrobitnytstva Ukrainy ta Lytvy. *Materialy Chetvertoi Mizhnarodnoi naukovoii konferentsii “Spivpratsia mizh Ukrainoiu i Lytvoiu v umovakh Rosiiskoi zahrozy” (prysviachena Dniu vidnovlennia nezalezhnosti Lytovskoi derzhavy)*, s. 62–69. [In Ukrainian].
14. Khronika politychnoho dialohu mizh Ukrainoiu ta Lytovskoiu Respublikoiu. [Online]. Available from: <http://www.mfa.gov.ua/Lithuania/ua/7698.htm> [In Ukrainian].
15. Hryshchenko, K.I. (ed.) (2004). *Zibrannia chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy: ofits. vyd. T 4; kn. 1: sichen–cherven 1994 r.* Kyiv. [In Ukrainian].
16. Lukachuk, O.V. (2021). *Lytva i Lytovtsi v ukrainskii hromadsko-politychnii dumtsi (1989–2009 rr.): Dys... na zdobuttia naukovoho stupenia k. istor. nauk. Spets. 07.00.01. – istoriia Ukrainy*. LNU im. I. Franka. Lviv. [In Ukrainian].
17. Tarasiuk, B.I. (ed.) (2006). *Zibrannia chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy: ofits. vyd. / zazah. red.. T. 5; kn. 1: sichen–cherven 1995 r.* Kyiv. [In Ukrainian].
18. Tarasiuk, B.I. (ed.) (2006). *Zibrannia chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy: ofits. vyd. T. 5; kn. 2: lypen–hruden 1995 r.* Kyiv. [In Ukrainian].
19. Memorandum pro namiry pravovoho spivrobitnytstva mizh Ministerstvom yustyttsii Ukrainy, Ministerstvom yustyttsii Estonskoi Respubliky, Ministerstvom yustyttsii Latviiskoi Respubliky,

- Ministerstvom yustytzii Lytovskoi Respubliky ta Ministerstvom Spravedlyvosti Respubliky Polshcha. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [Online]. Available from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/233_750 [In Ukrainian].
20. Olzhych, V. Yushchenko v Lytve: “Serdtse Evropy betsia ymenno v Ukraine”. [Online]. Available from: <http://www.regnum.ru/news/457094.html> [In Russian].
 21. Uhoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Uriadom Lytovskoi Respubliky pro ekonomichne, promyslove ta naukovo-tekhniche spivrobnytstvo vid 9 hrudnia 2005 roku. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [Online]. Available from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_061 [In Ukrainian].
 22. Perelik chynnykh mizhnarodnykh uhod mizh Ukrainoiu i Lytovskoiu Respubliky. [Online]. Available from: <http://www.mfa.gov.ua/lithuania/ua/publication/content/13912.htm> [In Ukrainian].
 23. (2018). *Ukrainian Prism: Foreign Policy 2017. Analytical Study*. Kyiv: Foreign Policy Council “Ukrainian Prism”, Friedrich Ebert Foundation, Office in Ukraine. [In English].
 24. Ukraina i Lytva maiut prohres u rozvytku dvostoronnykh vidnosyn. [Online]. Available from: <http://www.president.gov.ua/news/22034.html> [In Ukrainian].
 25. Teize, Y., Yurchenko, L. Zakryttia Ihnalinskoj AES: Lytva bez holovnoho dzhherela strumu. [Online]. Available from: <http://www.dw-world.de/dw/article/0,5073845,00.html> [In Ukrainian].
 26. Ukraina i Lytva pidpysaly nyzku dokumentiv. [Online]. Available from: <http://www.rbc.ua/ukr/top/show /ukraina-i-litva-podpisali-ryad-dokumentov-22112011144300> [In Ukrainian].
 27. Krepenkaitie, P. Bilshe, nizh stratehichni partner. [Online]. Available from: <http://www.mfa.gov.ua/lithuania/ua/publication/content/26299.htm> [In Ukrainian].
 28. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu Ukrainy z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Zakon Ukrainy № 1678-VII vid 16.09.2014 roku. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [Online]. Available from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1678-18/paran2#n2> [In Ukrainian].
 29. Datskiv, I. (2020). Rozvytok kulturnoi dyplomatii mizh Ukrainoiu ta Lytovskoiu Respublikoiu (kinets XX – pochatok XXI st.). *Ukraina–Evropa–Svit. Ukraine–Europe–World: mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Ser. Istorii, mizhnarodni vidnosyny*. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka, 24. s. 72–79. [In Ukrainian].
 30. Ukraina i Lytva pidpysaly nyzku dvostoronnykh uhod. [Online]. Available from: https://lb.ua/news/2016/12/12/353202_ukraina_litva_podpisali_ryad.html [In Ukrainian].
 31. Feduniak, S. (2004). Fenomen “siroi zony” v Yevropi i na postradianskomu prostori pislia zavershennia kholodnoi viiny. *Stratehichna panorama*, s.73–76. [In Ukrainian].
 32. Ukrainski bizhentsi u Lytvi. [Online]. Available from: <https://www.enableme.com.ua/ua/article/ukrains-ki-bizenci-u-litvi-so-zminilosa-v-2024-roci-11852> [In Ukrainian].
 33. Bilodid, R. (2009). “U dyplomatii nemaie malenkykh krain” *Den*, 94, 5 chervnya. [In Ukrainian].
 34. Miroschnychenko, O.A. (2010). Pochesnyi konsul: mizhnarodne pravo ta natsionalne zakonodavstvo Ukrainy. *Forum prava*, 2, s. 303–307. [In Ukrainian].

Vizniak Ya. Ukrainian-Lithuanian Bilateral Relations at the End of the 20th – Beginning of the 21st Century: Formation of the Contractual Legal Basis.

This article examine show, after the adoption of the Declaration on State Sovereignty in 1990, Ukraine sought to become part of the “European house”, actively looking for opportunities to develop cooperation with all states of the continent.

The purpose of the development of relations with Lithuania is to strengthen the political, economic and cultural presence of Ukraine in Lithuania and the Baltic region, to facilitate the implementation of deep political and socio-economic reforms in country, as well as its integration into Western European

and regional structures and organizations. For Lithuania, Ukraine is one of the priority countries due to its geopolitical position, which is important both from the point of view of the current situation and from broader strategic considerations.

It is about the fact that the active creation of a legal basis for the development of Ukrainian-Lithuanian relations in the early 1990s contributed to laying the foundations for real and full-fledged cooperation in various fields, which was then strengthened by new agreements. The change in diplomatic emphasis in interstate dialogue was consolidated by the conclusion of an agreement on cooperation and further development of friendly Lithuanian-Ukrainian relations, which included the expansion of cooperation at the interparliamentary level, as well as the intensification of interstate cooperation in the areas of healthcare, education, culture, and social protection of the population.

It is noted that the legal regulation of cooperation between Ukraine and Lithuania has its own characteristics and prospects. Today, Ukraine actively cooperates with the European Union, in particular with the Baltic countries, which allow sit to control and influence the processes taking place in the region, as well as to contribute to the creation of energy security as a counterweight to Russia. Multi-sectoral cooperation within the framework of the European Union, as well as between Ukraine and the Republic of Lithuania, should become an important priority of Ukraine's foreign policy.

Keywords: *Ukraine, Republic of Lithuania, contractual legal base, agreement, memorandum, international relations.*

УДК 94: 327 (73)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-30-5>

Потєхін О.В.

<https://orcid.org/0000-0002-1856-2672>

СВІТОВИЙ ПОРЯДОК ЗА Ф. Д. РУЗВЕЛЬТОМ ТА ЙОГО РУЙНАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу формування, еволюції та сучасної кризи світового порядку, що склався після Другої світової війни. Автор досліджує, як стратегічне бачення президента США Ф. Рузвельта заклало ідею нового глобального порядку та окреслило базові механізми його функціонування, в центрі якого мали бути Сполучені Штати як гарант безпеки й стабільності. Його наступник, Г. Трумен, завершив інституціоналізацію цього бачення: сприяв створенню системи євроатлантичної безпеки (НАТО) та ініціював економічне відновлення Європи (план Маршалла). Разом вони сформували основи ліберального міжнародного порядку, який визначає процеси глобальної політики впродовж наступних десятиліть.

Особлива увага приділяється кризі цього порядку в ХХІ столітті, зокрема зовнішній політиці адміністрації Д. Трампа. Автор підкреслює, що йдеться не лише про зміну стилю або пріоритетів, а про глибоку ідеологічну трансформацію. Замість ліберального інтернаціоналізму, який передбачав активну участь США у побудові багатосторонніх інституцій і підтримці глобального порядку, адміністрація Трампа керується принципами транзакційного підходу, орієнтованого на короткотермінову вигоду, недовіру до традиційних союзів і скепсис щодо міжнародних інституцій. Ідеологія «Зробимо Америку знову великою» фактично заперечує міжнародні зобов'язання як обтяжливі та розглядає глобальну політику не як простір співпраці, а як арену суперництва. Це спричинило дестабілізацію світового порядку, вихід США з ключових міжнародних угод, ослаблення союзницьких зв'язків, втрату лідерських позицій і, як наслідок, знищення рівня довіри до Вашингтона.

Автор наголошує, що новий ліберальний світовий порядок може постати лише за умови лідерства Європи у глобальних міжнародних відносинах, що має компенсувати відхід Сполучених Штатів від своєї колишньої ролі. У цьому контексті Україна розглядається як ключовий елемент нової європейської архітектури безпеки, а її перемога у війні проти Росії – як необхідна умова створення механізмів колективної безпеки.

У висновках підкреслюється, що становлення нового, життєздатного ліберального світового порядку вимагатиме не лише наявності політичної волі, а й довгострокового стратегічного мислення. Нові (або оновлені) міжнародні інституції не обов'язково мають бути універсальними, але повинні бути ефективними, гнучкими та спроможними своєчасно реагувати на глобальні виклики, а також забезпечувати стримування авторитарних і тоталітарних режимів.

Ключові слова: Вуоро Вільсон, Франклін Рузвельт, Гаррі Трумен, ООН, ЄС, НАТО, світовий ліберальний порядок, Сталін, Дональд Трамп.

Постановка проблеми. В історіографії міжнародних відносин подається як даність, що кінець Другої світової війни започаткував новий світовий порядок. Серія договорів та створення ключових інституцій – зокрема Організації Об'єднаних Націй, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, попередників Світової організації торгівлі, а також НАТО і Європейського Союзу – мають коріння за правління в США президентів Ф. Рузвельта та Г. Трумена. Новий порядок став відповіддю на виклики міжнародній безпеці,

породжені двома світовими війнами, і був покликаний запобігти третій. Визначення цих подій як міжнародного порядку має сприяти кращому висвітленню світової історії у період останніх 80 років. Водночас важливо враховувати, що значення подій змінюється з часом: під впливом історичної перспективи поглиблюється наше розуміння ролі особистостей, їхніх мотивів та створених за їхньої участі інституцій, навіть якщо база досліджень вже не поповнюється новими документами, здатними принципово змінити погляд на минулу епоху.

Фрагментація та множинність завжди певною мірою характеризують міжнародну політику, дійовими особами (акторами) у якій виступають окремі політичні одиниці, чи то держави або їх союзи чи то інші форми політичних спільнот. Міжнародний порядок виникає у спосіб, коли різні політичні одиниці взаємодіють у часі та просторі. Політичні одиниці, які беруть участь у практиках обміну та взаємодії, таких, наприклад, як торгівля чи війна, розробляють правила, що регулюють їхні відносини між собою, хоча цим правилам не обов'язково властиві рівноправність сторін, справедливий характер або взаємна вигода. Такі порядки на практиці розповсюджуються у далекому від світового масштабі, не покривають в окремі епохи більшості країн світу, але впливають на перебіг глобальних процесів, тому претендують на роль світових. Порядки з часом дестабілізуються, трансформуються або розпадаються під впливом змін у взаємодії, чи то в результаті подій чи практик, які є внутрішніми або зовнішніми до існуючого порядку. Фрагментація світового порядку – це процес, який може розвиватися з різною інтенсивністю, занепадати або рухатися у протилежному напрямі. Таким чином, стабільність та контроль (те, що ми, власне, маємо на увазі під порядком) ніколи не бувають повними та еволюціонують або деградуєть з плином часу. Антиподом порядку виступає хаос у міжнародній сфері. Можна порівняти міжнародний порядок із повітрям, яке ми не помічаємо, доки його вдосталь, але варто перекрити до нього доступ – і нестача одразу дається взнаки.

Ідея світового порядку нині набула нового значення, оскільки його інституції, засади та лідери виявляються безсилими перед обличчям серйозних викликів, як міжнародних, так і внутрішніх. Сучасні виклики післявоєнному світовому порядку представлені в першу чергу Російською Федерацією, яка розв'язала в Європі першу після Другої світової велику війну (дехто навіть знаходить підстави вважати її початком Третьої світової). Адміністрація США, зважаючи величезний вплив цієї країни на стан і зміни світової системи, за президента Д. Трампа здатна своєю політикою поховати порядок, архітекторами якого виступили Ф. Рузвельт та Г. Трумен.

Нині, коли президент США Д. Трамп агресивно руйнує американський ліберальний світовий порядок, засади якого були закладені зусиллями Ф. Рузвельта та його однодумців, на часі знову звернутися до ідей, рішень та подій, які обумовили його виникнення. Наявність великого масиву в цілому

доброякісних досліджень, які з'явилися завдяки вільному доступу до майже всіх американських та британських документальних джерел, дотичних до проблематики зовнішньої політики США та міжнародних відносин у першій половині ХХ ст., все ж залишає місце для спроби знов поглянути на історичні зсуви світового порядку після Другої світової війни. Тим більше, що тривають дискусії щодо його генезису, багатьох подій та породжених у вирі війни ідей.

Рузвельт: витоки, дії, ідеї

Видатний історик Артур Шлезінгер-молодший мав усі підстави стверджувати, що в американській історіографії, присвяченій Ф. Рузвельту, яка складається з кількох сотень книг та тисяч статей, президент зображується у різноманітних та надзвичайно суперечливих проявах: «як ізоляціоніст, як миротворець, як політик, що невиправдано зволікав із ухваленням невідкладних рішень (згадаємо заувагу В. Черчилля: «Американці приймають правильне рішення, але тільки після того як перепробують усі неправильні». – *О.П.*), як хитрий рятівник капіталізму, як прихований соціаліст, що підривав засади ринкової економіки, як інтриган у дусі Н. Мак'явеллі, який прагнув втягнути свою країну у іноземні війни, як мрійливий і довірливий ідеаліст із наївним баченням світового порядку, заснованого на гармонії міжнародних відносин, як зарозумілий імперіаліст, що служив інтересам американської економічної гегемонії» [1, р. 5]. До цього переліку, мабуть, необхідно додати: як рятівник частини європейського єврейства внаслідок беззастережного розгрому нацистського Райху або як політик, байдужий до трагічної долі євреїв у 1930-ті рр.та під час Голокосту [2; 3]. Ніхто не міг бути остаточно впевненим, що відбувалося в цьому гостинному, загадковому, невловимому, дражливому, підступному, розважливому, спонтанному, схильному до маніпулювання, поверхово легковажному, зрештою порядному, але непроникному розумі. Як історична постать, Ф. Рузвельт був унікальною сумішшю складності та простоти [1].

Мотиви дій або бездіяльності Ф. Рузвельта, як зазначали багато істориків, нелегко пояснити. Рексфорд Тагвелл, один з його радників і біографів, писав: «[Він] навмисно приховував свої думки. Він волів би, щоб нащадки повірили, що для нього все завжди було просто і легко... ніж будь-коли визнавати будь-які муки нерішучості... будь-які побоювання щодо помилок». «... Ви один з найважчих людей у роботі, яких я коли-небудь знав», – якось сказав Ф. Рузвельту міністр внутрішніх справ Гарольд Ікс. «Тому що я часом буваю надто суворим?» – запитав президент. «Ні, – відповів Г. Ікс. – Тому що ви не говорите відверто навіть із тими, хто вам відданий... Ви тримаєте свої карти закритими. Ви ніколи не кладете їх на стіл» [4, р. 7]. За твердженням Джозефа Ная, Ф. Рузвельт «був людиною компромісів, часто змінюючи позиції та змушуючи послідовників і спостерігачів гадати, у що він насправді вірить. Він був відомий тим, що тримав підлеглих у невіданні, і порівнював свої лідерські

якості з мистецтвом жонглера, який намагається тримати багато м'ячів у повітрі одночасно» [4, р. 48].

А. Шлезінгер-молодший наводить відповідь президента, коли репортер запитав про його філософію. «Філософія? – відповів він. – Я християнин і демократ – ось і все» [1, р. 5]. Звичайно, це було далеко не все. Ф. Рузвельт вирізнявся здатністю поєднувати простоту у формулюванні зрозумілих для всіх цілей із безмежною винахідливістю в засобах їх досягнення.

Формування світогляду Ф. Рузвельта припало на початок ХХ ст., коли Сполучені Штати під орудою його далекого родича, 26-го президента США Теодора Рузвельта (1901–1909 рр.), вперше повною мірою вийшли на глобальну міжнародну арену. Дії та погляди Теодора (до речі, лауреата Нобелівської премії миру 1906 р. «за посередництво в укладенні російсько-японського Портсмутського мирного договору») справили вирішальний вплив на становлення майбутнього президента й залишалися важливими для нього впродовж усього життя. Не меншого значення для сприйняття міжнародної сфери Франкліном мали праці стовпа геополітики адмірала Альфреда Мегена, який був другом родин обох Рузвельтів й чий трактати про морську силу Франклін прочитав ще підлітком. І Теодор Рузвельт, і Меген дивилися на світ крізь призму національних інтересів Сполучених Штатів (як вони їх розуміли, пропагуючи експансію та інтервенціонізм) і балансу сил, підтримка якого здавалася їм ключем до збереження безпечного для США міжнародного порядку. Зовсім не випадково важливим етапом кар'єри обох Рузвельтів на державній службі була посада заступника військово-морського міністра США (як і губернатора шт. Нью-Йорк). Франклін обіймав посаду у військово-морському відомстві під час Першої світової війни.

Є серйозні підстави вважати, що Сполучені Штати вступили у Першу світову війну 1917 р. з міркувань необхідності зупинити Німеччину, щоб не допустити її гегемонії на європейському континенті, а отже визначати світовий порядок, що суперечило засадам зовнішньої політики, закладеним Т. Рузвельтом. Втім, для президента Вудро Вільсона ці мотиви здавалися недостатніми для виправдання людських жертв, яких потребувала війна. Він виклав проєкт побудови спільно організованого післявоєнного світу, заснованого на демократії, самовизначенні націй, спільному покаранні за агресію та колективній безпеці. Такий світовий порядок відкидав сфери впливу та балансування сил, альянси як засіб створення переваги над потенційним ворогом, панування егоїстичних національних інтересів на шкоду «загальному благу». Як і багато американських політиків початку ХХ ст., В. Вільсон вважав себе ідеалістом. Його ідея міжнародної Ліги миру починалася як європейська концепція, але цей гарвардський професор адаптував європейські ліберальні ідеї та синтезував їх у те, що він вважав моральним американським підходом, який має стати рушійною силою зовнішньої політики США. Вільсон відкидав концепцію балансу сил як аморальну, стверджуючи, що вона дозволяє великим

державам «нарізати слабкі держави як сир до свого столу». На його переконання, Ліга націй, заснована на пакті про колективну безпеку, спільну відсіч агресорові, буде більш миролюбною та справедливою, ніж цинічні союзи, необхідні для балансування ворожих сил. Він розглядав місію Америки у Першій світовій війні не як засіб збагачення країни, а як шлях просування всіх народів під американським проводом до нової міжнародної спільноти, об'єднаної прагненням до справедливої мети. На його думку, це був єдиний вид світу, який виявився б прийнятним для американців зараз, а в перспективі – для усіх народів. Ліберальний проєкт Вільсона ставив за мету інституціоналізацію міжнародного права та еволюцію держав у напрямку конституційної демократії. Він прагнув безпечною для демократій світу. Вільсон зазнав поразки у переведенні зовнішньої політики США на інтернаціоналістські рейки, але досяг успіху як «господар думок» демократичної частини американського політикуму.

Вільсонівське ліберальне бачення світу назавжди захопило уяву Франкліна Рузвельта, тоді як Теодор Рузвельт навчив його геополітиці. В. Вільсон дав йому урок міжнародного ідеалізму, в якому принцип сили відігравав підпорядковану роль. Т. Рузвельт у певні моменти «розглядав війну як благо, засіб виховання суворих мужніх чеснот та зміцнення честі та душі нації. Для молодого Рузвельта жахлива різанина на Західному фронті засвідчила необхідність втілення вільсонівської мрії» [1, р. 7]. «Я бачив війну», – казав Ф. Рузвельт пізніше. «... Я бачив кров, що текла з поранених. Я бачив чоловіків, які кашляли, випльовуючи свої загазовані легені. Я бачив мертві тіла у багнюці. Я бачив зруйновані міста. Я бачив двісті кульгаючих, виснажених чоловіків, які виходили з бою – тих, хто вижив з тисячного підрозділу, що пішов в атаку сорок вісім годин тому. Я бачив дітей, що голодували. Я бачив муки матерів і дружин. Я ненавиджу війну» [5, р. 289]. В. Вільсон давав надію на можливість створення світового порядку, за якого нації об'єднуються, щоб подолати жахи війни. Вільсонівські ідеї розширили горизонти Ф. Рузвельта: тепер він бачив не лише війну, а й мир; не лише Сполучені Штати, а й світ; не лише баланс сил, а й спільноту здатних до співробітництва односторонців. Отже, двоє антагоністів, Т. Рузвельт і В. Вільсон, разом надали Ф. Рузвельту зовнішньополітичні принципи та моделі дій, якими він керувався у своїй політиці залежно від ситуації та прагнув втілити у післявоєнному світовому порядку [1, р. 7-8].

Версальсько-Вашингтонський порядок, встановлений після Першої світової війни, відразу значною мірою втратив характер світового через ізоляціоністську політику США, швидко деградував, а згодом був остаточно зруйнований у 1930-ті рр. активними діями ревізіоністських держав – Японії, Німеччини, Італії та СРСР – за поступливості провідних держав-переможниць.

Президент Ф. Рузвельт з моменту приходу до Білого дому був дуже обережним у зовнішній політиці з огляду на сильні ізоляціоністські настрої

американців в умовах Великої депресії. Він завжди враховував: зовнішня політика в демократичній державі, особливо та, що вимагає болісних жертв, не може вижити без національного консенсусу [4, р. 46]. Спочатку він продовжував традиції американської зацікавленості справами Західної півкулі, Державний департамент зосереджувався на торгівлі та політиці добросусідства щодо Латинської Америки (у дусі доктрини Монро). Рузвельт бачив необхідність для США глобальної зовнішньої політики, але вважав неможливим йти проти мейнстріму, навіть у другорядних для загалу питаннях або у риторичі. Прихильні до Рузвельта американські науковці створили міф про короткозорість президента у 1930-х рр. Наприклад, Дж. Най писав у своїй останній книзі: «Гітлер і Рузвельт були обрані в 1932 році, але лише поступово Рузвельт усвідомив загрозу, яку становив Гітлер... Політика Рузвельта полягала в тому, щоб відтягнути початок війни в Європі та уникнути втручання Америки, якщо війна все ж таки відбудеться. Мюнхенська угода 1938 року та насильство проти євреїв під час Кришталевої ночі змінили особисті погляди Рузвельта. Хоча він публічно підтримав мюнхенську угоду, яка призвела до розділу Чехословаччини [6], але дійшов висновку, що неможливо співпрацювати з Гітлером у будь-який змістовний спосіб» [4, р. 49]. Насправді Рузвельт від початку усе бачив, відчував і розумів, що війни з Німеччиною Сполученим Штатам у кінцевому рахунку буде неможливо уникнути. Залишалося переконати у своїй правоті громадську думку, але виконати це завдання йому було не під силу аж до проголошення Німеччиною війни проти США після нападу Японії на Перл-Гарбор. Справа в тому, що мейнстрім в США ненавидів Гітлера, але більш за все американці не бажали участі Сполучених Штатах у новій війні. «Зовнішня політика Рузвельта мала найбільше [в історії США ХХ ст.] етичне значення. Його вибір розглядати Гітлера як загрозу та готувати Америку до вступу у Другу світову війну, а не погоджуватися з ізоляціоністською тенденцією громадської думки, був найважливішим моральним рішенням з величезними наслідками як для безпеки країни, так і для створення світового порядку», – вважає Дж. Най [4, р. 50-51].

Можна погодитися з А. Шлезінгером-молодшим, що Ф. Рузвельт «приніс до Білого дому погляд на міжнародні відносини, заснований на чотирьох основних принципах. Першим була віра Т. Рузвельта у необхідність підтримання балансу світових сил. Другим – мрія В. Вільсона про узгоджені міжнародні дії для підтримки миру. Третім – переконання, що мир і політична співпраця ґрунтуються на економічній гармонії між народами і вимагають максимально вільної світової торгівлі. Четвертим принципом була нагальна необхідність у демократичній країні базувати зовнішню політику на внутрішньому консенсусі. Перші три принципи неминуче коригувалися та компрометувалися четвертим» [1, р. 9]. Конгрес США у 1930-х рр. відображав своїми рішеннями повоєнний ізоляціоністський цинізм виборців щодо світових справ, який, «став ще більш переконливим та дратівливим, коли міжнародний порядок почав руйнуватися

[5, р. 12, 289]. Рузвельт був змушений схвалити законодавство про нейтралітет, яке, забороняючи президенту розрізняти агресора та жертву, позбавляло його здатності протистояти агресії. Рузвельт виграв вибори у листопаді 1940 р. під гаслом «неучасті США у війні».

Напередодні виборів, 2 вересня 1940 р., була оприлюднена англо-американська угода про надання США Великій Британії 50 есмінців. Як свідчив В. Черчилль, президент США неодноразово підкреслював, що «перемовини про військово-повітряні бази жодним чином не пов'язані з питанням про есмінці... Він був змушений зображати цю угоду своїм співвітчизникам як надзвичайно вигідну справу, яка надає Сполученим Штатам в ці важкі часи високий ступінь безпеки» [7, с. 510-511]. Водночас вирішувалося питання про надання в довгострокову оренду територій для створення військово-морських та військово-повітряних баз США у пунктах: Ньюфаундленд, Бермудські та Багамські острови, Ямайка та ін. Англіїці запевнили американців, що вони за жодних обставин ніколи не здадуть і не потоплять свій флот.

8 грудня 1940 р. (за рік до вступу США у війну) Черчилль направив Рузвельту послання із переліком нагальних воєнних потреб Великої Британії, а 17 грудня Президент США публічно запропонував надавати підтримку англійцям за принципом ленд-лізу (бери у борг або в оренду). Президент аргументував раціональність такого підходу дотепною аналогією: «... коли у сусіда горить будинок, а у вас є шланг, не варто починати торг про його ціну, а слід надати його сусіду, щоб пожежа не перекинулася на ваш будинок». 11 березня 1941 р. відповідний білл «Про сприяння обороні США» був підписаний президентом. За два тижні Конгрес затвердив перші асигнування на його втілення. Так матеріалізувалася обіцянка Ф. Рузвельта, що США стануть «арсеналом демократії» [8].

Ф. Рузвельт не втрачав віру в силу американської демократії, вільного суспільства, яка підживлювала йогоінтернаціоналізм. Вона знайшла вираз у знаменитому зверненні до Конгресу, коли він висловив сподівання на побудову світу, заснованого «на чотирьох основних людських свободах», який передбачав би «верховенство прав людини повсюди» і тому був «повною протилежністю так званому новому порядку тиранії, який диктатори прагнуть створити за допомогою бомбардувань» [9, р. 672]. «Чотири свободи» набули ознак програмного документу, коли Рузвельт і Черчилль зустрілися на борту корабля біля Ньюфаундленду, схвалили та оприлюднили так звану Атлантичну хартію (справжня назва – Спільна заява) від 14 серпня 1941 р. з восьми пунктів, у яких формулювалися спільні цілі у війні та окреслювалися загальні риси світового післявоєнного порядку. У Хартії були закріплені наступні принципи: відмова від територіальних завоювань; відмова від територіальних змін, без згоди народів; визнання права народів вільно обирати форму влади, а також тих суверенних прав народів, яких останні були позбавлені шляхом застосування сили; забезпечення права доступу всім державам світу, малим і великим,

переможцям і переможеним, до сировини і світової торгівлі, організація у світовому вимірі економічного співробітництва; створення, після повалення нацистської тиранії, системи миру і безпеки для усіх держав, звільнення людей від страху та злиднів; гарантія свободи мореплавства для всіх; необхідність для всіх націй відмовитися від застосування сили як методу вирішення суперечок; роззброєння держав-агресорів, а в перспективі – поступове зменшення тягаря озброєнь і створення всеосяжної, постійно діючої системи колективної безпеки (природно, що цей документ став інтегральною частиною Статуту ООН) [10].

Неважко побачити в цьому документі втілення ідей Вільсона про самовизначення народів, відмову від територіальної експансії та створення універсальної системи міжнародної безпеки. Рузвельт додав до вільсоніанства надважливий економічний вимір – «доступ на рівних умовах до торгівлі та сировинних ресурсів світу» та «найповнішу співпрацю між усіма націями в економічній сфері з метою забезпечити всім покращення стандартів праці, економічного прогресу та соціального забезпечення» [1, р. 14].

Після вступу Сполучених Штатів у війну необхідність післявоєнного планування кристалізувала бачення світу Ф. Рузвельтом. На його думку, США постануть наймогутнішою країною на планеті. Він сподівався, що Америка використає цю силу для просування Нового курсу для світу – розвитку демократичних суспільств, заснованих на правах людини, економічному зростанні, соціальних реформах, раціональному використанні природних ресурсів та вільній міжнародній торгівлі. Така торгівельна система, до речі, забезпечить ринки збуту та сировину для американської економіки. Процвітання США, вважав Ф. Рузвельт, вимагає у світі, що стає дедалі більш взаємозалежним, підвищення рівня життя в усіх країнах. «Бідність будь-де становить загрозу для процвітання всюди», – заявив він у 1944 р., схваливши Декларацію Міжнародної організації праці [1, р. 15].

Готуючи американський народ до нової, значно зростаючої ролі країни в післявоєнному світі, Ф. Рузвельт діяв досить послідовно та системно. До кінця 1944 р. серія міжнародних конференцій, що проводилися з американської ініціативи та порядок денний яких переважно визначався Вашингтоном, почала окреслювати контури післявоєнного світу. Найважливішими з них були конференції в Бреттон-Вудсі (фінанси, торгівля, розвиток), Думбартон-Оксі (майбутня ООН), Хот-Спрінгс (продовольство та сільське господарство), Вашингтоні (міжнародна допомога та відновлення) та Чикаго (цивільна авіація).

Лідерство Ф. Рузвельта принциповим чином вплинуло на відносини між Сполученими Штатами та рештою світу. Вагомі зміни відбулися у свідомості американського народу, більшість якого переконалася, що ізоляціонізм 1930-х рр. був провальною політикою. Значною мірою це переконання випливало з уроків, отриманих Рузвельтом та його командою під час Великої депресії. Аналіз однозначно вказував на зв'язок світової економічної кризи з

супутнім їй піднесенням фашизму та нацизму в Європі й розповсюдженням профашистських осередків у США. У своїй промові щодо Економічного білля про права в січні 1944 р., Ф. Рузвельт казав: «Ми дійшли чіткого усвідомлення того факту, що справжня індивідуальна свобода не може існувати без економічної безпеки та незалежності. Нужденні люди не є вільними людьми. Голодні та безробітні – це матеріал, з якого створюються диктатури» [11]. Ф. Рузвельт твердо вірив, що безпека та добробут людей навіть на віддалених континентах безпосередньо пов'язані з безпекою та добробутом народу Сполучених Штатів.

Ф. Рузвельт доручив своїй адміністрації працювати над створенням нового післявоєнного багатостороннього порядку, який відкидав би економічний націоналізм та принцип «односторонніх дій» Сполучених Штатів. Його апологетами ще до Другої світової війни виступали члени таких праворадикальних популістських організацій, як рух «Америка понад усе». Замість високих тарифів та обмежувальної торговельної практики Ф. Рузвельт просував вільний рух капіталів та товарів. До літа 1944 р. адміністрація вирішила першу з цих двох проблем – вільний рух капіталів – завдяки Бреттон-Вудським угодам, які призвели до створення Світового банку та Міжнародного валютного фонду. Три роки по тому успішні переговори щодо Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) призвели до розвитку міжнародної торгівлі. Разом ці заходи являли собою глибоку зміну в структурі світової економіки, яка формувала основу глобалізації[11].

1 березня 1945 р. Ф. Рузвельт виступив в Конгресі США з промовою щодо результатів Ялтинської конференції. Ця промова, яку він через поганий стан здоров'я вперше й востаннє в житті виголосив сидячи, стала його політичним заповітом. Насамперед, президент підкреслив, що звертається не тільки до конгресменів, але й до всієї країни: «Попереду нас чекають багато місяців наполегливої праці, і я хотів би вірити, що коли буде закладено останній камінь у фундамент міжнародного миру, це стане досягненням, якого ми всі в Америці прагнули й якому віддано присвятили спільну працю» [12].

У конференції, за словами Ф. Рузвельта, було дві головні мети. Перша полягала в тому, щоб «завдати поразки Німеччині якомога швидше та з найменшими можливими втратами союзницьких сил. З кожною годиною у нас більше підстав гордитися героїчним наступом наших військ у Німеччині – назустріч доблесній Червоній армії [12]. Цікаво, що за усіє патетики на адресу радянських військ, президент відокремлював їх від «союзників», тобто англо-американських збройних сил.

Другою метою конференції було «продовжити будівництво основи міжнародної угоди, яка б принесла порядок і безпеку після хаосу війни, яка б дала певну гарантію тривалого миру між народами світу... Я жодної миті не вагався у своїй вірі в те, що можна досягти угоди про забезпечення миру та безпеки в усьому світі» [12]. Звичайно, президент видавав бажане за дійсне,

стверджуючи: «Ніколи раніше головні союзники не були так тісно об'єднані – не лише у своїх військових цілях, а й у своїх мирних цілях. І вони сповнені рішучості й надалі бути об'єднаними один з одним – і з усіма миролюбними націями – щоб ідеал міцного миру став реальністю» [12]. Військова взаємодія з наближенням перемоги дійсно поліпшувалася. Протилежна картина спостерігалася у вирішенні політичних питань. Головною причиною було те, що Й. Сталін непохитно дотримувався тих самих позицій, з якими він вступив у війну у вересні 1939 р. Західні союзники помилково вважали, що сталінський режим, переживши труднощі та страхіття війни, буде еволюціонувати в бік якоїсь гуманізації та наближення до стандартів демократії. Навпаки – кремлівський вождь почав посилювати репресії у внутрішній політиці, оскільки нова генерація радянських військових, які побачили Європу, на його погляд, потенційно загрожувала засадам режиму, а дехто з воєначальників міг і замахнутися на трон у Кремлі. Аналогічні процеси відбувалися й у зовнішній політиці, підмурком якої виступали успіхи Червоної Армії [13, с. 289].

Ф. Рузвельт «завжди відчував, що в довгостроковій перспективі перемагає здоровий глузд – тихе, нічне мислення» і безпідставно наділяв Сталіна здатністю керуватися ним у міжнародній політиці [12]. Наявність власного здорового глузду в Рузвельта підтверджувалося його стійким небажанням ділитися з радянцями інформацією про створення атомної бомби. Водночас президент залякував слухачів тим, що на звільнених від нацистів територіях, завдяки діям якихось неназваних таємничих сил, «траплялися випадки політичної плутанини та заворушень – що не дивно – як-от у Греції, Польщі чи Югославії, і, можливо, їх було більше. Гірше того, у деяких із цих місць навіть почали формуватися дивні ідеї (ким, як не Сталіним? Черчиллем? – *О.П.*), наприклад, про «сфери впливу», які несумісні з основними принципами міжнародної співпраці. Якби цей розвиток подій тривав безконтрольно, він міг би з часом мати трагічні наслідки» [12]. Саме такий перебіг подій був властивий, наприклад, «врегулюванню» так званого «польського питання», яке виникло з поділом Польщі між сталінським СРСР і гітлерівською Німеччиною 1939 р., загострювалося з розстрілами поляків у Катині та інших місцях, трагедією Варшавського повстання 1944 р., сталінізацією Польщі після закінчення війни та ін. [13, с. 290].

Американський Історик Катал Нолан критикує Ф. Рузвельта за маніпулювання громадською думкою для набуття підтримки своїх воєнних та повоєнних планів у випадках, коли обставини зовсім не вимагали таких дій. Зокрема, на його думку, президент вводив в оману американську громадськість щодо характеру та намірів правлячого в Радянському Союзі режиму. Він також вважає, що Ф. Рузвельт не використовував належним чином президентську трибуну, щоб переконати налаштованих проти СРСР американців у тому, що масована військово-технічна допомога радянцям відповідає екзистенційним інтересам Сполучених Штатів [14]. Вільям Таубман стверджує, що публічний

обман Ф. Рузвельта призвів й до самообману в його оцінці мотивів Й. Сталіна [15]. Одним із наслідків цього постала невідготовленість американців до взаємодії з Радянським Союзом наприкінці війни. Як справедливо пише Сергій Плохій, «Великий альянс [Великої Британії, США та СРСР] був приречений на невдачу через внутрішній конфлікт між радянською та американською політичними традиціями й культурами і почав розпадатися під час, а не після Другої світової війни» [16, с. 7]. Між розпадом антигітлерівської коаліції і розгортанням «холодної війни» не було жодної паузи, оскільки це синоніми того самого процесу.

Західні союзники ніколи у юридично зобов'язуючому документі не визнавали необмежене право Москви диктувати свою волю народам Східної Європи або Балкан. Унаслідок цього дослідники традиційно звертаються до так званої «пропорційної угоди» між Сталіним і Черчиллем, яка буцімто мала фіксувати ступінь впливу Кремля у звільнених Червоною Армією країнах. Партнери по Великій трійці визнавали обґрунтованим потяг Радянського Союзу до формування так званої «зони безпеки» на його західних кордонах [13, с. 291]. Втім у своїй промові Ф. Рузвельт виявив, м'яко кажучи, недостатні знання недавніх європейських подій, коли заявив: «Протягом історії Польща була коридором, через який здійснювалися напади на Росію. Двічі в цьому поколінні Німеччина завдала удару по Росії через цей коридор. Для забезпечення європейської безпеки та миру у світі необхідна сильна та незалежна Польща, щоб запобігти повторенню цього» [12]. Новий польський Тимчасовий уряд національної єдності мав провести вільні вибори на основі загального виборчого права та таємного голосування. Цього у наступні 45 років у жодній країні «соціалістичного табору» так і не відбулося.

Отже, беручи до уваги дух та літеру «Декларації про звільнену Європу», яка наслідувала Атлантичну хартію, США наполягали на створенні демократичних урядів згідно з волевиявленням народів цих країн. Тобто згоди на тотальну «радянізацію» звільнених від нацистів Червоною армією держав вони ніколи не давали. З іншого боку, Захід будь-яким чином не був готовий до збройного конфлікту з Радянським Союзом заради врятування демократії у Східній Європі [13, с. 291].

У своїй промові в Конгресі 1 березня президент анонсував проведення 25 квітня 1945 р. в Сан-Франциско установчої конференції Організації Об'єднаних Націй, у якій йому не довелося узяти участь. Він висловив впевненість, що на цьому заході буде затверджено Статут нової універсальної міжнародної структури, здатний забезпечувати «збереження миру у світі, а агресія буде назавжди оголошена поза законом... Рішення конференції визначать долю Сполучених Штатів і світу на наступні покоління» [12].

Ф. Рузвельт прямо й однозначно сформулював глобальну роль США у встановленні та підтриманні нового світового порядку: «Ця велика держава більше не може уникнути відповідальності за політичну ситуацію за тисячі

миль від нас... З кожним роком світ стає все меншим. ... Сполучені Штати зараз мають величезний вплив на справи в усьому світі. Ми продовжуватимемо справляти цей вплив, лише якщо ми готові й надалі розділяти відповідальність за збереження миру. Я думаю, що це буде наша власна трагічна втрата, якщо ми ухилимося від цієї відповідальності. Тут не може бути золотої середини. Ми повинні взяти на себе всю відповідальність за світову співпрацю, або нам доведеться нести відповідальність за ще один світовий конфлікт» [12]. Але це зовсім не передбачало, за Рузвельтом, американського світового панування. Ця роль мала здійснюватися на засадах міжнародно-правової рівності держав та поваги до їхнього суверенітету: «Структура світу не може бути справою однієї людини, однієї партії чи однієї нації. Це не може бути лише американський мир, британський мир, російський, французький чи китайський мир. Це не може бути мир великих націй – чи малих націй. Це має бути мир, який ґрунтується на спільних зусиллях усього світу» [12]. Зростання ролі Америки у світі було визначено у вислові Рузвельта у листі до Сталіна в жовтні 1944 р.: «... в цій глобальній війні буквально немає жодного питання, військового чи політичного, в якому Сполучені Штати не зацікавлені». Ф. Рузвельт не лише допоміг створити Велику трійку, яка згодом перемогла держави Осі, але й забезпечив найбільше нарощування військового та промислового потенціалу, яке коли-небудь бачив світ [17, р. 295].

Встановлення стійкого миру вимагало, за Ф. Рузвельтом, спільного планування міжнародного порядку, «основа плану вже закладена та представлена людству для обговорення та прийняття рішення. ... Ніхто не може точно сказати, як довго діятиме будь-який план. Мир може тривати лише доти, доки людство справді наполягає на ньому та готове працювати заради нього – і жертвувати заради нього. Двадцять п'ять років тому американські воїни сподівалися на державних діячів світу, щоб вони завершили справу миру, за яку вони боролися та страждали. Ми підвели їх тоді. (Натяк на блокування Сенатом вступу США до Ліги націй за президента Вільсона. – *О.П.*) Ми не можемо підвести їх знову і очікувати, що світ виживе ... Жоден план не є ідеальним. Що б не було прийнято в Сан-Франциско, безсумнівно, його доведеться змінювати знову і знову протягом багатьох років, як це було з нашою власною Конституцією» [17, р. 295].

І, ще дещо про принципи: має бути покладено «кінець системі односторонніх дій, ексклюзивних союзів, сфер впливу, балансу сил та всіх інших засобів, які випробовувалися століттями – і завжди зазнавали невдачі. Ми пропонуємо замінити все це універсальною організацією, до якої всі миролюбні нації нарешті матимуть шанс приєднатися» [17, р. 295]. Йшлося про початок створення «постійної структури миру під Божим керівництвом, того кращого світу, у якому наші діти та онуки – ваші та мої, діти та онуки всього світу – повинні жити і зможуть жити» [17, р. 295].

Ф. Рузвельт розумів, що його прагненню створити «сім'ю народів» існують значні перешкоди. Президент знав, що Організація Об'єднаних Націй не буде позбавлена суттєвих недоліків, особливо враховуючи дисбаланс між повноваженнями, наданими чотирьом (пізніше п'яти) «поліцейським» – постійним членам Ради безпеки, та рештою держав, які увійдуть до складу ООН. Він ніколи не вважав, що зможе створити ідеальний світовий уряд. Його метою було зробити виключну владу, якою користувалася Велика трійка під час війни, більш інклюзивною після її закінчення – перший крок до того, що він називав «демократичною організацією світу». «Саме цю мету він вважав ключем до запобігання черговій, ще більш катастрофічній війні. Якщо досягнення цієї мети вимагало від нього тимчасового компромісу щодо деяких своїх принципів, нехай так і буде; у майбутньому, сподівався Рузвельт, у нього чи його наступників буде достатньо часу, щоб виправити будь-які недоліки», – писав Девід Вулнер [17, р. 298]. Але не так сталося, як гадалося.

Трумен: спадкоємець будує інституції

Вдень 12 квітня 1945 р. віцепрезидент Гаррі Трумен головував у Сенаті. Коли сесія закінчилася, десь о 5 годині, він попрямував до кабінету спікера Палати представників Семуела Рейберна, щоб приєднатися до своїх друзів, випити з ними бурбону з водою з-під крана та викурити сигару. Щойно йому налили, віцепрезиденту сказали зателефонувати до Білого дому. Прес-секретар президента Стівен Ерлі попросив, щоб він негайно приїхав. За 10 хвилин Трумен дістався Білого дому. Увійшовши до резиденції, він піднявся ліфтом на другий поверх, пройшов коридором і зайшов до кабінету. Місіс Рузвельт підвелася з крісла, попрямувала до нього, поклала руку йому на плече і тихо сказала: «Гаррі, президент помер». Ф. Рузвельт відійшов того дня у Ворм-Спрінгс, штат Джорджія. Після хвилини шоку Трумен оговтався і запитав Елеонору Рузвельт: «Чи є щось, що я можу для вас зробити?» Вона відповіла: «Чи є щось, що ми можемо для вас зробити? Бо зараз ви в біді» [17, р. 284].

За вісімдесят два дні свого перебування на посаді віцепрезидента Г. Трумен майже не контактував з Ф. Рузвельтом, хіба що на засіданнях кабінету міністрів. Жодного разу його не запрошували до Ситуаційної кімнати з мапами в Білому домі, де розглядалися питання воєнної стратегії. Ф. Рузвельт не тримав віцепрезидента в курсі дипломатичних подій, його вважали надто незначною фігурою, щоб довіряти державні таємниці. (Рузвельт ніколи всерйоз не розглядав можливість своєї смерті.) Коли президент відбував на Ялтинську конференцію, він повідомив віцепрезидента, що той може надсилати йому лише «абсолютно термінові» депеші через Ситуаційну кімнату, а якщо повідомлення Трумена будуть занадто довгими, офіцер зв'язку має право відмовитися їх передавати по радіо. Як пізніше казав Трумен доньці: «Він ніколи не говорив зі мною конфіденційно про війну, про закордонні справи чи про те, що він мав на увазі щодо миру після війни». Неймовірно, але віцепрезидент жодного разу

особисто не зустрічався з державним секретарем Едвардом Стеттініусом-молодшим [18, р. 6].

Наприкінці першого засідання кабінету міністрів, яке проводив президент Трумен, до нього підсів військовий міністр Генрі Стімсон. Коли вони залишилися на самоті, Стімсон повідомив, що уряд таємно працював над вибухівкою «виняткової сили», про яку ніхто в Конгресі не знав. Це було все, що призначений Рузвельтом міністр вважав можливим сказати новому президенту Сполучених Штатів. Тоді Трумен навіть не зрозумів, що йшлося про атомну бомбу. Наступного дня президент дізнався трохи більше, але минуло майже два тижні, перш ніж Стімсон детально пояснив стан справи. Схоже, Трумен лишився в невіданні щодо змісту Мангеттенського проекту більше місяця після того, як він змінив Рузвельта в Білому домі [18, р. 7].

Трумен не вважав себе тимчасовим виконавцем, який просто «відбував термін Рузвельта». Згодом він пояснив: «Я завжди знав, що з квітня 1945 року до січня 1949 року я насправді буду займатися четвертим терміном Рузвельта. Він був чудовим президентом, але в мене були власні ідеї, і щоб їх реалізувати, мені потрібно було балотуватися 1948 року та бути переобраним, і саме це сталося». Семуел Розенман, який став одним із найдовірениших радників Трумена, згадував помітну зміну. Під час свого першого терміну Трумен був відданий ідеї, що він став президентом лише тому, що Рузвельт обрав його, і він зобов'язаний визнати, що саме політику Рузвельта народ схвалив у 1944 р. Розенман додав: «Він дуже добре усвідомлював ці факти; і щоразу, коли робив якийсь крок, він казав собі: «Цікаво, що б зробив Рузвельт? Чи вважав би він це правильним?» Знаєте, у нього на стіні в Овальному кабінеті висів портрет Рузвельта, який він міг побачити, просто повернувшись, і він часто казав мені: «Я намагаюся робити те, що йому хотілося б». І він дивився на мене так, буцім я знаю, чого б хотів Рузвельт. Це тривало до його переобрання в 1948 році. Після цього я більше ніколи не чув, щоб він це казав» [18, р. 34].

Г. Трумен заступив на посаду, коли до закінчення Другої світової війни залишалося майже півроку. «Якщо ми побачимо, що війну виграє Німеччина, нам необхідно допомагати Росії, якщо буде перемагати Росія, намекобхідно допомагати Німеччині, і нехай вони якнайбільше вбивають один одного, хоча мені не хочеться ні за яких умов бачити Гітлера переможцем. Жоден з них не тримає обцяного слова», – Г. Трумен [19]. Ця улюблена російськими авторами цитата (яка подається у рубриці «все, що вам варто знати про Трумена»), свідчить про його ставлення до двох хижаків європейського театру військових дій влітку 1941 р. Але дії сенатора на підтримку політики Ф. Рузвельта з допомоги Великій Британії та СРСР під час війни – у 1942–1944 рр. – свідчили про радикальну зміну його позиції «у правильному напрямку».

На думку історика Роберта Даллека, Рузвельт в останні дні свого життя, коли говорив про те, що стане «жорсткішим» [з Росією], ніж досі здавалося вигідним для воєнних зусиль», не раптово відходив від своєї примирливої політики, а,

радше, наголошував на тому, що було завжди присутнє. Більше того, якби він довше прожив, Рузвельт, ймовірно, діяв би швидше, ніж Трумен, у протистоянні з росіянами. Через високий престиж і репутацію прихильника радянсько-американської дружби йому було б, легше, ніж Трумену, заручитися громадською підтримкою жорсткої лінії [20, р. 534]. Чарльз Болен також вважав, що Рузвельт почав би скоріше діяти проти росіян, ніж Трумен [21, р. 211].

Прихильники точки зору, згідно з якою «холодної війни» можна було уникнути, аргументують свій підхід тим, що ніде не зафіксований, але втілений на практиці у Європі принцип «хто окупує, той і визначає характер політичного режиму у країні» не повсюдно працював. І наводять приклади окупованих свого часу Червоною армією Австрії та Фінляндії, де встановилися демократичні режими. Отже, за їхньою логікою, це підтверджує: радянський диктатор був договороздатний, з ним за бажання можна було досягти компромісу, а не конфронтації. Для цього треба лише належним чином враховувати «законні безпекові інтереси СРСР», тобто геополітичні забаганки Кремля. А засліплений ядерною монополією Г. Трумен не бажав продовжувати рузвельтівський курс «конструктивних компромісів». Тому буцім він і розпочав «холодну війну» [13, с. 294]. «Холодну війну» розпочав Сталін 19 березня 1945 р., тобто за три тижні до смерті Ф. Рузвельта, коли денонсував Договір про дружбу і нейтралітет з Туреччиною від 17 грудня 1925 р., чим заявив претензії на контроль над Чорноморсько-Середземноморськими протоками (всупереч рішенням Ялтинської конференції) [13, с. 295-297].

Коли йдеться про Ялтинсько-Потсдамську систему міжнародних відносин, не береться до уваги належним чином, що вона розпочалася водночас з ядерною епохою – першим та досі останнім застосуванням ядерної зброї. Наказ про ядерне бомбардування Хіросіми та Нагасакі віддав Трумен, і в нього не було сумнівів, що так само зробив би і Рузвельт. Мабуть, саме це мав на увазі Стімсон, коли писав: «Жодного разу з 1941 по 1945 рік, я ніколи не чув від Президента чи будь-якого іншого відповідального члена уряду пропозиції не використовувати атомну зброю у війні [22, р. 613]. Трумен ніколи не вважав помилковим своє рішення про застосування проти Японії двох ядерних бомб. Аргументація не відрізнялась витонченістю: «Таким способом я закінчив війну» [23, р. 244]. Втім, детальний аналіз його дій як президента та верховного головнокомандувача ЗС США надає підстави стверджувати, що після перемоги у Другій світовій війні він керувався правилом «ніколи не доводити справи до використання третьої бомби» [13, с. 333].

«Спільне бачення проблем національної безпеки Труменом та Рузвельтом знайшло втілення 24 жовтня 1945 року, коли офіційно почала існувати Організація Об'єднаних Націй. ООН кодифікувала ключову ідею ліберального інтернаціоналізму, а саме мультилатералізм, який Рузвельт так наполегливо просував», – писав Юліан Зелізер [24, р. 62].

Радянський Союз ускладнював Г. Трумену пошук компромісів, які були невід'ємною частиною порядку денного США на самітах у Ялті та Потсдамі, коли метою було збереження союзницького співробітництва з Москвою. Радянці погрожували розширити свій вплив у Туреччині, і деякі впливові політики передбачали, що вони мають намір просунутися на Близький Схід. Г. Трумен був змушений обрати більш жорсткий підхід у політиці щодо Москви. У вересні 1946 р. радники президента Кларк Кліффорд та Джордж Елсі повідомили Г. Трумену, що Радянський Союз розпочав масштабні витрати на збройні сили та прагне невпинної експансії в Європі, на Близькому Сході та у східному Середземномор'ї. Г. Трумен був настільки вражений цією алармістською доповіддю, що наказав тримати її висновки в суворій таємниці [24, р. 64].

У промові в Конгресі 12 березня 1947 р. про допомогу Греції та Туреччині, відомій як «доктрина Трумена», президент заявив про глобальну відповідальність США за долю демократії. Сполучені Штати, за його словами «не досягнуть своїх цілей, якщо ми не будемо готові допомогти вільним народам зберегти свої вільні інститути і національну цілісність від агресивних рухів, які намагаються нав'язати їм тоталітарні режими» [25]. Такі режими, «нав'язані вільним народам шляхом прямої чи непрямой агресії, підривають основи міжнародного миру, а, отже, і безпеку Сполучених Штатів» [25]. Отже, за словами президента, «народи низки країн світу нещодавно опинилися під владою тоталітарних режимів, нав'язаних їм проти їхньої волі». Уряд Сполучених Штатів неодноразово висловлював протести проти примусу і залякування в порушення Ялтинських рішень в Польщі, Румунії та Болгарії та низці інших країн. У цей момент світової історії майже кожна нація змушена обирати між альтернативними способами життя. «Один спосіб життя ґрунтується на волі більшості і відрізняється вільними інститутами, представницьким правлінням, вільними виборами, гарантіями особистої свободи, свободи слова і віросповідання, свободи від політичного гноблення. Другий спосіб життя ґрунтується на волі меншості, яку насильно нав'язують більшості. Він спирається на терор і репресії, контрольовану пресу і радіо, фіксовані вибори і придушення особистих свобод» [25]. Як декларував президент, «... Політика Сполучених Штатів повинна полягати в підтримці вільних народів, які чинять опір спробам поневолення з боку озброєних меншин або тиску ззовні» [25].

Драматизуючи ситуацію, Г. Трумен заявив, що «крах вільних інститутів і втрата незалежності були б катастрофічними не лише для них, але й для всього світу. Зневіра і, можливо, поразка швидко стануть долею сусідніх народів, які прагнуть зберегти свою свободу і незалежність. Якщо ми не допоможемо Греції й Туреччині в цю доленосну годину, наслідки будуть далекосяжними як на Заході, так і на Сході. Ми мусимо вжити негайних і рішучих заходів» [25]. Підсумовуючи свій виступ, Г. Трумен проголосив місію Сполучених Штатів:

«вільні народи світу очікують від нас підтримки у збереженні своїх свобод. Якщо ми похитнемося в нашому лідерстві, ми можемо поставити під загрозу мир у всьому світі. І ми, безумовно, поставимо під загрозу добробут нашої нації. Стрімкий розвиток подій поклав на нас велику відповідальність» [25].

Політична майстерність Трумена дозволила забезпечити його Акту двопартійну підтримку в Конгресі, який асигнував на негайну допомогу Греції та Туреччині велику на той час суму –400 млн доларів. Універсалізм, властивий доктрині Трумена, викликав явний та прихований протест, зокрема в Державному департаменті. Критики вважали, що Сполучені Штати поставили перед собою завдання, виконати яке їм не під силу [26, р. 119-120]. Згодом доктрину Трумена звинувачували, без достатніх на те підстав, як першопрчину багатьох зовнішньополітичних поразок США.

26 липня 1947 р. президент Г. Трумен підписав Закон «Про національну безпеку», який кодифікував створення Ради національної безпеки (РНБ), Центрального розвідувального управління (ЦРУ), об'єднання військового та військово-морського міністерств, а також окремого міністерства військово-повітряних сил. Закон також інституціоналізував Об'єднаний комітет начальників штабів воєнного часу, а також створив Раду з питань ресурсів національної безпеки [27]. Незважаючи на величезні витрати часу та сил на розробку законодавства, одразу після його прийняття стало зрозуміло, що Закон «Про національну безпеку» має серйозні недоліки. Документ, підготований співробітниками відділу політичного планування Державного департаменту для Ради національної безпеки 30 квітня 1948 р., вказував на невпевненість, яку відчували посадовці зовнішньополітичного відомства, намагаючись зрозуміти, як використовувати ЦРУ та інші урядові організації, проводити «політичні операції» та інше [28]. Пізніше, у червні 1948 р., був прийнятий документ РНБ NSC 10/2, який став офіційним указом Трумена про використання ЦРУ та Управління координації політики для проведення таємних операцій [29]. Водночас окремі роди збройних сил, хоча й знаходилися під керівництвом щойно створеного Національного військового управління (попередник Міністерства оборони. – *О.П.*), на ділі не були об'єднані. Цивільний міністр оборони залежав від військових міністрів окремих родів ЗС, маючи набагато менше повноважень, ніж Державний секретар. Компетенції ЦРУ були погано визначені, що сприяло збереженню влади адміністрації у питаннях розвідки. Президент не надто довіряв новоствореній РНБ.

Не дивно, що загострилася міжвідомча напруженість між фахівцями в новому ландшафті безпеки, окресленому законом. Джеймс Форрестол, нещодавно призначений першим міністром оборони в історії США, був особливо незадоволений. У момент похмурого гумору він пророкував: «Ця посада, ймовірно, стане найбільшим цвинтарем для мертвих котів в історії». Не маючи змоги подолати інституційну слабкість, властиву його посаді, Дж. Форрестол дійшов висновку, що він «продовжуватиме зазнавати невдач,

якщо його позицію не буде зміцнено новим законодавством» [30]. У відповідь на неоднозначні статті закону було створено дві незалежні цільові групи для оцінки нещодавньої реорганізації. Їхні рекомендації надихнули Трумена підписати Поправки до Закону «Про національну безпеку» 1949 р. Міністерство оборони відтепер включало міністерства армії, військово-морських сил (йому було підпорядковано Корпус морської піхоти США) та військово-повітряних сил. Посилюючи роль міністра оборони та централізуючи владу в новій структурі, ці зміни повністю змінили характер міністерства оборони та допомогли вдосконалити процес формування зовнішньої політики [31].

Того ж 1949 року Трумен підписав Закон «Про Центральне розвідувальне управління», законодавчий акт, який дозволяв ЦРУ таємно фінансувати розвідувальні операції та розробляти кадрові процедури поза стандартною практикою уряду США. Поряд з такими документами, як NSC 10/2, на закон про ЦРУ вплинули результати інших внутрішніх обговорень, зокрема звіт Даллеса-Джексона-Корреа від 1 січня 1949 р. [32]. Закон про розвідку звільняв ЦРУ від обов'язку розкривати свою «організацію, функції, імена, посадових осіб, посади, зарплати або кількість працівників». Як казав Кларк Кліффорд, адміністративний помічник Г. Трумена, ЦРУ стало «урядом в уряді, який міг уникнути нагляду за своєю діяльністю, надягнувши на себе маску таємниці» [33, р. 170]. Але воно завжди було зрештою відповідальним перед президентом, чого й прагнув сам Кліффорд.

У РНБ, ЦРУ та міністерстві оборони, які виникли та зміцніли внаслідок поправок 1949 р., інколи було важко розпізнати державні органи, передбачені законом 1947 р. Після початку війни в Кореї РНБ стала невід'ємною частиною Виконавчого офісу президента, хоча кожен з наступників використовував її по-різному. Але до Трампа президенти добре розуміли її цінність для зосередження повноважень для прийняття рішень у Білому домі та обходу багатьох неминучих політичних і бюрократичних перешкод у політичному процесі [34]. Неможливо переоцінити вагу РНБ та інших безпекових структур США у «забезпеченні м'язами» американського ліберального світового порядку.

«Закон про економічне співробітництво», прийнятий Конгресом 3 квітня 1948 р., мав на меті «сприяти миру в усьому світі та загальному добробуту, національним інтересам та зовнішній політиці Сполучених Штатів шляхом економічних, фінансових та інших заходів, необхідних для підтримки умов за кордоном, за яких можуть вижити вільні інституції, і які відповідають потребам підтримки сили та стабільності Сполучених Штатів» [35]. Втілені у законі ідеї та цілі, що їх переслідували автори, були проголошені у виступі державного секретаря Джорджа Маршалла у Гарвардському університеті 5 червня 1947 р., тому він отримав широко розповсюджену назву «План Маршалла». У своїй промові Маршалл зазначив, що Європі знадобиться допомога в довгостроковій перспективі, і виклав ідеї щодо того, як США можуть її реалізувати: це буде

європейський план, що фінансується Сполученими Штатами. Усі бажаючі країни Європи зможуть взяти участь. Допомога надаватиметься протягом певного обмеженого часу. Після задоволення негайних фізичних потреб людей (їжа, вода, електрика, тепlopостачання) основна увага має бути зосереджена на відновленні інфраструктури. Усі учасники програми повинні торгувати один з одним на рівних. Описуючи спустошення європейських економік та суспільств, Маршалл пообіцяв, що Сполучені Штати зроблять «все можливе», щоб допомогти відбудувати континент та відновити його «нормальне економічне здоров'я», без якого не може бути «політичної стабільності та гарантованого миру» в усьому світі [36].

Влітку 1947 р. шістнадцять європейських країн у взаємодії розробили деталі плану та передали його до Державного департаменту США. Маршалл та його співробітники отримали нелегке завдання – забезпечити прийняття відповідного закону, щоб втілити цей план у реальність. Після довгої та коштовної війни Конгрес не хотів витратити грошей на Європу, американці прагнули повернутися до нормального життя, а не зосереджуватися на європейських проблемах. У 1948 р. Маршалл та його команда почали обговорювати з Конгресом план під назвою «Програма відновлення Європи». Спочатку його називали «планом Трумена», але президент запропонував назвати його «планом Маршалла», оскільки за роки своєї роботи на посаді начальника штабу армії державний секретар здобув репутацію людини бездоганної чесності та абсолютної позапартійності. Це мало полегшити проходження Закону в Конгресі США [37].

Ретельному аналізу план Маршалла піддав Генрі Кіссінджер [38]. Відмітимо його найсуттєвіший момент. «Щоб забезпечити своє політичне майбутнє, європейським демократіям потрібно було, перш за все, відновити надію на економічні перспективи своїх країн. «Ліками, – пропонував Маршалл, – буде партнерство між Сполученими Штатами та їхніми європейськими союзниками для відновлення усієї структури їхніх економік. Щоб вирішити найнагальнішу кризу, Америка надсилатиме своїм друзям їжу та паливо. Пізніше вона субсидуватиме модернізацію та розширення промислових центрів і транспортних систем [38]. Це «фактично був чіткий заклик до постійної ролі Америки у побудові міжнародного порядку. Історично американці розглядали зовнішню політику як низку окремих викликів, які потрібно вирішувати в кожному випадку, а не як постійний пошук». Оголошуючи війну «відчаю та хаосу», Маршалл запропонував Сполученим Штатам взяти на себе довгострокову відповідальність як за відновлення Західної Європи, так і за відтворення світового порядку [38].

Важко не погодитися з Г. Кіссінджером, коли він характеризує план Маршалла як «революцію в американській зовнішній політиці під виглядом практичної економічної програми, яка поклала край американській ностальгії по ізоляціонізму» [38]. Необхідно лише додати, що революцій у американській

зовнішній політиці, які сформували базис американського ліберального світового порядку, за часів президентства Г. Трумена відбулася ціла низка. Крім плану Маршалла, серед них, безумовно, необхідно назвати заснування ООН, встановлення цивільного контролю над ядерною зброєю, реалізацію доктрини Трумена, розбудову системи національної безпеки США, реакцію Вашингтону на блокаду західного Берліну Сталіним, створення НАТО, інтервенцію США в Корею під прапором ООН – цей перелік різнопланових подій можна продовжити.

Трамп: руйнувати не будувати

Після закінчення «холодної війни» всі президенти США – і демократи і республіканці – прагнули зменшити тягар Америки з підтримки ліберального світового порядку, але, зваживши усі вигоди та втрати для своєї країни, тією чи іншою мірою продовжували лідерство Сполучених Штатів у світових справах, започатковане Ф. Рузвельтом та Г. Труменом. Всупереч їхній спадщині Барак Обама та його віцепрезидент Джозеф Байден також надсилали сигнали щодо небажання США бути світовим лідером – і це добре відчула на собі Україна, коли 2014 р. постало питання про дієвість Будапештських (1994 р.) «запевнень» щодо гарантій безпеки та територіальної цілісності країни. Необхідно віддати належне й Дж. Бушу-молодшому: відмову від лідерської ролі Америки він продемонстрував млявою реакцією на російське вторгнення до Грузії у серпні 2008 р., коли передовірив справу врегулювання його наслідків «другу Кремля» Ніколя Саркозі. Але ще будучи кандидатом у президенти 2016 р. Дональд Трамп значно перевершив своїх попередників у Білому домі у бажанні «зеконормити на міжнародній безпеці» [39, с. 5-9].

На початку першої каденції Трампа Гідеон Роуз писав: «президент ніколи не згадує про [світовий] порядок і, схоже, не розуміє, що це таке або чому це добре ... Він бачить світ з точки зору «гри з нульовою сумою» – міжнародну політику як гоббсівську «війну всіх проти всіх», у якій є лише угоди, а не стосунки, і в якій важливі лише відносні вигоди. Більше того, він поєднує це з гострим почуттям образи – переконанням, що всі виграють за рахунок Сполучених Штатів. «Кожна країна використовує нас», – каже він і зазначає, що має намір змінити цей проце. Жоден лідер США не говорив так протягом кількох поколінь, і більшість відповідальних посадовців у більшості країн, включаючи Сполучені Штати, спантеличені, бо розуміють, що якби Білий дім справді спробував перетворити свої найбільш екстремальні ідеї на політику, вся система, на якій базуються глобальна безпека, стабільність і процвітання, завалилася б» [40].

Під час першого президентства Трампа йому не вдалося реалізувати свій план руйнації американського ліберального світового порядку – завадили в першу чергу високі посадовці – республіканці старої «рейганівської» формації, Конгрес та низка скандалів, які стали на заваді, зокрема, зближенню з путінською Росією. Але він добре підготувався до своєї другої каденції,

репетицією якої став штурм трампістами Капітолію у січні 2021 р. Американська судова система виявилася неспроможною зупинити кандидата в президенти – праворадикального «революціонера», чим поставила під загрозу подальше існування конституційного демократичного ладу в США.

4 лютого 2025 р. президент Д. Трамп підписав виконавчий указ, здатний перекреслити десятиліття взаємодії США з світом [41]. Директива передбачала проведення протягом 180 днів комплексного огляду всіх чинних багатосторонніх організацій, членом яких є Сполучені Штати, всіх міжнародних договорів, учасником яких вони є – з метою визначитися, чи варто припинити або кардинальним чином переглянути участь в них. На думку Стюарта Патрика, «таким чином, спливає час для визначення особливого та важливого аспекту американського інтернаціоналізму після 1945 року: стратегічного рішення республіканських та демократичних адміністрацій вбудувати владу США в багатосторонні інституції, покликані підтримувати мирний, процвітаючий та справедливий світ і сприяти співпраці щодо вирішення спільних глобальних проблем» [41].

Безпосередні цілі указу були досить вузькими: Сполучені Штати йдуть з Ради ООН з прав людини, як це сталося і під час першого терміну Трампа; припиняють членство в ЮНЕСКО, що є давньою метою республіканців, зупиняють будь-яке фінансування агентства ООН з надання допомоги палестинським біженцям. Згідно з указом, державний секретар має перевірити «всі міжнародні організації», членом яких є Сполучені Штати, та «всі конвенції та договори», учасницею яких вони є, за критерієм, чи вони «суперечать інтересам Сполучених Штатів і чи можуть вони бути реформовані». Потім державний секретар рекомендуватиме президенту, «чи мають Сполучені Штати вийти» з цих інституцій. Директива може призвести до скасування Сполученими Штатами тисяч договорів та виходу з сотень багатосторонніх організацій [41].

Адміністрація Трампа вийшла з Паризької кліматичної угоди, фактично відмовилася від юридичних зобов'язань США за Конвенцією про статус біженців 1951 р. Особливо вражає вихід з Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) та з переговорів щодо антипандемічного договору, спрямованого на запобігання черговій глобальній кризі масштабу COVID-19. Інший виконавчий указ відкрив можливість санкцій проти Міжнародного кримінального суду та його ключового персоналу, республіканці намагаються провести відповідне законодавство через Конгрес [42]. Президент також прагне скасувати правила міжнародної торгівлі на користь взаємних двосторонніх тарифів, що сигналізує про кінець Світової організації торгівлі [41].

Цілком ймовірно, що адміністрація Трампа дійде висновку, що зовнішня політика під гаслом «Америка понад усе» вимагає виведення Сполучених Штатів з ООН та вигнання цієї універсальної міжнародної структури з території Сполучених Штатів. Обидва кроки є давніми цілями трампістів, які

стверджують, що ООН загрожує американському суверенітету. Таке рішення нагадувало би відмову Конгресу від вступу до Ліги Націй у 1919 р. Але, зважаючи на сучасну позицію представника США в ООН та повну безпорадність організації у досягненні її статутних цілей, навряд чи таке рішення когось надто засмутить. Білий дім може вжити аналогічних заходів по виходу з міжнародних економічних установ, зокрема зі Світової організації торгівлі та Світового банку, як це рекомендовано в програмному документі трампістів «Проект 2025» [43].

Серед юристів точаться дебати щодо того, чи президент має конституційні повноваження вийти з ООН або в односторонньому порядку скасувати тисячі міжнародних договорів (особливо за відсутності конкретного пункту про припинення дії у відповідних ратифікаційних документах). Але як показали дії адміністрації Трампа, вона не надто реагує на судові рішення. До того ж існує багато способів зруйнувати інституції, не припиняючи офіційно членство в них [41].

Амбіції Д. Трампа, за словами Патрика Стюарта, мають за мету «замінити міжнародне верховенство права законом джунглів. Замість глобального порядку, який обмежує привілеї великих держав, він уявляє собі регіоналізований світ, у якому могутні держави прагнуть встановлення власних сфер впливу та використовують свою вагу для залякування менших гравців (наприклад, Данії та Панами). У цьому суто транзакційному баченні відсутні бажання інвестувати у світовий порядок чи чинні міжнародні інституції, ... очікування, що вигоди від співпраці збалансують витрати в довгостроковій перспективі. Натомість кожна взаємодія – це можливість для одностороннього торгу, щоб покращити становище Америки відносно всіх інших» [41].

Врешті, немає нічого поганого в періодичному перегляді глобальних зобов'язань США. Але такий процес має продумано та розсудливо здійснюватися фахівцями, яких марно шукати у команді Трампа. Ці риси повністю відсутні у шквалі руйнування норм та інституцій діючою адміністрацією.

Ідеологія Трампа та його однодумців в керівництві Сполучених Штатів (а інших у його другий термін немає і бути не може) дозволяє зрозуміти, здавалося б, хаотичні й суперечливі дії адміністрації. Те, що виглядає як алогічна сукупність зовнішньополітичних дій, постає як цілісна система пріоритетів – перелік бажаних союзників і ненависних ворогів – якщо розглядати її крізь призму світогляду ключових осіб в керівництві держави. Зрозуміло, зі застереженням, що окремі члени адміністрації можуть різною мірою ототожнювати себе з тими чи іншими елементами трампізму, але їх останнє слово завжди має сподобатися босу.

Ідеологію адміністрації Трампа, вважає історик Брет Деверо, «можна охарактеризувати як персоналістську, вкрай праву, авторитарну й

постліберальну» [44]. Білий дім у своїх діях прагне необмежених повноважень всупереч Конституції США та традиційному розподілу компетенцій різних гілок влади, виявляє відверту ворожість до верховенства права, тобто правовий нігілізм, заподіяв надзвичайні заходи з руйнування (не плутати з реформуванням) державних інституцій, зокрема у сфері національної безпеки і оборони. Масштаб наслідків цих дій неможливо передбачити, але для міжнародного порядку, скоріш за все, вони будуть руйнівними та незворотними. Ідеологічними установками трампізму є культ сили («сильний завжди правий»), цілковитий аморалізм та брехливість в політиці (невід’ємна риса популізму), обскурантизм (дещо прикритий флером поклоніння сучасним технологіям), демонстраційна релігійність, насамперед, християнська (за небажання бачити порушення Трампом, богом якого є Мамона, практично усіх заповідей Христових), шовінізм, заперечення прав інших країн, народів, меншин та іммігрантів, ворожість до демократії, гуманістичної традиції, міжнародного права та глобалізації, що співіснує з імперською геополітикою, тягою до територіальних прирощень США. Багатьом впливовим посадовцям властивий расизм, свої переконання вони намагаються зараз приховувати, але час від часу «скелети у шафі» з’являються на публіці.

Трамписти не вбачають жодної цінності у союзницькому співробітництві. Вони не розуміють вигоду від співпраці з іншими країнами для максимізації переваг у міжнародній конкуренції – економічній або політичній. Трамп завжди зосереджений на перемозі, а не на лідерстві. А перемога досягається, коли зазнає поразки інша сторона. Він схильний дивитися як на іншу сторону на союзників, які найбільше торгують зі Сполученими Штатами, на яких американці покладаються у сфері безпеки та ін. Бізнесмен у зовнішній політиці, Трамп не знаходить взаємної вигоди в союзах, тому проявляє неприховану зневагу до союзників. Він глибоко вороже налаштований до НАТО й двосторонніх безпекових альянсів, які США уклали з країнами Азії. Він виводить війська з Німеччини [45]. Не зникає з порядку денного адміністрації перспектива виходу США з НАТО. Чим гучніше лунають запевнення Вашингтону, що такого ніколи не станеться, тим більше занепокоєння в європейських столицях держав-членів Альянсу. Хоча те, чи зробить цей крок Трамп, менш важливо, ніж той факт, що ніхто з союзників вже не може покласти на Сполучені Штати, доки він президент.

Погроза Трампа захищати лише тих союзників по НАТО, які збільшать до 5% ВВП витрати на оборону, позбавлена сенсу та відображає його фундаментальне нерозуміння того, як працює Альянс. Трамп вважає НАТО безпековою структурою, у якій європейські союзники платять Сполученим Штатам за їхній захист. Коли він каже, що європейці «винні нам мільярди», президент, схоже, думає, що вони мають компенсувати Вашингтону витрати на оборону за останні 75 років, розглядаючи політику як низку транзакцій. Але НАТО зовсім не так влаштована. Альянс дотримується принципу «напад на

одного є нападом на всіх». Основні зусилля НАТО зосереджено на стримуванні потенційного супротивника та, за необхідності, захисті від нападу на свою територію. Саме так розробляються плани, проводяться навчання та здійснюється управління збройними силами. Сполучені Штати не можуть, наприклад, наказати своїм збройним силам захищати Польщу, але не Німеччину, оскільки сили Альянсу інтегровані в оперативну структуру, призначену для захисту обох. З точки зору НАТО, вся територія його членів є єдиним театром військових дій. Довгий час навіть вважалося, що цей театр включає територію нейтральних країн, таких як Швеція та Фінляндія, до їх вступу до НАТО, оскільки оборона Норвегії та Данії або країн Балтії вимагала також оборони цих країн. «Ось чому ідея Трампа захищати одних союзників, але не інших, є безглуздою. Як і будь-який інший союзник, Трамп має два варіанти: він може вирішити брати участь у колективній обороні НАТО або ж може вирішити не робити цього. Перший варіант – це суть НАТО. Другий означатиме фактичний вихід з Альянсу», – підкреслює Іво Даадлер [46].

Європейський курс США варто розглядати саме скрізь призму ідеологічних уподобань Д. Трампа (хоча деякі експерти вважають, що про них навіть немає сенсу говорити, оскільки у самозакоханого нарциса їх взагалі немає, він керується інстинктами та миттєвими відчуттями, а «короля грає оточення», мета якого «зробити йому приємне», створити враження чергової «перемоги»). Маніфестом антиєвропейської позиції Вашингтону прозвучав виступ на 61-й Мюнхенській безпековій конференції віцепрезидента США Джей Ді Венс 14 лютого 2025 р. [47]. У менторському тоні він зазначив, що «основна загроза наразі у світі – не від Китаю чи Росії, а всередині самої Європи». Його виступ викликав повне нерозуміння в аудиторії, адже Венс жодним чином не торкнувся ключової теми конференції – війни Росії проти України. «Мене хвилює загроза зсередини, відступ Європи від деяких її найважливіших цінностей, які вона поділяє зі США», – заявив віцепрезидент. Він висловив побоювання, що «Європа та Велика Британія відступили від фундаментальних цінностей», такі як свобода слова, і закликав усі країни жити за «демократичними цінностями». На його думку, незрозуміло, що сталося з «переможцями у “холодній війні”». Для підкріплення своєї тези він навів як приклад «закриття Брюсселем соціальних медіа під час громадянських заворушень» [47]. Перед цим Венс згадав, що адміністрація Трампа «думає і молиться» за тих, хто постраждав від автомобільної атаки на натовп у Мюнхені, яка відбулася за день до конференції. Це був натяк на необхідність посилення європейцями антиіммігрантських заходів за американським зразком – улюблене гасло правих в Європі. Венс зазначив, що очікує обговорення оборонних бюджетів на конференції, але уникнув навіть формальної присутності на дебатах. За його словами, США вважають, що європейські країни повинні перебрати на себе провідну роль у безпеці континенту. Водночас віцепрезидент доволі двозначно зазначив, що не розуміє, як можна говорити про безпековий

бюджет, якщо складно сказати, заради чого потрібно захищатися. «Яке позитивне бачення пробуджує цей договір безпеки, – риторично запитав Венс. – Я глибоко переконаний, що немає безпеки, якщо ви боїтеся голосів і думок, які керують вашими власними людьми. Немає безпеки, якщо боятися голосів і сумління власного народу», – заявив він, маючи на увазі під «народом» праворадикальних європейських екстремістів [47]. Інвективи Венса були спрямовані саме на підтримку цих сил, не випадково після виступу він негайно відправився на зустріч з керівництвом «Альтернативи для Німеччини» (АдН). Виступ Венса отримав цілковиту підтримку Трампа.

Запровадження мит проти дружніх європейських держав, але не проти авторитарних режимів, таких як в Росії чи Білорусі, теж має ідеологічне коріння. Ці, на перший погляд, суперечливі кроки, набувають логіки, якщо розуміти, що адміністрація Трампа сприймає режим «мачо» Путіна як ідеологічно близький: персоналістський, антиліберальний і анти-ЛГБТ, авторитарний, традиціоналістський, християнський. Окремі ідеологи та пропагандисти, які мають вплив на зовнішню політику адміністрації, наприклад, Такер Карлсон, відкрито висловлювали захоплення російською автократією під керівництвом Путіна. На противагу цьому, адміністрація демонструє виразну ворожість до Китаю, що виявляється, зокрема, в спробі запровадженні жорсткого карального тарифного режиму. Така різниця у ставленні Сполучених Штатів до Росії та Китаю – обох авторитарних режимів із ревізійністською зовнішньополітичною програмою, спрямованою на підрив американського ліберального світового порядку – виглядає необґрунтованою. Проте в ідеології трампізму Росія постає як білошкірий правий авторитарний режим, заснований на християнському традиціоналізмі, тоді як Китай – це лівий авторитарний режим із комуністичним спадком, до того ж расово «чужий». «Попри те, що обидві держави є потенційно ворожими суперниками [Сполучених Штатів], Китай сприймається як ворог зліва, тоді як Росія, незважаючи на свої реваншистські територіальні амбіції, – як союзник справа» [44].

Красномовним прикладом ідеологічної зашореності адміністрації є її політика щодо припинення російської агресії проти України. Ініціатива адміністрації США щодо мирної угоди вимагає від України величезних поступок з метою задоволення забаганок Путіна, що неминуче призведе до знищення країни як незалежної суверенної держави. Це принципово несумісне з позицією Вашингтону як нейтрального посередника, на яку час від часу посилався Трамп. Україна для президента США є «занадто європейською», щоб подобатися йому.

У офіційному документі «Оцінка всесвітньої загрози» (WTA – 2025), підготованому розвідкою США навесні 2025 р., Україна жодним чином не розглядається як партнер Сполучених Штатів, який заслуговує допомоги для відстоювання своєї свободи, демократії, незалежності та, кінець-кінцем,

європейської та світової безпеки [48]. Поглядам Вашингтону за Трампа відповідає повна відстороненість від визначення хто є агресором, а хто жертвою нападу у російсько-українській війні. Більш того, на підтримку трампівської тези про «відсутність козирів» в Україні, розвідники-аналітики явно завищують оцінку силового потенціалу РФ та можливості його удосконалення, насамперед, у військово-технічній сфері, однозначно пророкують неминучу поразку України у війні на виснаження. Така аберація зору авторів документу викликана бажанням підтримати трампівську деформовану уяву про сучасний світ.

Одним із складних моментів політики адміністрації Трампа є її «незмінна увага до Близького Сходу» або готовність надати Ізраїлю воєнну допомогу. З ідеологічної точки зору, з одного боку, адміністрація підтримує Ізраїль, влада якого дедалі все більше проявляє себе як персоналістський, неліберальний режим. З іншого – деякі американські можновладці сприймають Ізраїль як західну державу, що бореться проти ворогів – «інших», з точки зору раси та релігії. Отже, «навіть якщо інтереси Ізраїлю та США на Близькому Сході не збігаються, адміністрація Трампа все одно розглядає Ізраїль як ідеологічного союзника» [44].

Запровадження мит президентом Трампом – одна з сфер різкого відхилення його адміністрації від республіканської ортодоксії. Втім прагнення до економічної автаркії є ключовою рисою багатьох персоналістських авторитарних режимів як правого, так і лівого спрямування: хоча «закриті» економіки взагалі є біднішими та малопродуктивними, проте вони перебувають під пильним контролем авторитарної чи тоталітарної влади. «Такі політики також виникали з ідеологічної потреби виключити «коруптуючі» зовнішні впливи – чи то з міркувань антикапіталізму, чи то з мотивів антисемітизму» [44].

Митна політика Трампа, вочевидь, також має ідеологічне підґрунтя: він «просто любить мита», вважає, що «торгівля – це зло», і оточив себе радниками, погляди яких датуються другою половиною XIX ст. і не враховують змін глобальних реалій за останні 150 років.

Зусилля адміністрації щодо скорочення фінансування провідних інструментів «м'якої сили» США виглядають цілком логічними з ідеологічних позицій. Позбавлення адміністрацією, яка ідеологічно віддана персоналістському авторитаризму, фінансування програм «Голос Америки», «Радіо Свобода» та «Радіо Вільна Європа» є логічним, оскільки ці демократичні інституції розглядаються трампістами як політичні опоненти [44].

Скорочення адміністрацією Трампа фінансування Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), зокрема надзвичайно успішної програми PEPFAR, виглядає нелогічним, проте цілком укладається в ідеологічну рамку білого націоналізму, адже значна частина найпомітнішої діяльності USAID здійснюється в Африці. Не важко уявити, чому представники

білосупремасистської (white supremacy) ідеології, для яких страх перед тим, що небілі народи «захлиснуть» біле населення США, є центральним мотивом, можуть виступати проти програми, яка врятувала життя десятків мільйонів африканців [44].

Отже, багато зовнішньополітичних рішень адміністрації Трампа, які на перший погляд видаються суперечливими чи незрозумілими, насправді цілком укладаються в рамки ідеології «Зробимо Америку великою знову» (MAGA) – персоналістської, авторитарної, антиглобалістської та білосупремасистської. «Спроба пояснити рішення адміністрації Трампа виключно з точки зору політичного реалізму, завдань внутрішньої політики, республіканських традицій чи боротьби за владу в рамках істеблішменту залишає низку кроків Трампа незрозумілими. Натомість аналіз, що виходить з припущення, що «ключові діячі цієї адміністрації – відверті расисти та фашисти», дозволяє пояснити зовнішню політику адміністрації, як справедливо вважає Брет Деверо [44]. Неважко побачити, що ідеологічні засади трампізму докорінним чином протистоять поглядам фундаторів американського ліберального світового порядку.

Повоєнний порядок ніколи не спирався в США на надто твердий політичний ґрунт. Опір існував з самого початку. Хоча б часткове збереження того, що побудували Ф. Рузвельт і Г. Трумен, завжди вимагало постійних зусиль. Іноді критика була спрямована проти основних принципів системи, іншим разом вона впливала з катастрофічної політики адміністрації чи інституційних зловживань. «Коли Трамп націлився на цей стовп міжнародного становища США, він почав руйнуватися швидше, ніж цього можна було очікувати», – вважає відомий сучасний історик політики Рузвельта Девід Вулнер [49].

Висновки. Навіть за врахування усіх недоліків ліберального інтернаціоналізму США, його значення для сучасного світу є незаперечним. Альянси, інституції та зобов'язання, що виникли після Другої світової війни, допомогли запобігти ядерній катастрофі, стабілізувати світові справи, підтримати економічний розвиток та постати дороговказом під час міжнародних криз. Американський ліберальний світовий порядок, скоріш за все, вже приречений на загибель.

Новий ліберальний світовий порядок може сформуватися лише завдяки докорінному зростанню ролі Європи у міжнародних відносинах, тобто набуття нею ролі лідера, яку втрачають Сполучені Штати. Європейців позбавили «дешевої безпеки», якою вони користувалися в НАТО завдяки американцям. (США, до речі, сприяли й створенню ЄС, спочатку – засобу подолання післявоєнної кризи та попередження нової війни, згодом – створення «оазису благополуччя та процвітання», необхідно визнати, і, не в останню чергу, завдяки багаторічному використанню дешевих російських енергоресурсів). На цьому тлі НАТО намагалася ігнорувати підвищення рівню російської військової загрози навіть після вторгнення РФ до Грузії 2008 р. та України 2014 р.,

обмежившись порожніми деклараціями та невідповідними їй масштабам практичними кроками. Нездатність Альянсу стримати агресію РФ; відмова запросити до членства Україну на задоволення забаганок Кремля; наявність у НАТО держав-членів, які дотримуються проросійської позиції й прагнуть паралізувати допомогу Україні, яка виконує сьогодні де-факто функцію «щита Європи»; антиєвропейська риторика та практики Вашингтону, який не припиняє спроби знайти спільну мову з агресором і втратив довіру багатьох лідерів Європи, – це далеко не вичерпний перелік підстав для висновку: НАТО сьогодні «скоріше мертва ніж жива». Це стосується, на жаль, і інших міжнародних інститутів, які заклали основу американського ліберального світового порядку після Другої світової війни.

На шляху створенню європейського світового демократичного порядку (до якого у невизначеній перспективі можуть долучитися і посттрампістські США), здатного надати відповіді на виклики з боку тоталітарних та авторитарних режимів, стоїть низка перешкод, серед яких необхідно виокремити:

- поразка України у російсько-українській війні, яка призведе до численних агресій тоталітарних і авторитарних режимів, у кінцевому рахунку – світової повномасштабної, цілком ймовірно, ядерної війни, подальшого занепаду демократії в світі, хаосу в міжнародних відносинах;

- інституційна неспроможність української держави забезпечити верховенство права і демократичний розвиток країни, ініціювати перетворення «коаліції рішучих» на безпековий альянс, здатний на основі ЗС України та досвіду російсько-української війни створити високотехнологічну європейську армію як гарант стримування агресора;

- нездатність політичних лідерів-центристів зупинити подальше скочвання Європи до прірви правого популізму, який беззастережно зруйнує європейську єдність під облудними гаслами захисту національних інтересів, а збереження й покращення добробуту населення буцім можливе тільки шляхом відновлення «добрих відносин» з неоімперською Росією;

- нехтування європейськими лідерами довгостроковими безпековими інтересами своїх країн для отримання безпосередніх економічних та політичних вигод, відмова від спільних гуманістичних цінностей, руху до об'єднаної Європи, інтегральною частиною якої має стати Україна.

Успіх у подоланні цих перешкод жодним чином не гарантований і вимагає високого рівня розуміння перспектив, які не мають затонути у болоті імітаційної політики, а також адекватного сприйняття реалій сьогодення – без паніки та апокаліптичних пророцтв. Безперечно, потрібна докорінна перебудова міжнародних інституцій або їх саморозпуск із подальшим створенням нових, дієздатних. Для підтримання світового порядку такі інституції зовсім не обов'язково мають бути універсальними, але здатними на відсіч авторитаризму та тоталітаризму.

Список використаних джерел та літератури

1. Schlesinger A. M. Jr. Franklin D. Roosevelt's internationalism. In: *FDR and his Contemporaries: Foreign Perceptions of an American President* / Ed. by Cornelis A. van Minnen, John F. Sears. Houndmills, Basingstoke, and London: Palgrave Macmillan London, 1992. P. 1-17.
2. America, American Jews, and the Holocaust / Ed. by Jeffrey S. Gurock. London and New York: Routledge, 2013. 934 p.
3. FDR and the Holocaust / Ed. by Verne W. Newton. New York: St. Martin's Press, 1996. 278 p.
4. Nye J. Jr. Do Morals Matter?: Presidents and Foreign Policy from FDR to Trump. New York: Oxford University Press, 2020. 254 p.
5. The public papers and addresses of Franklin D. Roosevelt. V. 5. The people approve, 1936. Compiled with special material and explanatory notes by Samuel I. Rosenman. New York: Random House, 1938. 721 p.
6. Farnham B. Roosevelt and the Munich Crisis: A Study of Political Decision-Making. New York: Princeton University Press, 1997. 313 p.
7. Черчилль У. Вторая мировая война в 3-х книгах. Кн.1. Т.1.: Надвигающаяся буря. Москва: Альпина, 2020. 635 с.
8. An Act Further to Promote the Defense of the United States, and for other Purposes. March 11, 1941. Public Law 77-11, 55 Stat. 31. 77th Congress. *Library of Congress*. URL: <http://surl.li/pstmyc>
9. The public papers and addresses of Franklin D. Roosevelt. V. 9. War and aid to democracies, 1940. Compiled with special material and explanatory notes by Samuel I. Rosenman. New York: Random House, 1941. 741 p.
10. Atlantic Charter (1941). *Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum*. URL: https://www.fdrlibrary.org/documents/356632/390886/atlantic_charter.pdf/30b3c906-e448-4192-8657-7bbb9e0fdd38
11. Henrikson A. K. FDR and the World-Wide Arena. In: *FDR's World: War, Peace and Legacies* / Ed. by David B. Woolner, Warren F. Kimball, and David Reynolds. New York: Palgrave Macmillan, 2008. P. 35-61.
12. Address to Congress on the Yalta Conference. March 01, 1945. *Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum*. URL: <http://surl.li/qqxjxq>
13. Потехін О., Клименко Ю. Геополітика проти безпеки. Київ: Дух і Літера, 2023. 552 с.
14. Nolan C. J. Bodyguard of Lies: Franklin D. Roosevelt and Defensible Deceit in World War II. In: *Ethics and Statecraft: The Moral Dimension of International Affairs*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1995. P. 57-74.
15. Taubman W. Stalin's America Policy: From Entente to Detente to Cold War. New York: W. W. Norton & Company, 1982. 291 p.
16. Плохій С. Забуті покидьки східного фронту; Переклад з англ. Н. Коваль. Харків: «Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2020. 320 с.
17. Woolner D. B. The Last 100 Days: FDR at War and at Peace. New York: Basic Books, 2017. 349 p.
18. Leuchtenburg W. In the shadow of FDR: from Harry Truman to Barack Obama. [Fourth Edition]. New York: Cornell University Press, 2018. 456 p.
19. New York Times. June 24, 1941. URL: <https://www.nytimes.com/sitemap/1941/06/24/>
20. Dallek R. Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932-1945. New York, Oxford: Oxford University Press, 1995. 671 p.
21. Bohlen C. Witness to History: 1929-1969. New York: W.W. Norton, 1973. 562 p.
22. Stimson H., Bundy M. On Active Service in Peace and War. New York: Harper & Brothers, 1948. 698 p.
23. Miller M. Plain Speaking an Oral Biography of Harry. S. Truman. New York: Berkley Publ. Corporation, 1974. 456 p.

24. Zelizer J. Arsenal of Democracy: The Politics of National Security in America from World War II to the War on Terrorism. New York: Basic Books, 2009. 583 p.
25. Address of the President to Congress, Recommending Assistance to Greece and Turkey. March 12, 1947. *Harry S. Truman Library and Museum*. URL: <https://surli.cc/kmotfm>
26. Frank J. The Trials of Harry S. Truman: The Extraordinary Presidency of an Ordinary Man, 1945-1953. New York: Simon and Schuster, 2022. 528 p.
27. National Security Act of 1947. July 26, 1947. *National Archives and Records Administration*. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/document/28653-document-9-national-security-act-1947-26-july-1947>
28. Policy Analysis Paper, State Department Policy Planning Staff/Council, Subject: The Inauguration of Organized Political Warfare. April 30, 1948. *National Archives and Records Administration*. URL: <https://surli.cc/whgkcx>
29. National Security Council Directive on Office of Special Projects. June 18, 1948. *Foreign Relations of the United States, 1945-1950*, Emergence of the Intelligence Establishment. Document 292. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945-50Intel/d292>
30. Rogow A. James Forrestal: A Study of Personality, Politics and Policy. New York: Macmillan, 1963. 397 p.
31. Stevenson Ch. The Story Behind the National Security Act of 1947. *Military Review*. May-June 2008. P. 13-20. URL: <https://surli.cc/euxqzw>
32. The Dulles-Jackson-Correa Report. January 1, 1949. *CIA FOIA Electronic Reading Room*. URL: <https://surli.cc/ingjeb>
33. Clifford C, Holbrooke R. Counsel to the President: A Memoir. New York: Random House, 1991. 709 p.
34. Gans J. White House Warriors: How the National Security Council Transformed the American Way of War. New York: Liveright, 2019. 272 p.
35. Foreign Assistance Act. April 3, 1948. *The George C. Marshall Foundation*. URL: <https://www.marshallfoundation.org/the-marshall-plan/f-a-act-1948/>
36. The “Marshall Plan” speech at Harvard University. June 5, 1947. *The George C. Marshall Foundation*. URL: <https://surli.cc/mgkbzb>
37. Price H. B. The Marshall Plan and Its Meaning. New York, Ithaca: Cornell University Press, 1955. 424 p.
38. Kissinger H. A. Reflections on the Marshall Plan. *The Harvard Gazette*. May 22, 2015. URL: <https://news.harvard.edu/gazette/story/2015/05/reflections-on-the-marshall-plan/>
39. Порехін О. США, НАТО і загрози сучасному світовому порядку. *Зовнішні справи*. 2017. № 11. С. 5-9.
40. Rose G. Trump Time. *Foreign Affairs*. March/April 2017. Volume 96. Number 2. URL: <https://www.foreignaffairs.com/issue-packages/2017-02-13/trump-time>
41. Patrick S. The Death of the World America Made. Donald Trump’s war on multilateralism is misguided and dangerous. *Carnegie Endowment for International Peace*. February 19, 2025. URL: <https://surli.cc/sasnfk>
42. Can the international order survive Trump 2.0? *Chatham House*. January 30, 2025. URL: <https://www.chathamhouse.org/2025/01/can-international-order-survive-trump-20>
43. Mandate For Leadership – Project 2025. *Internet Archive*. URL: https://archive.org/details/project-2025-mandate-for-leadership-full_202309-manifesto/2025_MandateForLeadership_FULL/
44. Devereaux B. Ideology Is the Key to Understanding Trump’s Foreign Policy. Chaotic actions abroad are driven by deeply held beliefs in the administration. *Foreign Policy*. June 13, 2025. URL: <https://foreignpolicy.com/2025/06/13/trump-ideology-foreign-policy/>

45. Daalder I. Can Europe Defend Ukraine (And Itself)? Early thoughts on a post-American NATO. *America Abroad*. February 10, 2024. URL: <https://ivodaalder.substack.com/p/can-europe-defend-ukraine-and-itself>
46. Daalder I. What Trump Doesn't Understand About NATO. *America Abroad*. March 07, 2025. URL: <https://ivodaalder.substack.com/p/what-trump-doesnt-understand-about>
47. The Speech That Stunned Europe. U.S. Vice President J.D. Vance's remarks at the Munich Security Conference. *Foreign Policy*. February 18, 2025. URL: <https://foreignpolicy.com/2025/02/18/vance-speech-munich-full-text-read-transcript-europe/>
48. Annual Threat Assessment of the U.S. Intelligence Community. March 2025. URL: <https://surli.cc/vpgcrn>
49. Woolner D.B. The Perils of Jettisoning the World Franklin Roosevelt Created. *Time Magazine*. April 12, 2025. URL: <https://surli.cc/tkwvvg>

References

1. Schlesinger, A. M. Jr. (1992). Franklin D. Roosevelt's internationalism. In: van Minnen, C.A. and Sears, J.F. (eds.) *FDR and his contemporaries: Foreign perceptions of an American president*. Houndmills, Basingstoke & London: Palgrave Macmillan, pp. 1–17. [In English].
2. Gurock, J.S. (ed.) (2013). *America, American Jews, and the Holocaust*. London & New York: Routledge. [In English].
3. Newton, V.W. (ed.) (1996). *FDR and the Holocaust*. New York: St. Martin's Press. [In English].
4. Nye, J.S. Jr. (2020). *Do Morals Matter?: Presidents and Foreign Policy from FDR to Trump*. New York: Oxford University Press. [In English].
5. Rosenman, S.I. (ed.) (1938). *The public papers and addresses of Franklin D. Roosevelt. Vol. 5: The people approve, 1936*. New York: Random House. [In English].
6. Farnham, B. (1997). *Roosevelt and the Munich Crisis: A Study of Political Decision-Making*. New York: Princeton University Press. [In English].
7. Churchill, U. (2020). *Vtoraya mirovaya voyna v 3-kh knigakh*. Kn. 1. T. 1: Nadvigayushchayasya burya. Moskva: Alpina. [In Russian].
8. An Act Further to Promote the Defense of the United States, and for other Purposes (1941). Public Law 77–11, 55 Stat. 31. 77th Congress. *Library of Congress*. [Online]. Available from: <http://surl.li/pstmyc> [In English].
9. Rosenman, S.I. (ed.) (1941). *The public papers and addresses of Franklin D. Roosevelt. Vol. 9: War and aid to democracies, 1940*. New York: Random House. [In English].
10. Atlantic Charter (1941). *Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum*. [Online]. Available from: <https://surli.cc/asjdca> [In English].
11. Henrikson, A.K. (2008). FDR and the World-Wide Arena. In: Woolner, D.B., Kimball, W.F. and Reynolds, D. (eds.) *FDR's World: War, Peace and Legacies*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 35–61. [In English].
12. Address to Congress on the Yalta Conference, 1 March 1945. *Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum*. [Online]. Available from: <http://surl.li/qqxjqx> [In English].
13. Potehin, O., Klimenko, Yu. (2023). *Heopolitika proty bezpeky*. Kyiv: Dukh i Litera. [In Ukrainian].
14. Nolan, C.J. (eds.) (1995). Bodyguard of Lies: Franklin D. Roosevelt and Defensible Deceit in World War II. In: *Ethics and Statecraft: The Moral Dimension of International Affairs*. Westport, Conn.: Greenwood Press, pp. 57–74. [In English].
15. Taubman, W. (1982). *Stalin's America Policy: From Entente to Detente to Cold War*. New York: W.W. Norton & Company. [In English].
16. Plokhii, S. (2020). *Zabuti pokydky skhidnoho frontu*. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub "Klub Semeinoho Dozvillya". [In Ukrainian].
17. Woolner, D.B. (2017). *The Last 100 Days: FDR at War and at Peace*. New York: Basic Books. [In English].

18. Leuchtenburg, W. (2018). *In the shadow of FDR: from Harry Truman to Barack Obama*. 4th ed. New York: Cornell University Press. [In English].
19. New York Times, 24 June 1941. [Online]. Available from: <https://www.nytimes.com/sitemap/1941/06/24/> [In English].
20. Dallek, R. (1995). *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945*. New York, Oxford: Oxford University Press. [In English].
21. Bohlen, C. (1973). *Witness to History: 1929–1969*. New York: W.W. Norton. [In English].
22. Stimson, H. and Bundy, M. (1948). *On Active Service in Peace and War*. New York: Harper & Brothers. [In English].
23. Miller, M. (1974). *Plain Speaking: An Oral Biography of Harry S. Truman*. New York: Berkley Publ. Corporation. [In English].
24. Zelizer, J. (2009). *Arsenal of Democracy: The Politics of National Security in America from World War II to the War on Terrorism*. New York: Basic Books. [In English].
25. *Address of the President to Congress, Recommending Assistance to Greece and Turkey*, 12 March 1947. Harry S. Truman Library and Museum. [Online]. Available from: <https://surli.cc/kmotfm> [In English].
26. Frank, J. (2022). *The Trials of Harry S. Truman: The Extraordinary Presidency of an Ordinary Man, 1945–1953*. New York: Simon and Schuster. [In English].
27. National Security Act (1947). *National Archives and Records Administration*. [Online]. Available from: <https://nsarchive.gwu.edu/document/28653-document-9-national-security-act-1947-26-july-1947> [In English].
28. Policy Analysis Paper, State Department Policy Planning Staff/Council: The Inauguration of Organized Political Warfare, 30 April 1948. *National Archives and Records Administration*. [Online]. Available from: <https://surli.cc/whgkcx> [In English].
29. National Security Council Directive on Office of Special Projects, 18 June 1948. In: *Foreign Relations of the United States, 1945–1950, Emergence of the Intelligence Establishment*. Document 292. [Online]. Available from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945-50Intel/d292> [In English].
30. Rogow, A. (1963). *James Forrestal: A Study of Personality, Politics and Policy*. New York: Macmillan. [In English].
31. Stevenson, C. (2008). The Story Behind the National Security Act of 1947. *Military Review*, May–June, pp. 13–20. [Online]. Available from: <https://surli.cc/ffdesb> [In English].
32. The Dulles-Jackson-Correa Report (1949). *Central Intelligence Agency (CIA), FOIA Reading Room*. [Online]. Available from: <https://surli.cc/ingjeb> [In English].
33. Clifford, C. and Holbrooke, R. (1991). *Counsel to the President: A Memoir*. New York: Random House. [In English].
34. Gans, J. (2019). *White House Warriors: How the National Security Council Transformed the American Way of War*. New York: Liveright. [In English].
35. Foreign Assistance Act (1948). *The George C. Marshall Foundation*. [Online]. Available from: <https://www.marshallfoundation.org/the-marshall-plan/f-a-act-1948/> [In English].
36. The “Marshall Plan” speech at Harvard University, 5 June 1947. *The George C. Marshall Foundation*. [Online]. Available from: <https://surli.cc/mgkzbz> [In English].
37. Price, H.B. (1955). *The Marshall Plan and Its Meaning*. New York, Ithaca: Cornell University Press. [In English].
38. Kissinger, H.A. (2015). Reflections on the Marshall Plan. *The Harvard Gazette*, 22 May. [Online]. Available from: <https://news.harvard.edu/gazette/story/2015/05/reflections-on-the-marshall-plan/> [In English].
39. Potehin, O. (2017). SShA, NATO i zahrozy suchasnomu svitovomu poriadku. *Zovnishni spravy*, 11, s. 5–9. [In Ukrainian].

40. Rose, G. (2017). Trump Time. *Foreign Affairs*, March/April, vol. 96, no. 2. [Online]. Available from: <https://www.foreignaffairs.com/issue-packages/2017-02-13/trump-time> [In English].
41. Patrick, S. (2025). The Death of the World America Made: Donald Trump's war on multilateralism is misguided and dangerous. *Carnegie Endowment for International Peace*, 19 February. [Online]. Available from: <https://surli.cc/qttltz> [In English].
42. Can the international order survive Trump 2.0? *Chatham House*, 30 January 2025. [Online]. Available from: <https://www.chathamhouse.org/2025/01/can-international-order-survive-trump-20> [In English].
43. Mandate For Leadership – Project 2025. *Internet Archive*. [Online]. Available from: https://archive.org/details/project-2025-mandate-for-leadership-full_202309-manifesto/2025_MandateForLeadership_FULL/ [In English].
44. Devereaux, B. (2025). Ideology Is the Key to Understanding Trump's Foreign Policy: Chaotic actions abroad are driven by deeply held beliefs in the administration. *Foreign Policy*, 13 June. [Online]. Available from: <https://foreignpolicy.com/2025/06/13/trump-ideology-foreign-policy/> [In English].
45. Daalder, I. (2024). Can Europe Defend Ukraine (And Itself)? Early thoughts on a post-American NATO. *America Abroad*, 10 February. [Online]. Available from: <https://ivodaalder.substack.com/p/can-europe-defend-ukraine-and-itself> [In English].
46. Daalder, I. (2025). What Trump Doesn't Understand About NATO. *America Abroad*, 7 March. [Online]. Available from: <https://ivodaalder.substack.com/p/what-trump-doesnt-understand-about> [In English].
47. The Speech That Stunned Europe: U.S. Vice President J.D. Vance's remarks at the Munich Security Conference. (2025). *Foreign Policy*, 18 February. [Online]. Available from: <https://foreignpolicy.com/2025/02/18/vance-speech-munich-full-text-read-transcript-europe/> [In English].
48. Annual Threat Assessment of the U.S. Intelligence Community. (2025). [Online]. Available from: <https://surli.cc/vpgcrm> [In English].
49. Woolner, D. B. (2025). The Perils of Jettisoning the World Franklin Roosevelt Created. *Time Magazine*, 12 April. [Online]. Available from: <https://surli.cc/tkwvvg> [In English].

Potiekhin O. The World Order According to Franklin D. Roosevelt and Its Dismantling.

This article analyzes the formation, evolution, and contemporary crisis of the world order established after the Second World War. The author examines how the strategic vision of U.S. President Franklin D. Roosevelt laid the foundations for a new global order and delineated its basic mechanisms, positioning the United States at its core as the guarantor of security and stability. His successor, Harry Truman, completed the institutionalization of this vision by facilitating the creation of a collective security system (NATO) and initiating Europe's economic recovery (the Marshall Plan). Together, they established the foundations of the liberal international order, which shaped the trajectory of global politics for subsequent decades.

Particular attention is devoted to the crisis of this order in the twenty-first century, especially in relation to the foreign policy of the Trump administration. The author emphasizes that this shift represents not merely a change in style or priorities but a deeper ideological transformation. Instead of liberal internationalism, which entailed active U.S. engagement in building multilateral institutions and sustaining the global order, the Trump administration adopted a transactional approach centered on short-term gains, skepticism toward traditional alliances, and distrust of international institutions. The "Make America Great Again" ideology effectively repudiates international commitments as burdensome and frames global politics not as a space for cooperation but as an arena of competition. This approach has led to the destabilization of the world order, U.S. withdrawal from key international agreements, weakening of allied ties, erosion of leadership positions, and ultimately, a significant decline in global trust toward Washington.

The author argues that a new liberal world order can only emerge if Europe assumes leadership in global international affairs, thereby compensating for the United States' retreat from its former role. In this context, Ukraine is seen as a critical element of the new European security architecture, and its victory in the war against Russia is viewed as a necessary precondition for the establishment of effective mechanisms of collective security.

The article concludes that building a new and viable liberal world order will require not only political will but also sustained strategic thinking. New (or reformed) international institutions need not be universal, but they must be effective, adaptable, and capable of responding promptly to global challenges, as well as of containing authoritarian and totalitarian regimes.

Keywords: *Woodrow Wilson, Franklin Roosevelt, Harry Truman, United Nations, European Union, NATO, liberal world order, Stalin, Donald Trump.*

УДК 341:355/359 (477)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-30-6>

Сухобокова О.О.

<https://orcid.org/0000-0002-4140-3231>

ВІЙСЬКОВА ДОПОМОГА УРЯДУ КАНАДИ УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (ЛЮТИЙ 2022 – БЕРЕЗЕНЬ 2025 РР.)

У статті проаналізовано надання урядом Канади на чолі з Джастіном Трюдо військової допомоги Україні від початку повномасштабного російського вторгнення в лютому 2022 р. до березня 2025 р., коли Дж. Трюдо залишив посаду прем'єр-міністра. Попри актуальність проблеми і традиційно значну увагу українських дослідників до теми українсько-канадських відносин, цей аспект залишається фактично невисвітленим.

У даній публікації простежено надання допомоги Сухопутним військам (артилерія, стрілецька зброя, сучасні танки, бронемашини, спорядження тощо), Повітряним силам ЗСУ (зокрема засоби протиповітряної оборони та підтримка для винищувачів F-16); Силам безпілотних систем ЗСУ. Великою є роль канадських повітряних сил у транспортуванні в Україну військово-технічної допомоги від Канади та інших країн НАТО. Окремий важливий напрямок канадської військової допомоги, який суттєво розширився за уряду Дж. Трюдо, – підготовка українських військовиків за різними програмами в Канаді та країнах Європи. Водночас Канада долучилася до міжнародних ініціатив з надання військової допомоги Україні. З'ясовано, що розподіл ресурсів між названими напрямками військової допомоги не був рівномірним, та встановлено комплекс чинників, які впливали на це. Поряд з фінансовими та військово-технічними можливостями Канади, значну роль відігравала поточна ситуація як на полі бою, так і на міжнародній арені.

Автор доходить висновку про тяглість і сталість підтримки Канадою України впродовж всієї російсько-української війни (з 2014 р.) з тенденцією до збільшення і розширення обсягів та напрямків військової допомоги, що надається з лютого 2022 р. Поряд з «традиційною» номенклатурою зброї та військового спорядження, особливо цінною стала допомога Канади у розвитку безпілотних систем, повітряних сил, бронетанкової техніки та інформаційних технологій. На тлі стійкої політичної позиції Канади, її фінансової та гуманітарної підтримки України у війні, надана нею військова допомога, що є однією з найбільших за вартістю серед іноземних країн, не лише доповнює її зусилля зі зміцнення обороноздатності України, але і слугує прикладом для решти країн – партнерів України.

Ключові слова: Канада, українсько-канадські відносини, російсько-українська війна, військово-технічне співробітництво, військова допомога Україні, Джастін Трюдо.

Канада, з якою в Україні історично склалися особливі дружні відносини, однією з перших підтримала її на початку російсько-української війни в 2014 р. Канадський уряд на чолі із прем'єр-міністром консерватором Стівеном Гарпером (2006 – 2015) з моменту окупації Криму зайняв різко негативну позицію щодо країни-агресорки і послідовно надавав Україні політичну, фінансову, гуманітарну та нелетальну військово-оборонну (що було дуже важливо в той час як більшість держав уникали цього) допомогу. Власне, С. Гарпер першим серед світових лідерів чітко сформулював і озвучив

президенту РФ вимогу, яка в 2022 році стала спільною позицією світового демократичного співтовариства – «геть з України» [1].

Основи політичної, фінансової, гуманітарної та військової підтримки України, вироблені та впроваджені С. Гарпером у 2014 – 2015 рр., визначили подальший розвиток канадсько-українських відносин і пріоритетні напрямки надання допомоги Україні у війні. Вони залишилися чинними і за наступного, ліберального, уряду Джастіна Трюдо (2015 – 2025), а з переходом війни у повномасштабну фазу у 2022 р. – її напрямки розширилися, інтенсифікувалися та збільшилися в обсягах.

Водночас, попри важливість допомоги Канади у найтрагічніший період новітньої історії України, а також широку джерельну базу цієї проблеми та її доступність для науковців, тема залишається практично недослідженою. Метою даної публікації є дослідження основних етапів, напрямків та обсягів військової допомоги уряду Дж. Трюдо Україні в умовах повномасштабної війни від лютого 2022 до березня 2025 рр.

Важливо акцентувати увагу на спадкоємності та системності надання Україні підтримки впродовж російсько-української війни, незалежно від партійної приналежності канадських урядів. До того ж, для Канади, яка традиційно перебувала «під захистом» США і порівняно менше уваги приділяла військово-оборонній сфері, з 2014 р. пріоритетом стало надання військово-оборонньої допомоги Україні. Тож закономірно, що у 2022 р. вона опинилася серед лідерів з військової, зокрема й летальної, допомоги Україні. Так, після нетривалого періоду ситуативного скорочення військової підтримки Україні на початку першої каденції прем'єра Дж.Трюдо, у 2015 – 2016 рр., загалом допомога суттєво розширилася, включаючи нові пакети санкцій синхронно до США, ЄС та Японії (Канада є другою країною після США за кількістю впроваджених санкцій проти РФ з 2014 р.) і військово-технічну підтримку.

Так, внаслідок укладення угоди про співпрацю між канадським та українським міністерствами оборони наприкінці 2017 р. Канада дозволила імпортувати в Україну летальної зброї, а в липні 2019 р. включила її до переліку країн, в які дозволено продавати канадську зброю [2; 3]. Це підготувало правове підґрунтя для надання Україні летальної зброї та дозволило оперативно її забезпечити на початку повномасштабного вторгнення. Також уряд Дж. Трюдо продовжив започатковану в 2015 р. канадсько-українську військову тренувальну місію UNIFIER і розширив її мандат на всю Україну, що дало можливість канадським інструкторам навчати українських військовиків не лише на двох базах на заході України, а по всій країні до 24 лютого 2022 р. [2]. Місія стала значним внеском в зміцнення обороздатності України і підготовки ЗСУ до нової, повномасштабної, фази війни.

Напередодні російського вторгнення в лютому 2022 р., на тлі стрімкого зростання напруженості, коли Москва зосередила біля кордону з Україною понад 100 тисяч війська та висунула вимоги до США і НАТО ніколи не

приймати Україну до Альянсу, Канада суттєво наростила обсяги допомоги Україні. Наприкінці січня 2022 р. уряд Дж. Трюдо оголосив про надання пакету нелетального обладнання, розвідданих і кіберпідтримки, збільшення місії UNIFIER в Україні до 400 канадських інструкторів (після 24 лютого 2022 р. місію перенесли з України до Великої Британії, Латвії, Польщі та Канади), а також кредиту в 120 млн доларів США та гуманітарної допомоги на 39,5 млн доларів США [4]. 15 лютого 2022 р., усвідомлюючи неминучість нападу РФ на Україну, Дж. Трюдо наголосив, що Канада продовжить підтримувати її боротьбу за незалежність, цілісність, суверенітет, й оголосив про передачу їй летальної зброї (вперше) і боєприпасів на суму 7,8 млн канадських доларів (6,1 млн доларів США) та нового кредиту до 500 млн канадських доларів (приблизно 392,8 млн доларів США). Пізніше в міністерстві оборони Канади уточнили, що безоплатно передають ЗСУ автомати, снайперські гвинтівки, пістолети, карабіни, 1,5 млн набоїв та інше військове спорядження [5].

Визнаючи, що крапка у російсько-українській війні має бути поставлена в політично-дипломатичній площині, Оттава від початку вважала, що пріоритетом у допомозі Україні має бути забезпечення їй сильної позиції на майбутніх переговорах про мир, насамперед – із військової точки зору. Найкраще цю позицію Дж. Трюдо сформулював у своєму виступі на саміті «Global Citizen Now» у Нью-Йорку в квітні 2023 р., присвяченому глобальним проблемам: «Ми знаємо, що це не закінчиться військовим шляхом. Це закінчиться певним політичним рішенням. Але Україна має бути в позиції вирішувати, коли це станеться, що вона готова прийняти, а за що вона готова продовжувати боротьбу. І ми повинні бути поруч з ними (тобто українцями – *O.C.*)» [6]. Власне, ця позиція Канади, на якій вона стоїть дотепер, і пояснює її зусилля в наданні політичної та військової допомоги Україні.

Тому 24 лютого 2022 р. Канада однією з перших відреагувала на повномасштабне вторгнення РФ в Україну як партнер України та учасниця G7, закликала інші держави до активної допомоги, і таким чином доклалася до формування коаліції військової підтримки Україні. Водночас вона сама надавала (і продовжує надавати) значну військово-технічну підтримку. В цілому як основні напрямки у військовій допомозі Канади Україні протягом 2022 – 2025 рр. можна виділити допомогу Сухопутним силам ЗСУ, переважно артилерії (гармати, реактивні, ракетні і самохідні протитанкові установки, БМП, танки, засоби розвідки й зв'язку, прилади спостереження і керування вогнем, екіпування, теплий одяг, броньовані автомобілі для перевезення особового складу тощо); Повітряним силам ЗСУ (найважливіше – підтримка для роботи винищувачів F-16); Силам безпілотних систем ЗСУ; транспортування канадською транспортною авіацією зі своєї бази в Шотландії до України обладнання та зброї, як від своєї країни, так і від партнерів по НАТО; навчання українських військовиків за спеціальними програмами.

За перший рік повномасштабної війни, з березня 2022 р. по квітень 2023 р. Канада надала Україні військової допомоги, включно з танками, системами ППО та артилерією, на 1 млрд канадських доларів (загальна сума допомоги Україні в цей період склала 6 млрд) і транспортувала понад 4000 т військового обладнання [7]. До вересня 2023 р. – вже 6000 т [8].

Часто це були унікальні або найбільш затребувані види військової техніки, які розглядалися як важливий внесок у підготовку контрнаступу ЗСУ. Наприклад, у липні 2022 р. Канада передала для транспортування особового складу на лінії фронту 39 броньованих машин виробництва «General Dynamics», призначених для використання Збройними силами Канади, та шість камер високої роздільної здатності для безпілотників «Байрактар» [9]. В квітні 2023 р. вона однією з перших надала Україні німецькі бойові танки третього покоління Leopard 2, щойно Німеччина зняла обмеження на їх реекспорт. До України було доставлено перші вісім канадських «леопардів», оснащених 120-міліметровою гладкоствольною гарматою виробництва «Rheinmetall» (як у танка «M1 Abrams») та двома кулеметами. Також Канада розгорнула у Польщі три навчальні тренажери цих танків для українців [10].

Влітку 2023 р. на тлі посилення обстрілів РФ українських міст та підготовки до наступальних дій ЗСУ Канада передала Україні 43 американські ракети AIM-9 класу «повітря-повітря» ближнього радіусу дії із запасів ЗС Канади. Також спеціально для потреб України в Канаді було виготовлено 200 броньованих машин «Senator». Раніше, в січні 2023 р., Канада, не маючи власної системи ППО, замовила для України систему NASAMS у США (за 400 млн доларів, включаючи боеприпаси). Щоправда її передача в Україну затягнулася майже на два роки [11]. Водночас у квітні 2023 р. Канада виділила два пакети військової допомоги Україні, які включали штурмові й снайперські гвинтівки, автоматичну зброю, радіостанції та мільйон набоїв [7], що є прикладом типового пакету канадської військової допомоги Україні в 2022 – 2025 рр.

Фактично, станом на 2023 р. можна стверджувати, що Міністерство оборони Канади віддало ЗСУ ледь не всі свої власні запаси озброєння та військової техніки. Так само Канада активно долучилася і до військової підтримки Україні в форматі «Рамштайну» (багатостороння Контактна група з питань оборони України, започаткована на авіабазі Рамштайн у Німеччині в квітні 2022 р.), фінансуючи надання Україні зброї. Зокрема в квітні 2023 р. в межах другого згаданого пакету допомоги вона зробила внесок у розмірі 34,6 млн доларів США до трастового фонду комплексного пакету допомоги Україні [12].

При цьому важливо, що військова допомога складала значну частку від загального обсягу канадської допомоги Україні. Так, у період з січня 2022 до квітня 2023 рр. загалом сума допомоги становила понад 8 млрд канадських доларів (понад 6 млрд доларів США) і охоплювала фінансову, військову, гуманітарну, імміграційну сфери та підтримку розвитку. Частка військової

допомоги становила більше 1 млрд доларів. Для порівняння, сума на гуманітарну допомогу склала 352,5 млн, безпекова та стабілізаційна допомога – 127 млн, на підтримку розвитку – понад 102 млн доларів [7].

Як і інші держави-партнери України, Канада виділяла нові пакети військової допомоги у відповідь на трагічні події, спричинені злочинними діями РФ. Символічним і водночас практичним кроком підтримки став візит до Києва 10 червня 2023 р. канадських прем'єр-міністра Джастіна Трюдо та віце-премерки Христі Фріланд на тлі розгортання катастрофи внаслідок підриву окупантами Каховської ГЕС 6 червня 2023 р. Очільники канадського уряду оголосили про надання Україні допомоги на суму 500 млн канадських доларів (375 млн доларів США) та участь Канади у підготовці українських пілотів винищувачів F-16. Анонсований Дж. Трюдо пакет військової допомоги містив 288 ракет AIM-7 для засобів ППО, 10 тисяч снарядів калібру 105 мм й 122 броньованих автомобілів «Roshel». Також він повідомив про початок процесу конфіскації арештованого в Канаді у 2022 р. російського вантажного літака Ан-124 на користь України. Принагідно зауважимо, що Канада першою розпочала арешти і конфіскації активів підсанкційних осіб та організацій РФ для використання одержаних коштів для підтримки України й виплати компенсацій жертвам вторгнення РФ.

У Києві лідери Канади та України підписали спільну декларацію з 13 пунктів, в якій підтвердили засудження військової агресії РФ проти України та вимогу вивести всі війська з території України «негайно, повністю й беззастережно», схвалення Канадою принципів української «Формули миру» і готовність до співпраці для її реалізації, а також продовження політичної, фінансової, гуманітарної та військової підтримки «стільки, скільки буде потрібно» з акцентом на пріоритеті військової допомоги. Зокрема, в 12 пункті наголошується, що Канада «продовжує зосереджуватися на негайній підтримці для зміцнення здатності України до самооборони» [13].

Вже наступного місяця, у липні 2023 р., під час саміту НАТО у Вільнюсі Дж. Трюдо заявив про нове фінансування і проекти на суму 541 млн канадських доларів (410 млн доларів США) для підтримки України та зміцнення трансатлантичної безпеки. Насамперед йшлося про надання Україні безпілотників і місію UNIFIER в Канаді у рамках Програми вдосконалення військової освіти (DEEP), розробленої у партнерстві з НАТО. Водночас Канада увійшла до групи 11 країн, які взяли на себе підготовку українських пілотів винищувачів F-16, що було надважливо для України в той період (отримання Україною F-16 та навчання пілотів було топовою темою протягом 2023 р.). Показово, що хоча Канада не могла надати Україні потрібні літаки (не має їх на озброєнні), вона профінансувала інструкторів та забезпечила навчальні тренажери для українців [14]. Також прем'єр-міністр Канади оголосив про додаткові 48,8 млн канадських доларів (37 млн доларів США) на нелетальну

практичну допомогу ЗСУ (паливо, мостове обладнання, пайки і засоби першої медичної допомоги) [15].

Принагідно зауважимо, що під час згаданого саміту НАТО у Вільнюсі, 12 липня 2023 р. країни G7 (США, Канада, Німеччина, Японія, Франція, Італія та Велика Британія) та ЄС ухвалили декларацію про підтримку України з гарантіями безпеки на випадок повторного нападу РФ, зокрема надання зброї, військової техніки й економічної допомоги. Це засвідчило готовність Канади до військової підтримки України в довгостроковій перспективі. Наступним кроком стало підписання 24 лютого 2024 р. (у другу річницю початку повномасштабної війни) канадсько-української угоди у сфері безпеки, що започаткувала стратегічне безпекове партнерство. В практичній і нагальній площині угода передбачала виділення Канадою у 2024 р. понад 3,02 млрд канадських доларів (понад 2,22 млрд доларів США) макрофінансової та військової допомоги Україні, зокрема на зброю, військову техніку, навчання і модернізацію ЗСУ [16].

Вагому роль у збільшенні масштабів і розширенні спектру військової допомоги Україні відіграло призначення в липні 2023 р. на посаду міністра оборони Канади Білла Блера. Його позиція щодо України найяскравіше відображена в наступній заяві, що пояснює логіку його дій: «Ми завжди повинні шукати кращу і швидшу відповідь на потреби України. Я думаю, ми повинні бути з Україною до її перемоги. І згодом створити безпечну та мирну ситуацію для цієї країни». Він також наголосив, що фраза «стільки, скільки буде потрібно», яку нерідко використовують партнери України щодо підтримки Києва, не є достатньою: «Коли я отримав цю посаду, я змінив наші формулювання. Тому що фраза "стільки, скільки буде потрібно" не є обнадійливою чи надихаючою для досягнення перемоги» [17].

У цьому контексті важливо підкреслити, що уряд Канади не застосовував до Києва жодних «географічних» обмежень щодо застосування переданої ним зброї та активно працював із союзниками по НАТО, зокрема США, щодо зняття будь-яких обмежень ударів по РФ. Це набуло особливої ваги на тлі дискусії партнерів України щодо можливості ураження об'єктів на території РФ (дозвіл на використання далекобійних ракет АТАСМС по території РФ Президент США Джо Байден надав лише у листопаді 2024 р.) та під час Курської операції ЗСУ, що розпочалася в серпні 2024 р. Тоді Канада офіційно підтвердила, що Україна може використовувати надані нею танки та бронетехніку на території РФ [18].

З огляду на багаторівневу і різноманітну допомогу Канади, Президент України В. Зеленський, виступаючи у парламенті Канади 22 вересня 2023 р., цілком слушно наголосив, що Канада демонструє лідерство у підтримці України, захищаючи свободу і справедливість. Передусім йшлося про зброю та обладнання, зокрема про бронетехніку, транспортні засоби, артилерійські снаряди, засоби ППО та розмінування, які дозволили врятувати тисячі життів, а

також фінансову допомогу і санкції проти РФ та підтримку руху України до НАТО [19]. Тоді ж під час зустрічі В. Зеленського із Дж. Трюдо було оголошено, що Канада протягом трьох років додатково виділить на військову допомогу Україні 650 млн канадських доларів (близько 500 млн доларів США). Серед іншого ці кошти призначалися для виробництва 50 броневих автомобілів для ЗСУ, зокрема евакуаційних, та місію канадських тренерів із експлуатації й обслуговування літаків F-16 [20].

За повідомленням канадського МЗС, станом на лютий 2024 р. від початку широкомасштабного російського вторгнення Україні було надано військову допомогу на 2 млрд доларів США (загальна сума – близько 10,7 млрд доларів США), включаючи танки Leopard 2, броньовану ремонтно-евакуаційну машину, бронемашини бойової підтримки, протитанкову та стрілецьку зброю, гаубиці M 777 та боєприпаси, камери БПЛА з високою роздільною здатністю, зимовий одяг тощо. За цей період літаки ЗС Канади доставили в Україну понад 7500 т військової допомоги. Також було пролонговано місію UNIFIER з підготовки українських військовиків до березня 2026 р. й участь Канади у підготовці українських пілотів, обслуговуванні та підтримці сталого потенціалу українських F-16 (Канада виділила Україні на критично важливе обладнання для F-16, зокрема запасні частини, бойові модулі, авіоніку та боєприпаси, понад 44 млн доларів США). Незадовго до цього Канада оголосила, що братиме участь в Коаліції можливостей Повітряних сил та Коаліції можливостей бронетехніки [21]. А в бюджеті Канади на 2024 р. на летальну і нелетальну військову допомогу Україні було закладено 1,6 млрд канадських доларів (близько 1,2 млрд доларів США) терміном на п'ять років [22].

Як і в попередній період, протягом 2024 р. номенклатура канадської військової допомоги постійно розширювалася, наприклад, додавалися нові сучасні автомобілі та дрони, незамінні на фронті. Так, у лютому 2024 р. Канада оголосила про передачу понад 800 (згодом кількість було збільшено до 900) багатоцільових БПЛА «SkyRanger R70» канадського виробництва (вартістю понад 95 млн доларів), які вважаються найкращими завдяки автоматизованим автономним навігаційним системам, що дозволяє нести різні системи камер і корисне навантаження для виявлення та ідентифікації цілей, а також сотню спеціалізованих камер для БПЛА [23]. Навесні 2024 р. до переліку додалися 10 жорстко-корпусних надувних човнів компанії «Zodiac Hurricane Technologies», оснащених сучасною сенсорною, навігаційною та комунікаційною системою, призначених для пошуково-рятувальних операцій, транспортування військ і вантажів, стеження й розвідки. Крім того, було забезпечене навчання користування ними [24]. А в червні 2024 р. Канада передала Україні 10 бронемашин LAV 6, оснащених медичним обладнанням для евакуації поранених з поля бою, здатних виконувати широкий спектр завдань [25].

Під час чергового «Рамштайну» 6 вересня 2024 р., коли вже місяць тривала Курська операція ЗСУ, міністр оборони Канади Б. Блер повідомив про підготовку до відправки в Україну 80840 ракетних двигунів списаних канадських авіаційних ракет CRV-7 калібру 70 мм, призначених для точних ударів по наземних цілях (40000 з них Україна отримала до квітня 2025 р.), і 1300 бойових частин до них, а також 970 кулеметів С6 і 10 500 9-мм пістолетів зі своїх запасів [26].

У жовтні 2024 р. на тлі занепокоєння щодо подальшого розгортання подій в контексті виборів президента США канадський уряд прагнув засвідчити непохитну підтримку України. В рамках анонсованої на початку року допомоги обсягом 500 млрд доларів США було виділено пакет військової допомоги на суму близько 47 млн доларів США: стрілецька зброя, боєприпаси та засоби захисту. «Канада продовжить робити все можливе, щоб допомогти домогтися перемоги», – прокоментував Білл Блер [27].

Протягом 2024 року, як і в попередні роки, Канада активно долучалася до міжнародних проектів, спрямованих на військову допомогу Україні. В січні 2024 р. вона відгукнулася на висунуту президентом Чехії П. Павелом на Мюнхенській безпековій конференції ініціативу термінової закупівлі та доставки в Україну десятків тисяч артилерійських снарядів: загальний внесок Канади склав понад 38,7 млн доларів. Поряд з тим Канада, яка сама передала Україні 900 дронів та комплектуючі до них, приєдналася до міжнародної Коаліції спроможностей з виготовлення дронів на чолі з Латвією та Великою Британією. У квітні 2024 р. Канада оголосила про внесок у 3 млн канадських доларів (2,1 млн доларів США) на виробництво безпілотників в Україні в рамках глобальної фандрейзингової кампанії «ZBROYARI: Manufacturing Freedom», що мала на меті зібрати 10 млрд доларів для виробництва української зброї в 2024 р. [28; 29]. Крім того доречно згадати ініціативу Німеччини з пошуку та постачання систем ППО Patriot в Україну, на яку Канада виділила понад 56 млн доларів США. В контексті співпраці з Німеччиною та країнами ЄС в допомозі Україні варто розглядати й участь канадських військовиків Групи сприяння безпеці в Німеччині, яка допомагає спростити передачу допомоги Україні [30].

На порозі 2025 р. політична ситуація у Північній Америці та світі суттєво змінилася у зв'язку із обранням Президентом США Д. Трампа, а також заявою Дж. Трюдо про відставку внаслідок економічної кризи. Водночас Канада перебрала на себе головування в G7, що дало їй додаткові важелі у підтримці України. Відтак вона зосередилася на інтенсифікації роботи із союзниками по G7 та ЄС щодо політичної й військової підтримки України, зокрема збільшення відсотку ВВП країн на оборону. Недарма перший пункт плану допомоги Україні, створеного в листопаді 2024 р. європейсько-канадською Коаліцією охочих, – «озброїти Україну для перемоги» [31]. Власне, питання продовження допомоги Україні та збільшення оборонного бюджету були серед ключових під

час виборчої кампанії нового прем'єр-міністра Канади 9 березня 2025 р. та парламентських виборів 28 квітня 2025 р.

Водночас у період зміни уряду в Канаді та глобальних зсувів на міжнародній арені для Дж. Трюдо, що продовжував виконувати обов'язки прем'єр-міністра до вступу на посаду його наступника Марка Карні в березні 2025 р., було принципово важливо забезпечити підтримку України на 2025 р. Так, у проєкті бюджету на 2025 рік його уряд заклав 763 млн канадських доларів (понад 545 млн доларів США) на військову підтримку України [32]. На початку січня 2025 р. на засіданні «Рамштайну» міністр оборони Канади Б. Блер оголосив, що його країна виділяє близько 303 млн доларів США на військову допомогу Україні, включно з внеском у чеську ініціативу закупівлі боєприпасів великого калібру на суму 132 млн доларів США, 33 млн доларів США – на закупівлю снарядів різного калібру у Канаді, 66 млн – на пряме фінансування виробництва озброєння й техніки в Україні, а саме підтримку виробництва безпілотників. Решта спрямовувалася на зимове спорядження, включаючи спальні мішки, взуття тощо. Оголошений внесок – частина допомоги Україні обсягом 362 млн доларів США, про яку на саміті НАТО в липні 2024 р. оголосив Дж. Трюдо [33].

Четвертий візит Дж. Трюдо в Україну протягом повномасштабної війни в лютому 2025 р. на третю річницю повномасштабного вторгнення РФ (всього він відвідав Україну п'ять разів як прем'єр-міністр) був важливим знаком підтримки і певною мірою підсумком допомоги його уряду Україні. Він вкотре заявив, що будь-які мирні переговори мають відбуватися лише за участі України, й оголосив про новий пакет військової та фінансової (із заморожених російських активів) допомоги Україні для посилення її позиції. Серед військової допомоги було заявлено 25 БМП, дві броньовані машини бойової підтримки (для тренування українських військовиків у Німеччині), система посадки та авіаційні тренажери для винищувачів F-16, мільйон боєприпасів, спорядження для військових, аптечки тощо [34].

Загалом від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну уряд Дж. Трюдо передав Україні допомогу на понад 13,5 млрд доларів, зокрема військової – на 4,5 млрд доларів (гаубиці M777, снаряди, зенітні ракети, танки, комплекс NASAMS, БТР LAV 6.0, інвестиції в українські безпілотники). Показовими для розуміння пропорцій канадської та міжнародної допомоги Україні є дані за друге півріччя 2024 р., коли країни НАТО перевищили поставлену на Вашингтонському саміті в липні 2024 р. мету виділити Україні 40 млрд євро, й натомість надали більше 50 млрд євро. Понад половина з них надійшла від країн Європи та Канади, решту надали США [35].

Допомога у кожному з цих напрямів впродовж періоду, що розглядається, закономірно, різнилася на певних етапах залежно від потреб України, ситуації на полі бою та політичної кон'юнктури, домовленостей із країнами-союзниками по НАТО, учасниками коаліцій підтримки України. Однак чітко простежується

поступова тенденція до збільшення обсягів та номенклатури в кожному з них, надання нових видів озброєння (як, наприклад, сучасні танки Leopard 2 чи зенітно-ракетна протиповітряна система NASAMS, оснащення для винищувачів F-16) відповідно до ситуації на полі бою та на міжнародній арені, а також залежно від військово-технічних, фінансових і логістичних спроможностей Канади.

Оцінюючи внесок Канади у розбудову українських військових спроможностей головнокомандувач ЗСУ Олександр Сирський в січні 2025 р. особливо відзначив її внесок у розвиток Сил безпілотних систем, Повітряних сил, бронетанкової техніки та інформаційних технологій [36]. Окремо варто наголосити на зусиллях Канади з підготовки українських військовиків. Так, в рамках найбільшої програми UNIFIER протягом 2015 – початку 2025 рр. навчання пройшли понад 44 тисячі військовослужбовців ЗСУ [14]. Крім того, приєднавшись до міжнародної Коаліції F-16 у вересні 2023 р., спільно з Данією та Францією (наголосимо, що Оттава долучилася до низки міжнародних ініціатив з військової допомоги Україні) Канада навчає у себе українських пілотів винищувачів F-16, самостійно забезпечує інструкторів, літаки та допоміжний персонал (підготовка нею українських пілотів з лютого 2024 по 2025 рр. оцінюється приблизно в 15 млн канадських доларів). Також важливою є організована Канадою мовна підготовка особового складу та технічного персоналу ЗСУ [36].

Згідно з даними Кільського Інституту світової економіки, що аналізує внесок різних країн в підтримку України у війні, Канада входить до п'ятірки найбільших донорів за загальними обсягами допомоги, зокрема військової, фінансової та гуманітарної. Хоча у перерахунку наданої військової допомоги на душу населення Канада займає лише 20-те місце [37]. Саме це, а також вимушені затримки у постачанні озброєння в Україну, спричинили найбільшу критику в контексті підтримки урядом Дж. Трюдо України. Експерти та опоненти Дж. Трюдо стверджували, що його уряд міг би робити більше для військової допомоги Україні, насамперед збільшити асигнування на оборонні потреби (нині вони становлять 1,4% ВВП) і посилити співпрацю в цій сфері з ЄС. Втім, з іншого боку, погоджуємося із аргументами фахівця із канадсько-українських відносин М. Наливайка, що допомога Канади Україні є не просто щедрою, але й на межі її можливостей, адже майже спустошила армійські склади, але канадський уряд, навіть з огляду на це та складну соціально-економічну ситуацію в країні, оголошував нові транші військової допомоги Україні та фінансує міжнародні допомогіві ініціативи, а також шукав нестандартні варіанти допомоги. Приміром наприкінці своєї каденції Дж. Трюдо анонсував намір передати Україні вилучену у приватних власників зброю та долучитися до майбутньої миротворчої місії [14].

Військово-технічна допомога уряду Канади на чолі з Джастіном Трюдо відіграла значну роль в забезпеченні можливості України протистояти

окупаційним російським військам від початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 р. Обсяги та номенклатура канадської військової допомоги засвідчують що уряд Дж. Трюдо відповідально поставився до зобов'язань підтримувати Україну та забезпечити їй сильну позицію на майбутніх мирних переговорах. Поряд з санкційним та політичним тиском на РФ, в чому Канада теж посідає лідерські позиції, а також великою фінансовою та гуманітарною допомогою Україні, прийомом українських біженців, в сукупності вся ця допомога засвідчила, що Канада була і залишається один з ключових, найбільш активних та надійних партнерів України.

Список використаних джерел та літератури

1. Сухобокова О. «Допомагати Україні – це особиста і сімейна справа Канади»: канадська підтримка України на початку російської збройної агресії (2014 – 2015 pp.). *Polityka zagraniczna państw w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*. / R. Kordonski, A. Kordonska, Ł. Muszyński (red.). Olsztyn–Łwów: Instytut Nauk Politycznych UWM w Olsztynie, 2021. С. 246–260. URL: <http://www.uwm.edu.pl/inp/docs/polityka-zagraniczna-1.pdf>.
2. Наливайко М. Україна-Канада: що змінилося за два роки Трюдо? Укрінформ. 2017, 27 жовтня. URL: <https://salo.li/ffdC4cB>.
3. Губар О. Канада дозволила продаж зброї Україні. *DW*. 2019, 3 липня. URL: <https://surli.cc/qpnsa>.
4. Канада шле в Україну 400 військових, обладнання і гроші. Зеленський подякував. *BBC News Ukraine*. 2022, 27 січня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60124816>.
5. «Через загострення ситуації». Канада передає Україні летальну зброю. *BBC News Ukraine*. 2022, 15 лютого. URL: <https://surli.cc/fummid>.
6. Війна в Україні закінчиться не військовим шляхом, а політичним рішенням – Трюдо. *Голос Америки*. 2023, 23 квітня. URL: <https://surl.li/hrjwci>.
7. The Prime Minister, Justin Trudeau, met with the Prime Minister of Ukraine, Denys Shmyhal. *Prime Minister of Canada*. 2023, April 11. URL: <https://surl.li/otyhzn>.
8. Канада вже доправила в Україну понад 6000 тонн військової допомоги. *Укрінформ*. 2023, 22 вересня. URL: <https://surl.gd/novneo>.
9. Канада відправляє в Україну 39 бронетранспортерів виробництва General Dynamics. *День*. 2022, 8 липня. URL: <https://surl.lu/cdvczq>.
10. Пиріг В. Усі канадські танки Leopard для України доставили до Польщі. *Zahid.net*. 2023, 15 квітня. URL: <https://salo.li/c7fCf56>.
11. Major D. Promised air defence systems now in Ukraine's hands, minister says. *CBC News*. 2024, November 21. URL: <https://salo.li/89e5759>.
12. Defence Minister Anita Anand announces approximately \$39 million military aid package for Ukraine. *Canada / National Defence*. 2023, April 21. URL: <https://salo.li/5972459>.
13. Спільна декларація України та Канади. *Президент України Володимир Зеленський*. 2023, 10 червня. URL: <https://salo.li/33B206C>.
14. Наливайко М. Політична спадщина Трюдо для України. *Укрінформ*. 2025, 24 березня. URL: <https://salo.li/C57c27E>.
15. The Prime Minister, Justin Trudeau, today announced additional support for the Alliance and for Ukraine. *Prime Minister of Canada*. 2023, July 12. URL: <https://surl.lu/vpuasp>.
16. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Канадою. *Президент України Володимир Зеленський*. 2024, 24 лютого. URL: <https://salo.li/49cC763>.
17. Ми маємо шукати кращу і швидшу відповідь на потреби України – міністр оборони Канади до союзників. *Голос Америки*. 2014, 14 травня. URL: <https://salo.li/1561177>.

18. Brewster M. Ukraine cleared to use armour donated by Canada on Russian territory. *CBC News*. 2024, August 15. URL: <https://salo.li/85194DC>.
19. Канада демонструє лідерство у підтримці України – Зеленський. *Укрінформ*. 2023, 22 вересня. URL: <https://salo.li/76f68eF>.
20. Канада виділяє Україні ще \$500 мільйонів військової допомоги. *Укрінформ*. 2023, 22 вересня. URL: <https://salo.li/ec5cBfa>.
21. Minister Blair announces \$60 million in military aid for Ukraine at 19th meeting of the Ukraine Defense Contact Group. *Canada / National Defence*. 2024, February 14. URL: <https://salo.li/3133eFE>.
22. Канада запланувала багаторічний пакет військової допомоги для України. *АрміяInform*. 2024, 17 квітня. URL: <https://salo.li/0f19154>.
23. Канада передасть Україні 800 дронів SkyRanger R70. *Європейська правда*. 2014, 20 лютого. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2024/02/20/7179993>.
24. Канада передасть Україні морські човни, долучиться до навчання українців на F-16. *Європейська правда*. 2024, 23 січня. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2024/01/23/7178080>.
25. Сучасні бронемашини LAV 6 – це універсальне рішення для широкого спектру задач. *СтратКом*. 2014, 18 червня. URL: <https://t.me/AFUStratCom/24656>.
26. Minister Blair announces additional military assistance for Ukraine at the 24th meeting of the Ukraine Defense Contact Group. *Canada / National Defence*. 2024, September 6. URL: <https://salo.li/ffCc9d1>.
27. Canada to give C\$65 million in military aid to Ukraine. *Reuters*. 2024, October 18. URL: <https://salo.li/63b9160>.
28. Minister Blair welcomes Latvian Defence Minister Andris Sprūds to Canada and joins Drone Coalition to aid Ukraine. *Canada / National Defence*. 2024, March 7. URL: <https://salo.li/eE90556>.
29. Minister Blair announces additional military assistance for Ukraine at the 21st meeting of the Ukraine Defense Contact Group. *Canada / National Defence*. 2024, April 26. URL: <https://salo.li/aef4bA3>.
30. Канада виділить понад 56 млн доларів на ініціативу Німеччини з пошуку ППО для України. *УНН*. 2024, 10 травня. URL: <https://salo.li/54A1CfC>.
31. Europe and Canada Can't Afford to Wait for Trump's Plan – A Coalition of the Willing Must Secure Ukraine. 2024, November 19. URL: <https://salo.li/E155ff4>.
32. Павлюк О. Уряд Канади пропонує понад \$545 млн на військову допомогу Україні у 2025 році. *Європейська правда*. 2014, 20 листопада. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2024/11/20/7198850/>.
33. Defence Minister Bill Blair commits \$440 million in military assistance to Ukraine. *Canada / National Defence*. 2025, January 9. URL: <https://salo.li/f3C5D7b>.
34. Trudeau Justin. Canada will always stand up for Ukraine. *X*. 2024, February 25. URL: <https://x.com/JustinTrudeau/status/1892355381877264832>.
35. ЄС та Канада у 2024 надали Україні більше допомоги, ніж США. НАТО звітує про допомогу Києву і розглядає сценарії подальшої підтримки. *Голос Америки*. 2015, 11 лютого. URL: <https://salo.li/AEAdE1d>.
36. Канада за 10 років підготувала майже 43 тисячі українських військових. *Зп.ua*. 2025, 19 січня. URL: <https://salo.li/E794Fc6>.
37. 24 лютого, в річницю війни, Трюдо відвідає Київ. *Ukr.news*. 2015, 23 лютого. URL: <https://salo.li/Bf5Fb6F>.

References

1. Sukhobokova, O. (2021). “Dopomahaty Ukraini – tse osobysta i simeina sprava Kanady”: kanadska pidtrymka Ukrainy na pochatku rosiiskoi zbroinoi ahresii (2014 – 2015 rr.). *Polityka zahranynchna panstv v teorii i praktytsi stosunkov mizhnarodnykh*. [Online]. Olsztyn–Lwow: Instytut Nauk Politycznych UWM v Olsztynie, pp. 246–260. Available from: <http://www.uwm.edu.pl/inp/docs/polityka-zagraniczna-1.pdf>. [In Ukrainian].
2. Nalyvaiko, M. (2017, 27 zhovtnia). Ukraina-Kanada: shcho zminylosia za dva roky Triudo? *Ukrinform*. [Online]. Available from: <https://salo.li/ffdC4cB>. [In Ukrainian].
3. Hubar, O. (2019, 3 lystopnia). Kanada dozvolyla prodazh zbroii Ukraini. *DW*. [Online]. Available from: <https://surli.cc/qtpnsa>. [In Ukrainian].
4. Kanada shle v Ukrainu 400 viiskovykh, obladnannia i hroshi. Zelenskyi podiakuvav. (2022, 27 sichnia). *BBC News Ukraine*. [Online]. Available from: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60124816>. [In Ukrainian].
5. “Cherez zahostrennia sytuatsii”. Kanada peredaie Ukraini letalnu zbroiu. (2022, 15 liutoho). *BBC News Ukraine*. [Online]. Available from: <https://surli.cc/fummid>. [In Ukrainian].
6. Viina v Ukraini zakinchytisia ne viiskovym shliakhom, a politychnym rishenniam – Triudo. (2023, 23 kvitnia). *Holos Ameryky*. [Online]. Available from: <https://surl.li/hrjwci>. [In Ukrainian].
7. The Prime Minister, Justin Trudeau, met with the Prime Minister of Ukraine, Denys Shmyhal. (2023, April 11). *Prime Minister of Canada*. [Online]. Available from: <https://surl.li/otyhzn>. [In English].
8. Kanada vzhe dopravyla v Ukrainu ponad 6000 tonn viiskovoi dopomohy. (2023, 22 veresnia). *Ukrinform*. [Online]. Available from: <https://surl.gd/novneo>. [In Ukrainian].
9. Kanada vidpravliaie v Ukrainu 39 bronetransporteriv vyrobnytstva General Dynamics. (2022, 8 lystopnia). *Den'*. [Online]. Available from: <https://surl.lu/cdvczq>. [In Ukrainian].
10. Pyrih, V. (2023, 15 kvitnia). Usi kanadski tanky Leopard dlia Ukrainy dostavyly do Polshchi. *Zahid.net*. [Online]. Available from: <https://salo.li/c7fCf56>. [In Ukrainian].
11. Major, D. (2024, November 21). Promised air defence systems now in Ukraine's hands, minister says. *CBC News*. [Online]. Available from: <https://salo.li/89e5759>. [In English].
12. Defence Minister Anita Anand announces approximately \$39 million military aid package for Ukraine (2023, April 21). *Canada / National Defence*. [Online]. Available from: <https://salo.li/5972459>. [In English].
13. Spilna deklaratsiia Ukrainy ta Kanady. (2023, 10 chervnia). Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelenskyi. [Online]. Available from: <https://salo.li/33B206C>. [In Ukrainian].
14. Nalyvaiko, M. (2025, 24 bereznia). Politychna spadshchyna Triudo dlia Ukrainy. *Ukrinform*. [Online]. Available from: <https://salo.li/C57c27E>. [In Ukrainian].
15. The Prime Minister, Justin Trudeau, today announced additional support for the Alliance and for Ukraine. (2023, July 12). *Prime Minister of Canada*. [Online]. Available from: <https://surl.lu/vpuasp>. [In English].
16. Uhoda pro spivrobotnytstvo u sferi bezpeky mizh Ukrainoiu ta Kanadoiu. (2024, 24 liutoho). *Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelenskyi*. [Online]. Available from: <https://salo.li/49cC763>. [In Ukrainian].
17. My maiemo shukaty krashchu i shvydshu vidpovid na potreby Ukrainy – ministr oborony Kanady do soiuzyukiv. (2014, 14 travnia). *Holos Ameryky*. [Online]. Available from: <https://salo.li/1561177>. [In Ukrainian].
18. Brewster, M. (2024, August 15). Ukraine cleared to use armour donated by Canada on Russian territory. *CBC News*. [Online]. Available from: <https://salo.li/85194DC>. [In English].
19. Kanada demonstruie liderstvo u pidtrymtsi Ukrainy – Zelenskyi. (2023, 22 veresnia). *Ukrinform*. [Online]. Available from: <https://salo.li/76f68eF>. [In Ukrainian].
20. Kanada vydiliaie Ukraini shehe \$500 milioniv viiskovoi dopomohy. (2023, 22 veresnia). *Ukrinform*. [Online]. Available from: <https://salo.li/ec5cBfa>. [In Ukrainian].

21. Minister Blair announces \$60 million in military aid for Ukraine at 19th meeting of the Ukraine Defense Contact Group. (2024, February 14). *Canada / National Defence*. [Online]. Available from: <https://salo.li/3133eFE>. [In English].
22. Kanada zaplanovala bahatorichnyi paket viiskovoi dopomohy dlia Ukrainy. (2024, 17 kvitnia). *ArmiyaInform*. <https://salo.li/Of19154>. [In Ukrainian].
23. Kanada peredast Ukraini 800 droniv SkyRanger R70. (2014, 20 liutoho). *Yevropeiska pravda*. [Online]. Available from: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/02/20/7179993>. [In Ukrainian].
24. Kanada peredast Ukraini morski chovny, doluchytsia do navchannia ukraintsiv na F-16. (2024, 23 sichnia). *Yevropeiska pravda*. [Online]. Available from: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/01/23/7178080>. [In Ukrainian].
25. Cuchasni bronemashyny LAV 6 – tse universalne rishennia dlia shyrokooho spektru zadach. (2014, 18 chervnia). *StratKom*. [Online]. Available from: <https://t.me/AFUStratCom/24656>. [In Ukrainian].
26. Minister Blair announces additional military assistance for Ukraine at the 24th meeting of the Ukraine Defense Contact Group. (2024, September 6). *Canada / National Defence*. [Online]. Available from: <https://salo.li/ffCc9d1>. [In English].
27. Canada to give C\$65 million in military aid to Ukraine. (2024, October 18). *Reuters*. [Online]. Available from: <https://salo.li/63b9160>. [In English].
28. Minister Blair welcomes Latvian Defence Minister Andris Sprūds to Canada and joins Drone Coalition to aid Ukraine. (2024, March 7). *Canada / National Defence*. [Online]. Available from: <https://salo.li/eE90556>. [In English].
29. Minister Blair announces additional military assistance for Ukraine at the 21st meeting of the Ukraine Defense Contact Group. (2024, April 26). *Canada / National Defence*. [Online]. Available from: <https://salo.li/aef4bA3>. [In English].
30. Kanada vydilyt ponad 56 mln dolariv na initsiatyvu Nimechchyny z poshuku PPO dlia Ukrainy. (2024, 10 travnia). *UNN*. [Online]. Available from: <https://salo.li/54A1CfC>. [In Ukrainian].
31. Europe and Canada Can't Afford to Wait for Trump's Plan – A Coalition of the Willing Must Secure Ukraine. (2024, November 19). [Online]. Available from: <https://salo.li/E155ff4>. [In English].
32. Pavliuk, O. (2014, 20 lystopada). Uriad Kanady proponuie ponad \$545 mln na viiskovu dopomohu Ukraini u 2025 rotsi. *Yevropeiska pravda*. [Online]. Available from: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/11/20/7198850>. [In Ukrainian].
33. Defence Minister Bill Blair commits \$440 million in military assistance to Ukraine. (2025, January 9). *Canada / National Defence*. [Online]. Available from: <https://salo.li/f3C5D7b>. [In Ukrainian].
34. Trudeau Justin. Canada will always stand up for Ukraine. (2024, February 25). *X*. [Online]. Available from: <https://x.com/JustinTrudeau/status/1892355381877264832>. [In English].
35. IeS ta Kanada u 2024 nadaly Ukraini bilshe dopomohy, nizh SShA. NATO zvituae pro dopomohu Kyievu i rozghliadaie stsenarii podalshoi pidtrymky. (2015, 11 liutoho). *Holos Ameryky*. [Online]. Available from: <https://salo.li/AEAdE1d>. [In Ukrainian].
36. Kanada za 10 rokiv pidhotuvala maizhe 43 tysiachi ukrainskykh viiskovykh. (2025, 19 sichnia). *Zn.ua*. [Online]. Available from: <https://salo.li/E794Fc6>. [In Ukrainian].
37. 24 liutoho, v richnytsiu viiny, Triudo vidvidae Kyiv. (2015, 23 liutoho). *Ukr.news*. [Online]. Available from: <https://salo.li/Bf5Fb6F>. [In Ukrainian].

Sukhobokova O. Canadian Government Military Assistance to Ukraine in the Face of a Full-Scale Russian-Ukrainian War (February 2022 – March 2025).

The article is devoted to the analysis of the military assistance of the Canadian government led by J. Trudeau to Ukraine from the beginning of the full-scale Russian invasion in February 2022 to March 2025, when J. Trudeau left the post of Prime Minister. Although the problem is relevant, this aspect of Ukrainian-Canadian relations remains one of the least researched.

This publication examines the main stages, directions, and volumes of military assistance provided by the Trudeau government to Ukraine in the context of a full-scale war. In particular, the provision of assistance to the ground forces (artillery, small arms, modern tanks, armored vehicles, equipment, etc.), the Air Force of the Armed Forces of Ukraine (means of air defense, support for F-16 fighters) was traced; Forces of unmanned systems of the Armed Forces of Ukraine. Canadian aviation plays a significant role in transporting military and technical assistance from Canada and other NATO countries to Ukraine. A separate important direction of the Trudeau government's military aid is the training of Ukrainian military personnel under various programs in Canada and European countries. Canada has also joined international initiatives to provide military assistance to Ukraine. It was found that the distribution of resources between different areas of military assistance was uneven. The factors that influenced this have been identified. Along with Canada's financial and military-technical capabilities, the situation at the front and in the international arena played a significant role.

The author comes to a conclusion about the permanence of Canadian military support to Ukraine throughout the Russian-Ukrainian war (since 2014) and its significant strengthening since February 2022. Along with conventional weapons and military equipment, Canadian assistance in the areas of unmanned systems, air power, armored vehicles, and information technology is particularly valuable. Canadian military assistance is one of the largest in terms of cost among foreign countries and significantly strengthens Ukraine's defense capabilities.

Keywords: Canada, Ukrainian-Canadian relations, Russian-Ukrainian war, military-technical cooperation, military aid to Ukraine, Justin Trudeau.

УДК 94 (430)321.72/2025

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-30-7>

Кудряченко А.І.

<https://orcid.org/0000-0002-3833-989X>

Мартинов А.Ю

<https://orcid.org/0000-0002-9802-5980>

ВИБОРИ НІМЕЦЬКОГО БУНДЕСТАГУ 2025 Р.: ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНІ І ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

У статті проаналізовані особливості дострокових виборів німецького бундестагу 23 лютого 2025 р. Достроковість виборів була обумовлена розпадом коаліції соціал-демократів, партії зелених і партії вільних демократів. Метою статті є дослідження внутрішньополітичних і зовнішньополітичних наслідків виборів бундестагу. Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, проблемно-хронологічному, історико-порівняльному методах. Наукова новизна статті обумовлена висвітленням політичної розстановки сил у бундестазі після виборів та їхнього впливу на внутрішньополітичні і зовнішньополітичні аспекти розвитку Німеччини. У висновках зазначається, що німецька політика «застрягла» між політикою цінностей і політикою інтересів. Німецькі ліві і праві популісти, які опинились за межами правлячої коаліції, солідарні щодо недопущення нової війни з Росією. Німецькі громадяни, які сповідують іслам, на цих виборах голосували за Ліву партію, соціал-демократів і «Союз Сари Вагенкнехт». Коаліційні переговори ускладнювались очікуванням рецесії світової економіки. Це ускладнювало реіндустріалізацію німецької економіки. Коаліційна угода ґрунтувалась на поміркованих реформах, обмеженні міграції, кейнсіанських методах промислової політики. Чимало задач коаліційної політики не деталізовані та їхня умовна реалізація відкладалась до закінчення легіслативного періоду діяльності християнських демократів, християнсько-соціального союзу і соціал демократів на чолі федерального уряду Німеччини.

Ключові слова: бундестаг, Християнсько-політичний союз, Християнсько-соціальний союз, Соціал-демократична партія Німеччини, партія «Альтернатива для Німеччини», партія зелених, Ліва партія, Федеративна Республіка Німеччина.

6 листопада 2024 р. внаслідок розбіжностей щодо скасування «боргового гальма» та пріоритетів відновлення оборонної спроможності ФРН розпалася «світлофорна коаліція» соціал-демократів, партії зелених і вільних демократів. Це обумовило потребу отримання нової представницької демократичної легітимності за допомоги позачергових виборів бундестагу. Не менш вагомими аргументами на користь перезавантаження німецької федеральної влади були пов'язані із потребами реагування на обрання 47-м президентом США Д. Трампа, яка обрав курс на розрив із Євросоюзом та скорочення американської військової присутності в Німеччині.

23 лютого 2025 р. громадяни ФРН старші за 18 років обрали новий склад бундестагу 21-го скликання. Обрали вже не 733, а 630 депутатів: 299 були обрані за мажоритарними виборчими округами, решта за партійними списками

з прохідними 5% голосів. На 630 місць в бундестазі претендували 4506 кандидатів від 29 партій [1, s. 1]. Виборча кампанія поляризує політичні сили у боротьбі за голоси виборців. Електоральний процес був цікавий з точки зору загальних тенденцій постмодерної політичної трансформації. Постмодерн «розмив» класичні ідеології. Немає «класичних» лібералів чи консерваторів. Так само нівелювались великі соціальні групи, здатні вести себе «класово» організовано. Суспільство атомізувалось, деіндустріалізувалось у напрямі інформаційного суспільства, коли люди мають багато вільного часу, здійснюють активні комунікації і мають значну соціальну мобільність. Постмодерна політика дедалі частіше функціонує не за принципом територіальної, а мережевої організації. Зазначені тенденції були підтвержені перебігом виборчої кампанії і до певної міри результатом електорального вибору.

Метою статті є аналіз виборів бундестагу 2025 р. у контексті внутрішньополітичних і зовнішньополітичних процесів.

Автори статті досліджували тенденції електоральних процесів у Німеччині. Зокрема, досліджені виборчі кампанії 2005-2022 рр., які визначали параметри коаліцій на федеральному рівні [2; 3; 4]. Значна увага передумовам і проведенню дострокових виборів 23 лютого 2025 р. приділена у публікаціях профільного німецького видання «Das Parlament». Хельмут Штольтернберг в своїй статті зазначає, що модель парламентських виборів за партійними і мажоритарними списками є оптимальною для федерації [5, s. 1]. Юлія Райшенбах розглядала розпад «світлофорної коаліції» (соціал-демократів, зелених і вільних демократів) як реакцію на перемогу Д. Трампа на президентських виборах у США [6, s. 1]. Крістіна Хольц-Бача проаналізувала тактику вільних демократів, які спровокували дострокові вибори, намагаючись змінити коаліційну політику [7, s. 1]. Марсель Левандовській дослідив виборчу тактику популістських партій [8, s. 1].

Клаудія Гацка в статті «Політична комунікація між виборцями і вибраними» наголошує на важливості виборчих процедур як зворотного зв'язку між владою і виборцями [9, s. 1]. У січні 2025 р. спеціальний номер «Aus Politik und Zeitgeschichte» був присвячений виборчій кампанії до бундестагу. Пауль Нольте проаналізував причини низької залученості виборців до заходів виборчої кампанії [10, s. 1]. Ізабель Хайнеманн дослідила проблему представлення в політиці жінок і молоді [11, s. 1]. Катя Муньос вважає особливістю виборчої кампанії 2025 р. маніпуляцію за допомоги штучного інтелекту соціальними мережами [12, s. 1].

Передвиборча програма ХДС-ХСС передбачала знизити податки, скасувати податок на солідарність на користь східних федеральних земель. Програма виключила скорочення пенсій, але авансувалося скорочення по програмі «Bürgergeld». Общяно витратити більше грошей на поліцію та армію,

продовжити підтримку України, зробити жорсткішими правила надання притулку в Німеччині.

Соціал-демократи пропонували стимулювати зростання економіки за рахунок підвищення мінімальної заробітної плати, підвищення податків на багатих. Бізнесу обіцяли повернення податків за інвестиції. Есдеки обіцяли зменшити ціну на електроенергію та обмежити орендну плату. Ключовий пункт програми СДПН це скасування «боргового гальма», яке у листопаді 2024 р. розвалило «світлофорну коаліцію». Витрати на оборону есдеки пропонували залишити на рівні 2% ВВП.

Партія «Альтернатива для Німеччини» пропонувала вийти з Євросоюзу, замість євро повернути німецьку марку. Політики «АдН» пропонували відмовитись від закриття теплових станцій, укласти газову угоду з РФ та відновити роботу атомних станцій. Пропонувалося збільшити видатки на оборону, скасувати санкції проти РФ та заборонити Україні вступати в ЄС і НАТО. У міграційній політиці «АдН» пропонували висилати нелегальних біженців та відновити контроль по периметру кордонів.

Вільні демократи пропонували скасувати податок на солідарність, зменшити корпоративні податки. Лідери ВДП пропонували, аби пенсійні фонди інвестували гроші на фондовому ринку і за рахунок дивідендів виплачували пенсії. Вільні демократи, на відміну від СДПН, виступали за збереження «боргового гальма».

Партія Зелених пропонувала виборцям обрати більше пільг і виплат за рахунок збільшення податків на багатих. Як вільні демократи, зелені теж за виплату пенсій із дивідендів з біржової гри пенсійних фондів. Це були «пенсії казино». За рахунок податків на викиди вуглецю зелені пропонують оплачувати пільги.

Підкреслимо, що експерт «Chatham House» Мішель Пейс, проаналізувавши перебіг виборчої кампанії, наголосила, що міграційне питання стало ключовим для політичної дискусії [13, р. 1].

6 листопада 2024 р. відбулася відставка міністра фінансів К. Лінднера. Вільні демократи були проти відмови від боргового гальма. Соціал-демократи заперечували скорочення можливостей соціальної держави. Зелені були проти відмови від «екологічного переходу» [14, s. 1]. Несумісні цілі поховали коаліцію. 15 січня 2025 р. канцлер О. Шольц поставив на голосування питання вотуму недовіри уряду. Вихід зі складу уряду міністрів вільних демократів зробив внутрішньополітичну кризу невідворотною [15, s. 1]. Допускали, що Мерц поверне християнських демократів до консервативних традицій часів Гельмута Коля [16, s. 1]. На уїк-енд 9 листопада 2024 р. О. Шольц не виключав винесення питання вотуму довіри уряду до Різдва [17, s. 1]. Стало зрозуміло, що дострокові вибори бундестагу мали відбутись 23 лютого 2025 року [18, s. 1].

На старті виборчої кампанії стрімко зростав рейтинг партії «Альтернатива для Німеччини», хоча великою була ймовірність продовження її перебування в

політичній ізоляції принаймні на федеральному рівні. В Баден-Вюртембергу згадану партію визнали правоекстремістською та поставили під нагляд [19, s. 1]. Депутати бундестагу звернулись до Конституційного суду з пропозицією заборонити партію «Альтернатива для Німеччини» [20, s. 1]. Але це тільки консолідувало навколо цієї партії виборців, які були мотивовані до голосування протесту.

Посилювалася боротьба за право балотуватись на посаду канцлера від соціал-демократів між О. Шольцем і міністром оборони Б. Пісторіусом [21, s. 1]. 16 листопада 2024 р. відбувся федеральний з'їзд партії зелених. Новими лідерами стали Франціска Брантнер і Фелікс Банасчак [22, p. 1]. Кандидатуру на посаду канцлера соціал-демократи визначили на з'їзді 11 січня 2025 року [23, s. 1].

20 листопада 2024 р. в Тюрінгії ХДС, СДПН і «Союз Сари Вагенхнехт» були близькі до створення коаліції, аби ізолювати «Альтернативу для Німеччини» [24, s. 1]. Відкритим було питання, хто саме О. Шольц чи Б. Пісторіус може бути зручнішим для коаліційних переговорів навесні 2025 року [25, s. 1]. 21 листопада 2024 р. Б. Пісторіус відмовився від балотування на посаду канцлера [26, s. 1]. 30 листопада 2024 р. О. Шольц на передвиборчій конференції соціал-демократів зазначив, що безпека Німеччини не може бути грою у російську рулетку.

Вільні демократи сподівались, що після дострокових виборів 23 лютого 2025 р. вони будуть ближчими до коаліції із християнськими демократами порівняно із партією зелених [27, s. 1]. 7 грудня 2024 р. партія «Альтернатива для Німеччини» висунула А. Вайдль претендентом на посаду канцлера [28, s. 1]. Показово, що лідер вільних демократів К. Лінднер зазначав, що коаліція ХДС і Вільних демократів дасть можливість побудувати місток до виборців «Альтернативи для Німеччини» [29, s. 1].

Вже 8 грудня 2024 р. в Тюрінгії земельну правлячу коаліцію створили християнські демократи, соціал-демократи і «Союз Сари Вагенкнехт». 11 грудня 2024 р. О. Шольц офіційно запропонував 16 грудня проголосувати вотум довіри його уряду [30, s. 1]. Шольц заявив, що не буде віце-канцлером у Мерца в разі формування нової великої коаліції [31, s. 1]. «Союз Сари Вагенкнехт» висунув свою лідерку претендентом на посаду канцлера [32, s. 1].

16 грудня 2024 р. бундестаг проголосував питання заяви О. Шольца про відставку. За це було 394 депутати, проти 207, натомість 116 депутатів утримались [33, s. 1]. 20 грудня 2024 р. президент Ф.-В. Штайнмайер прийняв канцлера О. Шольца та заявив про розпад бундестагу 27 грудня 2024 року [34, s. 1]. Помітний вплив на суспільні настрої мала низка терористичних актів у німецьких містах.

20 грудня 2024 р. 50-річний виходець із Саудівської Аравії, який у Тюрінгії з 2006 р. працював психіатром, здійснив у Магдебурзі теракт на різдвяному ярмарку. Внаслідок наїзду вантажівки загинули п'ятеро людей і понад

200 громадян були поранені [35, s. 1]. Напередодні цього теракту соратник Трампа Ілон Маск у своїй соціальній мережі «X» написав, що Німеччину може врятувати тільки партія «Альтернатива для Німеччини» [36, s. 1]. Терористичний акт ще більше загострив питання міграції в передвиборчій кампанії.

27 грудня 2024 р. президент ФРН Ф.-В. Штайнмайер розпустив бундестаг та офіційно призначив дострокові вибори на 23 лютого 2025 року [37, s. 1]. Шольц критикував Ілона Маска за підтримку на виборах партії «Альтернатива для Німеччини» [38, s. 1]. Олаф Шольц зробив тему скасування обмежень на право уряду брати в борг ключовою для виборчої кампанії. Опоненти почали його називати «канцлер боргів» [39, s. 1].

9 січня 2025 р. Ілон Маск особисто рекламував кандидатку партії «Альтернатива для Німеччини» Алісу Вайдель, що ображало німецьких ліберальних демократів [40, s. 1]. А. Вайдель у прямому діалозі з І. Маском вітала його підтримку німецького націонал-консерватизму [41, s. 1].

Кандидат від ХДС на посаду канцлера Ф. Мерц не виключав збільшення оборонних видатків ФРН на 5% ВВП, що до 2030 р. мало сприяти зростанню на 2% ВВП ФРН [42, s. 1]. Ключовою зовнішньополітичною ідеєю виборчої кампанії партії «Союз Сари Вагенкнехт» стала пропозиція відновити імпорту газу з Росії [43, s. 1]. Цей підхід суперечив прагненню адміністрації Д. Трампа продавати Німеччині більше американського скрапленого газу.

11 січня 2025 р. на перевиборчому з'їзді партії «Альтернатива для Німеччини» оголошується ключове положення програми про вихід ФРН із Євросоюзу. Було засновано нову молодіжну організацію партії. Також артикулювалася обіцянка, що у випадку приходу партії до влади, буде відновлено роботу «Північного потоку» [44, s. 1]. Партійці наголошували, що ісламизм це не багатокультурний фольклор, а загроза безпеці Німеччини.

13 січня 2025 р. «Союз Сари Вагенкнехт» провів передвиборчий з'їзд у Бонні. За мету було визначено проходження до нового складу бундестагу. Партійний фонд можна було створити у разі триразового проходження до парламенту [45, s. 1]. Канцлер О. Шольц обіцяв уникнути збільшення пенсійного віку попри тривалу стагнацію німецької економіки. Це було важливо, зважаючи на вікову структуру німецького електорату, в якій переважали люди старшого віку [46, s. 1].

Загалом участь у виборах брали 41 німецька партія, багато з яких було утопічно розглядати навіть як політичні стартапи [47, s. 1]. Це навіть ставило під питання ступінь консолідованості німецької демократії. Зелені критикували плани Ф. Мерца щодо збереження німецької металургії, без чого неможливо вести мову про відродження оборонної промисловості [48, s. 1]. На такому тлі передвиборчої кампанії генеральний секретар вільних демократів М. Бушман називав гіпотетичну коаліцію ХДС-ХСС – Вільні демократи «німецькою мрією» [49, s. 1]. О. Шольц також протиставляв себе Ф. Мерцу. Християнські

демократи стверджували, що в питанні допомоги Україні Шольц грає «крапленими картами» [50, s. 1]. Очікували на російське гібридне втручання у виборчу кампанію до бундестагу.

21-22 січня 2025 р. канцлер О. Шольц провів свою ексклюзивну виборчу кампанію на «Давоському економічному форумі». В баварському місті Ашаффенбург у міському парку афганець зарізав двох дітей і 41-річного чоловіка, який намагався їх захистити. Це максимально загостило питання міграційної політики [51, s. 1]. Кандидатка партії «Альтернатива для Німеччини» А. Вайдель вимагала телевізійних дебатів з Ф. Мерцем. Вважалося, якщо добре налякати виборця, йому можна «продати» будь що. Р. Хабек ідентифікував партію зелених як «глибоко ліву», що ускладнювало для християнських демократів можливість створення із зеленими нової коаліції [52, s. 1].

24 січня 2025 р. Ф. Мерц запропонував закрити кордони Німеччини для нелегальних мігрантів та депортувати тих, хто скоює злочини. Це розглядалось як випробування для есдеків, вільних демократів і зелених на спроможність створити коаліцію з ХДС [53, s. 1]. Кандидат зелених на посаду канцлера Р. Хабек звинуватив Мерца у перехопленні порядку денного «Альтернативи для Німеччини» в міграційному питанні [54, s. 1].

Німецькі політологи розглядали пропозицію про заборону діяльності партії «Альтернатива для Німеччини» як визнання поразки демократичної республіки [55, s. 1]. 26 січня 2025 р. на з'їзді партії зелених Р. Хабек лякав виборців тим, що Мерц нібито буде готовий створити більшість із «Альтернативою для Німеччини» [56, s. 1]. Показово, що «Союз Сари Вагенкнехт» балансував на межі п'ятивідсоткового бар'єру проходу до бундестагу. Після різанини в Ашаффенбурзі Ф. Мерц, за прикладом Трампа, радикалізував свою риторику щодо вислання мігрантів [57, s. 1]. Партія зелених запекло конкурувала із соціал-демократами за можливість представляти електоральний «демократичний центр». «Союз Сари Вагенкнехт» втрачав виборців на користь партії «Альтернатива для Німеччини». На фініші стрімкої виборчої кампанії Вільні демократи, Ліві, «Союз Сари Вагенкнехт» балансували на межі 5% електорального бар'єру.

Мерц пропонував абстрактне гасло: «За країну, якою можна буде пишатись». О. Шольц конкретно обіцяв «безпеку і стабільні пенсії» [58, s. 1]. Наприкінці січня 2025 р. актуалізувалась дискусія щодо бідності в Німеччині. Статистика свідчила, що за розрахунку 1378 євро на місяць прожиткового мінімуму для одинаків за цією межею в 2023 р. було 12,1 млн. німців (14,4% населення), а в 2024 р. за межею бідності були 13,1 млн. німців (15,5%) [59, s. 1]. Цей електорат переважно обирав партію «Альтернатива для Німеччини».

Канцлер ФРН в 2005-2021 рр. А. Меркель дистанціювалась від Ф. Мерца щодо жорсткішою антиміграційної політики, хоча Мерц зазначав, що він шукає більшість винятково в демократичному центрі німецької політики. Кельнський

«Rheingold-Institute» у доповіді щодо психології виборчої кампанії 2025 р. звернув увагу на вразливість німецької колективної свідомості, яка балансує між «Brandmauer» (стіна проти партій, які підривають демократичний консенсус) і «Staumauer» (блокування стелі підняття боргу) [60, s. 1]. Бундестаг 20-го скликання 31 січня 2025 р. так і не проголосував за відновлення постійного прикордонного контролю за периметром кордонів, що суперечило зобов'язанням ФРН по Шенгенському простору [61, s. 1]. Соціологічні опитування свідчили, що вирішальний голос на виборах матимуть німці старшого віку. Партія зелених критикувала «Альтернативу для Німеччини» за радикальний перегляд екологічної політики. Партія «Союз Сари Вагенкнехт» продовжила балансувати на межі прохідного бар'єру, що спонукало С. Вагенкнехт зазначити, що її політична кар'єра залежить від результату виборів [62, s. 1].

Частина німецьких євреїв висловлювала стурбованість, що Мерц використовує в міграційних питаннях риторику партії «Альтернатива для Німеччини» [63, s. 1]. «Альтернатива для Німеччини» вважала, що «демократичні партії» в питаннях міграційної політики та війни в Україні мають перейти від політики цінностей до політики інтересів.

Провідні політики використовували телевізійні дебати в боротьбі за голоси виборців, які ще не визначились, за кого голосувати. Для потенційної коаліції християнських демократів і вільних демократів могло не вистачити проходження ВДП електорального бар'єру. Вільні демократи виключили можливість коаліції із зеленими, лівими, «альтернативною» і «союзом Сари Вагенкнехт». Вони наполягали на податковій реформі, економічному повороті кліматичної нейтральності не раніше 2050 року [64, s. 1]. ХДС і ХСС в розпал виборчої кампанії не визначились, хто є більш прийнятним коаліційним партнером соціал-демократи чи зелені. «Непримиренні» між собою ліві і праві пацифісти з «Лівої партії», «Союзу Сари Вагенкнехт» і «Альтернативи для Німеччини» солідаризувались у питанні «ніколи знову не воювати з Росією» [65, s. 1].

9 лютого 2025 р. відбулися перші телевізійні дебати О. Шольца і Ф. Мерца. Це викликало невдоволення інших суб'єктів виборчих кампаній. Більшість глядачів дебатів вважала, що вони закінчилися внічию [66, s. 1]. Прихильники СДПН і ХДС вважали за підсумками дебатів, що кращим варіантом була б нова «велика коаліція». Але це не відповідало логіці виборчої кампанії, яка вимагала, аби провідні кандидати відрізнялись один від одного в очах виборців. Тому Мерц і Шольц активізували взаємну критику.

13 лютого 2025 р. 24-річний афганець скоїв наїзд на 28 людей на вулицях Мюнхена [67, s. 1]. Це піднімало рейтинг партії «Альтернатива для Німеччини». Представники демократичного центру закликали один одного пам'ятати про уроки історії Веймарської республіки. Більшу частину виборців становили німецькі громадяни пенсійного або перед пенсійного віку. Але

партійні програми не обіцяли конкретику щодо вирішення їхніх проблем, що обумовлювалося непевністю німецьких економічних перспектив.

20 лютого 2025 р. відбулися останні дебати О. Шольца і Ф. Мерца. Жодній стороні, як свідчили соціологічні опитування, не змінили до себе вже сформовані симпатії виборців [68, s. 1]. Провідні кандидати на посаду канцлера чітко не пояснили, за чий рахунок збільшуватимуться військові витрати. С. Вагенкнехт підтримала тезу віце-президента США Д. Венса, висловлену на «Мюнхенській конференції з питань міжнародної безпеки», що німецьке суспільство не є вільним [69, s. 1]. «Ліві», «Альтернатива для Німеччини», «Союз Сари Вагенкнехт» виступали проти навіть гіпотетичного розгляду питання щодо можливого направлення бундесверу у складі спільних європейських миротворчих сил на територію України у випадку укладення угоди про припинення вогню [70, s. 1]. Мерц вважав морально неприйнятною політику Трампа щодо досягнення угоди з Росією за рахунок України. Інтелектуали, які симпатизували партії «Альтернатива для Німеччини», наполягали на тому, що нехтування цією партією у створенні коаліції є тоталітарною практикою як твердження ніякої свободи ворогам свободи. Певна хаотичність і стрімкість виборчої кампанії не вплинули на стабільні партійні симпатії більшості німецьких виборців.

23 лютого 2025 р. німці обрали бундестаг 21-го скликання. ХДС-ХСС отримала 28,6% (в 2021 р. 24,1%), Альтернатива для Німеччини 20,8% (2021 р. 10,4%), Соціал-демократична партія Німеччини 16,4% (2021 р. 25,7%), Зелені 11,6% (2021 р. 14,7%), «Die Linke» 8,8% (2021 р. 4,9%), не подолали 5% бар'єр «Вільна демократична партія» 4,3% (в 2021 р. 11,4%), Союз Сари Вагенкнехт 4,9% (не вистачило 13400 голосів). Нині у бундестазі 630 місць. Для урядової більшості потрібно 316 депутатів. ХДС-ХСС – 216 місць, «Альтернатива для Німеччини» – 152, СДПН – 120, зелені – 85, Ліві – 64, одне мажоритарне місце за кандидатом фризької меншості у Шлезвігу Гольштейні від «Südschleswiche Wählerverband». Цікаво, як проголосували громадяни Німеччини, які сповідують іслам. Серед цього кластеру електорату за «Die Linke» голосували – 29%, за СДПН – 28%, за Союз Сари Вагенкнехт – 16%, за ХДС-ХСС – 12%, за «Альтернативу для Німеччини» – 6%, за інші партії – 4%. [71, s. 1].

Прискіпливий аналіз результатів позачергових виборів до Бундестагу засвідчує наявність політичного розколу країни, що зберігається. Навіть гірше, він посилюється. Про це свідчить факт того, що більшість виборців нових федеральних земель (колишня НДР) проголосували за АдН. Майже у всіх східнонімецьких округах, за винятком лише кількох у великих містах – Берліні та Лейпцигу, ця ультраправа партія посіла на виборах перше місце. А на півночі, у землі Мекленбург - Передня Померанія, за неї голосував приблизно кожен третій, а на південному сході, у деяких округах Саксонії, майже кожен другий.

Натомість на території західної Німеччини картина зовсім інша. Тут перше місце посів - з тим чи іншим відривом від інших партій – ХДС/ХСС, блок консервативних партій. Водночас у багатьох виборчих округах на перше місце вийшли соціал-демократи або «Союз 90/Зелені». АдН змогла вирватися вперед лише у двох округах – у Гельзенкірхені в промисловій Рурській області та в Кайзерслаутерні - в південно-західній землі Рейнланд-Пфальц, набравши майже по 25%. Інакше кажучи, на заході Німеччини фіксується набагато плюралістичніша картина, хоча за явного лідерства правого центру в особі блоку ХДС/ХСС, який і виграв загальнофедеральні вибори.

Більшість виборців на сході ФРН через три з половиною десятиліття після краху комуністичного правління прямо-таки «в єдиному пориві» проголосували за АдН – і тим самим за правий край політичного спектру. Ось і виходить, що об'єднана Німеччина на виборах 23 лютого 2025 р., виходячи із політичних уподобань виборців, фактично розділилася на дві частини, причому лінія розколу пройшла чітко за колишнім кордоном між ФРН і НДР. Відмінності між електоральними симпатіями виборців на сході та заході країни спостерігалися і в попередні роки, але вони жодного разу не були настільки очевидними та глибокими [72].

З цим феноменом пов'язаний і інший тривожний тренд, про який однозначно свідчать результати нинішніх виборів. У Німеччині явно прискорився процес поляризації суспільства: політичний центр слабшає, а радикальні популістські - як правий, так і лівий бік - посилюються. Причому цей тренд особливо виразно проявився знов-таки на сході, насамперед - у колишній столиці НДР. Берлін та інші великі міста різко пішли вліво. На сході Берліна сенсаційно перемогу здобула Ліва партія, набравши в окремих районах від 34 до майже 42%. У результаті загалом у Берліні, що має статус федеральної землі, «ліві» стали найсильнішою партією, набравши майже 20%. При цьому вони обігнали в столиці об'єднаної Німеччини і консерваторів із ХДС, і Зелених, і соціал-демократів, тобто і правих, і лівих центристів. Раніше таке становище було просто немислимим [73].

Тож у найбільшому місті та політичному центрі країни з населенням у 3,5 мільйона осіб кожен п'ятий виборець проголосував за партію, яку можна вважати як лівопопулістською, так і ліворадикальною. Водночас у східнонімецькій федеральній землі Бранденбург, що оточує Берлін, найсильнішою партією з 32,5% стала правопопулістська АдН. Все це є доволі яскравою ілюстрацією різкого посилення поляризації німецького суспільства.

Причому відбувається ця поляризація, природно, не тільки в східній Німеччині, просто там вона найбільш чітко виражена. Однак посилення Лівої партії спостерігається і в західній Німеччині. Так, у містах-мільйонниках Гамбурзі та Кельні ця партія набрала приблизно по 15% голосів, хоча загалом по країні її результат становить 8,8%. Тижневик *Die Zeit*, проаналізувавши результати виборів у десяти найбільших містах ФРН, а вони здебільшого

розташовані на заході країни, вказує, що раніше вони були оплотом Зелених, тепер вони голосують за «лівих» [72].

Тож відчутне суттєве послаблення політичного центру в Німеччині. А це веде до ще однієї поляризації всередині суспільства, оскільки посилює одвічні відмінності між містом і селом. Адже водночас у сільській місцевості та загалом у менших населених пунктах на заході ФРН помітно посилила позиції АдН. Те, що вона стала найсильнішою партією у двох західнонімецьких виборчих округах, уже згадувалося вище.

Однак проблема не стільки в особливо гучних електоральних успіхах АдН у кількох західнонімецьких містах, скільки в стійкому зростанні її популярності практично всюди на заході ФРН, інакше ця партія просто не змогла б на федеральному рівні подвоїти свій результат порівняно з виборами 2021 р. Адже в західній частині Німеччини приблизно вп'ятеро більше жителів, ніж у східній і відповідно голосуючих.

Про послаблення політичного центру та посилення правого і лівого політичного спектру переконливо свідчать дані приросту та втрати голосів порівняно з попередніми виборами до Бундестагу. Усі три партії лівоцентристської коаліції під керівництвом канцлера Олафа Шольца, яка досі правила, зазнали серйозних втрат. При цьому самими масштабними вони виявилися у його власної партії – СДПН: вона недорахувалася понад дев'ять відсоткових пунктів і в результаті отримала найгірший результат з 1949 року. А втрати лібералів Вільної демократичної партії призвели до того, що вона навіть не змогла подолати 5% бар'єр і тому не буде представлена в парламенті нового скликання. Понад 20% виборців втратила і партія «Союз 90/Зелені».

Проте кожен третій голос на цих виборах у Німеччині був відданий за партії популістів. Загалом популістську і радикальну Ліву партію підтримали приблизно 1,2 мільйона виборців, які раніше голосували за більш поміркованих лівих – соціал-демократів і Зелених.

Якщо ж підсумувати голоси, віддані за АдН (20,8%), Ліву партію (8,8%) і ССВ (4,97%), то виходить, що кожен третій німецький виборець (34,57%) на виборах 23 лютого 2025 р. відвернувся від політичного центру і проголосував за правих або лівих популістів і радикалів. А у них у всіх, як зазначають оглядачі та експерти, чимало спільного: проросійська позиція, вороже ставлення до НАТО, скептичний підхід до Європейського Союзу і критика на адресу еліт [74].

У парламенті Німеччини цього скликання – п'ять фракцій. Перше засідання німецького бундестагу 21-го скликання відбулося за графіком 25 березня. Ця подія стала маркером для офіційного старту коаліційних переговорів. За німецькою конституцією партія переможниці виборів має два місяця на це. Але несподівано переговори, які стрімко стартували відразу після дострокових виборів, наштотувались на різне бачення перспектив розвитку німецької економіки за нових умов. «Трампова несподіванка» щодо введення

протекціоністських митних тарифів обвалила курс акцій на біржах Європи. За прогнозами «Кільського інституту економіки» лише німецькі експортери в найближчий рік можуть зазнати збитків від американських митних тарифів майже на 200 мільярдів євро. Нагадаємо, що в бундестазі попереднього скликання німецькі партії домовились про зняття «боргового гальма» щодо фінансування оборонних та інфраструктурних потреб на суму майже 500 мільярдів євро. Однак очікування рецесії світової економіки ще більше ускладнили реалізацію цього проекту. Додаткові обтяження на німецьких коаліційних переговорах створювали протилежні побажання християнських демократів і соціал-демократів щодо соціальної та еміграційної політики. Християнські демократи наполягали на радикальному перегляді соціальної допомоги та за безумовне вислання мігрантів, які скоїли злочини. Обидві ці пропозиції не сприймалися соціал-демократами.

10 квітня 2025 р. було оголошено про підписання коаліційної угоди між християнськими демократами, християнсько-соціальним союзом і соціал-демократами. Прискоренню коаліційних переговорів сприяв «фактор Трампа». 7 квітня 2025 р. курс німецьких акцій на Франкфуртській біржі впав відразу на 10%. Так ринок відреагував на протекціоністські митні тарифи від Трампа. Складні коаліційні переговори ще більше ускладнились внаслідок негативних тенденцій на світовому ринку, зважаючи на експортний тип німецької економіки. Коаліційні партнери погодили, що оборонні видатки, які перевищують 1,5% ВВП, будуть звільнені від «боргового гальма». Створено позабюджетний фонд 500 млрд. євро на модернізацію інфраструктури терміном на 12 років. Зелені наполягли, що ці гроші мають витратитись на додаткові інвестиції, а не на поточні бюджетні видатки. На досягнення кліматичної нейтральності до 2045 р. мають піти 100 млрд. євро. Відсутність зелених у коаліції обумовлена потребами реіндустріалізації німецької економіки. Без німецької сталі важко вести мову про відновлення німецького військово-промислового комплексу. Якщо в 1990 р. в металургійній галузі було зайнято 175 тис. робітників, то в 2025 р. тільки 78 тис. робочих місць. У міграційній політиці потенційні коаліціанти відмовились від прискореного отримання громадянства за три роки. Згідно коаліційних домовленостей ХДС-ХСС отримали посаду канцлера, міністра внутрішніх справ, міністра закордонних справ, міністерство економіки та енергетики, міністерство у справах родини, міністерство охорони здоров'я, міністерство транспорту, міністерство науки і технологій, міністерство продовольства і сільського господарства, міністерство цифрової трансформації. Натомість соціал-демократи отримали міністерство фінансів, міністерство оборони, міністерство юстиції, міністерство економічного розвитку, міністерство охорони навколишнього середовища, міністерство житла і будівництва, міністерство праці і соціального захисту. Для соціал-демократів постала важка місія збереження ринкового соціального господарства. Коаліційна угода спирається на помірковані неоліберальні

реформи, обмеження міграційної політики та на кейнсіанські методи промислової політики. Чимало задач не деталізовані і відкладені на кінець періоду перебування при владі. Заходи будуть реалізовані за умов наявності фінансування. Коаліція отримала назву заради збереження стабільності. Фрідріху Мерцу залишилось зробити три кроки до омріяної посади канцлера. 144 сторінки коаліційної угоди мають бути затверджені трьома з'їздами: християнських демократів, християнсько-соціального союзу і соціал-демократів.

Зокрема, відкритим залишилось питання масштабів німецької військової допомоги Україні. У 2023-2024 рр. Україна використовувала для враження російських тилів британські ракети «Storm Shadow» і французькі ракети «Scalp», та запросила постачання німецьких ракет «Taurus». Тодішній німецький уряд на чолі з канцлером Олафом Шольцем був категорично проти, хоча міністр закордонних справ Аналена Бербок була за постачання ракет. Показово, що Фрідріх Мерц, перебуваючи в опозиції, закликав надати ракети Україні. Навіть більше, після ударів по енергетичній системі України, Мерц закликав висунути російським агресорам ультиматум щодо припинення цих ударів. А у випадку відмови надати ракети. За декілька тижнів до голосування бундестагу за обрання Мерца канцлером це питання знову актуалізувалось, особливо після російських варварських атак по цивільним у Кривому Розі та Сумах. Тому доцільно проаналізувати аргументи, які впливають на рішення щодо згаданих ракет. Ці аргументи мають військово-технічні, оперативно-тактичні, зовнішньополітичні і внутрішньополітичні аспекти.

З військово-технічних міркувань необхідно враховувати, що військово-оборонний комплекс Німеччини інтегрований у розподіл праці в рамках НАТО. Ракети «Taurus» є результатом кооперації та євроатлантичної солідарності між ФРН, США і Швецією. Відповідно для «експорту» ракет потрібна згода США. Зважаючи на актуальну позицію адміністрації Трампа щодо «не провокування» Росії до ескалації, такий дозвіл отримати складно. Розв'язана Трампом торговельна війна й без того зробила відносини ФРН і США непростими. Берлін мав враховувати плани Трампа щодо вивезення американської ядерної зброї і військового контингенту з німецької території. Однобічне рішення Мерца щодо постачання ракет могло б спровокувати гостру кризу у німецько-американських відносинах.

З оперативно-тактичних чинників зазначається, що понад три роки застосування російських ракет, а також ракет іранського і північно-кореєського виробництва проти України засвідчили, що вирішального військово-стратегічного ефекту ці атаки не мали. Звичайно, кількість ракет «Taurus», які перебувають на озброєнні бундесверу, є таємницею. Але хронічне недофінансування німецького оборонно-промислового комплексу навряд чи сприяло значній кількості їхнього виробництва. Уряд Шольца як «вирішальний» аргумент наводив факт, що введення координат ракет вимагає

присутності німецьких військових в Україні. Військове командування ФРН вимушено враховувати актуальну оперативно-тактичну ситуацію на Балтійському морі (навколо Калінінградської області) та протиракетного прикриття німецького військового контингенту в Литві. Також треба було враховувати, що на вересень 2025 р. планувалися масштабні російсько-білоруські військові навчання «Захід». Усі пам'ятають, чим завершилися аналогічні навчання «Захід-2022». Лукашенко анонсував завезення 150 тисяч пакистанських «гастарбайтерів» в Білорусь, що могло свідчити про реальну перспективу повторення кризи 2021 року із «біженцями» на білорусько-польському і білорусько-литовському кордонах. Тобто ситуація вимагає максимальної боєздатності бундесверу.

Зовнішньополітичні розрахунки обумовлені потребами зміцнення військового потенціалу Європейського Союзу. Мерц неодноразово наголошував, що Німеччина готова фінансувати розвиток французьких ядерних сил як заміну американській «ядерній парасольці» над Європою. У одній із модифікацій «Taurus» може бути носієм тактичної ядерної зброї. Тому скорочення запасів цих ракет напряму уразливо для безпеки Німеччини і Європи та потребує додаткових консультацій із союзниками.

Внутрішньополітичні причини мають також вагомe значення. Коаліційна угода «обійшла» гострі кути постачання ракет. Але зрозуміло, що це питання є «міною» під коаліцією заради стабільності. Проти постачання ракет не тільки коаліційні партнери християнських демократів – соціал-демократи, а й головна опозиційна сила «Альтернатива для Німеччини». «АдН» за посилення німецького оборонного потенціалу, але категорично проти прямого залучення ФРН до війни на стороні України. Тому Німеччини немає серед «коаліції бажаючих» ввести миротворчі війська в разі досягнення режиму припинення вогню. Також громадська думка ФРН розколота в питанні допомоги Україні. Гострими є питання соціального забезпечення українських біженців в Німеччині, тому додаткові витрати потребують попередньої інформаційно-роз'яснювальної роботи з німецьким суспільством.

Співвідношення місії і функцій державних інститутів можна розглядати як співвідношення стратегії і тактики. У домодерні часи політика була сакральною і табуованою. Своєрідним «кодуванням» місії політичного інституту можна вважати ідеологію, якою певний соціальний інститут користується. Ідеології не залишилось місця в постмодерному політичному протистоянні, де маємо справу з ідеологіями хамелеонів. Фактично це постмодерністський ідеологічний калейдоскоп. За модерних часів Християнство і Просвітництво мотивували до пошуку істини, розрізнення морального добра і зла, але постмодернізм і популізм перестають поважати ці цінності. Популізм здійснює делегітимізацію конституційно-правових і демократичних інститутів. Внаслідок цього відбувається ерозія інституційного порядку суспільства. Політичний популізм радикалізує постмодерн. В свою чергу постмодерн

просуває ідею, що факти спираються на інтерпретації і наративи. Тому факти не є точкою відліку. У цьому сенсі постмодерн радикально розходиться з класичними епістемологічними критичними установками епохи Просвітництва, тобто модерну. В постмодерні дискурс лише маскує пропагандистську риторичку влади. На заміну ідеологіям прийшли наративи. Наративи дають відповідь на «вічні» питання: хто ви (нарративна ідентичність), дає картину історії, дає можливість диференціювати глобальне і локальне, також наративи говорять у категоріях добра і зла. Тож наративи більш динамічні ніж ідеології. Наративи є інструментом медіакратії. Популістська політизація посилює процес деінституціоналізації.

Згадані тенденції відчутно впливатимуть на діяльність «коаліції за збереження стабільності» в 2025-2028 рр. У внутрішній політиці нинішнім коаліціантам доведеться зміцнювати «брандмауер» проти «Альтернативи для Німеччини». Цьому покликані будуть сприяти ефективна соціальна політика та політика щодо прискорення інтеграції емігрантів. У зовнішній політиці імперативом постає нагальна потреба зміцнювати оборонний потенціал ФРН і Євросоюзу та відповідні підходи щодо реагування на непрості євроатлантичні відносини за адміністрації 47-го президента США Д. Трампа.

Список використаних джерел та літератури

1. Hausding G. 4.506 Kandidaten wollen in den Bundestag. URL: <https://www.das-parlament.de/innenpolitik/kandidaten-wollen-in-den-bundestag.html>
2. Кудряченко А.І., Мартинов А.Ю. Глобальні виміри зовнішньої політики Німеччини (2005 – 2021 рр.): калейдоскоп подій. Монографія / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ, 2022. 560 с.
3. Мартинов А.Ю. Вибори німецького бундестагу 2013 року у контексті сучасної політичної історії ФРН. *Україна – Європа – Світ*. 2014. № 13. С. 77-89.
4. Мартинов А.Ю. Вибори в бундестаг 2017 року у контексті новітньої політичної історії Німеччини. *Україна – Європа – Світ*. 2017. № 20. С. 176-187.
5. Stoltenberg H. So wird der Bundestag gewählt. URL: <https://www.das-parlament.de/innenpolitik/so-wird-der-bundestag-gewaehlt.html>
6. Reuschenbach J. Wahlkampf in Dauerschleife. Die Ampelkoalition, ihr Ende und dessen Folgen. URL: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/wahlkampf-2025/558875/wahlkampf-in-dauerschleife/>
7. Holtz-Bacha Ch. Dauerstreit und Dauerwahlkampf. Ampelzoff als Interpretationsfolie und strategisches Instrument. URL: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/wahlkampf-2025/558873/dauerstreit-und-dauerwahlkampf/>
8. Lewandowski M. Abgrenzung oder Anpassung? Zum Umgang mit populistischen Parteien. URL: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/wahlkampf-2025/558874/abgrenzung-oder-anpassung/>
9. Gazka C. Politische Kommunikation zwischen Wählern und Gewählten. URL: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/parlamentarismus-2024/551995/politische-kommunikation-zwischen-waehlern-und-gewaehnten/>
10. Nolte P. Wahlkämpfe in Deutschland. Vom Engagement zur Distanzierung? URL: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/wahlkampf-2025/558869/wahlkaempfe-in-deutschland/>

11. Heinemann I. Wir haben die richtigen Männer. Wahlkämpfe um die politische Repräsentation von Frauen in der jungen Bundesrepublik. URL: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/wahlkampf-2025/558870/wir-haben-die-richtigen-maenner/>
12. Munios K. Systematische Manipulation sozialer Medien im Zeitalter der KI. Eine wachsende Bedrohung für die demokratische Meinungsbildung. URL: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/wahlkampf-2025/558872/systematische-manipulation-sozialer-medien-im-zeitalter-der-ki/>
13. Pace M. German election: Far-right firewall weakens as immigration concerns take centre stage. URL: <https://www.chathamhouse.org/2025/02/german-elections-far-right-firewall-weakens-immigrations-concerns-take-centre-stage>
14. Scholz kündigt Vertrauensfrage an. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/ampel-for-dem-aus-scholz-entlasst-finanzminister-lindner>
15. Knauss F. Der halbe Regierungswechsel in der vollen Krise. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/groko-regierungswechsel-spd-merz-trump>
16. Boehme-Nessler V. Friedrich Merz als Kohl 2.0? URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/der-weg-zur-neuwahl-friedrich-merz-als-helmut-kohl-2.0>
17. Kanzler halt Vertrauensfrage vor Weihnachten für denkbar. URL: <https://www.deutschlandfunk.de/neuwahlen-kanzler-scholz-erklaert-sich-in-tv-sendung-100.html>
18. Bundestagswahl soll am 23 Februar stattfinden. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/liveticker-zum-ampel-aus-einigung-auf-wahltermin-am-23-februar-faz-110093143.html>
19. Verfassungsschutz Baden-Württemberg darf AfD als rechtsexremistisch einstufen. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/baden-wuerttemberg-verfassungsschutz-darf-afd-beobachten-1101081658.html>
20. Brodkorb M. Correctiv – Angriff von Rechts. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/protokol-eines-internen-abgeordnetensprachs-zum-afd-verbot-correctiv-angriff-von-rechts>
21. SPD-Basis in Brandenburg hadert in der Kanzlerfrage. URL: <https://www.deutschlandfunk.de/spd-basis-in-cottbus-hadert-mit-spitzen-kandidat-scholz-100.html>
22. Resing V. Make Green Great Again. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/greene-bundesparteitag-brantner-banaszak>
23. Sommer M. Scholz oder Pistorius? URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/spd-kanzlerkandidatur-scholz-oder-pistorius>
24. Brodkorb M. Erniedrige und Beleidigte. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/thuringe-landtag-umgang-mit-der-afd>
25. Knaus F. Die Wahrscheinlich für Pistorius als SPD Kanzlerkandidat steigt. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/spd-putsch-scholz-pistorius-kanzlerkandidat>
26. Mit der Sicherheit Deutschlands spiel man nicht Russisch Roulette. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl-2025-scholz-haelt-erste-wahlkampfsrede-110093143.html>
27. Lindner warnt «lieben Friedrich Merz» vor Nähe zu Habeck. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2024-faz-110093143.html>
28. AfD Vorstand nominiert Alice Weidel als Kanzlerkandidaten. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-afd-vorstand-nominiert-alice-weidel-als-kanzlerkandidaten-faz-110093143.html>
29. Bender J. «Schwarz-Gelb wäre eine Brücke zu gemäßigten AfD Wählern». URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl-erwartungen-an-merz-und-vorbild-milei-110165865.html>

30. Kanzler auf Aufruf und Wahlkämpfer. URL: <https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/vertrauensfrage-scholz-wahlkampf-100.html>
31. Scholz: Würde unter Merz nicht Vize-Kanzler werden. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-scholz-wuerde-nicht-vizekanzler-unter-merz-werden-faz-110093143.html>
32. Wagenknecht wird Kanzlerkandidatin des BSW. URL: <https://www.deutschlandfunk.de/wagenknecht-wird-kanzlerkandidatin-des-bsw-106.html>
33. Bundestag entzieht Kanzler Scholz das Vertrauen. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/wie-erwartet-abgewahlt-bundestag-entzieht-kanzler-scholz-das-vertrauen>
34. Steinmeier entscheidet am 27 Dezember über Auflösung des Bundestags. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-steinmeier-entscheidet-am-27-dezember-ueber-aufloesung-des-bundestags-faz-110093143.html>
35. Viele offene Fragen. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/anschlag-von-magdeburg-viele-offene-fragen>
36. Musk fordert Rücktritt von Kanzler. URL: <https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/musk-wahl-scholz-magdeburg>
37. Steinmeier löst Bundestag auf und setzt Wahl für 23 Februar an. URL: <https://faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/steinmeier-setzt-newwahl-23-februar-an-110197365.html>
38. Bundesregierung kritisiert Musk für «versuchte Einflussnahme». URL: <https://www.faz.net/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-faz-110093143.html>
39. Brodkorb M. Der Schuldenkanzler. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/wahlkampf-der-sozialdemokraten-schuldenkanzler-scholz-spd>
40. Hanselle R. Was das Valley wählen nennt. URL: <https://www.cicero.de/kultur/was-das-valley-waehlen-nennt>
41. Marquier A. Von Musk bis Fichte. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/interview-alice-weidel-elon-musk-afd>
42. Unions Kanzlerkandidat Merz weist Trumps Forderung nach 5 Prozent des BIP für Wehretat zurück. URL: <https://www.deutschlandfunk.de/unions-kanzlerkandidat-merz-nach-5-prozent-des-bip-fuer-wehretat-zurueck-102.html>
43. BSW Spitze wird für Gas Importe aus Russland. URL: <https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/wagenknecht-russland-gas-100.html>
44. Budras C. AfD schärft ihr «Dexit» Szenario. URL: <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/afd-schaerft-ihr-dexit-szenario-110226431.html>
45. Die Ruhe nach dem Sturm. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/bsw-parteitag-bonn-bundestagswahl-wagenknecht-funf-prozent-wurde>
46. Scholz gegen weitere Anhebung des Rentenalters. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-scholz-gegen-weitere-anhebung-des-rentenalters-faz-110093143.html>
47. Wahlausschuss lässt 41 Parteien zur Bundestagswahl zu. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-wahlausschuss-laesst-41-parteien-zur-bundestagswahl-zu-faz-110093143>
48. Kritik an Merz Aussagen zur Zukunft der Stahlindustrie. URL: <https://www.deutschlandfunk.de/kritik-an-merz-aussagen-zur-zukunft-der-stahlindustrie-102.html>
49. Eine Perspektive für Veränderung gibt es nur mit Schwarz-Gelb. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/fdp-generalsekretaer-marco-buschmann-interview>
50. Gross P. CDU: Scholz spielt bei Ukraine Milliarden mit falschen Karten. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-cdu-scholz-spielt-bei-ukraine-milliarden-falschen-karten-faz-110093143.html>

51. Esser H.M. Migrationspolitik nach Aschaffenburg. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/die-union-im-wahlkampf-migrationspolitik-nach-aschaffenburg>
52. Lohr J. Die Grünen bleiben eine zutiefst linke Partei – trotz Habeck. URL: <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/die-gruenen-bleiben-eine-zutiefst-linke-partei-trotz-habeck-110250515.html>
53. Merz will Ampel Parteien Migrationsanträge vorab geben. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-merz-will-ampel-parteien-migrationsantraege-vorab-geben-faz-110093143.html>
54. Schuller K. Ein Bundeskanzler kann sich nicht wie Victor Orban benehmen. URL: <https://www.faz.net/aktuell/bundestagswahl/ein-bundeskanzler-kann-sich-nicht-wie-victor-orban-benehmen-110253091.html>
55. Boehme-Nessler V. Parteiverbote Bankrotterklärung der demokratischen Republik. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/parteeiverbot-oder-politik/warum-parteeiverbot-eine-bankrotterlarung-der-demokratischen-poitik-sind>
56. Habeck warnt Merz vor Mehrheiten mit der AfD. URL: <https://www.deutschlandfunk.de/habeck-warnt-merz-vor-mehrheit-mit-der-afd-100.html>
57. Resing V. Donald Merz greift an. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/wahlkampf-der-cdu-donald-merz-greiffr-an>
58. Knauss F. Der Wille zur Migrationswenden und die Brandmauer. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/umfragen-zur-migrationspolitik-zur-wende-und-die-brandmauer>
59. Millionen Deutsche sind armutgefährdet. URL: <https://www.tagesschau.de/wirtschaft/armut-deutschland-debatte-100.html>
60. Hanselle R. Deutschland kriegt Puls. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/rheingold-umfrage-brandmauer>
61. Knauss F. Viel Demokratie Pathos und am Ende keine mehr mit für das Merz Gesetz. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/kein-zur-zustrombegrenzung-viel-demokratie-pathos-und-am-ende-keine-mehrheit-fuer-das-merz-gesetz>
62. Wagenknecht: Wahl entscheidet «über meine politische Zukunft». URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestag/bundestagswahl-2025-wagenknecht-politische-zukunft-an-wahlerfolg-110276826.html>
63. Wyssuma M. Steile Moves von Merz und Merkel. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/bundestagswahl-warum-die-union-geschlossen-hinter-merz-steht-110280486.html>
64. Müller-Vogg H. Merz will den Liberalen Stimmen wegnehmen. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/cdu-gegen-fdp-merz-will-den-liberalen-wegnehmen>
65. Georgi O. Wie linke und rechte «Pazifisten» sich verbrüdern. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/putins-querfront-wie-sich-afd-bsw-und-die-linke-im-wahlkampf-verbruedern-110282673.html>
66. Marquier A. So lief das Fernsehduelle zwischen dem Kanzler und seinem Herausforderer. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/olaf-scholz-gegen-friedrich-merz-das-fernsehduell-in-der-live-kommentar>
67. Söder: Mutmaßlicher Anschlag muss Folgen haben. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/autofahrer-soll-ein-afghanischer-asylbewerber-sein-soder-mutmasslicher-muss-folgen-haben>
68. Marguier A. Polit-Trush ohne Erkenntnis gewinnt. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/bundestagswahl-kandidaten-in-fernsehen-polit-tresh-scholz-merz>

69. Wagenknecht: Deutschland «keine freie Gesellschaft». URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-wagenknecht-deutschland-keine-freie-gesellschaft-faz-110093143.html>
70. Stöber S. Ein Deal auf Kosten der Ukraine? URL: <https://www.tagesschau.de/ausland/amerika/trump-russland-ukraine-104.html>
71. Machtwechsel in Deutschland. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/ticker-zur-bundestagswahl-2025>
72. Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Політичні наслідки дострокових парламентських виборів у ФРН 23 лютого 2025 року. URL: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/statti/politychni-naslidky-dostrokovykh-parlamentskykh-vyboriv-u-frn-23-liutoho-2025-roku.html>
73. Федотов М., Завгородня І. АДН перемогла на сході Німеччини, ХДС/ХСС - на заході. URL: <https://www.dw.com/uk/vibori-v-nimeccini-adn-peremogla-na-shodi-hdshss-na-zahodi/a-71729375?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml>
74. Гудков А. Поляризація ФРН: розкол на схід і захід та підйом радикалів. URL: <https://www.dw.com/uk/polarizacia-frn-pisla-viboriv-rozkol-na-shid-i-zahid-ta-pidjom-radikaliv/a-71767356>

References

1. Hausding, G. *4.506 Kandidaten wollen in den Bundestag*. [Online]. Available from: <https://www.das-parlament.de/innenpolitik/kandidaten-wollen-in-den-bundestag.html> [In German].
2. Kudryachenko, A.I., Martynov, A.Yu. (2022). *Hlobal'ni vymiry zovnishn'oyi polityky Nimechchyny (2005 – 2021 rr.): kaleydoskop podiy. Monohrafiya / DU «Instytut vsesvithn'oyi istoriyi NAN Ukrayiny»*. Kyiv. [In Ukrainian].
3. Martynov, A.Yu. (2014). *Vybory nimets'koho bundestahu 2013 roku u konteksti suchasnoyi politychnoyi istoriyi FRN. Ukrayina – Yevropa – Svit*, 13, s. 77-89. [In Ukrainian].
4. Martynov, A.Yu. (2017). *Vybory v bundestah 2017 roku u konteksti novitn'oyi politychnoyi istoriyi Nimechchyny. Ukrayina – Yevropa – Svit*, 20, s. 176-187. [In Ukrainian].
5. Stoltenberg, H. *So wird der Bundestag gewählt*. [Online]. Available from: <https://www.das-parlament.de/innenpolitik/so-wird-der-bundestag-gewaehlt.html> [In German].
6. Reuschenbach, J. *Wahlkampf in Dauerschleife. Die Ampelkoalition, ihr Ende und dessen Folgen*. [Online]. Available from: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/wahlkampf-2025/558875/wahlkampf-in-dauerschleife/> [In German].
7. Holtz-Bacha, Ch. *Dauerstreit und Dauerwahlkampf. Ampelzoff als Interpretationsfolie und strategisches Instrument*. [Online]. Available from: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/wahlkampf-2025/558873/dauerstreit-und-dauerwahlkampf/> [In German].
8. Lewandowski, M. *Abgrenzung oder Anpassung? Zum Umgang mit populistischen Parteien*. [Online]. Available from: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/wahlkampf-2025/558874/abgrenzung-oder-anpassung/> [In German].
9. Gazka, C. *Politische Kommunikation zwischen Wählern und Gewählten*. [Online]. Available from: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/parlamentarismus-2024/551995/politische-kommunikation-zwischen-waehlern-und-gewaehlten/> [In German].
10. Nolte, P. *Wahlkämpfe in Deutschland. Vom Engagement zur Distanzierung?* [Online]. Available from: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/wahlkampf-2025/558869/wahlkaempfe-in-deutschland/> [In German].
11. Heinemann, I. *Wir haben die richtigen Männer. Wahlkämpfe um die politische Repräsentation von Frauen in der jungen Bundesrepublik*. [Online]. Available from: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/wahlkampf-2025/558870/wir-haben-die-richtigen-maenner/> [In German].

12. Munios, K. *Systematische Manipulation sozialer Medien im Zeitalter der KI. Eine wachsende Bedrohung für die demokratische Meinungsbildung.* [Online]. Available from: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/wahlkampf-2025/558872/systematische-manipulation-sozialer-medien-im-zeitalter-der-ki/> [In German].
13. Pace, M. *German election: Far-right firewall weakens as immigration concerns take centre stage.* [Online]. Available from: <https://www.chathamhouse.org/2025/02/german-elections-far-right-firewall-weakens-immigrations-concerns-take-centre-stage> [In English].
14. Scholz kündigt Vertrauensfrage an. [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/ampel-for-dem-aus-scholz-entlasst-finanzminister-lindner> [In German].
15. Knauss, F. *Der halbe Regierungswechsel in der vollen Krise.* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/groko-regierungswechsel-spd-merz-trump> [In German].
16. Boehme-Nessler, V. *Friedrich Merz als Kohl 2.0?* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/der-weg-zur-neuwahl-friedrich-merz-als-helmut-kohl-2.0> [In German].
17. *Kanzler halt Vertrauensfrage vor Weihnachten für denkbar.* [Online]. Available from: <https://www.deutschlandfunk.de/neuwahlen-kanzler-scholz-erklaert-sich-in-tv-sendung-100.html> [In German].
18. *Bundestagswahl soll am 23 Februar stattfinden.* [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/liveticker-zum-ampel-aus-einigung-auf-wahltermin-am-23-februar-faz-110093143.html> [In German].
19. *Verfassungsschutz Baden-Württemberg darf AfD als rechtsextremistisch einstufen.* [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/baden-wuerttemberg-verfassungsschutz-darf-afd-beobachten-1101081658.html> [In German].
20. Brodkorb, M. *Correctiv – Angriff von Rechts.* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/protokol-eines-internen-abgeordneten-sprachs-zum-afd-verbot-correctiv-angriff-von-rechts> [In German].
21. *SPD-Basis in Brandenburg hadert in der Kanzlerfrage.* [Online]. Available from: <https://www.deutschlandfunk.de/spd-basis-in-cottbus-hadert-mit-spitzen-kandidat-scholz-100.html> [In German].
22. Resing, V. *Make Green Great Again.* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/greene-bundesparteitag-brantner-banaszak>
23. Sommer M. *Scholz oder Pistorius?* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/spd-kanzlerkandidatur-scholz-oder-pistorius> [In German].
24. Brodkorb, M. *Erniedrigte und Beleidigte.* URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/thuringen-landtag-umgang-mit-der-afd> [In German].
25. Knaus, F. *Die Wahrscheinlich für Pistorius als SPD Kanzlerkandidat steigt.* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/spd-putsch-scholz-pistorius-kanzlerkandidat> [In German].
26. *Mit der Sicherheit Deutschlands spiel man nicht Russisch Roulette.* [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl-2025-scholz-haelt-erste-wahlkampfsrede-110093143.html> [In German].
27. *Lindner warnt «lieben Friedrich Merz» vor Nähe zu Habeck.* [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2024-faz-110093143.html> [In German].
28. *AfD Vorstand nominiert Alice Weidel als Kanzlerkandidaten.* [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-afd-vorstand-nominiert-alice-weidel-als-kanzlerkandidaten-faz-110093143.html> [In German].

29. Bender, J. «Schwarz-Gelb wäre eine Brücke zu gemäßigten AfD Wählern». [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl-erwartungen-an-merz-und-vorbild-milei-110165865.html> [In German].
30. *Kanzler auf Aufruf und Wahlkämpfer.* [Online]. Available from: <https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/vertrauensfrage-scholz-wahlkampf-100.html> [In German].
31. *Scholz: Würde unter Merz nicht Vize-Kanzler werden.* [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-scholz-wuerde-nicht-vizekanzler-unter-merz-werden-faz-110093143.html> [In German].
32. *Wagenknecht wird Kanzlerkandidatin des BSW.* [Online]. Available from: <https://www.deutschlandfunk.de/wagenknecht-wird-kanzlerkandidatin-des-bsw-106.html> [In German].
33. *Bundestag entzieht Kanzler Scholz das Vertrauen.* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/wie-erwartet-abgewahlt-bundestag-entzieht-kanzler-scholz-das-vertrauen> [In German].
34. *Steinmeier entscheidet am 27 Dezember über Auflösung des Bundestags.* [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-steinmeier-entscheidet-am-27-dezember-ueber-aufloesung-des-bundestags-faz-110093143.html> [In German].
35. *Viele offene Fragen.* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/anschlag-von-magdeburg-viele-offene-fragen> [In German].
36. *Musk fordert Rücktritt von Kanzler.* [Online]. Available from: <https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/musk-wahl-scholz-magdeburg> [In German].
37. *Steinmeier löst Bundestag auf und setzt Wahl für 23 Februar an.* [Online]. Available from: <https://faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/steinmeier-setzt-newwahl-23-februar-an-110197365.html> [In German].
38. *Bundesregierung kritisiert Musk für «versuchte Einflussnahme».* [Online]. Available from: <https://www.faz.net/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-faz-110093143.html> [In German].
39. Brodkorb, M. *Der Schuldenkanzler.* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/wahlkampf-der-sozialdemokraten-schuldenkanzler-scholz-spd> [In German].
40. Hanselle, R. *Was das Valley wählen nennt.* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/kultur/was-das-valley-waehlen-nennt> [In German].
41. Marquier, A. *Von Musk bis Fichte.* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/interview-alice-weidel-elon-musk-afd> [In German].
42. *Unions Kanzlerkandidat Merz weist Trumps Forderung nach 5 Prozent des BIP für Wehretat zurück.* [Online]. Available from: <https://www.deutschlandfunk.de/unions-kanzlerkandidat-merz-nach-5-prozent-des-bip-fuer-wehretat-zurueck-102.html> [In German].
43. *BSW Spitze wird für Gas Importe aus Russland.* [Online]. Available from: <https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/wagenknecht-russland-gas-100.html> [In German].
44. Budras, C. *AfD schärft ihr «Dexit» Szenario.* [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/afd-schaerft-ihr-dexit-szenario-110226431.html> [In German].
45. *Die Ruhe nach dem Sturm.* [Online]. Available from: <https://www.cidero.de/innenpolitik/bsw-parteitag-bonn-bundestagswahl-wagenknecht-funf-prozent-wurde> [In German].
46. *Scholz gegen weitere Anhebung des Rentenalters.* [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-scholz-gegen-weitere-anhebung-des-rentenalters-faz-110093143.html> [In German].

47. *Wahlausschuss lässt 41 Parteien zur Bundestagswahl zu.* [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-wahlausschuss-laesst-41-parteien-zur-bundestagswahl-zu-faz-110093143> [In German].
48. *Kritik an Merz Aussagen zur Zukunft der Stahlindustrie.* [Online]. Available from: <https://www.deutschlandfunk.de/kritik-an-merz-aussagen-zur-zukunft-der-stahlindustrie-102.html> [In German].
49. *Eine Perspektive für Veränderung gibt es nur mit Schwarz-Gelb.* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/fdp-generalsekretaer-marco-buschmann-interview> [In German].
50. Gross, P. CDU: Scholz spielt bei Ukraine Milliarden mit falschen Karten. [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-cdu-scholz-spielt-bei-ukraine-milliarden-falschen-karten-faz-110093143.html> [In German].
51. Esser H.M. *Migrationspolitik nach Aschaffenburg.* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/die-union-im-wahlkampf-migrationspolitik-nach-aschaffenburg> [In German].
52. Lohr, J. *Die Grünen bleiben eine zutiefst linke Partei – trotz Habeck.* [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/die-gruenen-bleiben-eine-zutiefst-linke-partei-trotz-habeck-110250515.html> [In German].
53. *Merz will Ampel Parteien Migrationsanträge vorab geben.* [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-merz-will-ampel-parteien-migrationsantraege-vorab-geben-faz-110093143.html> [In German].
54. Schuller, K. *Ein Bundeskanzler kann sich nicht wie Victor Orban benehmen.* [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/bundestagswahl/ein-bundeskanzler-kann-sich-nicht-wie-victor-orban-benehmen-110253091.html> [In German].
55. Boehme-Nessler, V. *Parteiverbote Bankrotterklärung der demokratischen Republik.* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/parteiverbot-oder-politik/warum-partieverbot-eine-bankrotterlarung-der-demokratischen-poitik-sind> [In German].
56. *Habeck warnt Merz vor Mehrheiten mit der AfD.* [Online]. Available from: <https://www.deutschlandfunk.de/habeck-warnt-merz-vor-mehrheit-mit-der-afd-100.html> [In German].
57. Resing, V. *Donald Merz greift an.* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/wahlkampf-der-cdu-donald-merz-greif-an> [In German].
58. Knauss, F. *Der Wille zur Migrationswenden und die Brandmauer.* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/umfragen-zur-migrationspolitik-zur-wende-und-die-brandmauer> [In German].
59. *Millionen Deutsche sind armutgefährdet.* [Online]. Available from: <https://www.tagesschau.de/wirtschaft/armut-deutschland-debatte-100.html> [In German].
60. Hanselle, R. *Deutschland kriegt Puls.* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/rheingold-umfrage-brandmauer> [In German].
61. Knauss, F. *Viel Demokratie Pathos und am Ende keine mehr mit für das Merz Gesetz.* [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/kein-zur-zustrombegrenzung-viel-demokratie-pathos-und-am-ende-keine-mehrheit-fuer-das-merz-gesetz> [In German].
62. *Wagenknecht: Wahl entscheidet «über meine politische Zukunft».* [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestag/bundestagswahl-2025-wagenknecht-politische-zukunft-an-wahlerfolg-110276826.html> [In German].
63. Wyssuma, M. *Steile Moves von Merz und Merkel.* [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/bundestagswahl-warum-die-union-geschlossen-hinter-merz-steht-110280486.html> [In German].

64. Müller-Vogg, H. *Merz will den Liberalen Stimmen wegnehmen*. [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/cdu-gegen-fdp-merz-will-den-liberalen-wegnehmen> [In German].
65. Georgi, O. *Wie linke und rechte «Pazifisten» sich verbrüdern*. [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/putins-querfront-wie-sich-afd-bsw-und-die-linke-im-wahlkampf-verbruedern-110282673.html> [In German].
66. Marquier, A. *So lief das Fernsehduelle zwischen dem Kanzler und seinem Herausforderer*. [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/olaf-scholz-gegen-friedrich-merz-das-fernsehduell-in-der-live-kommentar> [In German].
67. Söder: *Mutmaßlicher Anschlag muss Folgen haben*. [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/autofahrer-soll-ein-afghanischer-asylbewerber-sein-soder-mutmasslicher-muss-folgen-haben> [In German].
68. Marguier, A. *Polit-Trush ohne Erkenntnis gewinnt*. [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/bundestagswahl-kandidaten-in-fernsehen-polit-tresh-scholz-merz> [In German].
69. *Wagenknecht: Deutschland «keine freie Gesellschaft»*. [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/liveticker-zur-bundestagswahl-2025-wagenknecht-deutschland-keine-freie-gesellschaft-faz-110093143.html> [In German].
70. Stöber, S. *Ein Deal auf Kosten der Ukraine?* [Online]. Available from: <https://www.tagesschau.de/ausland/amerika/trump-russland-ukraine-104.html> [In German].
71. *Machtwechsel in Deutschland*. [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/ticker-zur-bundestagswahl-2025> [In German].
72. Kudryachenko, A.I., Soloshenko, V.V. *Politychni naslidky dostrokovykh parlament-s'kykh vyboriv u FRN 23 lyutoho 2025 roku*. [Online]. Available from: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/statti/politychni-naslidky-dostrokovykh-parlamentskykh-vyboriv-u-frn-23-liutoho-2025-roku.html> [In Ukrainian].
73. Fedotov, M., Zavorodnya, I. *AdN peremohla na skhodi Nimechchyny, KHDS/KHSS - na zakhodi*. [Online]. Available from: <https://www.dw.com/uk/vibori-v-nimeccini-adn-peremogla-na-shodi-hdshss-na-zahodi/a-71729375?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml> [In Ukrainian].
74. Hudkov, A. *Polyaryzatsiya FRN: rozkol na skhid i zakhid ta pidjom radykaliv*. [Online]. Available from: <https://www.dw.com/uk/polarizacia-frn-pisla-viboriv-rozkol-na-shid-i-zahid-ta-pidjom-radykaliv/a-71767356> [In Ukrainian].

Kudryachenko A., Martynov A. German Bundestag Elections 2025: Domestic and Foreign Policy Consequences.

The article analyzes the features of the early elections of the German Bundestag on February 23, 2025. The elections were early, which was due to the collapse of the coalition of the Social Democrats, the Green Party and the Free Democrats. The purpose of the article is to study the domestic and foreign policy consequences of the Bundestag elections. The research methodology is based on the principles of historicism, problem-chronological, historical-comparative methods. The scientific novelty of the article is due to the coverage of the political alignment of forces in the Bundestag after the elections and their impact on the domestic and foreign policy aspects of Germany's development. The conclusions note that German politics is "stuck" between the politics of values and the politics of interests. German left and right populists, who found themselves outside the ruling coalition, are united in preventing a new war with Russia. German citizens who practice Islam voted for the Left Party, the Social Democrats and the Sarah Wagenknecht Alliance in these elections. Coalition negotiations were complicated by expectations of a global economic recession. This made it difficult to reindustrialize the German economy. The coalition agreement was based on moderate reforms, restrictions on migration, and Keynesian methods of industrial policy. Many of the coalition policy objectives were not detailed and their conditional implementation was postponed until the end of the

legislative period of the Christian Democrats, the Christian Social Union and the Social Democrats at the head of the German federal government.

Keywords: *Bundestag, Christian Political Union, Christian Social Union, Social Democratic Party of Germany, Alternative for Germany, Green Party, Left Party, Federal Republic of Germany.*

УДК 94(569.1).«2020/2024»
<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-30-8>

Зелінський А.Л.
<https://orcid.org/0000-0003-0214-4625>

ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ ПАДІННЯ РЕЖИМУ АЛЬ-АСАДІВ

8 грудня 2024 р. в результаті блискавичного наступу сирійської опозиції зазнав краху режим спадкового диктатора Б. аль-Асада. Причини безславного завершення 54-річного правління родини аль-Асадів можна поділити на 3 блоки: зовнішньополітичний, внутрішньорежимний і опозиційний. У першому випадку йдеться про відсутність підтримки Б. аль-Асада з боку послабленої Ізраїлем ліванської Хезболли та дистанціювання від нього Ірану і Росії; у другому – про низку особистих прорахунків і помилок самого дамаського диктатора; у третьому – про ефективні перетворення, здійснені лідером ісламістської опозиції А. аш-Шараа у підконтрольній йому провінції Ідліб.

До внутрішніх наслідків повалення дамаського режиму необхідно віднести прихід до влади у Сирії відносно поміркованих сунітських ісламістів і зміну формату все ще незавершеної сирійської громадянської війни. У регіональному контексті, найвідчутніших змін внаслідок падіння династії аль-Асадів зазнав Ліван. Зміна влади у Сирії позбавила Хезболлу військової та фінансової підтримки Ірану. В результаті, ця шіїтська організація мусила поступитися владою на користь західників і прибічників Саудівської Аравії. Своєю чергою, Іран, внаслідок відмови від підтримки Б. аль-Асада, мусив згорнути інтернаціональний антиізраїльський проект «Вісь опору». Натомість, Туреччина, Катар і почасти Кувейт суттєво виграли від падіння дамаського режиму, з огляду на перманентну підтримку ними антиасадовської опозиції.

У позарегіональному контексті, крах режиму Б. аль-Асада найбільш чітко вдарив по Росії. Натомість, сирійську карту дуже грамотно розіграв Євросоюз. ЄС оперативно призупинив енергетичні, транспортні та банківські санкції часів Б. аль-Асада. Цей крок має прискорити добровільну репатріацію з Європи сирійських біженців, забезпечити поміркованість релігійної політики А. аш-Шараа і створити передумови для подальшого взаємовигідного економічного співробітництва Дамаска з Європою.

Ключові слова: Башар аль-Асад, сирійська громадянська війна, Туреччина, Іран, Ліван, Росія, Сполучені Штати Америки.

Вступ

Протягом 27 листопада – 8 грудня 2024 р. світ із завмиранням подиху стежив за блискавичним і неочікуваним падінням репресивного дамаського режиму спадкового диктатора Б. аль-Асада [1]. На момент написання цих рядків, останній переховується у Росії, під захистом В. Путіна [2], тоді як десятиліття його авторитарного правління залишилися у минулому й стали цариною історичної науки.

Зокрема, у світлі останніх подій, неабиякий інтерес викликає в істориків виявлення сукупності причин, які призвели до стрімкого падіння здавалося б непохитного диктаторського режиму. Вирішення цього завдання не лише дозволить краще зрозуміти нещодавні й сучасні сирійські реалії, але й збагатить наші знання про слабкі місця диктатури як такої. Розширення та поглиблення

належних знань нині є особливо важливим для України, змушеної протистояти збройній агресії однієї з найнебезпечніших диктатур сучасності.

Водночас, на ретельний аналіз заслуговують і безпосередні наслідки краху президентської (а по суті – диктаторської) династії аль-Асадів [пор. 3], котрий кардинально змінив політичний ландшафт як у сирійському, так і в субрегіональному (левантійському), близькосхідному і навіть світовому масштабі. При цьому, для виявлення та розуміння відповідних наслідків, чие значення важко переоцінити для сьогодення, вони мають розглядатися у нерозривному поєднанні з низкою нещодавніх подій регіональної та світової історії.

Варто зазначити, що низка істориків, насамперед політологів, вже зробила перші кроки на шляху до вирішення обох вищевказаних завдань. Зокрема, про це свідчить зміст наступних розвідок: «Чому Іран дозволив пасти Башарові аль-Асаду?» («Why Did Iran Allow Bashar al-Assad's Downfall?») Н. Граєвського [4], «День після аль-Асада: як приголомшуюче падіння сирійського диктатора відобразиться на балансі сил на Близькому Сході» («The Day After Assad: How the Syrian Dictator's Stunning Fall Will Scramble the Balance of Power in the Middle East») Н. Холл і Дж. Гільтерманна [5], «Чому пав аль-Асад» («Why Al-Assad Fell») Е. Тейблера [6], «Анатомія військового упадку» («Anatomy of a Military Fall») С. Сеїга [7], «Як Туреччина виграла сирійську громадянську війну: крах аль-Асада наразі є благом для Ердогана» («How Turkey won the Syrian civil war: Assad's Downfall Is a Boon for Erdogan – at Least for Now») Г. Тола [8], «Втеча аль-Асада стала несподіванкою для Байдена, тепер Америка повинна зібратись і скористатися моментом» («Assad's departure surprised Biden, US leaders. Now America must step up and seize the moment») Ч. Лістера [9], «Середземноморське відлуння падіння аль-Асада» («Assad's Downfall Echoes Across the Mediterranean») Ф. Уері [10], «Як Іран втратив Сирію і чому стабільне постасадовське майбутнє вимагатиме причетності Тегерана» («How Iran Lost Syria: And Why a Stable Post-Assad Future Will Require Tehran's Involvement») Х. Азізі [11], «Фіаско Сирії баченням Москви» («The Syria Fiasco As Seen From Moscow») С. Мелконяна [12], «Падіння аль-Асада змінює політичну динаміку Близького Сходу» («Assad's Fall Reshapes Middle East's Political Dynamics») А. Нуреддіна [13] та деякі інші. До цього переліку також варто додати деякі колективні огляди і онлайн-дискусії, запропоновані співробітниками таких установ як Middle East Institute (Вашингтон), International Crisis Group і Carnegie Endowment for International Peace; а саме: «Після падіння аль-Асада, що далі для Сирії та регіону» («After Assad's fall, what's next for Syria and the region») [14], «Регіональні перспективи падіння дому аль-Асада» («Regional Perspectives on the House of Assad's Fall») [15], «Сирія у фокусі: переплетіння регіональної та глобальної динаміки» («Syria in Focus: Regional and International Dynamics at a Crossroads») [16] і

«Вимальовуються ключові рішення, якою Сирія вступить у нову еру» («Key Decisions Loom as Syria Enters a New Era») [17].

Судячи з паузи, яка наступила після потужної хвилі переважно описово-оглядового та футурологічного матеріалу, настав час для більш глибокого осмислення й узагальнення сирійських реалій кінця 2024 – початку 2025 рр. Зокрема, саме цій проблематиці й буде присвячена запропонована публікація, котра, як сподіваємося, стане однією з перших робіт подібного характеру.

Крах Башара аль-Асада

6 березня 2020 р. набула чинності російсько-турецька домовленість про припинення вогню між сирійськими військами, лояльними дамаському режиму Б. аль-Асада і залишками збройних сил переважно ісламістської сунітської опозиції [18]. На той момент, зазначена угода фіксувала реальну перевагу Б. аль-Асада та його господарів (Росії й Ірану) у країні і, здавалось би, лише відсувала в часі неминучу остаточну перемогу дамаського режиму у громадянській війні (поч. у 2011 р.) [18; 19; 20; 9]. Згідно з російсько-турецькою домовленістю, під умовним контролем Дамаска опинилося бл. 2/3 сирійської території¹. На останню ж третину припадали: збережений на північному заході країни під турецькою егідою осередок сунітських ісламістів з центром у м. Ідліб, невеликий північно-сирійський сектор, який перебував під безпосереднім турецьким контролем за підтримки опозиційної Сирійської національної армії (СНА), утворена у північно-східній (засвфратській) частині Сирії протегована США курдська протодержава Рожава, невелика південно-східна область навколо американської військової бази ет-Танф, контрольована опозиційною Вільною сирійською армією (ВСА) [20], та частина Сирійської пустелі, де зберіглися залишки інфраструктури терористичного утворення «Ісламська держава Іраку та Леванту» (ІДІЛ) [21].

Паралельно Росія за підтримки її старшого політичного партнера, Китаю, втілювала у життя план повернення режиму Б. аль-Асада до міжнародної арабської спільноти. Апогеєм цього процесу стало цілковито безпідставне рішення про поновлення членства асадівської Сирії у Лізі арабських держав (ЛАД), прийняте переважною більшістю учасників зазначеної організації у травні 2023 р. [22, с. 231–232; 23; 5]². Нарешті, у 2023–2024 рр., певні демонстраційні кроки у бік нормалізації відносин з сирійським диктатором були зроблені навіть відвертим ворогом Дамаска, президентом Туреччини Р.Т. Ердоганом [24; 25].

Проте, ситуація несподівано змінилася 27 листопада 2024 р. Саме тоді, у відповідь на чергові повітряні удари й артилерійські обстріли з боку військ

¹ Певна формалізованість вищезгаданого контролю була обумовлена перебуванням на підпорядкованій Б. аль-Асаду території збройних контингентів його зовнішніх союзників: Росії, Ірану, а також молодшого партнера останнього – ліванської Хезболли [20].

² Членство асадівської Сирії у ЛАД було призупинено у листопаді 2011 р. з огляду на жорстке придушення дамаським режимом початково мирних громадських протестів [22, с. 226].

дамаського режиму, розпочався заздалегідь підготований і скоординований [26] масштабний наступ збройних сил опозиції на чолі з формуваннями ісламістськогоруху Хайят тахрір аш-Шам (ХТШ)³. Початковою метою зазначеного наступу було м. Алеппо, котре вже 1 грудня повністю опинилося в руках опозиції. Ця перемога відкрила можливість для здійснення тріумфального маршу антиасадівських сил на Дамаск. Не зважаючи на повітряну підтримку з боку союзної Б. аль-Асаду російської авіації, війська дамаського диктатора фактично без опору здали спочатку м. Хама (5 грудня), а згодом – м. Хомс (7 грудня), що дозволило повстанцям підійти упритул до сирійської столиці [1].

У той час коли сили повстанців на чолі з ХТШ прямували до Дамаска з північного заходу, на півдні країни, згідно з попередньо розробленим планом бойових дій [26], активізувались умовно замирені місцеві опозиційні військові формування. На 6 грудня 2024 р. вони взяли під свій контроль міста ес-Сувейда і Дараа [27], після чого також виступили на Дамаск⁴. При цьому, саме південні інсургенти (а не повстанці з Ідлібу) 8 грудня захопили сирійську столицю, що поклало край 54-річному правлінню родини аль-Асадів [26; 28].

Причини падіння дамаського режиму

Причини повалення диктатури Б. аль-Асада можна поділити на три тематичні блоки. 1. Фатальний для диктатора збіг зовнішніх обставин; 2. Помилки та прорахунки самого Б. аль-Асада; 3. Грамотність і виваженість дій опозиції.

Оскільки за роки громадянської війни Сирія перетворилася із важливого суб'єкту регіональної політики на її об'єкт [20; 29, с. 56–57; 3], головні причини краху Б. аль-Асада варто шукати не у Сирії, а за її межами. Зокрема, з моменту замороження сирійського громадянського конфлікту у 2020 р., суттєво змінилася ситуація, в якій опинилися зовнішні гаранті збереження дамаського диктаторського режиму: Росія, Іран і молодший партнер Тегерану – ліванська Хезболла [22]. З огляду на безпосередній зв'язок між наступом сирійської опозиції та подіями, що безпосередньо передували йому у сусідньому Лівані, доцільно буде почати саме з останньої.

Ліванська радикальна воєнізована шийтська організація Хезболла («Партія Аллаха»), чії збройні формування втрутилися у сирійську громадянську війну як мінімум з 2012 р., була найбільш ефективною наземною силою, що воювала

³ Хайят тахрір аш-Шам (Організація визволення Леванту) – це колишня організація Джебхат ан-Нусра (Фронт перемоги), котра свого часу була безпосередньо пов'язана з аль-Каїдою та мала спільну історію з ІДІЛ [22, с. 227, 230; 24].

⁴ Водночас осібно від повстанців Ідлібу і півдня у гру вступили два антиасадівські угруповання, підтримувані США. Йдеться про переважно курдські формування Сирійських демократичних сил (СДС), які (ймовірно за домовленістю з Тегераном) узяли під свій контроль полишене іранським збройним контингентом м. Дейр-ез-Зор [4; 11], і ВСА, котра заволоділа м. Пальмірою [1].

на боці Б. аль-Асада. Протягом 2012-2016 рр., бойовики організації відіграли вагомую роль при обороні Дамаска та під час повернення під контроль сирійського диктатора таких міст як Кусейр, Хомс і Алеппо [30, р. 11–12; 22, с. 228]. На хвилі сирійських успіхів «Партія Аллаха» протягом більш ніж десяти років користувалася статусом незалежної регіональної військово-політичної сили. Проте, фатальним для організації стало її обмежене втручання у черговий палестинсько-ізраїльський конфлікт (2023-2025 рр.) на боці ісламістів сектора Гази. Кінцевим результатом військового протистояння Ізраїлю та Хезболли стало фізичне знищення майже усієї політичної та військової верхівки «Партії Аллаха» на чолі з її багаторічним лідером Х. Насраллою, втрата кількох тисяч найдосвідченіших бойовиків і значної частини стратегічного арсеналу, численні жертви і руйнації в областях проживання ліванських шіїтів (південь та схід Лівану, а також південні райони Бейрута) ізраїльська окупація Південного Лівану й нарешті – безумовна поразка Хезболли зафіксована у межах ізраїльсько-ліванської угоди про припинення вогню, яка набула чинності 27 листопада 2024 р. [31; 32; 33]. Тому не дивно, що ослаблена союзниця просто не була в стані надати будь-яку реальну допомогу дамаському диктаторові під час переможного маршу опозиції на сирійську столицю [6; 34; 35].

На відміну від Хезболли, Іран мав реальну можливість підтримати свого сирійського союзника. Проте, замість цього, Тегеран вирішив спішно евакуювати свій військовий контингент [4; 22, с. 228–230] з охопленої повстанням країни [4; 11]. За цим рішенням стояло декілька важливих чинників. Серед них: небажання Ірану воювати замість деморалізованої армії Б. аль-Асада, на зміцнення якої Тегеран витратив кілька десятків мільярдів доларів; значні втрати, понесені керівництвом іранського контингенту у Сирії в наслідок ізраїльських повітряних ударів 2023-2024 рр; небажання іранських союзників-єдиновірців з Іраку терміново перекинути до сусідньої Сирії власні ополчення, потрібні їм для досягнення внутрішніх цілей; складна ситуація, що виникла в іранській економіці у зв'язку із західними (перш за все американськими) санкціями; наростання внутрішніх невдоволь, спричинених крахом високозатратного антиізраїльського проекту – Осі опору, складовими якого виступали як Хезболла, так і асадівська Сирія; загострення розбіжностей між Б. аль-Асадом з його світською ідеологією та іранського керівництва з його шіїтським фундаменталізмом; і нарешті, спроби нового порівняно поміркованого іранського президента, М. Пезешкіяна, нівелювати внутрішнє соціально-економічне напруження шляхом налагодження відносин з колективним Заходом [32; 4; 14; 6; 11; 15; 13]. В результаті, на кінець 2024 р. подальше утримання при владі провального диктатора більше не входило до списку іранських політичних пріоритетів. Надання ж опосередкованої

військової допомоги, котру Тегеран був готовий запропонувати Б. аль-Асаду, виявилось тимчасово неможливим⁵.

Рішення про евакуацію з Сирії власного військового контингенту прийняв і російський диктатор В. Путін [6; 12; 15]. Усі інтереси, зусилля та резерви цього ключового гаранта збереження сприятливого для Б. аль-Асада status quo були зосереджені на затяжній повномасштабній агресії, здійснюваній ним, починаючи з 24 лютого 2022 р., проти України. З огляду на це, виняткова безпорадність армії дамаського протеже поставила його кремлівського господаря перед надзвичайно неприємним вибором. В. Путін мусив або блискавично зняти з українського театру воєнних дій і перекинути до Сирії значне військове угруповання (що саме по собі становить складну логістичну проблему) або полишити сирійських союзників напризволяще. При цьому, у першому випадку, кремлівському диктаторові довелося б послабити і без того низькоефективний тиск на українську армію і водночас пояснювати власним ультрапатріотам, чому він не робить цього задля визволення зайнятої ЗСУ частини Курської області; у другому ж – поставити під загрозу існування єдиних у Середземномор'ї російських військових баз [6] і підірвати кремлівське зовнішньополітичне реноме, базоване на дотриманні принципу: «ми своїх не полишаємо», котре сприяло підвищенню популярності В. Путіна у країнах арабського світу [29, с. 56–57; 22, с. 231–232; 8; 15]. На додачу, російському диктаторові доводилося вибирати між рятуванням режиму сумнівного сирійського протеже і збереженням життєво необхідних в умовах російсько-української війни робочих контактів з покровителем сирійської ісламістської опозиції президентом Туреччини Р.Т. Ердоганом [24]⁶. В результаті, Москва подібно до Тегерану очікувано відмовилася воювати замість відверто небоєздатної армії дамаського Режиму, надаючи перевагу іншим військово-політичним пріоритетам. Зрештою, задля збереження обличчя, В. Путін, як вже було сказано вище, надав притулок дамаському «колезі» та його найближчій родині [2; 12]⁷, водночас поклавши на нього усю провину за російське політичне фіаско [4; 12].

Зрештою, й сам Б. аль-Асад з типовою для нього недалекоглядністю [3], а почасти – й під тиском обставин, неодноразово надавав своїм іранським і російським покровителям приводи, котрі в разі необхідності могли слугувати

⁵ При цьому цікаво, що Іран навіть не спробував примусити важливих для нього іракських союзників до надання військової допомоги дамаському Режиму, спокійно сприйнявши їхню відмову [4; 11].

⁶ У цьому зв'язку варто згадати, що у 2023 р. В. Путін вже зробив важливу поступку Р.Т. Ердогану, дозволивши союзнику Туреччини, Азербайджану, заволдіти Нагірним Карабахом [12].

⁷ Напередодні втечі Б. аль-Асада, до Москви було переправлено його дружину й трьох дітей; його ж молодший брат Махер встиг втікти до Іраку, після чого, за неперевіреною інформацією, також перебрався до Росії [2].

моральними виправданнями відмови від його підтримки. Схоже, що він подібно до інших диктаторів, які мешкають у мильній бульбашці, отримувач лише ту інформацію, котру хотів почути. В результаті, він переконав себе в тому, що Сирія потрібна союзникам більше, ніж союзники Сирії. Ймовірно, Б. аль-Асад хибно вважав, що Росія ніколи не відмовиться від свого єдиного повноцінного союзника в арабському світі і від військових баз на Близькому Сході, Іран нізачо не погодиться втратити Сирію як ключову ланку Осі опору, а Хезболла, чи то за наказом Ірану чи то за власним розумінням, завжди сприятиме збереженню життєво необхідного для неї сирійського сухопутного коридору між Іраном і Ліваном, через який вона отримує зброю та фінансування. Відштовхуючись від цих суб'єктивних уявлень, Б. аль-Асад нерідко дозволяв собі кроки та заходи, котрі дратували його російських й іранських покровителів. У випадку Росії йдеться про принагідне усунення московських симпатиків з керівних посад в армії та службі безпеки, відверте небажання Б. аль-Асада йти на будь-які компроміси з опозицією й тим самим забезпечити В. Путіну роль єдиного успішного посередника у сирійських справах, а також про нараження на небезпеку російсько-турецьких зв'язків шляхом неузгоджених з кремлем ударів по Ідлібу [36; 4; 6; 12]. У випадку Ірану маються на увазі спроби Б. аль-Асада зменшити іранський вплив на сирійські силові структури та створені за ініціативою Тегерану протиопозиційні військові ополчення, його відмова від відкриття антиізраїльського фронту на Голанських висотах у межах актуального у 2023-2024 рр. палестино-ізраїльського конфлікту, перешкоди поширенню на підконтрольній Дамаску території іранського релігійного та культурного впливу (зокрема це стосувалося відправи шіїтських богослужінь)⁸, а також існуючі на рівні припущень звинувачення сирійських спецслужб у зливанні інформації про переміщення високопоставлених іранських військових і цивільних функціонерів, згодом знищених Ізраїлем [36; 4; 37].

Проте, перелік прорахунків Б. аль-Асада, котрі згодом відіграли безпосередню чи опосередковану роль у катастрофі його режиму, далеко не вичерпуються зовнішньополітичною цариною. Перш за все, сирійський диктатор вперто відмовлявся здійснювати будь-які серйозні кроки на шляху до прийняття дієвих політичних компромісів задля консолідації сирійського суспільства, винятково покладаючись на власний репресивний апарат. Водночас, він не вживав жодних економічних заходів, покликаних повернути на бік дамаського режиму широкі маси населення, котрі до заключення домовленості 2020 р. були пов'язані з його військово-політичними опонентами. Так, у межах бюджетної програми економічного відновлення територій, які перебували під контролем Дамаска, державну допомогу

⁸ Необхідно мати на увазі, що Б. аль-Асад належить до колоритної напівязичницької релігійної секти алавітів, котра лише час від часу ситуативно визнається відгалудженням шіїзму, тоді як його дружина Астма належить до сунітської родини [3, с. 134–136, 142].

отримували винятково особи, чия лояльність і без того не викликала сумнівів. На додачу, цими особами зазвичай були представники місцевої корумпованої партійно-бюрократичної системи, котрі безнадійно скомпромітували себе в очах широких мас населення, а також близькі до правлячої родини бізнесмени [38; 3, с. 142; 6; 9; 12].

Якщо ж говорити про лоялістський загаль, то його добробут також не особливо хвилював Б. аль-Асада [24]. Диктатор виходив з тих міркувань, що прибічники режиму, до числа яких переважно належали представники доволі численних громад сирійських релігійних меншин (13% алавітів, 10% християн і 3% друзів [39]) і без матеріального заохочення перебуватимуть на його боці, з огляду на почасті культивованій державою страх перед терором з боку сунітських радикалів [40]. Більше того, заради бізнесових забаганок власної дружини, сунітки Асми, Б. аль-Асад у 2020 р. відібрав усі активи й капітали у свого відданого поплічника й двоюрідного брата, Р. Махлуфа [41], що позбавило значну кількість його працівників (переважно алавітів) засобів до існування [40]. Перші наслідки зазначеної недалекоглядної політики далися ознаки вже у середині 2023 р. Маються на увазі тривалі прояви активної громадянської непокори, котрі розпочалися серед дружньої спільноти в районі м. ес-Сувейда [22, с. 225–226; 8; 38; 42], і бродіння у середовищі єдиновірців сирійського диктатора – алавітів [40; 42]. Проте, Б. аль-Асад навіть після цього не здійснив жодного ефективного заходу задля підвищення власної популярності серед невдоволених лоялістів. В результаті, друзі перетворилися на одну з рушійних сил антиасадівського повстання [43], тоді як алавіти розпочали обмежені спорадичні виступи проти нової сунітської влади лише після втечі Б. аль-Асада [14; 44].

Нарешті, сирійський диктатор, цілковито покладаючись на зовнішню допомогу, нічого не робив для модернізації, зміцнення та мотивації власної армії. Напередодні повстання, вона здебільшого являла собою аморфне й неуніфіковане скупчення квазі-регулярних угруповань і свавільних ополчень, чий командири й ватажки декларували відданість дамаському режиму, оскільки мали зиск з організованої останнім масштабної наркоторгівлі, а шерегові бійці не мали ані відповідних умов, ані належного матеріального заохочення, ані пристойної ідеологічної мотивації [40; 4; 6; 7; 12].

Кардинально відмінну ситуацію ми спостерігаємо у таборі опозиції Ідлібу. При цьому, як не парадоксально, лідер ХТШ А. аш-Шараа (він же – Абу Мухаммад аль-Джулані), котрий протягом останніх років згуртував навколо своєї організації переважну більшість опозиційних сил, значною мірою керувався найбільш ефективними напрацюваннями й ідеями батька і попередника дамаського диктатора – Х. аль-Асада. Так, він не лише, значною мірою шляхом примусу, встановив на підконтрольній ХТШ території авторитарний лад, але й використав його задля формування ефективного адміністративного апарату, котрий став запорукою відносної безпеки і

стабільності; тобто тих суспільних цінностей, досягнення яких у випадку Б. аль-Асада не йшло далі непевних обіцянок. Також А. аш-Шараа скерував частину надходжень від зовнішніх донорів і скромних прибутків місцевого господарчого сектору на соціальні програми, про що пропагандистський апарат ХТШ регулярно сповіщав населення територій підконтрольних дамаському режиму. Окрім цього, він, за ісламістськими мірками, доволі м'яко обходився з представниками релігійних меншин. Останні, хоча не були допущені до владних структур, проте могли розраховувати на захист життя та власності [45; 14]. І що мабуть було найголовнішим, лідер ХТШ, на відміну від свого дамаського антагоніста, піклувався про розвиток, реорганізацію, дисциплінованість і мотивацію підпорядкованих йому збройних формувань, з-поміж іншого, він заклав фундамент місцевої оборонної промисловості, заснував військовий коледж для базової підготовки командирів середньої ланки й інспірував практику масового застосування безпілотних літальних апаратів [45; 7; 26].

Важливим кроком, здійсненим А. аш-Шараа ще у 2016-2017 рр., став його розрив з аль-Каїдою, тобто перетворення очолюваної ним організації з осередку глобального джихадизму на прибічницю сирійського мусульманського націоналізму [45]. Таким чином, ХТШ стала частиною традиційного для Сирії ісламістського тренду, уособленого поширеним у країні міжнародним рухом «Брати-мусульмани» [46]. У цей спосіб А. аш-Шараа забезпечив собі військово-політичне покровительство фактичного регіонального лідера «Братів-мусульман» Р.Т. Ердогана [18; 22, с. 230; 45; 14; 8; 13] і фінансову підтримку з боку приязного по відношенню до зазначеного руху Катару [13; 28]⁹. З іншого ж боку, зниження «градусу» ісламізму згодом дозволила керівництву ХТШ знайти спільну мову не лише з сусідньою США, але й із більш світськими опозиційними групами півдня [26; 28].

Сукупність усіх вищенаведених причин створила чи не єдиний можливий шанс для антиасадівської опозиції щоб кардинально переломити ситуацію у Сирії на свою користь. Проте, у цьому контексті не можна не відзначити організаторські здібності, полководницький хист і загострену інтуїцію, притаманні А. аш-Шараа¹⁰, котрий зумів дочекатися слушної ситуації й ризикнув поставити на карту усе, задля спроби скористатися цією ситуацією.

Наслідки повалення режиму Б. аль-Асада

Говорячи про наслідки завершення епохи аль-Асадів у Сирії, варто зупинитися на змінах, викликаних зазначеною подією у внутрішньосирійському, регіональному та світовому масштабі.

⁹ Катар підтримує «Братів-мусульман» (зокрема, до радикального крила цього руху належать афганський Талібан і палестинський ХАМАС) у контексті протистояння із Саудівською аравією, чією підтримкою користуються організації, пов'язані з аль-Каїдою (проте, не з ІДІЛ).

¹⁰ До речі, варто мати на увазі, що зазначеними якостями був наділений і засновник диктаторської династії аль-Асадів Хафез [3].

Найважливішим внутрішнім наслідком краху режиму Б. аль-Асада став прихід до влади у Сирії нового військово-політичного лідера. Йдеться про еміра ХТШ – неодноразово згадуваного на цих сторінках А. аш-Шараа (народився у 1982 р.), котрий неофіційно очолив сирійську державу починаючи з 8 грудня 2024 р. Протягом подальших 52 днів, він інспірував формування кишенькового перехідного уряду на чолі зі своїм соратником по ХТШ М. аль-Баширом (10 грудня 2024 р.) [47; 17] і активно працював над міжнародним визнанням свого керівного статусу шляхом проведення особистих зустрічей з урядовими делегаціями іноземних країн (зокрема Туреччини, Катару, України, Лівану, Кувейту, Франції, Німеччини тощо [48; 49; 50; 51; 52; 53]) та високопоставленими чиновниками впливових міжнародних організацій з ООН і ЄС включно [52; 53; 54]. Нарешті 29 січня 2025 р., А. аш-Шараа оминувши будь-які демократичні процедури (що з огляду на нинішню ситуацію в країні може знайти певне виправдання), офіційно обійняв посаду перехідного президента Сирійської Арабської Республіки [54; 55]. У день набуття президентських повноважень, А. аш-Шараа підтвердив обіцяння сформувавати до 1 березня 2025 р. інклюзивний перехідний уряд, який має враховувати інтереси представників усіх релігійних конфесій, а також етнічних, гендерних і вікових груп населення країни. Окрім цього, він зупинив дію конституції 2012 р., розпустив одну з опорних структур асадівського режиму – партію Баас, а також старий парламент, котрий пообіцяв замінити тимчасовою законодавчою радою. Нарешті було оголошено про розпуск усіх військових, політичних і громадських організацій часів громадянської війни (зокрема й ХТШ) з подальшою їхньою інтеграцією до відповідних державних інститутів [54; 55; 56].

Таким чином, політику А. аш-Шараа можна окреслити як неоднозначну. З одного боку, він дотримувався наданих ще напередодні остаточного повалення Б. аль-Асада гарантій безпеки релігійних меншин [14; 17], утримувався від запровадження ісламської компоненти додержавної освіти й судочинства, а також демонтував системні (зокрема репресивні) структури попереднього режиму, з іншого – його плани щодо підготовки нової конституції та проведення повноцінних парламентських і президентських виборів виглядають дуже розпливчато [54; 55; 56]. До того ж, скоріше за все, ядром вищезгаданих державних (зокрема силових) інституцій стане розпущена 29 січня ХТШ. Бодай часткову відповідь на питання щодо характеру подальших намірів нового сирійського президента можна буде отримати після створення (чи нестворення) обіцяного ним інклюзивного багатоматричного уряду, яке має відбутися (чи не відбутися) у березні 2025 р.

Другим важливим внутрішнім наслідком повалення режиму Б. аль-Асада стала зміна характеру сирійської громадянської війни. Всупереч сподіванням і прогнозам оптимістів від політології, цей процес надалі триває, щоправда у зовсім іншому, поки що остаточного не усталеному, форматі. Перш за все, з гри

вийшов, як здавалося, найпотужніший внутрішній гравець – дамаський режим Б. аль-Асада, проти якого більшою чи меншою мірою були налаштовані усі опозиційні сили. Щоправда, ім'я поваленого диктатора час від часу фігурує під час спорадичних заворушень різної інтенсивності, що мають місце у західних (переважно алавітських) районах країни, проте зазвичай за ними криється не стільки бажання повернення останнього, скільки небезпідставний страх перед сунітською реакцією, провокації функціонерів колишнього режиму, котрі у такий спосіб сподіваються полегшити собі втечу з країни, або ж банальна боротьба за збереження контролю над контрабандистськими маршрутами та шляхами наркотрафіку [44; 57].

Хоча на бік нової дамаської влади перейшла більшість опозиційних військових угруповань (з проамериканською ВСА включно) [56], залишається низка локальних сил, котрі відмовляються чи бодай не поспішають виконувати дерективу А. аш-Шараа про самоліквідацію й інтеграцію до державних військових структур. Йдеться про алавітські загони поплічників поваленого режиму, курдів Заєвфраття (Джазіри), низьку світських і дружких угруповань півдня, а також про загони ІДІЛ [55; 56; 57; 58]. Так, алавітські бойовики, котрі протягом попередніх місяців обмежувалися незначними партизанськими акціями, суттєво активізувалися у березні 2025 р. чим спровокували досі небачений за часів нової влади спалах насильства у приморських районах країни [44; 57]¹¹. Інший приклад непевності щодо нинішнього становища меншин являють сирійські курди. На момент написання цієї статті, курдська протодержава, котра охоплює бл. 25% сирійської території, продовжує вести інтенсивні бойові дії проти протурецької СНА [47; 56]. Водночас, центральна влада провадить з курдами дуже непрості перемовини щодо їхнього майбутнього статусу у сучасній Сирії [57; 58]. Про складність зазначених переговорів зокрема свідчить той факт, що 25 лютого 2025 р. представники Рожави не були запрошені для участі у національному діалозі, в межах якого здійснювалася розробка рекомендацій щодо майбутнього політичного устрою й економічного розвитку сирійської держави [58]. Певні зрушення у курдському питанні відбулися 10 березня, коли А. аш-Шараа підписав з командувачем СДС М. Абді угоду про інтеграцію. Згідно з нею, протягом 2025 р. силові структури СДС мають об'єднатися з відповідними загальносирійськими інститутами, а Дамаск – отримати контроль над нафтовими родовищами, аеропортами та державним кордоном у Заєвфратті; натомість курдам гарантуються громадянські права, мовна автономія і участь у загальнодержавних політичних процесах [59]. При цьому, залишається незрозумілим як адміністративний статус курдських анклавів, так і реакція на зазначену угоду з боку цивільного проводу Рожави і окремих польових командирів.

¹¹ Імовірно пожвавлення антиурядових сил у алавітському середовищі почасти було викликане зволіканням А. аш-Шараа з формуванням багатоконфесійного інклюзивного уряду [див. прим. 31].

Водночас, відбулися зміни у складі і цілях зовнішніх акторів, задіяних у сирійському громадянському конфлікті. Перш за все, з падінням Б. аль-Асада з війни вийшли його союзники: Росія, Іран і Хезболла [60]. Водночас, у контексті наступу опозиції на Дамаск, активізувався Ізраїль¹². Якщо раніше участь єврейської держави у сирійській громадянській війні обмежувалася нанесенням ударів по військовим об'єктам Ірану й Хезболли, то вже 8 грудня 2024 р. ситуація змінилася [29, с. 55]. Ізраїльські війська, блискавично відреагувавши на відведення з прикордонних сирійських областей іранського та російського військових контингентів [20, р. 5, 18–20], зайняли буферну зону на Голанських висотах (зокрема, сирійський бік гори Хермон) з прилеглими територіями і обстріляли низку сирійських стратегічних об'єктів [61; 14; 15; 62]. При цьому, міністр оборони Ізраїлю І. Кац розпорядився про налагодження військовими ЦАХАЛу приязних контактів з сирійськими друзями [61; 58]. Такий підхід свідчить про бажання Ізраїлю заручитися підтримкою місцевого населення з числа потенційних автономістів, а отже – про тривалі плани військової присутності єврейської держави на сирійській території [62; 58] зокрема за рахунок впливу на місцевий внутрішньополітичний ландшафт¹³.

У міжнародному ракурсі, найбільших потрясінь внаслідок кардинальної зміни влади в Сирії очікувано зазнав близькосхідний (середньосхідний) регіон. У першу чергу, це стосується одного з найближчих сусідів Сирії – Лівану. Крах Б. аль-Асада автоматично вилучив Сирію зі сфери впливу Ірану, що найсильніше вдарило по Ліванській Хезболлі. Зі зникненням сирійського сухопутного коридору Іран фактично втратив можливість озброювати та фінансувати свого ліванського молодшого партнера [4; 14; 11; 33]. В результаті, Хезболла втратила можливість відновити свій військовий потенціал, суттєво підірваний Ізраїлем, а також виявилася неспроможною матеріально підтримати сотні тисяч шіїтів, котрі постраждали у результаті розв'язаної й програної нею війни проти єврейської держави [33; 63]. Усе це призвело до зниження популярності «Партії Аллаха» серед єдиновірців, а також до втрати нею низки силових й ідеологічних важелів, які протягом більш ніж десяти років дозволяли їй домінувати у політичному житті Ліванської Республіки [64]. На додачу, повалення диктатури Б. аль-Асада та суттєве послаблення іранських можливостей у Леванті спонукало до активізації зовнішніх гравців, котрі підтримували ліванських недругів і політичних суперників Хезболли. Такий стан речей, своєю чергою, остаточно змусив останню розблокувати навмисно

¹² Я навмисно оминув спекулятивний епізод, пов'язаний з можливістю повного виведення з Сирії американських військ за нового президентства Д. Трампа [пор. 8; 15; 11; 48; 58]. З огляду на традиційну непередбачуваність зовнішньополітичних кульбтів нинішнього президента Сполучених Штатів, його дієва позиція стосовно сирійського питання не підлягає прогнозуванню.

¹³ На момент написання цієї статті (лютий-березень 2025 р.), ізраїльська присутність у Південно-західній Сирії надалі триває[58].

саботовані нею президентські вибори, і тим самим покласти край політичному вакууму, що більш ніж 2 роки підривав державні устої країни кедрів. Результатом зазначених подій стало тотальне перезавантаження ліванської політичної системи. 9 січня 2025 р. за примусової згоди послабленої Хезболли президентом Лівану було обрано поміркованого прогресиста, генерала Ж. Ауна, тоді як останній через 4 дні за підтримки парламенту затвердив на посаду прем'єр-міністра добре відомого на Заході Н. Салама. Нарешті той 8 лютого сформував переважно технократичний уряд, у якому «Партія Аллаха» була позбавлена критичної міністерської квоти (1/3+1 портфелів), яка починаючи з 2008 р. [29, с. 58] дозволяла їй, в разі необхідності, паралізувати функціонування центральної виконавчої влади [33; 65; 66; 67; 63].

Як вже було вказано, крах режиму умовного шійта Б. аль-Асада суттєво послабив стратегічні позиції Ірану на Близькому Сході. [4; 14; 5; 6; 8; 15; 16; 11; 13; 68; 63]. Втрата Сирії ознаменувала провал цілої низки іранських політичних, ідеологічних та економічних проєктів. Перехід влади до сунітських ворогів сирійського диктатора позбавив Іран єдиного арабського союзника, котрий був бодай формальним (наприклад, на рівні ЛАД) носієм державної суб'єктності. Відтепер, у розпорядженні Тегеранських стратегів залишилися лише недержавні шійтські ополчення на зразок іракських міліцій, еменських Хуситів або потріпаної Хезболли. При цьому, можливість повноцінного відновлення останньої, з огляду на втрату все тієї ж Сирії, станом на сьогодні, залишається під великим питанням. Окрім цього, поступившись дамаським режимом, Іран залишився без виходу до Середземного моря, що суттєво скоротило його геополітичні можливості й економічну спроможність. Нарешті, сирійське фіаско, принаймні на деякий час, звело нанівець один з найважливіших інтернаціональних проєктів Тегерана – антиізраїльську Вісь опору. В результаті, Іран виявився не в змозі позиціонувати себе як безумовний лідер у боротьбі з екзистенційним ворогом ісламського світу – державою Ізраїль. При чому, деякі союзники з числа єдиновірців-шіїтів, імовірно, вбачають причину послаблення антиізраїльського фронту саме у полишенні Іраном на призволяще свого сирійського союзника [11]. За такого стану речей, регіональні акції Тегерана й надалі зазнаватимуть невпинного падіння. Зміна ж ситуації на краще потребуватиме від Ірану неймовірного напруження зусиль, на що той найближчим часом навряд чи виявиться спроможний¹⁴.

На відміну від Ірану, інший неарабський регіональний гравець опинився у безумовному вииграші. Йдеться про Туреччину, котра починаючи з 2017 р. напівофіційно проте неймовірно ефективно підтримувала опозицію Ідлібу на

¹⁴ Згодом Іран можливо матиме шанс частково поновити свої позиції у Сирії за рахунок допомоги новій дамаській владі у боротьбі з ізраїльською експансією, підтримки сирійських курдів в разі виведення з країни військового контингенту США або ж заключення антитурецького альянсу зі своєю регіональною суперницею – Саудівською Аравією [4; 11; 68].

чолі з ХТШ¹⁵. Тому не дивно, що північна сусідка поступово займає у Сирії вакантне місце старшого геополітичного партнера, котре Іран посідав за режиму Б. аль-Асада [14; 8; 11; 13; 15; 16; 48; 69; 70; 68; 72]. Завдяки «перебуванню на правильному боці історії», Туреччина вже сьогодні отримала низку суттєвих різнопланових бонусів. З долученням до турецької сфери впливу Сирії, котра починаючи з сер. ХХ ст. була одним з найпотужніших осередків руху «Брати-мусульмани» [46], Р.Т.Ердоган став єдиним безперечним лідером зазначеної інтернаціональної мережі. Своєю чергою, з огляду на наявність у турецькому розпорядженні сирійського сухопутного коридору помножену на зростання авторитету у сунітському ареалі, Р.Т.Ердоган посилить свій вплив у країні кедрів, зміцнить позиції у Лівії і отримав можливість узяти за бажанням під свою протекцію сунітських ісламістів сектора Газа. У сукупності, усі ці данності й можливості наштовхують на думки про бодай віртуальне відродження Османської імперії, що не може не посилити авторитет президента Туреччини у середині країни. Також падіння репресивного режиму Б. аль-Асада дозволило Р.Т.Ердогану розпочати процес добровільної репатріації більш ніж 3-х мільйонів сирійських біженців [24; 69], чие перебування на території Туреччини суттєво перенавантажувало й без того неблагополучну місцеву економіку і створювало електоральні проблеми для турецького президента [24; 8; 15; 48; 69; 70; 71]¹⁶. Говорячи про економіку, варто узяти до уваги, що турецькі будівельні компанії не без зиску для себе вже розпочали роботи з відновлення сирійського енергетичного комплексу та відбудови зруйнованої інфраструктури [48; 69; 70; 56]. Перш за все, це стосується області Алеппо, котру Туреччина намагається інтегрувати до власних економічних структур [13]. Нарешті зміна геополітичного ландшафту у Сирії відкриває Туреччині вікно можливостей для вирішення болючого для неї курдського питання. Прихід до влади у Дамаску союзників Р.Т.Ердогана збільшує шанси на ліквідацію Рожави – своєрідного тилового хабу радикальної Робітничої партії курдистану (РПК), що діє на території Туреччини¹⁷.

Коли у Анкарі святкували перемогу, переважно сунітські країни арабського світу (зокрема, Перської затоки за винятком Катару і Кувейту) з гіркою усвідомлювали всю неприємність ситуації, у якій вони опинилися. За півтора

¹⁵ Цікаво, що й для самої Туреччини масштаби успіху повстанців виявилися несподіванкою. На певному етапі підготовки наступальної операції Р.Т.Ердоган навіть наказав ідлібським підопічним протягом певного часу утримуватися від різких рухів і був зацікавлений у примушенні сирійського диктатора до політичного компромісу [8; 15; 70].

¹⁶ Водночас, перспектива масової репатріації сирійців непокоїть турецьких текстильників, для яких майже безправні біженці становлять дешеву робочу силу [71].

¹⁷ Ймовірно, саме ця обставина спонукала лідера РПК А. Оджалана закликати курдів до припинення збройної боротьби проти турецької держави [58], що у перспективі може спричинити до замирення турецького Курдистану.

роки до повалення дамаського режиму більшість з них урочисто віддали свої голоси за повернення Б. аль-Асада до ЛАД. З огляду на це, вони були й надалі залишаються змушені оперативно доводити свою прихильність новій сунітській владі Сирії, перебуваючи у слабкій позиції в порівнянні з Туреччиною. Вже 12 грудня 2024 р. про встановлення дипломатичних зв'язків з переможцями поспішили сповістити: Бахрейн, Єгипет, Ірак, Йорданія, ОАЕ, Оман і Саудівська Аравія [73; 15]. Окрім цього, 4 «ненадійні» нафтові монархії Перської затоки розпочали інтенсивні перепросини перед сирійськими єдиновірцями за справою гаманця, надаючи гуманітарну допомогу зруйнованій країні й обіцяючи майбутні інвестування в її економіку. Також вони провадять активну дипломатичну кампанію за зняття з Сирії міжнародних економічних санкцій часів Б. аль-Асада. Нарешті, Саудівська Аравія стала першою країною, котра прийняла з офіційним візитом А. аш-Шараа, й тим самим погодилась відіграти роль диверсифікаційної лякалки, завдяки якій сирійський лідер намагається посилити свої позиції у відносинах з Туреччиною [15; 13; 72; 74]. Щоправда, втішальними призами для Саудитів і їхніх союзників: ОАЕ й Бахрейн, можуть послужити послаблення Ірану та можливість поновити свій вплив у Лівані¹⁸.

У відмінній ситуації опинилися лише Катар і Кувейт. Котрі починаючи з 2011 р. перманентно підтримували антиасадівську опозицію та навідріз відмовилися поновити дипломатичні контакти з сирійським диктатором після його повернення до ЛАД [13; 73; 15; 28; 74]. Провідну роль у цій підтримці відіграла Доха, котра поряд з Анкарою й отримала основні дивіденди від повалення Б.аль-Асада. Так, Катар блискуче перегравав свою головну регіональну суперницю – Саудівську Аравію [22, с. 231]. Відтепер, якщо допомога Сирії від Саудитів та їхніх союзників розцінюватиметься як компенсація за фактичну зраду єдиновірців, то катарська фінансова й дипломатична підтримка [15; 74] сприйматиметься як послуга, за котру потрібно буде віддячити. Скоріше за все, виразом вдячності з боку Сирії може стати дозвіл на прокладення катарського газопроводу до Туреччини [50]. На додачу, союз з новою сирійською владою упритул наближає Катар до Ліванського кордону, а отже дозволяє Досі нарешті отримати економічні та політичні зиски від багаторічного фінансування ліванської армії [75], головнокомандувачем якої у той час був нинішній приездент країни Кедрів Ж. Аун.

Залишилося сказати декілька слів про наслідки світового, чи скоріше позарегіонального, масштабу, викликані падінням режиму Б. аль-Асада. У цьому контексті сирійські події найбільше зачепили путінську Росію та особисто її диктатора. Свідоме нехтування сирійським порядком денним принесло Росії цілком очікувані негативні наслідки [6; 10; 12; 15; 13]. Перш за

¹⁸ Ознакою поступового повернення Саудівської Аравії до Лівану може слугувати обрання підтримуваного нею кандидата у президенти країни кедрів [65] і неабияка активізація місцевого саудівського симпатика, С. аль-Харірі [33].

все йдеться про загальне падіння російського авторитету у арабському світі та про фактичну втрату Москвою середземноморських військових баз: військово-морської у Тартусі й авіаційної у Хмейніні. Своєю чергою, відмова Кремля від військової присутності у Сирії поставила під загрозу російські інтереси у Лівії де В. Путін конкурує за вплив з Р.Т. Ердоганом [10; 15], а також у Центральній та Західній Африці, де російський диктатор підтримує низку «колег» по авторитарному клубу. Крім того, зникнення російського Дамоклова меча, котрий починаючи з 2015 р. перманентно висів над головою Ізраїлю, звело нанівець залежність єврейської держави від кремлівських зовнішньополітичних інтересів. На додачу, в разі реалізації катарського наміру збудувати газопровід орієнтований на Середземномор'я, Росія фактично втратить можливість для здійснюваного нею газового шантажу європейських країн [50].

Звичайно, у кремлі усвідомлюють усю важливість збереження військових баз у Сирії. У зв'язку з цим, росіяни (особисто та за сприяння свого білоруського проксі) намагаються схилити нову сирійську владу до подальшого військового співробітництва [76; 77; 78]. Однак, не дивлячись на заяви А. аш-Шараа про стратегічну важливість Росії для Сирії [77], нинішні кремлівські зусилля ймовірно залишаться безрезультатними¹⁹. Сирійці добре пам'ятають, хто стояв за репресивним режимом Б. аль-Асада і бомбардуваннями Алеппо та інших сирійських міст, тоді як Росія у її нинішній ситуації не погодиться ані на екстрадицію поваленого диктатора, ані на повноцінне відшкодування заподіяних нею руйнувань. Водночас, ведення діалогу з Москвою новий президент Сирії розглядає лише як засіб спонукання країн Заходу до якнайшвидшої відміни економічних санкцій, накладених на Сирію за правління Б. аль-Асада²⁰.

З огляду на нинішнє дистанціювання США від сирійських справ [74; 72], обумовлене недовірою Вашингтона до ХТШ з її аль-Каїдівсько-ІДІЛівським минулим і особистим списком пріоритетів президента Д. Трампа, під Заходом у нашому випадку розумітимуться країни Європи. На відміну від Росії, Європа не лише знає, чого жадає від Сирії, але й має, що запропонувати новій дамаській владі. Більшість європейських країн на чолі з Німеччиною прагне як найшвидше позбутися десятків, а то й сотень тисяч сирійських біженців. Якщо ж говорити про Францію, то її президент Е. Макрон на додачу прагне скористатися можливістю поновити у Сирії бодай відлуння колишнього

¹⁹ До плану «б» у вигляді перевалочного пункту на Червономорському узбережжі Судану, Росія з огляду на місцеву громадянську війну та логістичні невідповідності, ставиться доволі скептично [79].

²⁰ До речі, падіння дамаського режиму позбавило сенсу фактичне підпорядкування Російській православної церкві Антіохійського патріархату, котрий цілковито залежав від ласки чи неласки Б. аль-Асада. Такий стан речей зокрема означає, що провід Православної церкви України в осяжному майбутньому зможе переконати антіохійського патріарха визнати категорично неприйнятну для кремля автокефалію Київської митрополії.

французького впливу [29, с. 28, 38–39]. На думку європейців, найшвидшим й найефективнішим засобом досягнення зазначених цілей слугуватиме омріяне сирійцями комплексне зняття зовнішніх секторальних санкцій, накладених на країну світовим співтовариством у відповідь на злочини дамаського режиму проти широких мас населення. Як слушно вважають лідери провідних європейських країн, зняття санкцій призведе до швидкого економічного відновлення Сирії й тим самим створить передумови для добровільного повернення до країни вищезгаданих фінансово обтяжливих і політично дестабілізуючих біженців. При цьому, роль головного організатора процесу зняття економічних обмежень узяла на себе Франція, котра у такий спосіб прагнула позиціонуватись як надійний друг і покровитель переможного сирійського народу [74]. Очікуваним результатом такого стану речей стало прийняте 24 лютого рішення країн ЄС щодо призупинення економічних санкцій у енергетичній (зокрема стосовно енергоносіїв), транспортній і банківській сферах. У відповідь європейські лідери очікували від А. аш-Шараа задекларованого ним створення інклюзивного уряду [80]²¹. Таким чином, постасадівська Сирія отримує базовані на економічному підґрунті перспективи для майбутнього відновлення та розвитку, а країни ЄС – не лише можливість дієво координувати чи навіть скеровувати цей процес, але й шанс раз і на завжди вирішити для себе проблему репатріації сирійських біженців.

Висновки

8 грудня 2024 р. в результаті блискавичних скоординованих дій сирійської опозиції зазнав краху репресивний режим спадкового диктатора Б. аль-Асада. Ця подія, спричинена низкою зовнішніх і внутрішніх чинників, вже призвела до важливих змін сирійського, близькосхідного та світового масштабу.

Причини безславного завершення 54-річного правління родини аль-Асадів можна поділити на 3 блоки: зовнішньополітичний, внутрішньорежимний і опозиційний. У першому випадку, йдеться про неспроможність ліванської Хезболли надати допомогу важливому для неї сирійському союзнику, а також про дистанціювання від останнього Ірану та Росії, з огляду на зміни їхніх державних пріоритетів. У другому – про низку особистих прорахунків і помилок Б. аль-Асада; серед них: нічим не забезпечені спроби прийняття рішень, які суперечили директивам і рекомендаціям зовнішніх покровителів, категорична відмова від дієвих соціально-економічних реформ і політичних компромісів, одночасне нехтування приверненням на свій бік помірковано нелояльних мас населення й опікою широких мас лоялістів, ігнорування

²¹ Обіцяний уряд було сформовано 29 березня 2025 р. Фактичним головою нового перехідного кабінету з огляду на відсутність у ньому посади прем'єр-міністра став сам А. аш-Шараа. До уряду, котрий складається з 23 міністрів залучено одного алавіта, одного друга й одну християнку, котрі отримали другорядні портфелі [81]. Таким чином, можна говорити про те, що новий сирійський лідер схильний відтворити у загальнодержавному масштабі авторитарну ідлібську модель.

проблеми деградації армії. У третьому випадку маються на увазі ефективні перетворення, здійснені протягом кількох років лідером ісламістської опозиції А. аш-Шараа на підконтрольній йому території; а саме: встановлення ефективної централізованої влади, запровадження примітивної проте реальної соціальної програми, відмова від ідеології глобального джихадизму на користь ісламського націоналізму на зразок руху «Брати-мусульмани», координування дій з іншими опозиційними групами, зміцнення і модернізація збройних сил; сюди ж необхідно віднести максимальну слушність моменту, обраного А. аш-Шараа для виступу проти дамаського режиму.

Говорячи про внутрішні наслідки падіння Б. аль-Асада, перш за все необхідно вказати на прихід до влади у Сирії опозиційних сил на чолі з вищезгадуваним А. аш-Шараа, котрий проголосив себе президентом країни, проте декларував оперативне створення інклюзивного уряду (зокрема за участю представників релігійних й етнічних меншин) і проведення у віддаленій перспективі демократичних виборів. Водночас, зміна влади у Дамаску не спричинила до автоматичного завершення сирійської громадянської війни, а лише змінила її характер. Низка релігійних та етнічних груп (алавіти, друзи, курди та ін.), котрі зберігають збройні формування, не поспішають приймати рішення щодо лояльності по відношенню до центру, а то й намагаються відверто йому протистояти. Окрім того, на території Сирії продовжують перебувати збройні контингенти різнопланових зовнішніх акторів, більшість з яких вороже чи бодай неприязно налаштовані до нової центральної влади, натомість орієнтуються на певні локальні групи населення. Йдеться про загони ІДІЛ, обмежені сили США і введені на сирійську територію одразу після падіння Б. аль-Асада підрозділи армії Ізраїлю.

У регіональному контексті, найвідчутніших змін внаслідок падіння династії аль-Асадів зазнав Ліван. Зміна влади у Сирії позбавила й без того послаблену Ізраїлем Хезболлу військової та фінансової підтримки Ірану, що змусило цю шийтську організацію поступитися владою у країні кедрів прозахідним і просунітським силам. Своєю чергою, сам Іран, внаслідок відмови від впливу у Сирії, залишився без свого єдиного арабського союзника, наділеного державною суб'єктністю, і без логістичної спроможності для подальшої реалізації інтернаціонального антиізраїльського проекту «Вісь опору». До регіональних зовнішніх гравців, які суттєво виграли від приходу до влади у Дамаску ісламістської опозиції, належать Туреччина, Катар і меншою мірою Кувейт. Відтепер, ці країни (перш за все Туреччина), котрі під час протистояння дамаського режиму й антиасадівської опозиції перманентно підтримували останню, дістають належну їм частку економічних, політичних та ідеологічно-пропагандистських дивідендів. Інші ж Близькосхідні країни (зокрема, Саудівська Аравія, Бахрейн та ОАЕ), котрі за півтора роки до краху алавіта Б. аль-Асада повернули його режим до ЛАД, мають докласти багато фінансових

і дипломатичних зусиль щоб загладити свою провину перед сунітськими єдиновірцями з Дамаска.

З-поміж позарегіональних учасників сирійської громадянської війни, найбільших стратегічних, геополітичних й ідеологічних збитків зазнала Росія. Здавши режим Б. аль-Асада, його кремлівський колега В. Путін втрачає єдині російські військові бази у Середземномор'ї, можливість ефективного втручання в африканські справи й імідж державного діяча, котрий «ніколи своїх не полишає». Натомість, сирійську карту дуже грамотно розіграв ЄС. Завдяки швидкому призупиненню енергетичних, транспортних і банківських санкцій, накладених на Сирію за часів Б. аль-Асада, країни ЄС створили можливості для відбудови сирійської економіки. Цей крок має прискорити добровільну репатріацію з Європи сирійських біженців, забезпечити поміркованість релігійної політики А. аш-Шараа і створити передумови для подальшого взаємовигідного економічного співробітництва Дамаска з Європою.

Список використаних джерел та літератури

1. 2024 Syrian opposition offensives. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2024_Syrian_opposition_offensives
2. Nakhoul S. et al. Assad's final hours in Syria: Deception, despair and flight. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/assads-final-hours-syria-deception-despair-flight-2024-12-13/>
3. Зелінський А.Л. Батько і син аль-Асади: спільні й відмінні риси державної політики. *Проблеми всесвітньої історії*. 2024. № 1 (25). С. 129–163.
4. Grajewski N. Why Did Iran Allow Bashar al-Assad's Downfall? *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2024/12/why-did-iran-allow-assads-downfall?lang=en¢er=middle-east>
5. Hall N., Hiltermann J. The Day After Assad: How the Syrian Dictator's Stunning Fall Will Scramble the Balance of Power in the Middle East. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/syria/day-after-bashar-al-assad-russia-iran>
6. Tabler A.J. Why Al-Assad Fell? *The Washington Institute*. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/why-al-assad-fell>
7. Sayigh Ye. Anatomy of a Military Fall. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2024/12/anatomy-of-a-military-fall?lang=en¢er=middle-east>
8. Tol G. How Turkey won the Syrian civil war: Assad's Downfall Is a Boon for Erdogan – at Least for Now. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/turkey/how-turkey-won-syrian-civil-war>
9. Lister Ch. Assad's departure surprised Biden, US leaders. Now America must step up and seize the moment. *Fox News*. URL: <https://www.foxnews.com/opinion/assads-departure-surprised-biden-us-leaders-now-america-must-step-up-seize-moment>
10. Wehrey F. Assad's Downfall Echoes Across the Mediterranean. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2024/12/assads-downfall-echoes-across-the-mediterranean?lang=en¢er=middle-east>
11. Azizi H. How Iran Lost Syria: And Why a Stable Post-Assad Future Will Require Tehran's Involvement? *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/syria/how-iran-lost-syria>
12. Melkonian S. The Syria Fiasco As Seen From Moscow. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2024/12/the-syria-fiasco-as-seen-from-moscow?lang=en¢er=middle-east>

13. Nouredine A. Assad's Fall Reshapes Middle East's Political Dynamics. *Fanack*. URL: <https://fanack.com/politics/features-insights/assads-fall-reshapes-middle-east-political-dynamics~270095/>
14. Lister Ch. et al. Special Briefing: After Assad's fall, what's next for Syria and the region? *Middle East Institute*. URL: <https://www.mei.edu/blog/special-briefing-after-assads-fall-whats-next-syria-and-region>
15. Regional Perspectives on the House of Assad's Fall. *International Crisis Group*. 17 december 2024. URL: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/east-mediterranean-mena/syria/regional-perspectives-house-assads-fall>
16. Tokmajyan A. et al. Syria in Focus: Regional and International Dynamics at a Crossroads. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YT9aRqLvzWU>
17. Key Decisions Loom as Syria Enters a New Era. *International Crisis Group*. 14 january 2025. URL: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/east-mediterranean-mena/syria/key-decisions-loom-syria-enters-new-era>
18. Erdogan, Putin announce Idlib ceasefire after Moscow meeting. *News / Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2020/3/6/erdogan-putin-announce-idlib-ceasefire-after-moscow-meeting>
19. Mohamad N., Kafina M., Prins E. Assad's Regime and the Syrian Crisis (2011-2022). *Fanack*. URL: <https://fanack.com/syria/history-of-syria/the-syrian-crisis/assads-regime-and-the-syrian-crisis-2011-2022/>
20. Khaddour Kh., Tokmajyan A. Borders Without a Nation: Syria, Outside Powers, and Open-Ended Instability. Beirut: Malcolm H. Kerr Carnegie Middle East Center, 2024. 41 p. URL: <https://carnegie-production-assets.s3.amazonaws.com/static/files/Kheder-Armenak-Syria%20report-final.pdf>
21. Lister Ch. CENTCOM says ISIS is reconstituting in Syria and Iraq, but the reality is even worse. *Middle East Institute*. URL: <https://www.mei.edu/publications/centcom-says-isis-reconstituting-syria-and-iraq-reality-even-worse>
22. Зелінський А. Левант на лінії розламу двох світів. *Historia localis. Historia globalis. Сповіді на пошану Андрія Курдюченка* / ред. В. Ткаченко та ін. К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України»; Інститут історії України Національної академії наук України, 2024. С. 224–233.
23. Assad's Return: Regional Changes, and Future Outlook. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=jvud4Xp8kbE>
24. Lister Ch. Turkish-Syrian Re-engagement: Drivers, Limitations, and US Policy Implications. *Middle East Institute*. URL: <https://www.mei.edu/publications/turkish-syrian-re-engagement-drivers-limitations-and-us-policy-implications>
25. Turkey's Erdogan does not rule out meeting Syria's Assad to restore ties. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-erdogan-does-not-rule-out-meeting-syrias-assad-restore-ties-2024-06-28/>
26. Christou W. Syrian rebels reveal year-long plot that brought down Assad regime. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2024/dec/13/syrian-rebels-reveal-year-long-plot-that-brought-down-assad-regime>
27. Syria army says 'redeploying' in southern Daraa, Sweida provinces. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2582099/middle-east>
28. Southern rebels loom large as Syria's new rulers try to form a national army. *Associated Press*. URL: <https://apnews.com/article/syria-hts-security-fighters-assad-damascus-c65efc166f2642e0f0993a6f2d002090>
29. Зелінський А.Л. Розвиток країн Леванту в умовах сучасних геополітичних викликів. *Азійський феномен поліваріантного розвитку наприкінці XX -початку XXI століття:*

монографія / За заг. ред. В.О. Шведа, науковий та літературний редактор Н.І. Мхитарян. К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2024. С. 28–70.

30. Levitt M. Hezbollah's Regional Activities in Support of Iran's Proxy Networks. Washington: Middle East Institute, 2021. 35 p. URL: https://www.mei.edu/sites/default/files/2021-07/Hezbollah%E2%80%99s%20Regional%20Activities%20in%20Support%20of%20Iran%E2%80%99s%20Proxy%20Networks_0.pdf
31. Houssari N., Tello A. Will ceasefire deal to end Israel-Hezbollah war achieve lasting peace for Lebanon? *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2580994/middle-east>
32. Young M. Autumn of Lebanon's Discontent. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2024/11/autumn-of-lebanons-discontent?lang=en¢er=middle-east>
33. Ghaddar H. How Hezbollah Ends: A Better Lebanon Is Possible. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/lebanon/how-hezbollah-ends>
34. Hezbollah backs Syria's al-Assad as opposition forces intensify offensive. *Syria's War News / Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2024/12/5/hezbollah-backs-syrias-al-assad-as-opposition-forces-intensify-offensive>
35. Source close to Hezbollah says sent 2,000 fighters to Syria. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2582163/middle-east>
36. al-Ghadhawi A. Al-Assad's Strategy to Avoid Becoming a Puppet of Russia and Iran. *New Lines Institute*. URL: <https://newlinesinstitute.org/state-resilience-fragility/al-assads-strategy-to-avoid-becoming-a-puppet-of-russia-and-iran/>
37. Yavorsky E., Tabler A.J. Demise of Syria's "Second Lady" Shakes Up the Assad Regime. *The Washington Institute*. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/demise-syrias-second-lady-shakes-assad-regime>
38. Othman Agha M. Coercive deprivation: Unraveling the Assad regime's policy on domestic reconstruction. *Middle East Institute*. URL: <https://www.mei.edu/publications/coercive-deprivation-unraveling-assad-regimes-policy-domestic-reconstruction>
39. Syria. *The World Factbook*. URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/syria/>
40. Saad M. Is an Alawite protest movement emerging in Syria's coastal areas? *Al Majalla*. URL: <https://en.majalla.com/node/297431/politics/alawite-protest-movement-emerging-syrias-coastal-areas>
41. Nour A.A. The Assad-Makhlouf spat: A complicated family affair. *Middle East Institute*. URL: <https://www.mei.edu/publications/assad-makhlouf-spat-complicated-family-affair>
42. Yavorsky E. A Year of Suwayda Protests Show That Assad Is No Partner *The Washington Institute*. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/year-suwayda-protests-show-assad-no-partner>
43. Barnea Yu. Second front opens in Southern Syria, as Druze militias rise up. *The Jerusalem Post*. URL: <https://www.jpost.com/breaking-news/article-832307>
44. Bahah M. Syria clashes – what happened? *Syria's War News / Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2025/3/10/syria-clashes-what-happened>
45. Zelin A.Y. The Patient Efforts Behind Hayat Tahrir al-Sham's Success in Aleppo. *War on the Rocks*. URL: <https://warontherocks.com/2024/12/the-patient-efforts-behind-hayat-tahrir-al-shams-success-in-aleppo/>
46. Lefevre R. *Ashes of Hama: The Muslim Brotherhood in Syria*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2013. 288 p.
47. Trombetta L. Syria's new rulers must not repeat the past mistakes of Lebanon and Iraq. *Opinions / Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/opinions/2024/12/16/syrias-new-rulers-must-not-repeat-the-past-mistakes-of-lebanon-and-iraq>
48. Celik M. Turkiye's road ahead in a post-Assad Syria. *Syria's War News / Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2025/1/7/turkiyes-road-ahead-in-a-post-assad-syria>

49. Leader Al-Sharaa receives Qatari delegation. *Syrian Arab News Agency*. URL: <https://sana.sy/en/?p=343072>
50. Шипуля В. Україна розбудовує стосунки з Сирією: для чого це потрібно. *Korrespondent.net*. URL: <https://ua.korrespondent.net/articles/4744812-ukraina-rozbudovuie-stosunky-z-syriiei-dlia-choho-tse-potribno>
51. Lebanon and Syria to strengthen border security, Lebanese PM says. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2586014/middle-east>
52. Leader Al-Sharaa meets with Kuwaiti Foreign Minister and GCC Secretary General. *Syrian Arab News Agency*. URL: <https://sana.sy/en/?p=343295>
53. Al-Sharaa meets French and German Foreign ministers in Damascus. *Syrian Arab News Agency*. URL: <https://sana.sy/en/?p=343428>
54. President al-Sharaa and no more Baath party: What else has Syria announced? *Syria's War News / Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2025/1/29/president-al-sharaa-and-no-more-baath-party-what-else-has-syria-announced>
55. New Syria leader faces territorial, governance hurdles. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2588786/middle-east>
56. Zelin A.Y. The Status of Syria's Transition After Two Months. *The Washington Institute*. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/status-syrias-transition-after-two-months>
57. The major security challenges facing Syria's new rulers. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2592955/middle-east>
58. al-Assil I. The national dialogue in Syria: A step forward or a concerning trajectory? *Middle East Institute*. URL: <https://www.mei.edu/publications/national-dialogue-syria-step-forward-or-concerning-trajectory>
59. Syria's government signs breakthrough deal with Kurdish-led authorities in northeast. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2593137/middle-east>
60. Hezbollah–Syria clashes (2024–present). *Wikipedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Hezbollah%E2%80%93Syria_clashes_\(2024%E2%80%93present\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Hezbollah%E2%80%93Syria_clashes_(2024%E2%80%93present))
61. Fabian E. Katz orders IDF to complete seizure of Syrian buffer zone, continue destroying Assad's "strategic weapons". *The Times of Israel*. URL: https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/katz-orders-idf-to-complete-seizure-of-syrian-buffer-zone-continue-destroying-assads-strategic-weapons/
62. Israel says its troops in Syria will remain atop Mt Hermon indefinitely. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/israel-says-its-troops-syria-will-remain-atop-mt-hermon-indefinitely-2025-01-28/>
63. Young M. Hezbollah and National Renewal. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2025/02/hezbollah-and-national-renewal?lang=en¢er=middle-east>
64. Зелінський А.Л. Політична та військова діяльність ліванської Хезболли у 2011–2022 рр. і її результати (Ч. 1–2). *Проблеми всесвітньої історії*. 2024. № 4(28). С. 167–184; 2025. №1(29). С. 156–175.
65. Nassar F.N. The way forward in Lebanon. *Middle East Institute*. URL: <https://www.mei.edu/publications/way-forward-lebanon>
66. Cabinet of Nawaf Salam. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Cabinet_of_Nawaf_Salam
67. Ghaddar H. Lebanon's New Government May Walk a Thin Line Between Promises and Compromises. *The Washington Institute*. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/lebanons-new-government-may-walk-thin-line-between-promises-and-compromises>
68. Singh M. After Assad: Navigating Syria Policy (Part 1). *The Washington Institute*. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/after-assad-navigating-syria-policy-part-1>

69. Why Turkiye is so influential in post-Assad Syria. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2587071/middle-east>
70. Khalifa D. Turkey's tightrope in post-Assad Syria. *International Crisis Group*. 03 february 2025. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/western-europemediterranean/turkiye-syria/turkeys-tightrope-post-assad-syria>
71. Nerves fray in Turkiye textile sector as Syrian refugees mull return. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2589901/middle-east>
72. Zelin A.Y., Cagaptay S. A New Age for Turkish Relations with Syria. *The Washington Institute*. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/new-age-turkish-relations-syria>
73. Syria's new government thanks countries that reopened missions. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2582814/middle-east>
74. Margolin D., Medini S. The Paris Conference on Syria: Coordination and a Roadmap Are Needed. *The Washington Institute*. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/paris-conference-syria-coordination-and-roadmap-are-needed>
75. Lebanon army receives additional \$20 million from Qatar in support to troops. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2541381/middle-east>
76. Leader al-Sharaa receives a delegation from the Republic of Belarus. *Syrian Arab News Agency*. URL: <https://www.sana.sy/en/?p=345107>
77. Syrian president stresses 'strong strategic ties' in call with Russia's Putin. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2589994/middle-east>
78. Літак з Росії привіз до Дамаска партію сирійської валюти, надрукованої ще за Асада. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3960234-litak-z-rosii-priviz-do-damaska-partiu-sirijskoi-valuti-nadrukovanoi-se-za-asada.html>
79. Russian Red Sea base deal still on the table, Sudanese FM says. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2590018/middle-east>
80. EU suspends select Syria sanctions to encourage democratic development. *Syria's War News / Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2025/2/24/eu-suspends-select-syria-sanctions-to-encourage-democratic-development>
81. Syria's president Al-Sharaa forms new transitional government. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/syrias-president-al-sharaa-forms-new-transitional-government-2025-03-29/>

References

1. 2024 Syrian opposition offensives. *Wikipedia*. [Online]. Available from: https://en.wikipedia.org/wiki/2024_Syrian_opposition_offensives [In English].
2. Nakhoul, S. et al. Assad's final hours in Syria: Deception, despair and flight. *Reuters*. [Online]. Available from: <https://www.reuters.com/world/middle-east/assads-final-hours-syria-deception-despair-flight-2024-12-13/> [In English].
3. Zelinskyi, A.L. (2024). Batko i syn al-Asady: spilni y vidminni rysy derzhavnoi polityky [The father and the son al-Assad: the common and different features of a state policy]. *Problemy vsesvitr'oyi istoriyi* [Problems of World History], 1, pp. 129–163. [In Ukrainian].
4. Grajewski, N. Why Did Iran Allow Bashar al-Assad's Downfall? *Carnegie Endowment for International Peace*. [Online]. Available from: <https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2024/12/why-did-iran-allow-assads-downfall?lang=en¢er=middle-east> [In English].
5. Hall, N., Hiltermann, J. The Day After Assad: How the Syrian Dictator's Stunning Fall Will Scramble the Balance of Power in the Middle East. *Foreign Affairs*. [Online]. Available from: <https://www.foreignaffairs.com/syria/day-after-bashar-al-assad-russia-iran> [In English].
6. Tabler, A.J. Why Al-Assad Fell? *The Washington Institute*. [Online]. Available from: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/why-al-assad-fell> [In English].

7. Sayigh, Ye. Anatomy of a Military Fall. *Carnegie Endowment for International Peace*. [Online]. Available from: <https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2024/12/anatomy-of-a-military-fall?lang=en¢er=middle-east> [In English].
8. Tol, G. How Turkey won the Syrian civil war: Assad's Downfall Is a Boon for Erdogan – at Least for Now. *Foreign Affairs*. [Online]. Available from: <https://www.foreignaffairs.com/turkey/how-turkey-won-syrian-civil-war> [In English].
9. Lister, Ch. Assad's departure surprised Biden, US leaders. Now America must step up and seize the moment. *Fox News*. [Online]. Available from: <https://www.foxnews.com/opinion/assads-departure-surprised-biden-us-leaders-now-america-must-step-up-seize-moment> [In English].
10. Wehrey, F. Assad's Downfall Echoes Across the Mediterranean. *Carnegie Endowment for International Peace*. [Online]. Available from: <https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2024/12/assads-downfall-echoes-across-the-mediterranean?lang=en¢er=middle-east> [In English].
11. Azizi, H. How Iran Lost Syria: And Why a Stable Post-Assad Future Will Require Tehran's Involvement? *Foreign Affairs*. [Online]. Available from: <https://www.foreignaffairs.com/syria/how-iran-lost-syria> [In English].
12. Melkonian, S. The Syria Fiasco As Seen From Moscow. *Carnegie Endowment for International Peace*. [Online]. Available from: <https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2024/12/the-syria-fiasco-as-seen-from-moscow?lang=en¢er=middle-east> [In English].
13. Nouredine, A. Assad's Fall Reshapes Middle East's Political Dynamics. *Fanack*. [Online]. Available from: <https://fanack.com/politics/features-insights/assads-fall-reshapes-middle-east-political-dynamics~270095/> [In English].
14. Lister, Ch. et al. Special Briefing: After Assad's fall, what's next for Syria and the region? *Middle East Institute*. [Online]. Available from: <https://www.mei.edu/blog/special-briefing-after-assads-fall-whats-next-syria-and-region> [In English].
15. (2024, 17 December). Regional Perspectives on the House of Assad's Fall. *International Crisis Group*. [Online]. Available from: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/east-mediterranean-mena/syria/regional-perspectives-house-assads-fall> [In English].
16. Tokmajyan, A. et al. Syria in Focus: Regional and International Dynamics at a Crossroads. *Carnegie Endowment for International Peace*. [Online]. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=YT9aRqLvzWU> [In English].
17. (2025, 14 January). Key Decisions Loom as Syria Enters a New Era. *International Crisis Group*. [Online]. Available from: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/east-mediterranean-mena/syria/key-decisions-loom-syria-enters-new-era> [In English].
18. Erdogan, Putin announce Idlib ceasefire after Moscow meeting. *News / Al Jazeera*. [Online]. Available from: <https://www.aljazeera.com/news/2020/3/6/erdogan-putin-announce-idlib-ceasefire-after-moscow-meeting> [In English].
19. Mohamad, N., Kafina, M., Prins, E. Assad's Regime and the Syrian Crisis (2011-2022). *Fanack*. [Online]. Available from: <https://fanack.com/syria/history-of-syria/the-syrian-crisis/assads-regime-and-the-syrian-crisis-2011-2022/> [In English].
20. Khaddour, Kh., Tokmajyan, A. (2024). *Borders Without a Nation: Syria, Outside Powers, and Open-Ended Instability*. Beirut: Malcolm H. Kerr Carnegie Middle East Center. [Online]. Available from: <https://carnegie-production-assets.s3.amazonaws.com/static/files/Kheder-Armenak-Syria%20report-final.pdf> [In English].
21. Lister, Ch. CENTCOM says ISIS is reconstituting in Syria and Iraq, but the reality is even worse. *Middle East Institute*. [Online]. Available from: <https://www.mei.edu/publications/centcom-says-isis-reconstituting-syria-and-iraq-reality-even-worse> [In English].
22. Zelinsky, A. (2024). Levant na liniyi rozlamu dvokh svtiv [The Levant on the fault line of the two worlds]. *Historia localis. Historia globalis. Studiyi na poshanu Andriya Kudryachenka* [Historia localis. Historia globalis. Studies in Honor of Andrii Kudriachenko] / red.

- V. Tkachenko ta in. Kyiv: DU “Instytut vsesvitn’oyi istoriyi Natsional’noyi akademiyi nauk Ukrainy; Instytut istoriyi Ukrainy Natsional’noyi akademiyi nauk Ukrainy, pp. 224–233. [In Ukrainian].
23. Assad’s Return: Regional Changes, and Future Outlook. *Carnegie Endowment for International Peace*. [Online]. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=jvud4Xp8kbE> [In English].
 24. Lister, Ch. Turkish-Syrian Re-engagement: Drivers, Limitations, and US Policy Implications. *Middle East Institute*. [Online]. Available from: <https://www.mei.edu/publications/turkish-syrian-re-engagement-drivers-limitations-and-us-policy-implications> [In English].
 25. Turkey’s Erdogan does not rule out meeting Syria’s Assad to restore ties. *Reuters*. [Online]. Available from: <https://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-erdogan-does-not-rule-out-meeting-syrias-assad-restore-ties-2024-06-28/> [In English].
 26. Christou, W. Syrian rebels reveal year-long plot that brought down Assad regime. *The Guardian*. [Online]. Available from: <https://www.theguardian.com/world/2024/dec/13/syrian-rebels-reveal-year-long-plot-that-brought-down-assad-regime> [In English].
 27. Syria army says ‘redeploying’ in southern Daraa, Sweida provinces. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2582099/middle-east> [In English].
 28. Southern rebels loom large as Syria’s new rulers try to form a national army. *Associated Press*. [Online]. Available from: <https://apnews.com/article/syria-hts-security-fighters-assad-damascus-c65efc166f2642e0f0993a6f2d002090> [In English].
 29. Zelinskyi, A.L. (2024). Rozvytok krain Levantu v umovakh suchasnykh heopolitychnykh vyklykiv [The Development of the countries of Levant in conditions of the modern geopolitic challenges]. *Aziiskyi fenomen polivariantnoho rozvytku naprykintsi XX – pochatku XXI stolittia: monohrafiia* [The Asian phenomenon of a polyvariant development in the end XX – beginning XXI century: monography] / Za zah. red. V.O. Shveda, naukovyi ta literaturnyi redaktor N.I. Mkhitarian. Kyiv: DU “Instytut vsesvitn’oyi istoriyi Natsional’noyi akademiyi nauk Ukrainy”, pp. 28–70. [In Ukrainian].
 30. Levitt, M. (2021). *Hezbollah’s Regional Activities in Support of Iran’s Proxy Networks*. Washington: Middle East Institute. [Online]. Available from: https://www.mei.edu/sites/default/files/2021-07/Hezbollah%E2%80%99s%20Regional%20Activities%20in%20Support%20of%20Iran%E2%80%99s%20Proxy%20Networks_0.pdf [In English].
 31. Houssari, N., Tello, A. Will ceasefire deal to end Israel-Hezbollah war achieve lasting peace for Lebanon? *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2580994/middle-east> [In English].
 32. Young, M. Autumn of Lebanon’s Discontent. *Carnegie Endowment for International Peace*. [Online]. Available from: <https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2024/11/autumn-of-lebanons-discontent?lang=en¢er=middle-east> [In English].
 33. Ghaddar, H. How Hezbollah Ends: A Better Lebanon Is Possible. *Foreign Affairs*. [Online]. Available from: <https://www.foreignaffairs.com/lebanon/how-hezbollah-ends> [In English].
 34. Hezbollah backs Syria’s al-Assad as opposition forces intensify offensive. *Syria’s War News / Al Jazeera*. [Online]. Available from: <https://www.aljazeera.com/news/2024/12/5/hezbollah-backs-syrias-al-assad-as-opposition-forces-intensify-offensive> [In English].
 35. Source close to Hezbollah says sent 2.000 fighters to Syria. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2582163/middle-east> [In English].
 36. al-Ghadhawi, A. Al-Assad’s Strategy to Avoid Becoming a Puppet of Russia and Iran. *New Lines Institute*. [Online]. Available from: <https://newlinesinstitute.org/state-resilience-fragility/al-assads-strategy-to-avoid-becoming-a-puppet-of-russia-and-iran/> [In English].
 37. Yavorsky, E., Tabler, A.J. Demise of Syria’s “Second Lady” Shakes Up the Assad Regime. *The Washington Institute*. [Online]. Available from: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/demise-syrias-second-lady-shakes-assad-regime> [In English].

38. Othman Agha, M. Coercive deprivation: Unraveling the Assad regime's policy on domestic reconstruction. *Middle East Institute*. [Online]. Available from: <https://www.mei.edu/publications/coercive-deprivation-unraveling-assad-regimes-policy-domestic-reconstruction> [In English].
39. Syria. *The World Factbook*. [Online]. Available from: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/syria/> [In English].
40. Saad, M. Is an Alawite protest movement emerging in Syria's coastal areas? *Al Majalla*. [Online]. Available from: <https://en.majalla.com/node/297431/politics/alawite-protest-movement-emerging-syrias-coastal-areas> [In English].
41. Nour, A.A. The Assad-Makhlouf spat: A complicated family affair. *Middle East Institute*. [Online]. Available from: <https://www.mei.edu/publications/assad-makhlouf-spat-complicated-family-affair> [In English].
42. Yavorsky, E. A Year of Suwayda Protests Show That Assad Is No Partner *The Washington Institute*. [Online]. Available from: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/year-suwayda-protests-show-assad-no-partner> [In English].
43. Barnea, Yu. Second front opens in Southern Syria, as Druze militias rise up. *The Jerusalem Post*. [Online]. Available from: <https://www.jpost.com/breaking-news/article-832307> [In English].
44. Bahah, M. Syria clashes – what happened? *Syria's War News / Al Jazeera*. [Online]. Available from: <https://www.aljazeera.com/news/2025/3/10/syria-clashes-what-happened> [In English].
45. Zelin, A.Y. The Patient Efforts Behind Hayat Tahrir al-Sham's Success in Aleppo. *War on the Rocks*. [Online]. Available from: <https://warontherocks.com/2024/12/the-patient-efforts-behind-hayat-tahrir-al-shams-success-in-aleppo/> [In English].
46. Lefevre, R. (2013). *Ashes of Hama: The Muslim Brotherhood in Syria*. Oxford; New York: Oxford University Press. [In English].
47. Trombetta, L. Syria's new rulers must not repeat the past mistakes of Lebanon and Iraq. *Opinions / Al Jazeera*. [Online]. Available from: <https://www.aljazeera.com/opinions/2024/12/16/syrias-new-rulers-must-not-repeat-the-past-mistakes-of-lebanon-and-iraq> [In English].
48. Celik, M. Turkiye's road ahead in a post-Assad Syria. *Syria's War News / Al Jazeera*. [Online]. Available from: <https://www.aljazeera.com/news/2025/1/7/turkiyes-road-ahead-in-a-post-assad-syria> [In English].
49. Leader Al-Sharaa receives Qatari delegation. *Syrian Arab News Agency*. [Online]. Available from: <https://sana.sy/en/?p=343072> [In English].
50. Shypulia, V. Ukraina rozbudovuie stosunky z Syriieiu: dlia choho tse potribno [Ukraine develops the relations with Syria: Why is this necessary?]. *Korrespondent.net*. [Online]. Available from: <https://ua.korrespondent.net/articles/4744812-ukraina-rozbudovuie-stosunky-z-syriieiu-dlia-choho-tse-potribno> [In Ukrainian].
51. Lebanon and Syria to strengthen border security, Lebanese PM says. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2586014/middle-east> [In English].
52. Leader Al-Sharaa meets with Kuwaiti Foreign Minister and GCC Secretary General. *Syrian Arab News Agency*. [Online]. Available from: <https://sana.sy/en/?p=343295> [In English].
53. Al-Sharaa meets French and German Foreign ministers in Damascus. *Syrian Arab News Agency*. [Online]. Available from: <https://sana.sy/en/?p=343428> [In English].
54. President al-Sharaa and no more Baath party: What else has Syria announced? *Syria's War News / Al Jazeera*. [Online]. Available from: <https://www.aljazeera.com/news/2025/1/29/president-al-sharaa-and-no-more-baath-party-what-else-has-syria-announced> [In English].
55. New Syria leader faces territorial, governance hurdles. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2588786/middle-east> [In English].
56. Zelin, A.Y. The Status of Syria's Transition After Two Months. *The Washington Institute*. [Online]. Available from: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/status-syrias-transition-after-two-months> [In English].

57. The major security challenges facing Syria's new rulers. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2592955/middle-east> [In English].
58. al-Assil, I. The national dialogue in Syria: A step forward or a concerning trajectory? *Middle East Institute*. [Online]. Available from: <https://www.mei.edu/publications/national-dialogue-syria-step-forward-or-concerning-trajectory> [In English].
59. Syria's government signs breakthrough deal with Kurdish-led authorities in northeast. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2593137/middle-east> [In English].
60. Hezbollah–Syria clashes (2024–present). *Wikipedia*. [Online]. Available from: [https://en.wikipedia.org/wiki/Hezbollah%E2%80%93Syria_clashes_\(2024%E2%80%93present\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Hezbollah%E2%80%93Syria_clashes_(2024%E2%80%93present)) [In English].
61. Fabian, E. Katz orders IDF to complete seizure of Syrian buffer zone, continue destroying Assad's "strategic weapons". *The Times of Israel*. [Online]. Available from: https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/katz-orders-idf-to-complete-seizure-of-syrian-buffer-zone-continue-destroying-assads-strategic-weapons/ [In English].
62. Israel says its troops in Syria will remain atop Mt Hermon indefinitely. *Reuters*. [Online]. Available from: <https://www.reuters.com/world/middle-east/israel-says-its-troops-syria-will-remain-atop-mt-hermon-indefinitely-2025-01-28/> [In English].
63. Young, M. Hezbollah and National Renewal. *Carnegie Endowment for International Peace*. [Online]. Available from: <https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2025/02/hezbollah-and-national-renewal?lang=en¢er=middle-east> [In English].
64. Zelinskyi, A.L. (2024-2025). PolitychnataviiskovadiialnistlivanskoiKhezbollyu 2011-2022 rr. iyirezultaty (Ch. 1-2) [A Political and Military Activities of the Lebanese Hezbollah in 2011-2022 and their Results (P. 1–2)]. *Problemy vsesvtn'oyi istoriyi* [Problems of World History], 4(28), pp. 167–184; 1(29), pp. 156–175.
65. Nassar, F.N. The way forward in Lebanon. *Middle East Institute*. [Online]. Available from: <https://www.mei.edu/publications/way-forward-lebanon> [In English].
66. Cabinet of Nawaf Salam. *Wikipedia*. [Online]. Available from: https://en.wikipedia.org/wiki/Cabinet_of_Nawaf_Salam [In English].
67. Ghaddar, H. Lebanon's New Government May Walk a Thin Line Between Promises and Compromises. *The Washington Institute*. [Online]. Available from: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/lebanons-new-government-may-walk-thin-line-between-promises-and-compromises> [In English].
68. Singh, M. After Assad: Navigating Syria Policy (Part 1). *The Washington Institute*. [Online]. Available from: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/after-assad-navigating-syria-policy-part-1> [In English].
69. Why Turkiye is so influential in post-Assad Syria. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2587071/middle-east> [In English].
70. Khalifa, D. (2025). Turkey's tightrope in post-Assad Syria. *International Crisis Group*, 03 february. [Online]. Available from: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/western-europemediterranean/turkiye-syria/turkeys-tightrope-post-assad-syria> [In English].
71. Nerves fray in Turkiye textile sector as Syrian refugees mull return. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2589901/middle-east> [In English].
72. Zelin, A.Y., Cagaptay, S. A New Age for Turkish Relations with Syria. *The Washington Institute*. [Online]. Available from: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/new-age-turkish-relations-syria> [In English].
73. Syria's new government thanks countries that reopened missions. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2582814/middle-east> [In English].
74. Margolin, D., Medini, S. The Paris Conference on Syria: Coordination and a Roadmap Are Needed. *The Washington Institute*. [Online]. Available from:

- <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/paris-conference-syria-coordination-and-roadmap-are-needed> [In English].
75. Lebanon army receives additional \$20 million from Qatar in support to troops. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2541381/middle-east> [In English].
 76. Leader al-Sharaa receives a delegation from the Republic of Belarus. *Syrian Arab News Agency*. [Online]. Available from: <https://www.sana.sy/en/?p=345107> [In English].
 77. Syrian president stresses ‘strong strategic ties’ in call with Russia’s Putin. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2589994/middle-east> [In English].
 78. Litak z Rosii pryviz do Damaska partiiu syriiskoi valiuty, nadrukovanoi shche za Asada [Aplane from Russia brought a batch of Syrian currency printed under Assad to Damascus]. *Ukrinform*. [Online]. Available from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3960234-litak-z-rosii-pryviz-do-damaska-partiiu-sirijskoi-valuti-nadrukovanoi-se-za-asada.html> [In Ukrainian].
 79. Russian Red Sea base deal still on the table, Sudanese FM says. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2590018/middle-east> [In English].
 80. EU suspends select Syria sanctions to encourage democratic development. *Syria’s War News / Al Jazeera*. [Online]. Available from: <https://www.aljazeera.com/news/2025/2/24/eu-suspends-select-syria-sanctions-to-encourage-democratic-development> [In English].
 81. Syria’s president Al-Sharaa forms new transitional government. *Reuters*. [Online]. Available from: <https://www.reuters.com/world/middle-east/syrias-president-al-sharaa-forms-new-transitional-government-2025-03-29/> [In English].

Zelinskyi A. Causes and Consequences of the Fall of the Al-Assad Regime.

On December 8, 2024, as a result of a lightning offensive by the Syrian opposition, the regime of the hereditary dictator B. al-Assad fell. The reasons for the inglorious end of the 54-year rule of the al-Assad family can be divided into 3 blocks: foreign policy, internal regime and opposition. In the first case, we are talking about the lack of support for B. al-Assad from the Lebanese Hezbollah weakened by Israel and the distancing of Iran and Russia from him; in the second – about a number of personal miscalculations and mistakes of the Damascus dictator himself; in the third – about the effective transformations carried out by the leader of the Islamist opposition A. al-Sharaa in the province of Idlib under his control.

The internal consequences of the overthrow of the Damascus regime include the coming to power in Syria of relatively moderate Sunni Islamists and a change in the format of still unfinished Syrian civil war. In the regional context, the most noticeable changes as a result of the fall of the al-Assad dynasty were experienced by Lebanon. The change of power in Syria deprived Hezbollah of military and financial support from Iran. As a result, this Shiite organization had to cede power to Westerners and supporters of Saudi Arabia. In turn, Iran, as a result of refusing to support B. al-Assad, had to curtail the international anti-Israeli project “Axis of Resistance”. In contrast, Turkey, Qatar and partly Kuwait significantly benefited from the fall of the Damascus regime, through their permanent support for the anti-Assad opposition.

In a non-regional context, the collapse of the B. al-Assad regime hit Russia the hardest. In turn, the European Union played the Syrian card very competently. The EU promptly suspended the energy, transport and banking sanctions of the B. al-Assad era. This step should accelerate the voluntary repatriation of Syrian refugees from Europe, ensure themoderation of A. al-Sharaa’s religious policy, and create the prerequisites for further mutually beneficial economic cooperation between Damascus and Europe.

Keywords: *Bashar al-Assad, the Syrian civil war, Turkey, Iran, Lebanon, Russia, the USA*

КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС

УДК 94:341.384(477) "1941/1945"

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-30-9>

Солошенко В.В.

<https://orcid.org/0000-0002-7096-9859>

КОНФІСКАЦІЇ ЄВРЕЙСЬКОГО МАЙНА В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ І ПРОБЛЕМА РЕСТИТУЦІЇ

Пограбування та знищення євреїв є однією з важливих проблем сучасної історії, яка ще недостатньо вивчена й потребує подальших ґрунтовних академічних досліджень як в Україні, так і на міжнародній арені. Відтак проблематика пошуків єврейського майна, вилученого під час Голокосту, пошуків колишніх власників (або їх нащадків) належать до неподоланих наслідків Другої світової війни. Хотілося б сподіватися, що вивчення і врахування, допущених у ті часи помилок, які призвели до катастрофи, дозволить уникнути їх повторення нині і в майбутньому.

У пропонованій статті з'ясовано, що нині в Україні здійснено ще недостатньо заходів аби повернути майно євреїв, вилучене незаконним шляхом під час Голокосту або компенсувати його втрату. Причинами такого становища стало те, що про Голокост в СРСР практично було забуто, про нього не писали, його майже не досліджували. Дана тематика практично була табуована за часів радянського режиму. Становище змінилося лише з часів так званої перебудови та вже у пострадянську добу. Відтак в Україні за останні десятиліття з'явилося чимало проєктів, присвячених єврейській історії та її жахливих сторінок під час Другої світової війни. Нині розробка такої тематики часто фінансуються з державного бюджету і це дає підстави сподіватися на проведення ґрунтовних досліджень. Сліди єврейського життя знову стали видимими, були встановлені меморіали та відреставровані місця масових поховань, тобто важливим засадничим підходом стало вивчення сторінок українських євреїв як складової частини історії України.

Проте існує ще лише незначна кількість робіт, автори яких аналізують тему конфіскації майна в українських євреїв. Авторка статті вбачає позитивну тенденцію в тому, що з'являється все більше проєктів і публікацій, які розглядають єврейські сліди на локальному та мікроісторичному рівнях, це дослідження про пограбування євреїв у Києві, Бердичеві, Житомирі, Ружині, у містечках Волині та багатьох інших.

Водночас переважній більшості тих, кому пощастило вижити і пережити цю страшну трагедію людства, ще не спромоглися повернути майно, вилучене під час Другої світової війни, їм не виплачували і компенсацій. У статті слушно розкрито стан опрацювання цієї проблеми в Україні, показані окремі успіхи і перепони, які заважають реституції або взагалі унеможливають її здійснення. Окреслено законодавчу базу, показано її нинішні вади і зроблено рекомендації задля покращення можливостей вирішення цілого кола завдань, які б зробили реституцію реальною та невідворотною.

Ключові слова: Друга світова війна, євреї, Голокост, цінності, конфіскація майна, реституція, відшкодування.

Вступ. У статті зроблено спробу висвітлити дуже гостру і ще малодосліджену в Україні проблему реституції, повернення майна українських євреїв. У данному контексті авторка акцентує увагу на пограбуванні цінностей,

особистих речей – рухомого та нерухомого майна єврейського населення України під час Другої світової війни.

Важливо підкреслити, що про Голокост в СРСР практично було забуто, про нього не писали, його майже не досліджували.

Однак попри все це необхідно наголосити, що в Україні за останні десятиліття з'явилося багато проєктів, присвячених єврейській історії, сліди єврейського життя знову стали видимими, були встановлені меморіали та відреставровані місця масових поховань тощо. *«Долі українських євреїв – це частина історії України. І її не можна розглядати окремо»* [1].

Українські науковці все частіше звертаються до тем, які проливають світло на історію, життя, побут та поневір'яння українських євреїв і, що важливо, розробка такої тематики вже фінансуються з державного бюджету. Нині ми можемо зосередитися на тому, що було табуйованим за часів радянського режиму і це дає підстави сподіватися на проведення ґрунтовних досліджень. Існує лише незначна кількість робіт, автори яких аналізують тему конфіскацій майна в українських євреїв. Авторка статті вбачає позитивну тенденцію в тому, що з'являється все більше проєктів і публікацій, які розглядають єврейські сліди на локальному та мікроісторичному рівнях, це дослідження про пограбування євреїв у Києві, Бердичеві, Житомирі, Ружині, у містечках Волині та багатьох інших.

Експерти записують інтерв'ю, вивчають і зберігають досвід, учасників подій, свідків, який раніше був прихованим і табуйованим, та надають розголос спогадам, які довгий час не були почуті.

Пограбування єврейського майна і цінностей є вразливою складовою, сторінкою в історії Голокосту, яка потребує детального вивчення. Час невпинно спливає і залишає пособі все менше очевидців і жертв Голокосту – тих, для кого ця страшна трагедія є частиною родинної історії. Складно знайти конфісковані цінності, простежити історію цих речей, розшукати їх спадкоємців і якомога швидше повернути втрачене, щоб відновити історичну справедливість. У цьому зв'язку доцільно опрацювати наступні важливі завдання: оцінити стан та перспективи повернення цінностей, конфіскованих у єврейського населення України під час Другої світової війни, приватної рухомої і нерухомої власності. Важливо підкреслити, що йдеться і про євреїв, які проживають в Україні, і про євреїв, які змушені були емігрувати. Дослідивши цей контекст, важливо проаналізувати та окреслити шляхи щодо повернення награваного, реституції єврейського майна.

Кривавими були єврейські погроми на початку ХХ ст. у багатьох країнах, а вже у 1930-і рр. брутальна хвиля погромів прокотилася Європою. Цінності євреїв в СРСР значною мірою експропріювала радянська влада ще після революції 1917 року. Євреям подекуди вдавалося переховувати своє майно, цінності і твори живопису, а тепер їх сліди часто знаходимо на різних континентах.

Голокост в Україні повторювався в тих чи тих містах, містечках і селищах. Важливо вивчити всю історію в деталях аби повернути *«правдиве минуле, заборонене минуле»* [2, с. 451]. Також необхідно достеменно розібратися, знайшовши інформацію з достовірних джерел, що призвело до цієї трагедії людства.

«В Україні були тисячі Бабиних ярів», як слушно наголошують українські історики-дослідники Голокосту, мова йде про «приблизно 2 тисячі місць масових розстрілів євреїв в Україні. Про місця масових розстрілів навіть сьогодні відомо не дуже багато більшості українців» [3]. *Тобто місця масових вбивств євреїв, «Бабині Яри» є по всій Україні* [1].

Єврейське населення України до війни нараховувало близько 2,8 млн. осіб. На території України загинуло близько 1,5 млн євреїв. Протягом нацистської окупації євреїв України масово знищували, а єврейське майно систематично конфісковували: це відбувалося під час акцій знищення або після них, коли євреїв виганяли з домівок у гетто. Під час Голокосту була знищена унікальна культура єврейського штетла. Ці жахливі трагедії назавжди закарбувалися в житті євреїв і неєвреїв, які проживали в УРСР.

Той страх пережитого спонукав багатьох із них змінити свої прізвища і ніколи не зізнаватися про своє єврейське походження. Такою є історія родини киян Волошиних. *«Вони жили на Куренівці [....] Дві молоді сестри відправили в Яготин за 90 кілометрів від Києва. Там вони прожили все життя. За все своє життя [українські жінки єврейського походження жили під іншими прізвищами] сестри так ніколи й не зізналися, що вони єврейки. [...] їх знали в Яготині як українських жінок. На все життя вони були перелякані Бабиним Яром, і ніколи, нікому не казали про своє єврейське походження. Ось що може зробити злочинна держава проти людей, коли державна машина стає злочинною, диктаторською»* [1].

Символічним у цьому зв'язку є звернення Урсули фон дер Ляен до свідомих громадян ЄС *«...Підтримка євреїв лежить в основі нашої Стратегії ЄС щодо боротьби з антисемітизмом. Ми повинні пам'ятати, як все почалося: антисемітизм і ненависть призвели до Голокосту...»* [4].

Доволі важливим завданням є здійснення безперевних пошуків власників майна, їх нащадків. Необхідно перевірити, чи це майно дійсно награвоване, конфісковане внаслідок нацистських переслідувань, важливо знати як їх грабували, що сталося з коштовними речами і де шукати їх сліди далі? [5, с. 177-178]. Не менш складним є завдання розібратися з проблемою компенсації за відчужене нерухоме майно євреїв України, попри всі складнощі його теж потрібно намагатися вирішити. Звичайно, в українських реаліях реституція єврейського майна і реституція загалом є складною темою, прогалиною, яку до цього часу не наважилися заповнити.

Проблема реституції цінностей, які були вилучені у єврейської спільноти у роки Другої світової війни є загалом малодослідженою з наукової точки зору.

Константін Гошлер, Філіпп Зер – автори монографічного дослідження висвітлили проблеми пограбування єврейського майна у країнах Європи під час Другої світової війни, арізацію та реституцію єврейської власності, розкрили контекст пограбувань і вбивств єврейського населення Східної Європи. В їх роботах досліджено одне з головних питань – відшкодування економічного і культурного характеру євреям, які постраждали під час Голокосту [6].

У монографії Регули Луді досліджено проблему реституції та посткомуністичної приватизації, питання формування вимоги репарацій жертвам нацизму в країнах Європи [7]. Регула Луді розкрила місце Швейцарії у пограбуванні майна під час Другої світової війни та післявоєнної реституції. Підкреслено, що після закінчення війни представники країн-союзників звинуватили Швейцарію в пособництві Третьому Рейху в збереженні активів викрадених у євреїв та намагалися тиснути на уряд з метою реституції вкраденого, але через спротив країни та політичні реалії періоду «холодної війни» це питання поступово зійшло нанівець і до нього повернулися лише у 1990-і рр. [8].

Реституція єврейської власності у Східній Європі була у полі досліджень Лауренце Вейнбаума. Масове винищення мільйонів євреїв у великих і малих громадах (у Східній Європі) супроводжувалося систематичним розграбуванням майна жертв Грабунок не обмежувався майном євреїв. Вбивці та їхні поплічники збирали у величезній кількості волосся, золота, зубів і кісток...» [9].

Зазначена у книзі «Дослідження нацистського походження та реституція бібліотекам» проблема є актуальною і малодослідженою в Україні. Автори звертають прискіпливу увагу на той факт, що в німецьких бібліотеках зберігаються книги, пограбовані у їх власників під час нацистського панування [10]. Тема нацистських пограбувань у публічних дискусіях часто обмежується лише пограбуванням творів живопису, недооцінюються пограбування книжкових колекцій і їх окремих екземплярів. Хоча пограбовані книги теж є для жертв та їх родин незамінними та безцінними пам'ятними речами. Після депортацій книги залишаються у залишених квартирах, їх конфіскували разом з рештою домашнього майна, а потім знищували. Ця праця показує шляхи пограбованого та розповідає історії законних власників та їх нащадків.

Проблему реституції культурних цінностей у контексті міждержавних відносин досліджували українські вчені-історики, юристи, мистецтвознавці Геннадій Боряк, Світлана Закірова, Сергій Кот, Олена Опанасенко, Тетяна Себга, Вікторія Солошенко та інші учені [11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18]. Науковці проаналізували історичне підґрунтя формування правової основи реституції, вказали на недоліки та існуючі прогалини у цій справі, чий ґрунтовний науковий доробок розкриває успішні сторінки реституційного процесу між Україною та ФРН, досліджено як відбувалося формування та розвиток діалогу щодо взаємного повернення культурних цінностей, наведено

приклади повернення в Німеччину і в Україну культурних цінностей, пограбованих під час Другої світової війни тощо.

Так, українські дослідники Геннадій Білоричський, Михайло Саліта пропонують взяти за приклад для нашої країни реституційне законодавство Австрії та Латвії, оскільки воно найкраще підходить для українських реалій [19].

У монографії Сергія Кота, присвяченій дослідженню участі України у розшуку та поверненні культурних цінностей у ХХ – на початку ХХІ ст. розглянуто численні факти втрат та переміщення національних реліквій та інших предметів культури, роль і місце процесу реституції у культурному житті України. Також проаналізовані питання, пов'язані з поверненням українських цінностей викрадених під час Другої світової війни [20].

Світлана Закірова окреслила аргументи «за» та «проти» впровадження реституційного законодавства в Україні, а також навела приклади його реалізації в європейських країнах. На думку фахівців, ризики взаємних претензій один одному з боку Польщі, Німеччини та України щодо конфіскованого після Другої світової війни майна підштовхують усіх учасників процесу до збереження статус-кво [13; 14].

Вікторія Солошенко у наукових статтях дослідила проблему пограбування, конфіскацій єврейського майна, пошуків їх власників і нащадків, а також окреслила можливі шляхи для здійснення подальших пошуків [5, с. 177-178]. Окрім цього дослідниця проаналізувала двосторонній українсько-німецький культурний діалог, дослідила проблему реституції між Україною і ФРН та розкрила перспективи на майбутнє [21].

Юрист-міжнародник Віктор Акуленко виклав пропозиції стосовно міжнародно-правової бази і позиції нашої країни щодо повернення культурних цінностей. На прикладі переговорів з Нідерландами учений показав якими вигідними могли б бути позиції України у справі реституції малюнків з колекції Дюрера, колекції партитур Баха, тощо [11].

Варто зазначити, що українські історики виваженіше ставляться до компенсаторної реституції і вважають, що культурні цінності потрібно обопільно повертати країнам, звідки вони були вивезені. Іншої думки дотримуються юристи, які вважають, що українські «культурні цінності» виступають у якості розмінних монет українських національних інтересів, що ми багато цінностей віддали і натомість часто взагалі нічого не отримували [11]. Або ж, у випадках, коли Україна щось отримувала взамін, ці акції були здебільшого нерівнозначними.

Важко не погодитися з одноставною думкою авторитетних українських вчених – якщо Україна вибирає для себе західний шлях, тож її дії мають відповідати всім міжнародним нормам. Міжнародні угоди, нормативно-правова база, національне законодавство, все це – важливі складові для подальших впевнених кроків у справі втілення реституційного процесу. Хоча Стаття 54

Конституції України передбачає повернення пам'яток культури, які внаслідок іноземного вторгнення були незаконно вивезені з території України, офіційному Києву слід ретельно доопрацювати законодавство, запровадити чіткі механізми реституції.

Важливо підкреслити, що з часу здобуття Україною незалежності, питання реституції невідкладно виносили на порядок денний засідань Верховної ради України в 1991 р. Одним з важливих нормативно-правових актів, присвячених реституції є Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» 1991 року, який передбачає повернення реабілітованим або їх спадкоємцям конфіскованої нерухомості та іншого майна, у разі якщо майно збереглося, а будинок не має нового власника. В іншому випадку відшкодовується вартість конфіскованого майна і нерухомості. Закон діє лише по відношенню до громадян УРСР, нині України. Компенсації, повернення майна реабілітованим громадянам регулюється «Положенням про порядок виплати грошової компенсації, повернення майна або відшкодування його вартості реабілітованим громадянам або їхнім спадкоємцям», затвердженим постановою Кабінету Міністрів УРСР № 48 від 24.06.1991 р. [22]. Майнові питання отримали своє відображення у Законопроекті «Про відновлення прав власності фізичних осіб на майно, примусово відчужене органами СРСР» (2005 р.), який передбачав повернення майна як українцям, так і громадянам інших країн та включав подання позовів. Цей документ було подано на розгляд Верховної ради, проте він так і не був прийнятий [23].

Варто наголосити, що реституцію загалом і реституцію єврейського майна зокрема, потрібно готувати покроково і вже зараз, навіть попри війну і всі бюрократичні складнощі, що виникатимуть. Не викликає сумнівів й те, що за цю делікатну справу Україні як правонаступниці УРСР варто було серйозно взятися ще у далекому 1991 році. Втрачено вже доволі багато часу і це прикрий факт.

Щоб з'ясувати провенієнцію повинна бути пророблена кропітка робота фахівців, істориків мистецтв та багатьох інших спеціалістів вузького профілю. Напевно в Україні реститувати цінності не вдасться у класичному вигляді, однак виплати компенсації є справою більш прогнозованою і реальною [24].

Суттєвий відбиток на українській історії і культурі відклав той важливий факт, що українські землі у різні історичні періоди входили до складу кількох імперій, знаходилися під різними культурними впливами. Як слушно, у цьому зв'язку, зазначає академік Валерій Смолій, «не можна не бачити цілком очевидного процесу – природного чи насильницького переміщення величезних мас культурних цінностей з українських земель до центру Відня, Варшави або Москви [25, с. 34].

Окремим кроком до активізації реституційного процесу в Україні є підтримка найкращих практик для втілення принципів Вашингтонської конференції (грудень 1998 р.) щодо конфіскованого нацистами мистецтва у

період Голокосту [26]. На Вашингтонській конференції у грудні 1998 р. було прийнято 11 важливих положень, зокрема – про необхідність здійснення ідентифікації награваних і конфіскованих під час нацистського панування творів мистецтва, проведення пошуків їх довоєнних власників або спадкоємців [5, с. 181].

На користь у вирішенні цієї складної справи – реституції слугує факт підписання Україною 30 червня 2009 р. Терезінської декларації, яка підтверджує принципи здійснення реституції рухомого і нерухомого майна, повернення культурних цінностей і предметів мистецтва, відшкодувань за рабську і примусову працю [27]. Ця декларація належить до низки важливих, основоположних документів, що зрушили проблему повернення євреям їх конфіскованої власності.

Неповернені об'єкти, які існують у текстовій формі, такі як рукописи, архіви, сувої та книги, необхідно оцифрувати та зробити доступними онлайн. У документі Best Practices for the Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art наголошується, що у цьому контексті, об'єкти варто розглядати не як предмети колекції, а як частину колективної пам'яті єврейського народу [26]. Станом на травень 2024 р. Best Practices for the Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art підписали 27 країн, Україна поки не належить до їх числа. Тому важливим і далекоглядним кроком для нашої держави було б підписання цього стратегічно важливого документу. Не варто забувати і той прикрий факт, що людей, які пережили Голокост в Україні, з кожним роком стає все менше.

Що стосується реституції після 1945 р. до СРСР було повернуто понад 500 тис. об'єктів культури, з яких 350 тис. вивезли нацисти з території України. Національні інтереси України у цій сфері перебувають між полярними позиціями країн – Німеччиною, на якій лежить реституційний обов'язок, і Росією. На території Росії перебуває частина українських цінностей, а також цінностей українських євреїв, пограбованих нацистами та повернутих у 1945 р. не Україні, а СРСР.

В Україні питаннями реституції доволі мало опікувалися, а за радянської влади побутувало підозріле ставлення до ініціатив західних країн та їх дипломатичних представництв. Не було розроблено прийнятної стратегії врегулювання і розв'язання цих за давних, але гострих проблем і після здобуття незалежності. Законодавча база, що нині існує не відповідає потребам і викликам, що існують задля зрушення з місця цієї делікатної справи.

Варто зазначити, що до сьогоденного часу з єврейських активів було повернуто не більше 20%. З синагогальних приміщень, повернуто громадам не більше 40-50 споруд, що припадають на 140 нині активних єврейських громад в Україні [28].

Як уже підкреслювалося вище, проблема повернення єврейського майна обговорюється починаючи з перших років незалежності України. Так, 1 липня

1993 р. було укладено Меморандум-угоду між Всесвітнім єврейським конгресом та представниками єврейських організацій і громад України про спільні дії з питання реституції [28]. На початку 1994 р. було підписано договір між Всесвітнім єврейським конгресом і Ваад України про спільну діяльність з опису та повернення єврейської общинної власності, який є чинним. У договорі було зазначено, що в разі повернення власності буде створено спеціальний фонд, у правлінні якого єврейська громада України матиме право вето під час розв'язання питань щодо долі власності, яку повертають.

Ваад України та інші організації неодноразово в усній та письмовій формі порушували питання про реституцію перед державними органами влади України. Однак справу це не зрушило [21]. Водночас, попри ситуацію, що склалася, в українському законодавстві є низка юридичних документів, нормативних актів, які дозволяють розпочати процес повернення вилученого єврейського майна. Тож назвемо лише окремі з них: Указ Президента України № 125 від 04.03.1992 «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна» [29]; Розпорядження КМУ № 290-р від 07.05.98 «Забезпечення поетапного повернення релігійним організаціям культових споруд, які не використовуються або використовуються не за призначенням» [30] та деякі інші. Така законодавча база є необхідною основою для підготовчої роботи і здійснення самої реституції.

Після суттєвих трансформацій і ліквідації 2000 р. Національної комісії з питань повернення в Україну втрачених культурних цінностей та передачі її повноважень до Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей, цими важливими питаннями в практичній площині в Україні тепер займається один з відділів Міністерства культури і стратегічної інформації. Цієї одиниці задля здійснення такої великої і копіткої справи однозначно недостатньо.

У колах вузьких фахівців точаться дискусії на предмет того, якщо об'єкти, які не були компенсацією підлягають реституції, тоді Україна змогла б повертати те, що було вивезено під час Другої світової війни.

Україна засуджує політику Росії, яка відмовилася повертати вивезене і ці чужі цінності вважає компенсацією за заподіяну шкоду і втрати під час Другої світової війни.

Висновки. Враховуючи, що все націоналізоване або втрачене за часів нацистського та комуністичного режимів повернути їх власникам та правонаступникам не є можливим, для таких випадків в українському законодавстві необхідно передбачити чіткі механізми фінансової компенсації, взявши до уваги досвід Австрії та Угорщини, інших європейських країн у цій сфері.

Українській державі важливо розробити дієву стратегію щодо повернення і реституції культурних цінностей, конфіскованих під час Другої світової війни та ретельно окреслити шляхи її втілення. Підґрунттям реституції повинна

слугувати солідна законодавча база. Відтак прийняття відповідних законів є невідкладним.

За необхідне вбачаємо створення спеціальної профільної установи із залученням висококласних фахівців.

Окрему увагу варто приділити проблемі реституції єврейської спадщини, приватної і комунальної власності. Науковий доробок істориків, мистецтвознавців, правознавців в цій сфері необхідно проаналізувати і слушно застосувати задля розв'язання таких нагальних задач.

Україна цінує і поважає європейські цінності та відкрита до діалогу і це важливий чинник, який дозволяє сподіватися на вирішення такого непростого завдання як реституція.

Список використаних джерел та літератури

1. Історик Анатолій Подольський: Сталінська диктатура також відповідальна за Голокост, який вчинили нацисти. *Інтерв'ю з України*. 03.02.2025. URL: <https://rozmova.wordpress.com/2025/02/03/anatoliy-podolskyi-5/>
2. Подольський А.Ю. Українські академічні студії з історії Голокосту: нові теоретичні тенденції і політичні підтексти. Розвиток і взаємодія єврейських громад на європейському просторі: монографія. К.: 2017. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 464 с.
3. Червоненко В. Голокост: 10 місць наймасовіших розстрілів євреїв України. *BBC News Україна*. 29 вересня 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54279487>
4. «Never again» is now, President von der Leyen says ahead of International Day of Holocaust Remembrance. *European Commission*. January 26, 2024. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/news/never-again-now-president-von-der-leyen-says-ahead-international-day-holocaust-remembrance-2024-01-26_en
5. Солошенко В.В. Чи багато цінних речей залишалося в сусідів після пограбування українських євреїв? *Проблеми всесвітньої історії*. 2023. № 3(23). С.173–185.
6. Raub und Restitution. 'Arisierung' und Rückerstattung des jüdischen Eigentums in Europa / Goschler C., Ther Ph. (Hg.). Frankfurt/Main: Fischer Taschenbuch Verlag 2003. 245 s.
7. Ludi R. Reparations for Nazi Victims in Postwar Europe. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 270 p.
8. Ludi R. Second-wave Holocaust restitution, post-communist privatization, and the global triumph of neoliberalism in the 1990s. *Yod. Revue des études hébraïques et juives*. 2018. № 21. P. 1-30. URL: https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/158247/1/Ludi_Second_wave_Holocaust_restitution.pdf
9. Weinbaum L. Defrosting History: The Restitution of Jewish Property in Eastern Europe / The Plunder of Jewish Property during the Holocaust. London Palgrave: Macmillan, 2001. P. 83-110. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780333985281_5
10. Alker S., Bauer B., Stumpf M. NS-Provenienzforschung und Restitution an Bibliotheken. Berlin; Boston: De Gruyter Saur, 2017. 133 s.
11. Акулєнко В. Культурні цінності як розмінні монети українських національних інтересів. *Пам'ятки України*. 2019. № 1. С. 20-28. URL: https://lostart.org.ua/pict_mod/pictures/210_item_file_yaya129.pdf
12. Боряк Г. Бременський проект «Доля культурних цінностей, вивезених з СРСР під час другої світової війни» (ФРН): Камеральні методики і проблеми дослідження історії архівних документів. *Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи*. К., 1995. Вип. 6. С. 251–260.
13. Закірова С. Реституція: PRO ET CONTRA (частина перша). Європейський досвід і практика запровадження реституції. *Громадська думка про правотворення*. 2016. № 22(125). С. 4-16. URL:

- https://nbuviar.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/grom_dumka/2016/Gromadska_dumka_2016_22.pdf
14. Закірова С. Реституція: PRO ET CONTRA (частина друга). Українські реалії проблеми реституції. *Громадська думка про правотворення*. 2017. № 1(126). С. 3-9. URL: https://nbuviar.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/grom_dumka/2017/Gromadska_dumka_2017_1.pdf
 15. Опанасенко О.І. Реституції в контексті Європейських домовленостей. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 94. С. 66-71.
 16. Радієвська Т., Себга Т., Сорокіна С. З історії зібрань Національного музею історії України: переміщення на захід та реституція збірок у 1943–1948 рр. *Науковий вісник Національного музею історії України*. 2018. Випуск 3. С. 15-52. URL: https://lostart.org.ua/pict_mod/pictures/214_item_file_yaya129.pdf
 17. Soloshenko V. Plundered and looted art as a focus of remembrance Ukrainian and Russian cases. *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal*. 2020. 01 (25). URL: https://sp-sciences.io.ua/s2734537/soloshenko_viktoriiia_2020_.plundered_and_looted_art_as_a_focus_of_remembrance_ukrainian_and_russian_cases._social_and_human_sciences._polish-ukrainian_scientific_journal_01_25_
 18. Robbery and Restitution: The Conflict over Jewish Property in Europe (War and Genocide, 9) / Edited by M. Dean, C. Goschler, and P. Ther. New York: Berghahn Books. P. 68-96.
 19. Реституція експропрійованої власності в світлі євроінтеграції України та європейського права. URL: <https://brightonbeachnews.com/rus/restitucia-news/>
 20. Кот С.І. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – початок XXI ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 1020 с.
 21. Солошенко В.В. Українсько-німецькі відносини у 90-х роках XX ст. Спеціальність 07.00.02 – Всесвітня історія. Автореферат. К.: КСУ, 2005. 24 с.
 22. «Положення про порядок виплати грошової компенсації, повернення майна або відшкодування його вартості реабілітованим громадянам або їхнім спадкоємцям». Постанова Кабінету Міністрів УРСР № 48 від 24 червня 1991 року. URL: <https://zakon.cc/law/document/read/48-91-%D0%BF>
 23. Проект Закону про відновлення прав власності фізичних осіб на майно, примусово відчужене органами СРСР. № 8332 від 21.10.2005. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=25859
 24. Щур М. Реституція в Україні. Реалії і перспективи. *Радіо Свобода*. 21 січня 2015. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26806299.html>
 25. Смолій В.А. Історико-культурна спадщина України: переміщення, втрати, перспективи повернення (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 2 грудня 2015 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2016. № 2. С. 33-39. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000481309>
 26. Best Practices for the Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art. *U.S. Department of State*. March 5, 2024. URL: <https://www.state.gov/office-of-the-special-envoy-for-holocaust-issues/best-practices-for-the-washington-conference-principles-on-nazi-confiscated-art>
 27. Терезинская Декларация (Terezin Declaration) 20 июня 2009. *Забута Спадщина*. URL: <https://lostart.org.ua/ua/docs/74.html>
 28. Зисельс И. Реституция еврейской собственности в Украине: постановка вопроса. *Евразийский еврейский конгресс*. 16.10.2009. URL: <https://web.archive.org/web/20140415121748/http://eajc.org/page18/news14007>
 29. Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культурного майна. Указ Президента України від 04.03.1992. № 125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/125/92#Text>

30. Щодо забезпечення поетапного повернення релігійним організаціям культових будівель, які не використовуються або використовуються не за призначенням. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.05.1998 № 290-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/290-98-%D1%80#Text>

References

1. Istoryk Anatolii Podolskyi: Stalinska dyktatura takozh vidpovidalna za Holokost, iakyi vchynyly natsysty (2025, 3 liutoho). *Interv'iu z Ukrainy*. [Online]. Available from: <https://rozmova.wordpress.com/2025/02/03/anatolii-podolskyi-5/> [In Ukrainian].
2. Podolskyi, A.Yu. (2017). Ukrainski akademichni studii z istorii Holokostu: novi teoretychni tendentsii i politychni pidteksty. *Rozvytok i vzaiemodiia ievreiskyykh hromad na yevropeiskomu prostori: monohrafiia*. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [In Ukrainian].
3. Chervonenko, V. (2020, 29 veresnia). Holokost: 10 mist naimasovishykh rozstriliv yevreiv Ukrainy. *BBC News Ukraina*. [Online]. Available from: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54279487> [In Ukrainian].
4. “Never again” is now, President von der Leyen says ahead of International Day of Holocaust Remembrance (2024, January 26). *European Commission*. [Online]. Available from: https://enlargement.ec.europa.eu/news/never-again-now-president-von-der-leyen-says-ahead-international-day-holocaust-remembrance-2024-01-26_en [In English].
5. Soloshenko, V.V. (2023). Chy bahato tsinnykh rechei zalyshalosia v susidiv pislia pohrabuvannia ukrainskykh yevreiv? *Problemy vsesvitnoi istorii*, 3(23), pp. 173–185. [In Ukrainian].
6. Goschler, C., Ther, Ph. (eds.) (2003). *Raub und Restitution. 'Arisierung' und Rückerstattung des jüdischen Eigentums in Europa*. Frankfurt/Main: Fischer Taschenbuch Verlag [In German].
7. Ludi, R. (2012). *Reparations for Nazi Victims in Postwar Europe*. Cambridge: Cambridge University Press [In English].
8. Ludi, R. (2018). Second-wave Holocaust restitution, post-communist privatization, and the global triumph of neoliberalism in the 1990s. *Yod. Revue des études hébraïques et juives*, 21, pp. 1–30. [Online]. Available from: https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/158247/1/Ludi_Second_wave_Holocaust_restitution.pdf [In English].
9. Weinbaum, L. (2001). Defrosting History: The Restitution of Jewish Property in Eastern Europe. In: Beker, A. (eds) *The Plunder of Jewish Property during the Holocaust*. London: Palgrave Macmillan, pp. 83–110. [Online]. Available from: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780333985281_5 [In English].
10. Alker, S., Bauer, B., Stumpf, M. (2017). *NS-Provenienzforschung und Restitution an Bibliotheken*. Berlin; Boston: De Gruyter Saur [In German].
11. Akulenko, V. (2019). Cultural values as bargaining chips of Ukrainian national interests. *Pamiatky Ukrainy*, 1, pp. 20–28. [Online]. Available from: https://lostart.org.ua/pict_mod/pictures/210_item_file_yaya129.pdf [In Ukrainian].
12. Boryak, H. (1995). Bremens'kyi proekt “Dolia kulturnykh tsinnosti, vyvezenykh z SRSR pid chas druhoi svitovoi viiny” (FRN): Kameral'ni metodyky i problemy doslidzhennia istorii arkhivnykh dokumentiv. *Povernennia kulturnoho nadbannia Ukrainy: problemy, zavdannia, perspektyvy*, 6, pp. 251–260. Kyiv. [In Ukrainian].
13. Zakirova, S. (2016). Restytutsiia: PRO ET CONTRA (chastyna persha). *Yevropeyskyi dosvid i praktyka zaprovadzhennia restytutsii. Hromadska dumka pro pravotvorennia*, 22 (125), pp. 4–16. [Online]. Available from: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/grom_dumka/2016/Gromadska_dumka_2016_22.pdf [In Ukrainian].
14. Zakirova, S. (2017). Restytutsiia: PRO ET CONTRA (chastyna druga). *Ukrainski realii problemy restytutsii. Hromadska dumka pro pravotvorennia*, 1 (126), pp. 3–9. [Online]. Available from:

- https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/grom_dumka/2017/Gromadska_dumka_2017_1.pdf [In Ukrainian].
15. Opanasenko, O.I. (2015). Restytutsii v konteksti Yevropeiskykh domovlenosti. *Hileia: naukovyi visnyk*, 94, pp. 66–71. [In Ukrainian].
 16. Radievska, T., Sebta, T., Sorokina, S. (2018). Z istorii zibran' Natsional'noho muzeiu istorii Ukrainy: peremishchennia na zakhid ta restytutsiia zbirk u 1943–1948 rr. *Naukovyi visnyk Natsional'noho muzeiu istorii Ukrainy*, 3, pp. 15–52. [Online]. Available from: https://lostart.org.ua/pict_mod/pictures/214_item_file_yaya129.pdf [In Ukrainian].
 17. Soloshenko, V. (2020). Plundered and looted art as a focus of remembrance: Ukrainian and Russian cases. *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal*, 01 (25). [Online]. Available from: https://sp-sciences.io.ua/s2734537/soloshenko_viktoriia_2020_.plundered_and_looted_art_as_a_focus_of_remembrance_ukrainian_and_russian_cases._social_and_human_sciences._polish-ukrainian_scientific_journal_01_25_ [In English].
 18. Dean, M., Goschler, C., Ther, P. (eds.) (2008). *Robbery and Restitution: The Conflict over Jewish Property in Europe*. New York: Berghahn Books, pp. 68–96. [In English].
 19. Restytutsiia eksproprirovanoi vlasnosti v svitli yevrointehratsii Ukrainy ta yevropeiskoho prava. [Online]. Available from: <https://brightonbeachnews.com/rus/restitucia-news/> [In Ukrainian].
 20. Kot, S.I. (2020). *Povernennia i restytutsiia kulturnykh tsinnosti u politychnomu ta kulturnomu zhytti Ukrainy (XX – pochatok XXI st.)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [In Ukrainian].
 21. Soloshenko, V.V. (2005). *Ukrainsko-nimetski vidnosyny u 90-kh rokakh XX st.* Spetsialnist 07.00.02 – Vsesvitnia istoriia. Avtoreferat. Kyiv: KSU. [In Ukrainian].
 22. *Polozhennia pro poriadok vyplaty hroshovoi kompensatsii, povernennia maina abo vidshkoduvannia yoho vartosti rehabilitovanyh hromadianam abo yikhnim spadkoiemtsiam*. Postanova Kabinetu Ministriv URSR № 48 vid 24 chervnia 1991 roku. [Online]. Available from: <https://zakon.cc/law/document/read/48-91-%D0%BF> [In Ukrainian].
 23. *Proekt Zakonu pro vidnovlennia prav vlasnosti fizychnykh osib na maino, pryusovo vidchuzhene orhanamy SRSR*. № 8332 vid 21 zhovtnia 2005 roku. [Online]. Available from: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=25859 [In Ukrainian].
 24. Shchur, M. (2015, 21 sichnia). Restytutsiia v Ukraini. Realii i perspektyvy. *Radio Svoboda*. [Online]. Available from: <https://www.radiosvoboda.org/a/26806299.html> [In Ukrainian].
 25. Smolii, V.A. (2016). Istoryko-kulturna spadshchyna Ukrainy: peremishchennia, vtraty, perspektyvy povernennia (stenohhrama naukovoï dopovi di na zasedanni Prezidii NAN Ukrainy 2 hrudnia 2015 r.). *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, 2, pp. 33-39. [Online]. Available from: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0000481309> [In Ukrainian].
 26. Best Practices for the Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art (2024, March 5). *U.S. Department of State*. [Online]. Available from: <https://www.state.gov/office-of-the-special-envoy-for-holocaust-issues/best-practices-for-the-washington-conference-principles-on-nazi-confiscated-art> [In English].
 27. Terezynska Deklaratsiia (2009). *Zabuta Spadshchyna*. [Online]. Available from: <https://lostart.org.ua/ua/docs/74.html> [In Russian].
 28. Zisel's I. Restitutsiia yevreyskoy sobstvennosti v Ukraine: postanovka voprosa. *Yevroaziatskiy yevreyskiy congress*. [Online]. Available from: <https://web.archive.org/web/20140415121748/http://eajc.org/page18/news14007> [In Russian].
 29. *Pro zakhody shchodo povernennia relihiynym orhanizatsiiam kultovoho maina*. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 04.03.1992 № 125. [Online]. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/125/92#Text> [In Ukrainian].
 30. *Shchodo zabezpechennia poetapnoho povernennia relihiynym orhanizatsiiam kulturnykh budivel, yaki ne vykorystovuiusia abo vykorystovuiusia ne za pryznachenniam*. Rozporyadzhennia

Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.05.1998 № 290-r. [Online]. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/290-98-%D1%80#Text> [In Ukrainian].

Soloshenko V. *The Confiscations of Jewish Property in Ukraine during World War II and the Problem of Restitution.*

The plundering and extermination of Jews is one of the important problems of modern history, which is still insufficiently studied and requires further thorough academic research both in Ukraine and in the international arena. Therefore, the problems of searching for Jewish property seized during the Holocaust, the search for former owners (or their descendants) are among the insurmountable consequences of World War II. It is hoped that studying and taking into account the mistakes made at that time that led to the catastrophe will allow us to avoid their repetition now and in the future.

The proposed article reveals that currently in Ukraine not enough measures have been taken to return Jewish property illegally seized during the Holocaust or to compensate for its loss. The reasons for this situation were that the Holocaust in the USSR was practically forgotten, not written about, and almost not studied. This topic was practically taboo during the Soviet regime. The situation has changed only since the so-called perestroika and already in the post-Soviet era. Therefore, in Ukraine in recent decades, many projects have appeared dedicated to Jewish history and its terrible pages during the Second World War. Nowadays, the development of such topics is often financed from the state budget and this gives reason to hope for thorough research. Traces of Jewish life have become visible again, memorials have been erected and mass graves have been restored, that is, an important fundamental approach has become the study of the pages of Ukrainian Jews as an integral part of the history of Ukraine.

However, there is still only a small number of works whose authors analyze the topic of confiscations of property from Ukrainian Jews. The author of the article sees a positive trend in the fact that more and more projects and publications are appearing that examine Jewish traces at the local and microhistorical levels, this is a study of the robbery of Jews in Kyiv, Berdychiv, Zhytomyr, Ruzhyn, in the towns of Volhynia and many others.

At the same time, the vast majority of those who were lucky enough to survive and experience this terrible tragedy of humanity have not yet been able to return the property seized during World War II, and they have not been paid compensation. The article correctly reveals the state of work on this problem in Ukraine, shows individual successes and obstacles that hinder restitution or make it impossible to implement it at all. The legislative framework is outlined, its current shortcomings are shown, and recommendations are made to improve the possibilities of solving a whole range of tasks that would make restitution real and inevitable.

Keywords: *World War II, Jews, Holocaust, values, confiscation of property, restitution, compensation.*

УДК 930.25:004.8

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-30-10>

Шевчук Т.В.

<https://orcid.org/0000-0002-2648-3165>

Тарасюк М.Ю.

<https://orcid.org/0000-0003-2107-2073>

РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ЗБЕРЕЖЕННІ ІСТОРИЧНИХ ПАМ'ЯТОК

Збереження культурної спадщини є одним із завдань сучасної науки. Штучний інтелект та інструменти на його основі задля збереження історичних пам'яток є одним із рішень, коли постає питання про потенційне зникнення культурно-історичної спадщини в умовах повені, або великих пожеж, військових конфліктів та воєн тощо. Штучний інтелект відкриває нові можливості для пошуку, збереження, реставрації та популяризації культурних цінностей серед громадськості. У статті проаналізовано напрями застосування методів та інструментів на основі штучного інтелекту у історичній, археологічній та музейній науках для збереження історичних джерел та пам'яток, встановлено можливості, які вони відкривають, потенційні ризики під час застосування та подальші перспективи.

З'ясовано, що штучний інтелект відіграє вагомую роль у цифровій трансформації з метою збереження об'єктів культурної та історичної спадщини та активно застосовується для пошуку артефактів на потенційній місцевості, встановлення ознак пошкоджень історичних пам'яток ще на початкових етапах, коли людське око не здатне визначити недоліки, для створення цифрових гідів та електронних музеїв, задля опрацювання громіздких метаданих і навіть у пошуку викрадених історичних пам'яток. Не зважаючи на пожезавлення використання штучного інтелекту у науці, залишаються актуальними етичні проблеми, неточність окремих методик, існує потреба фізичної перевірки фахівцем отриманих результатів та коригування. Штучний інтелект відкриває нові можливості перед світовою науковою спільнотою, проте його потенціал лише розкривається і потребує критичних напрацювань як на теоретичному, так і на практичному рівнях.

***Ключові слова:** штучний інтелект, технічні засоби, історичні колекції, бібліотеки, архіви, історико-культурна спадщина, історичні цінності, історичні документи, наука.*

Постановка проблеми. Останні тенденції демонструють, що штучний інтелект (далі – ШІ) може активно використовуватися для оцифрування історичних артефактів, документів і творів мистецтва. За даними Бібліотеки Конгресу США, різні країни самостійно визначають ступінь використання ШІ у бібліотечних ресурсах, музеях та архівах. Проте технології на основі ШІ стають дедалі перспективнішими та пропонують дослідникам нові можливості, які варто переймати та імплементувати у всіх країнах. Наприклад, алгоритми комп'ютерного зору дозволяють створювати високоточні 3D-моделі об'єктів культурної спадщини. Це допомагає зберегти їх у цифровому форматі, навіть якщо фізичні об'єкти будуть пошкоджені або втрачені [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У всьому світі науковці починають замислюватися над можливостями ШІ та інструментів на його

основі задля збереження культурної спадщини, намагаються врахувати потенційні ризики та переваги. Х. Гаит звертає увагу не лише на можливості ШІ, а й на етичні проблеми, пов'язані з ним, і зазначає, що інструменти все одно не можуть працювати без контролю компетентного фахівця [2]. Концептуальна роль ШІ у збереженні культурної спадщини розглянута в статтях С. Ібаракі, А. Абіді, Г. Барліндхауг [3; 4; 5]. А дослідники Р. П'єрдіка, М. Паоланті, Ф. Матроне, А. Баруччі, Ч. Куччі, М. Франчі розглядали прикладні методи збереження спадщини за допомогою ШІ [6; 7]. Українські дослідники Ю. Ковтанюк та О. Кузнецов аналізували шляхи використання ШІ на прикладі України – у музеях, бібліотеках тощо [1]. Такі публікації з'являються дедалі частіше, що свідчить про актуальність цієї тематики та системне залучення ШІ до процесів дослідження та збереження.

Наукова новизна. В українській історіографії інтерес до застосування інструментів на основі ШІ поживається, тож важливим є узагальнення та запозичення теоретичних та практичних досягнень закордонних вчених у цій царині, адже таких досліджень бракує. Тому **метою роботи** є аналіз практики використання штучного інтелекту для збереження історичних джерел, її можливості та подальші перспективи.

Виклад основного матеріалу. За останні п'ять років напрацювання підходів та методик використання, наукова розробка та вивчення наукового потенціалу ШІ, нормативно-правове регулювання, набрало неабияких обертів згідно з даними ООН [1]. Важливу роль ШІ почав відігравати і у збереженні культурної спадщини. Як зазначає Ченхі Ге, охорона спадщини поділяється на декілька етапів: виявлення та ідентифікація об'єкта, реставрація, комплексне управління спадщиною, а також презентація та поширення серед громадськості [8].

На першому етапі важливе виявлення та ідентифікація об'єкта. Дійсно, застосування штучного інтелекту, як-от у сфері археології під час розкопок, задля пошуків культурної спадщини є основою збереження цієї спадщини. Існує багато різних підходів для подібного застосування ШІ. Наприклад, сюди входить створення 3D-моделей місць розкопу або сканування землі. За допомогою технології LiDAR можливо ідентифікувати стародавні поховання зокрема через алгоритми машинного навчання, які передбачають глибину розкопу ділянки та потенційні артефакти у ній [8]. А археолог та програміст А. Крамер зробив перший крок у цьому напрямку. Він зумів ідентифікувати потенційні археологічні знахідки технічним шляхом, що ефективно знижує витрати на організацію пошуків та захищає важливі об'єкти культурної спадщини, особливо стародавніх будівель, від знищення [8].

На додаток до цього, група вчених із Бінгемтона використовувала об'єктно-орієнтований аналіз зображень (OBIA) для обробки даних пов'язаних з технікою 3D-сканування (наприклад, світло, радар, LiDAR), що важливо для пошуку потенціалу історичні місця [8]. Той факт, що ШІ використовується для аналізу даних з повітря може бути ефективним у пошуках археологічних

доказів. Наприклад, перелічені техніки здатні визначити орієнтовну територію, де артефакти розміщуються, проте не конкретні координати на цій території. Алгоритми здатні аналізувати фундамент розкопу археологів крізь призму фотографій, які вже доступні для визначення областей із подібними візерунками [8].

Варто згадати й про вивчення єгипетських пірамід. З'являються нові методики. Одним із помітних застосувань ШІ в цій галузі є класифікація та інтерпретація давньоєгипетських ієрогліфів. Наприклад, метод використання згорткових нейронних мереж (CNN) для класифікації зображень ієрогліфів із двох різних наборів даних [6].

Дослідники протестували три відомі архітектури CNN — ResNet-50, Inception-v3 і Xception — а також розробили спеціалізований CNN під назвою «*Glyphnet*». «*Glyphnet*», розроблений спеціально для класифікації, перевершив інші архітектури, продемонструвавши потенціал глибокого навчання для підтримки ідентифікації та перекладу стародавніх текстів [6].

Застосування штучного інтелекту в класифікації ієрогліфів — це не просто технічне досягнення; це має глибоке значення для археологічних досліджень. Автоматизуючи розпізнавання та класифікацію ієрогліфів, інструменти ШІ можуть значно скоротити час і зусилля, необхідні фахівцям для аналізу стародавніх текстів. Це дозволяє дослідникам зосередитися на інтерпретаційних завданнях вищого рівня, таких як розуміння культурного та історичного контексту написів.

Використання ШІ у вивченні єгипетських пірамід, зокрема за допомогою класифікації ієрогліфів, є значним прогресом у цій галузі. Наприклад, ШІ можна використовувати для аналізу архітектурних особливостей, виявлення раніше непомічених закономірностей і навіть прогнозування розташування невідкритих структур. Оскільки ШІ продовжує розвиватися, його роль в археології, ймовірно, буде розширюватися, пропонуючи захоплюючі можливості для майбутнього вивчення стародавніх цивілізацій.

ШІ також допомагає у збереженні рідкісних мов і культурних традицій. Алгоритми обробки природної мови використовуються для створення цифрових словників, перекладачів і навчальних матеріалів для мов, що знаходяться під загрозою зникнення. Наприклад, платформи на основі ШІ можуть записувати й аналізувати усну народну творчість, зберігаючи її для майбутніх поколінь [6].

Інший аспект стосується комплексного управління та збереження спадщини, а також презентації суспільству, про що зазначалося на початку. У 1956 р. був заснований Міжнародний центр вивчення консервації та реставрації культурних цінностей. З 1959 р. він розміщується в Римі на запрошення уряду Італії та за угодою з ЮНЕСКО. Центр є міжурядовим органом, членами якого стають держави-члени ЮНЕСКО. Центр здійснює експертну оцінку стану збереження об'єктів, включених до Списку Всесвітньої спадщини. Проте з

появою ШІ ICCROM інтегрував передові алгоритми для покращення аналізу та збереження фресок, настінних розписів та інших культурних цінностей [8].

ICCROM – Міжнародний центр вивчення, збереження та реставрації культурних цінностей – застосовує алгоритми штучного інтелекту для аналізу пошкоджень фресок та стінописів. Саме цей центр став піонером інтеграції технологій ШІ в практику збереження культурних цінностей, що дозволяє точніше виявляти пошкодження, аналізувати і відновлювати пошкоджені фрески, настінні розписи й інші культурно-історичні цінності. Саме алгоритми ШІ зробили революцію у сфері збереження культурної спадщини, забезпечивши неінвазивні та високоточні методи оцінки шкоди. Ці технології дозволяють виявити тонкі зміни та потенційні механізми погіршення, які важко побачити неозброєним людським оком [8].

Один із основних методів, який застосовує ICCROM, передбачає використання інфрачервоного аналізу зображення. Ця техніка особливо ефективна для виявлення пошкоджень, пов'язаних із вологістю, таких як підцвітання та вицвітання, які є основними причинами псування фресок і настінних розписів. Процес передбачає безперервне отримання теплових зображень протягом певного часу, які потім аналізуються за допомогою алгоритмів штучного інтелекту. Чи не найбільш репрезентативним застосуванням цієї технології є моніторинг фресок у середньовічній каплиці на північному заході Італії. У дослідженні каплиці роботизована система під назвою aIRview використовувалася для автоматичного отримання та обробки теплових зображень протягом кількох днів. Зібрані дані були проаналізовані за допомогою алгоритмів швидкого перетворення Фур'є (ШПФ) для визначення наявності вологи та формулювання гіпотез щодо механізмів погіршення [8].

Як результат, інтеграція методів обробки сигналів, таких як ШПФ, з алгоритмами ШІ дозволяє проводити точний аналіз теплових даних. Ці методи покращують здатність виявляти та інтерпретувати моделі, пов'язані з вологою та іншими формами пошкоджень. Застосовуючи ці методи, ICCROM може розробити більш ефективні стратегії збереження.

Використання алгоритмів ШІ в аналізі культурних цінностей дає кілька переваг:

- неінвазивний аналіз: ШІ дозволяє оцінити пошкодження без фізичного контакту, зберігаючи цілісність твору мистецтва;
- висока точність результатів: алгоритми штучного інтелекту можуть виявляти найдрібніші зміни та надавати детальну інформацію про стан власності;
- висока ефективність: автоматизовані системи, такі як aIRview, дають змогу проводити обширні дослідження за коротший відтинок часу, ніж який вимагається традиційними методами [3].

Отже, використання алгоритмів ШІ для аналізу фресок, настінних розписів та інших культурних цінностей є поступовим, але практичним прогресом у

сфері збереження культурної спадщини. Використовуючи такі технології, як тимчасове інфрачервоне зображення та обробка сигналів, можна ефективно контролювати та усувати пошкодження, забезпечуючи збереження безцінних культурних цінностей для майбутніх поколінь.

Існує низка і інших успішних прикладів застосування ШІ у збереженні культурної спадщини. Наприклад, проект “Google Arts & Culture” використовує технології машинного зору для відновлення втрачених історичних пам’яток та створення тривимірних моделей для віртуальних турів. А європейський проект “REACH” розробляє інструменти на основі ШІ для обробки великих обсягів даних з метою покращення процесів збереження та реставрації історичних залишків [8].

Консервація та реставрація будівель історичної спадщини є вирішальним викликом у збереженні людського культурного та історичного багатства. У нинішню еру цифрової трансформації ШІ став інноваційним інструментом, який відіграє ключову роль у підтримці зусиль зі збереження та відновлення історичних будівель. Технології ШІ, які використовуються в цьому контексті, це структурний моніторинг на основі датчиків, розпізнавання образів для ідентифікації пошкоджень і використання алгоритмів 3D-моделювання для віртуальної реставрації. Крім того, ШІ позитивно впливає на оцифрування історичних даних і створення реалістичних симуляцій, які сприяють кращому прийняттю рішень щодо збереження [4].

Програми на основі ШІ здатні відновлювати пошкоджені твори мистецтва, старовинні фотографії та тексти. Завдяки алгоритмам машинного навчання уже здійснюються успішні спроби реконструкції втрачених частин картин або відновлюють зруйновані скульптури. Наприклад, технології на основі ШІ здатні визначати візерунки, кольори та текстури, щоб направляти реставраторів у відтворенні відсутніх або зіпсованих елементів. Так, при реставрації замку Шамбор у Франції застосовувався комп’ютерний зір для детального аналізу стану будівельних матеріалів та створення точних 3D-моделей. А при реставрації мозаїчної підлоги Киз-Кула в Хорезмі (Узбекистан) застосовувалися методи спектрального аналізу та нейромережні алгоритми для визначення початкової колірної гами та складу каменів [3].

Вагомим прикладом є зусилля зі збереження Великої китайської стіни. Будівництво було розпочате в 220 р. до нашої ери, а стіна тягнеться приблизно на 20 000 км (ЮНЕСКО 2018), причому деякі ділянки стіни недоступні, що робить обстеження людською працею надзвичайно складним [4]. Щоб вирішити цю проблему, компанія Intel співпрацювала з Китайським фондом збереження культурної спадщини, використовуючи передову технологію дронів. Тисячі фотографій були зібрані та проаналізовані за допомогою ШІ для визначення точних територій, які потребують реставрації [4]. Елісон Гріффіт, віце-президент Intel, наголошував, що цей підхід забезпечив швидше, ефективніше та рентабельне відновлення, надаючи точну інформацію [4].

Ще одним напрямком використання ШІ є інтерактивні екскурсії. Технології віртуальної та доповненої реальності дозволяють створювати інтерактивні екскурсії історичними місцями та музеями. Це особливо актуально для людей, які не можуть відвідати ці місця фізично. Наприклад, музей Лувр використовує 3D-моделювання для створення віртуальних турів по своїм експонатам, дозволяючи громадськості знайомитися з ними віддалено [4].

На завершення, ще одним напрямком використання штучного інтелекту є запобігання нелегального обігу культурних цінностей. Наприклад, комп'ютерні алгоритми можуть аналізувати зображення та бази даних, щоб ідентифікувати викрадені або незаконно вивезені об'єкти. Це сприяє поверненню культурних цінностей їхнім законним власникам [9].

Все ж, кажучи про всі переваги штучного інтелекту, не можна забути про існуючі виклики, які виникають дедалі частіше. Методологічна розробка засобів штучного інтелекту для реконструкції та збереження культурної спадщини є недостатньо чіткою, тому окремі занепокоєння науковців небезпідставні щодо якості проектів оцифрування, серед чого збереження контексту та метаданих. Оригінальний контекст документів може бути втрачений під час широкомасштабних зусиль з оцифрування, що потенційно може призвести до упередженого погляду на історію [9]. А різноманітність медіаформатів створює технічні проблеми для оцифрування історичних матеріалів. Штучний інтелект повинен бути здатним обробляти різні типи даних, зберігаючи високу точність і роздільну здатність у процесах аналізу та відновлення, що, без сумніву, є майбутньою перспективою для науки [5].

Вкрай важливо переконатися, що розроблені додатки на основі ШІ відповідають політиці країни щодо культурної спадщини та навмисно чи ненавмисно не змінюють і не спотворюють історичні наративи [10]. Вони розроблені з урахуванням наукових вимог та з залученням фахових істориків, які можуть визначити невідповідності до моменту використання додатка у практичній цифровізації чи реконструкції.

Висновки. Отже, використання штучного інтелекту для збереження історичних пам'яток може мати позитивні та подекуди негативні наслідки. ШІ стає дедалі популярнішим інструментом серед науковців, тому що сприяє пошуку артефактів, збереженню та відновленню історичних цінностей, керуванню метаданими, робить культурну спадщину доступною для широкої аудиторії. Завдяки інноваційним технологіям є змога забезпечити збереження світового культурного надбання для майбутніх поколінь.

І все ж, хоч ШІ пропонує значні переваги для науки, залишається багато невіршених питань, які є перспективою на майбутнє. Зокрема, це аспекти, пов'язані з контролем якості, технічними обмеженнями та культурними наслідками. Вирішення цих проблем вимагає ретельного розгляду, щоб забезпечити реалізацію потенціалу штучного інтелекту без шкоди для цілісності історичних та культурних цінностей як в Україні, так і за кордоном.

Список використаних джерел та літератури

1. Ковтанюк Ю., Кузнєцов О. Використання ШІ в архівах, бібліотеках і музеях. *Наукова конференція НБУВ*. URL: https://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/2266?utm_source=chatgpt.com
2. Ghaith K. AI Integration in Cultural Heritage Conservation – Ethical Considerations and the Human Imperative. *Submission to International Journal of Emerging and Disruptive Innovation in Education: VISIONARIUM*. 2024. Vol. 2, Iss. 1, Art. 6, P. 1–10. DOI:10.62608/2831-3550.1022
3. Ibaraki S. Artificial Intelligence for Good: Preserving Our Cultural Heritage. *Forbes*. 2019. 28 March. URL: <https://www.forbes.com/sites/cognitiveworld/2019/03/28/artificial-intelligence-for-good-preserving-our-cultural-heritage/>
4. Abidah A. Transformasi Digital Peran AI dalam Konservasi dan Restorasi Bangunan Heritage. *Prosiding Seminar Nasional UNM ke-62*. 2023. Vol. 1. URL: journal.unm.ac.id/index.php/Semnasdies62/article/view/809
5. Barlindhaug G. Artificial Intelligence and the Preservation of Historic Documents. *DOCAM*. 2022. Vol. 9, Iss. 2. URL: <https://ideaexchange.uakron.edu/docam/vol9/iss2/9/>
6. Barucci A., Cucci C., Franci M. A Deep Learning Approach to Ancient Egyptian Hieroglyphs Classification. *IEEE Xplore*. 2021. Vol. 9. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/9528382>
7. Pierdica R., Paolanti M., Matrone F., et al. Point Cloud Semantic Segmentation Using a Deep Learning Framework for Cultural Heritage. *Remote Sensing*. 2020. Vol. 12, No. 6, 1005. URL: <https://www.mdpi.com/2072-4292/12/6/1005>
8. Ge C. There view of AI and cultural heritage protection-Taking the whole process of cultural heritage protection as an example. *Proceedings of the 6th International Conference on Computing and Data Science*. Tianjin: School of Architecture, Tianjin University, 2024. DOI: 10.54254/2755-2721/71/20241666.
9. Diaz M. AI revolutionizes restoration of historical texts. *Syntetica AI Blog*. 2024. 22 November. URL: https://syntetica.ai/blog/blog_article/ai-revolutionizes-restoration-of-historical-texts
10. Bailey Ch.W. Artificial Intelligence’s Role in Digitally Preserving Historic Archives. *Preservation, Digital Technology & Culture*. 2023. DOI: 10.1515/ptdc-2023-0050.

References

1. Kovtaniuk, Yu., Kuznietsov, O. Vykorystannia ShI v arkhivakh, bibliotekakh i muzeiakh [The Use of AI in Archives, Libraries, and Museums]. *Naukova konferentsiia NBUV*. [Online]. Available from: https://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/2266?utm_source=chatgpt.com [In Ukrainian].
2. Ghaith, K. (2024). AI Integration in Cultural Heritage Conservation – Ethical Considerations and the Human Imperative. *Submission to International Journal of Emerging and Disruptive Innovation in Education: VISIONARIUM*, Vol. 2, Iss. 1, Art. 6, pp. 1–10. DOI:10.62608/2831-3550.1022 [In English].
3. Ibaraki, S. (2019, 28 March). Artificial Intelligence for Good: Preserving Our Cultural Heritage. *Forbes*. [Online]. Available from: <https://www.forbes.com/sites/cognitiveworld/2019/03/28/artificial-intelligence-for-good-preserving-our-cultural-heritage/> [In English].
4. Abidah, A. (2023). Transformasi Digital Peran AI dalam Konservasi dan Restorasi Bangunan Heritage. *Prosiding Seminar Nasional UNM ke-62*, Vol. 1. [Online]. Available from: journal.unm.ac.id/index.php/Semnasdies62/article/view/809 [In Indonesian].
5. Barlindhaug, G. (2022). Artificial Intelligence and the Preservation of Historic Documents. *DOCAM*, Vol. 9, Iss. 2. [Online]. Available from: <https://ideaexchange.uakron.edu/docam/vol9/iss2/9/> [In English].

6. Barucci, A., Cucci, C., Franci, M. (2021). A Deep Learning Approach to Ancient Egyptian Hieroglyphs Classification. *IEEE Xplore*, Vol. 9. [Online]. Available from: <https://ieeexplore.ieee.org/document/9528382> [In English].
7. Pierdica, R., Paolanti, M., Matrone, F., et al. (2020). Point Cloud Semantic Segmentation Using a Deep Learning Framework for Cultural Heritage. *Remote Sensing*, Vol. 12, No. 6, 1005. [Online]. Available from: <https://www.mdpi.com/2072-4292/12/6/1005> [In English].
8. Ge, C. (2024). There view of AI and cultural heritage protection-Taking the whole process of cultural heritage protection as an example. *Proceedings of the 6th International Conference on Computing and Data Science*. Tianjin: School of Architecture, Tianjin University. DOI: 10.54254/2755-2721/71/20241666. [In English].
9. Diaz, M. (2024, 22 November). AI revolutionizes restoration of historical texts. *Syntetica AI Blog*. [Online]. Available from: https://syntetica.ai/blog/blog_article/ai-revolutionizes-restoration-of-historical-texts [In English].
10. Bailey, Ch.W. (2023). Artificial Intelligence's Role in Digitally Preserving Historic Archives. *Preservation, Digital Technology & Culture*. DOI: 10.1515/pdte-2023-0050. [In English].

Shevchuk T., Tarasiuk M. The Role of Artificial Intelligence in the Preservation of Historical Monuments.

The preservation of cultural heritage is one of the primary tasks of modern science. Artificial intelligence (AI) and AI-based tools represent a promising solution for safeguarding historical monuments, especially in the context of threats such as floods, large-scale fires, military conflicts, and wars. AI opens new opportunities for the identification, conservation, restoration, and public dissemination of cultural assets. In article analyzes the applications of AI-driven methods and tools in historical, archaeological, and museum sciences to preserve historical sources and monuments. The study identifies the opportunities AI provides, the potential risks associated with its use, and future prospects.

The study reveals that artificial intelligence plays a significant role in the digital transformation of cultural and historical heritage preservation. It is actively used for artifact detection in potential excavation sites, for early-stage identification of monument damage undetectable to the human eye, for the creation of digital guides and virtual museums, for processing extensive metadata, and even for tracking stolen cultural artifacts. Despite the growing use of AI in the scientific community, ethical challenges, methodological inaccuracies, and the necessity of expert validation and adjustment of AI-generated results remain relevant. AI opens new horizons for the global academic community, yet its full potential are still being discovered and requires critical reflection at both theoretical and practical levels.

Keywords: *artificial intelligence, technical tools, historical collections, libraries, archives, cultural heritage, historical values, historical documents, science.*

ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

УДК 94(44)+929Bishat

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-30-11>

Добролюбська Ю.А.

<https://orcid.org/0000-0002-3564-854X>

ТАНАТОЛОГІЯ ТА АНАТОМІЯ ФРАНЦУЗЬКОГО ХІРУРГА МАРІ ФРАНСУА КСАВ'Є БІША

Французький хірург і анатом Марі Франсуа Ксав'є Біша заснував дисципліну гістологію та вивчення тканин, іноді його називають «батьком описової анатомії». Біша опублікував чотири основні праці, які створили міцний плацдарм для подальшої трансформації медицини через фізіологічні дослідження. Його класифікація тканин дала нову елементарну одиницю для розуміння хвороби, і в певному сенсі заклала основи для розвитку гуморальної патології – ідеї, що хвороба зумовлена дисбалансом основних гуморальних речовин. Біша перебував під сильним впливом П'єра Дезо, відомого хірурга і професора. Лікарський талант Біша був швидко помічений сучасниками і він став не тільки найціннішим учнем Дезо, але й його близьким другом та послідовником. Дезо переважно був практичним хірургом, але Біша адаптував його методи і підхід до фізіології. У 1798 р. Біша почав публікувати праці про можливу класифікацію різних тканин окремо від органів, які вони утворюють. Книга «Трактат про мембрани та оболонки» була опублікована в 1799 р., а через два роки він випустив «Загальну анатомію в застосуванні до фізіології та медицини». Взяті разом, ці роботи виражають значне спрощення уявлень про причини хвороб взагалі. Відзначається також провідна роль Біша в розвитку гістології. Класифікуючи двадцять один вид тканин, Біша покладався на їх зовнішній вигляд, а також на визначення того, як кожен вид реагував на хімічні речовини та інші способи розкладання. Він замочував тканину, випікав її, кип'ятив, сушив і спостерігав, як вона гние. Він досліджував, як вона реагує на кислоти та будь-які впливи. Публікація «Фізіологічних досліджень життя і смерті» у 1800 р. стала втіленням ще більшої мети Біша – переосмислення фізіології. Біша пішов двома шляхами. Він перейняв і розширив класифікаційну діяльність, яка розвивалася в медицині протягом XVIII століття. Крім того, використовуючи свій досвід у хірургії та розтині, він застосував експериментальні процедури для розуміння функцій тканин. Перехід від таксономії до розуміння функції в науці є досить поширеним явищем, але зрідка кому вдається досягти і того, і іншого.

Ключові слова: історія медицини, танатологія, анатомія, лікарська справа, теорія медицини, хірургія.

Постановка проблеми. Як самостійна дисципліна загальна анатомія була заснована у Франції наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Марі Франсуа Ксав'є Біша. Невдовзі після його смерті вона стала взірцем для вивчення медицини, анатомії та патології в усій Європі. Анатомія Біша була пізніше розвинута у 1870-х рр. у Франції Луї Ранв'є у Колеж де Франс за допомогою мікроскопії. Занепокоєння Біша щодо загальності не було простим наслідком його віталізму. Насправді, Біша стверджував, що не варто покладатися на унікальний і таємничий життєвий принцип, а радше вивчати конкретні і складні

властивості живих організмів. Тим не менш, його підхід зосереджувався на спостереженні більш-менш строгих експериментальних закономірностей в біологічних явищах і спостереженнях за структурами – підхід, який ми спробуємо пояснити. Робота Біша представляє інтерес для розуміння того, який тип концепції загальності переважав у науках про життя на початку XIX ст., і чому це сталося.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельною базою нашого дослідження стала, перш за все, праця Марі Франсуа Ксав'є Біша «Загальна анатомія в застосуванні до фізіології та медицини» [1].

Стаття Жана-Гаєля Барабара висвітлює генеральний напрямок розвитку анатомії від Біша до Ранв'є [2]. Великий інтерес та користь становить стаття Хелени Пердікуянні-Паліологу, яка не тільки докладно висвітлює біографічні відомості та паризький період життя лікаря, але й містить фрагменти аутентичних джерел [3].

Частково були використані загальні дослідження з історії розвитку медичних знань та лікарської справи в Європі у новий час [4; 5], а також статті, в яких аналізуються вплив ідей Біша на подальший розвиток анатомії та медицини [7; 8; 9]. Загалом необхідно зазначити, що історія медицини є білою плямою у вітчизняній історіографічній практиці та потребує уваги професійних дослідників [10].

Метою статті є аналіз життєвого шляху французького хірурга, анатома та фізіолога Марі Франсуа Ксав'є Біша, засновника науки про тканини – гістології, першовідкривача в анатомії та творця таких медичних дисциплін, як танатологія та патологічна анатомія.

Виклад основного матеріалу дослідження. Великий французький хірург, анатом, фізіолог, творець анатомічної концепції нервової системи, а також основоположник вчення про тканини Марі Франсуа Ксав'є Біша (Marie François Xavier Bishat) народився 14 листопада 1771 р. в місті Тіореттев Енні. Батько Ксав'є, Жан-Батіст, також був лікарем та його першим наставником у медичній науці. Ще в дитинстві син любив бути присутнім під час роботи Біша-старшого і навіть допомагав батькові у здійсненні невеличких хірургічних операцій. Пізніше Біша навчався у коледжі Нантуа, потім – у семінарії Сент-Ірен у Ліоні. У 1793 р. Біша призначили на службу хірургом до Альпійської армії, де він опинився у підпорядкуванні свого старшого колеги Бюже в лікарні Бургу. З 1794 р. він удосконалював навички хірурга у Парижі та став улюбленим учнем відомого вченого – його учителем протягом кількох років був відомий лікар П'єр-Жозеф Дезо. Після смерті свого наставника та покровителя у 1795 р. Біша всіляко підтримував його сім'ю, закінчив розпочаті П'єром-Жозефом Дезо наукові праці та вважав своїм обов'язком видати твори Дезо [10, с. 200].

У 1796 р. Біша разом з колегами заснували товариство «Société Médicale d'Emulation» (Товариство медичної емуляції) як інтелектуальну платформу для обговорення медичних проблем. У французькій столиці з 1797 р. Біша

працював викладачем із низки спеціальностей – анатомії, фізіології, хірургії. Лекції з зазначених дисциплін Біша ілюстрував розкриттям трупів та вівісекціями. У 1800 р. він був направлений на роботу до столичної лікарні Готель-Дьйо. Завдяки тому, що, відповідно до Королівського Указу від 1706 р., було дозволено проведення анатомічних курсів на базі госпіталю Готель-Дьйо, Біша мав необмежені можливості для проведення морфологічних досліджень [9, р. 297]. Керівником та ідейним натхненником дослідника був провідний хірург згаданої лікарні Марк-Антуан Пті (1766–1811). Паралельно Марі Ксав'є Біша продовжив роботу над об'єднанням та переробкою хірургічних доктрин, опублікованих його наставником Дезо у різних періодичних виданнях; зокрема, він написав «Uvres chirurgicales de Desault» (Хірургічні роботи Дезо), «Ou tableau de sa doctrine, et de sa pratique dans le traitement des maladies externes» (Його вчення та практика в лікуванні зовнішніх хвороб) [4, р. 8-9].

У своїх поглядах М. Біша дотримувався поглядів віталізму; він думав, що відмінність живих істот від об'єктів неживої природи пов'язані з наявністю в організмах особливої «життєвої сили». У своїх міркуваннях Біша перебував на позиціях несхожості законів органічної та неорганічної природи; він вважав, що так званій «життєвий початок» розосереджене по всіх тканинах. Згідно його формулюванню «життя є сукупність відправлень, що противляться смерті» превалює ідея про існування в живому організмі двох протилежних процесів, що протікають одночасно – безперервного творення і руйнування. Біша є також одним із «батьків» танатології. Він розробив концепцію «життєвого триніжка», особливо наголосивши, що процес вмирання відбувається нерівномірно [8, р. 156].

У наукових працях М. Біша надано обґрунтування вчення про тканини живого організму, а також аргументовано основи патології. Сам знаменитий анатом описав 21 вид тканин (до яких він зарахував також деякі органні структури та комплекси, зокрема, кровоносну систему). Вчений розцінював тканини як структурні та фізіологічні одиниці життя, а також носії всіх життєвих процесів в організмі, зокрема хворобливих. Одне з основних положень вчення Біша говорить про те, що кожен вид тканини має певні спеціальні елементарні функції: нервова тканина – чутливість, м'язова – здатність до скоротливості тощо, а також особливі морфологічні, хімічні та біологічні характеристики. У своїх дослідженнях Біша не використовував мікроскоп, тому наукові висновки не містили підтверджень на клітинному рівні. Однак, йому вдалося поєднати у своїх міркуваннях органну патологію Морганьї та клітинну патологію Рудольфа Вірхова [1; 11, р. 444-458].

Біша розробив класифікацію тканин, що належать до різних систем та формують органи. «У живих тілах все пов'язане і зчеплене настільки, що порушення функцій в одній частині неминуче відбивається на всіх інших», – говорив Біша. Тісний взаємозв'язок процесів, які забезпечують життя в організмі, він називав взаємною «симпатією». Біша справедливо вважав, що

раціональне розуміння фізіологічних та патологічних процесів, що відбуваються в організмі в стані здоров'я чи хвороби, має ґрунтуватися на вивченні біохімічних процесів [12, р. 760-761].

Хворобу Біша розглядав як патологічний процес, що відбувається, перш за все, у конкретних тканинах, а не в органах загалом, будучи апологетом «тканинної патології». Для цього вчений ретельно вивчив та докладно описав патологічні зміни в тканинах та органах людей, які померли від різноманітних захворювань. Хвороба розумілася вченим спочатку як процес місцевого характеру (на рівні клітин і тканин), що тільки пізніше охоплює органи та системи. Результати цих досліджень лягли в основу сучасної патоморфології [7, р. 414-416]. Розділивши нервову систему на «рослинну», або вегетативну, і «тварину» (анімальну, соматичну) частини, в 1800 р. Біша ввів в анатомію і взагалі в медицину термін «вегетативна нервова система», який тепер широко використовується і в фізіології, і в інших медичних теоретичних дисциплінах [12, р. 761].

В даний час вегетативну нервову систему трактують як частину нервової системи людини та тварин, що регулює діяльність внутрішніх органів, залоз внутрішньої секреції, кровоносних та лімфатичних судин, серця, гладкої та почасти поперечної мускулатури. Вегетативна нервова система підрозділяється також на симпатичний та парасимпатичний відділи; в ній також виділяють центральну та периферичну частини. Ця система має двонейронний принцип будови. Тіла перших нейронів розташовані у певних відділах ЦНС. Аксони цих нервових клітин (прегангліонарні волокна), виходячи за межі ЦНС, вирушають до вузлів вегетативної нервової системи, де закінчуються біля тіл других нейронів. Відростки других нейронів (або постгангліонарні волокна) прямують до органу-мішені.

Відповідно і органи Біша виділяв «рослинні», що функціонують мимовільно і без перерви на відпочинок, і «тварини», що діють довільно та з перервами на час сну [12]. Крім того, вперше в медицину М. Біша ввів термін «тканина» (1801 р.), який використовується вкрай широко й досі. Цим терміном у сучасній науці позначається морфофункціональна система специфічне диференційованих клітин, а також неклітинних структур, що об'єднуються на підставі спільності будови, функції та (або) походження.

Термін «система» в медичну науку також запроваджено вперше Біша. У сучасному розумінні це означає сукупність елементів, об'єднаних за своєю анатомічною будовою та функцією; наприклад, нервова система. А в найбільш загальному розумінні термін «система» означає «безліч елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, і утворюють певну цілісність, єдність». На думку французького вченого, «Сукупність систем та їх елементарних функцій і складає процес життєдіяльності організму» [6, р. 134-135].

Як анатом М. Біша детально описав жирове тіло щоки (жирове тіло Біша), що представляє собою скупчення жирової тканини між щічним і жувальним м'язами. При цьому вчений зазначив, що у новонароджених та дітей раннього віку жирове тіло щоки особливо добре виражене, тому що має важливе функціональне значення – перешкоджає втягуванню щоки під час ссання. В даний час в щелепо-лицьовій та пластичній хірургії жирове тіло Біша є затребуваним об'єктом інтересу фахівців [13, р. 280-281]. Ним також була описана серединна апертура IV шлуночка (отвір Біша) – отвір у IV шлуночку головного мозку, розташований в області нижнього кута ромбовидної ямки, що поєднує мозковий шлуночок з підпаутинним простором (отвір Мажанді). Відомий також простір Біша, який розташовується між валиком мозолистого тіла з одного боку, і верхнім придатком мозку та платівкою чотиригорб'я – з іншого. Ім'я Біша носить крилопіднебінна ямка – невеликий простір у глибокій області обличчя, обмежений спереду горбом верхньої щелепи, ззаду – крилоподібним відростком клиноподібної кістки, медіальне – перпендикулярною пластинкою піднебінної кістки; вмістом ямки є крилопіднебінний вегетативний вузол, описаний Йоганном Фрідріхом Меккелем (старшим), а також верхньощелепна артерія та однойменний нерв [7, р. 419].

Біша вивчав ефекти переливання темної деоксигенованої крові, провівши перші досліди з перехресною циркуляцією. Він поєднував проксимальний кінець сонної артерії одного собаки з дистальним кінцем сонної артерії іншого собаки. Коли собака-донор став задихатися і її артеріальна кров потемніла, собака-реципієнт також знепритомнів, що було доказом значення ступеня насиченості крові киснем для підтримки нормальної життєдіяльності [14, р. 153]. Також Біша описав внутрішню оболонку стінок артерій, павутинну оболонку головного мозку (*tunica arachnoidea*), щілину великого мозку та *ligamentum sacrospinale* хребетного стовпа [9, р. 295-296].

Серед праць видатного французького вченого найбільш відомими стали «Фізіологічні дослідження життя і смерті» («*Recherches physiologiques sur la vie et la mort*», 1800); «Загальна анатомія в застосуванні до фізіології та медицини» («*Anatomie générale appliquée à la physiologie et à la médecine*», 2 vols, 1801). Біша встиг завершити два з п'яти задуманих томів «Описової анатомії» («*Traité d'anatomie descriptive*», 1801-1803) [1]. Тканинну «систему» Біша докладно описав у роботі «Трактат про мембрани та оболонки» («*Traité des membranes en general et de divers membranes en particulie*», 1799). Публікація трьох останніх томів творів Біша, закінчених М. Бюїсоном і П. Ру, відбулася у 1805 році [9, р. 301].

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Твори М. Біша користувалися незмінним успіхом не тільки у медиків та дослідників природи, а й у філософів, письменників і поетів, особливо ті, які стосувалися міркувань про життя і смерть. Його вчення

отримало подальший розвиток у роботах одного з основоположників сучасної клінічної медицини та патологічної анатомії Рене Теофіля Гіацинта Лаеннека (1781-1826), французького фізіолога Франсуа Мажанді (1783-1855) та інших відомих вчених. Біша своїми дослідженнями зробив значно більше, ніж просто описав тканини в нормальному та патологічному станах, він зумів трансформувати аналіз клінічних даних у основну інформацію для виявлення та діагностики патологічного процесу. У своїх наукових спостереженнях Біша побачив щось подібне до відкриття його великого співвітчизника, хіміка Лавуазьє. Як говорив Біша, точно так, як в хімії існують прості тіла, що утворюють за допомогою різних реакцій хімічні конструкції, також і в анатомії є прості тканини, що формують у результаті різних поєднань складні органи.

Великий першопрохідник морфологічної науки Марі Франсуа Ксав'єр Біша помер 22 липня 1802 р. в Парижі від туберкульозного менінгіту (є також версія, що Біша заразився черевним тифом від трупа під час розтину) у віці 30 років [6]. Лейб-медик Наполеона I, основоположник французької клінічної медицини, професор Ж.-Н. Корвізар відправив імператору звістку про непоправну втрату зі словами: «... навряд чи знайдеться хтось інший, хто зробив у такий короткий час так багато й такого важливого» [9, р. 301]

Список використаних джерел та літератури

1. Bichat Xavier. *Anatomie générale: appliquée à la physiologie et à la médecine*. Paris: Brosson, Gabon et Cie, 1801. 416 p. URL: <http://www.archive.org/details/anatomiegenerale12bich>
2. Barbara J. G. Biological generality and general anatomy from Xavier Bichat to Louis Antoine Ranvier. *The Oxford Handbook of Generality in Mathematics and the Sciences*. Oxford UP, 2016. P. 359-384.
3. Perdicoyianni-Paleologou H. Xavier Bichat and there novation of the pathological anatomy. *Journal of Medical Biography*. 2024. Vol. 32(1). P. 89-96.
4. Clarac F., Barbara J. G., Broussolle E., Poirier J. Figures and institutions of the neurological sciences in Paris from 1800 to 1950. Introduction and Part I: Neuroanatomy. *Revue Neurologique*. 2012. № 68(1). P. 2-14.
5. Haigh E. The roots of the vitalism of Xavier Bichat. *Bulletin of the History of Medicine*. 1975. № 49(1). P. 72-86.
6. Haigh E. Xavier Bichat and the medical theory of the eighteenth century. *Medical History*. Supplement. 1984. № 4. P. 1-146.
7. Shoja M. M., Tubbs R. Sh., Loukas M., Shokouhi G., Ardalan M. R. Marie-François Xavier Bichat (1771-1802) and his contributions to the foundations of pathological anatomy and modern medicine. *Annals of Anatomy*. 2008. № 190(5). P. 413-420.
8. Hwang S. Xavier Bichat's Medical Thought in the Historical Context of French Vitalism. *Korean Journal of Medical History*. 2012. № 2(1). P. 141-170.
9. Androustos G., Diamantis A., Vladimiroso L. Cancer's conceptions of Marie François Xavier Bichat (1771-1802), founder of histology. *Journal of BUON*. 2007. № 12. P. 295-302.
10. Добролюбська Ю. А. З історії життя та винаходу пов'язки французького хірурга П'єра-Жозефа Дезо. *Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief M.A. Zhurba* – June # 45, 2020. С. 199-201.
11. Forrester J. M. The homoeomeric parts and their replacement by Bichat's tissues. *Medical History*. 1994. № 38(4). P. 444-458.
12. Fye W. B. Marie-François-Xavier Bichat. *Clinical Cardiology*. 1996. № 19(9). P. 760-761.

13. Klüppel L., Marcos R. B., Shimizu I. A., Da Silva M. A. D. Complications associated with the bichectomy surgery. *Revista Gaúcha de Odontologia*. 2018. № 66(3). P. 278-284.
14. Lagiera A., Alshawarebb F., Layounc W., Lagierc J.-P. Le corps adipeux de la joue dans la reconstruction des pertes de substances postérieures de la cavité buccale. *Revue de Stomatologie et de Chirurgie Maxillo-faciale*. 2020. № 111(3). P. 152-154.

References

1. Bichat Xavier. (1801). *Anatomie générale: appliquée à la physiologie et à la médecine*. Paris: Brosson, Gabon et Cie. [Online]. Available from: <http://www.archive.org/details/anatomiegenerale12bich> [In French].
2. Barbara, J. G. (2016). Biological generality and general anatomy from Xavier Bichat to Louis Antoine Ranvier. *The Oxford Handbook of Generality in Mathematics and the Sciences*. Oxford UP. pp. 359-384. [In English].
3. Perdicoyianni-Paleologou H. (2024). Xavier Bichat and there novation of the pathological anatomy. *Journal of Medical Biography*, 32(1), pp. 89-96. [In English].
4. Clarac, F., Barbara, J. G., Broussolle, E., Poirier, J. (2012). Figures and institutions of the neurological sciences in Paris from 1800 to 1950. Introduction and Part I: Neuroanatomy. *Revue Neurologique*. 68(1). pp. 2-14. [In English].
5. Haigh, E. (1975). The roots of the vitalism of Xavier Bichat. *Bulletin of the History of Medicine*, 49(1), pp. 72-86.[In English].
6. Haigh, E. (1984). Xavier Bichat and the medical theory of the eighteenth century. *Medical History*. Supplement, 4, pp. 1-146. [In English].
7. Shoja, M. M., Tubbs, R. Sh., Loukas, M., Shokouhi, G., Ardalan, M. R. (2008). Marie-François Xavier Bichat (1771-1802) and his contributions to the foundations of pathological anatomy and modern medicine. *Annals of Anatomy*, 190(5), pp. 413-420. [In English].
8. Hwang, S. (2012). Xavier Bichat's Medical Thought in the Historical Context of French Vitalism. *Korean Journal of Medical History*, 2(1), pp. 141-170. [In English].
9. Androustos, G., Diamantis, A., Vladimirov, L. (2007). Cancer's conceptions of Marie François Xavier Bichat (1771-1802), founder of histology. *Journal of BUON*, 12, pp. 295-302. [In English].
10. Dobrolyubskaya, Yu.A. (2020). Z istorii zhyttia ta vynakhodu poviazky frantsuzkoho khirurha Piera-Zhozefa Dezo. *Virtus: Scientific Journal / Editor-inChief M.A. Zhurba – June # 45*, s. 199-201. [In Ukrainian].
11. Forrester, J. M. (1994). The homoeomeric parts and their replacement by Bichat's tissues. *Medical History*, 38(4), pp. 444-458. [In English].
12. Fye, W. B. (1996). Marie-François-Xavier Bichat. *Clinical Cardiology*, 19(9), pp. 760-761. [In English].
13. Klüppel, L., Marcos, R. B., Shimizu, I. A., Da Silva, M. A. D. (2018). Complications associated with the bichectomy surgery. *Revista Gaúcha de Odontologia*, 66(3), pp. 278-284. [In English].
14. Lagiera, A., Alshawarebb, F., Layounc, W., Lagierc, J.-P. (2020). Le corps adipeux de la joue dans la reconstruction des pertes de substances postérieures de la cavité buccale. *Revue de Stomatologie et de Chirurgie Maxillo-faciale*, 111(3), pp. 152-154. [In French].

Dobrolyubskaya Y. Thanatology and Anatomy of a French Surgeon Marie Francois Xavier Bichat.

French surgeon and anatomist Xavier Bichat founded the discipline of histology, the study of tissue, and he is sometimes called the “father of descriptive anatomy”. Bichat published four major works that created a springboard for the transformation of medicine through physiological investigation. Classification of tissue provided a new elementary unit for understanding disease, and in a sense sounded the death knell for humoral pathology – the idea that disease is due to an

imbalance of essential humors. Bichat was under the formidable influence of Pierre Desault, a renowned surgeon and professor. Bichat's talent was noted, and he soon became not only Desault's most valued pupil but a lodger in his home. Desault had been a surgeon, but Bichat would adapt his methods and his approach to physiology. In 1798 Bichat began to publish articles concerning the potential classification of various tissues apart from the organs they formed. A book "Treatise on Membranes", was published in 1799, and two years later he produced "General Anatomy Applied to Physiology and Medicine". Taken together, these works express a major simplification.

Bichat's predominant role in the development of histology needs to be qualified in several ways. In classifying twenty-one kinds of tissue, Bichat relied on external appearance as well as on determining how each type reacted with chemicals and other means of decomposing. He soaked tissue, baked it, boiled it, dried it out, and observed how it rotted. He examined how it reacted to acids and alkalis.

Publication of "Physiological research on life and death" in 1800 represented Bichat's even larger aim of refashioning physiology. Bichat proceeded in two ways. He took over and extended the classificatory enterprise that had developed in medicine during the XVIII century. Also, using his experience in surgery and at autopsy, he applied experimental procedures to understand function. Moving from taxonomy to grasp of function in science is fairly common, but rarely does one individual achieve both.

Keywords: *history of medicine, thanatology, anatomy, medicine, theory of medicine, surgery.*

ФУНДАТОРИ СУЧАСНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ

ВИДАТНІ ПОСТАТІ: ФУНДАТОРИ СУЧАСНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ

Дипломатія як мистецтво і наука завжди відігравала ключову роль у формуванні державності, захисту національних інтересів та утвердженні місця країни на міжнародній арені. Для України, яка століттями боролася за свою ідентичність і суверенітет, дипломатія стала не лише інструментом виживання, а й способом заявити про себе як про повноправного учасника світової спільноти. Сучасна українська дипломатія, що бере свій початок із проголошення незалежності у 1991 році, завдячує своїм становленням і розвитком видатним особистостям, які заклали її фундамент у складний період трансформацій. У часописі «Проблеми всесвітньої історії» Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України», ми розпочинаємо рубрику «Фундатори сучасної дипломатії України», присвячену тим, хто стояв біля витоків зовнішньополітичної служби нашої держави.

Відновлення незалежності України стало не лише політичним, а й дипломатичним викликом. У 1990-х рр. перед молодою державою постали завдання міжнародного визнання, встановлення двосторонніх відносин, інтеграції до світових організацій та захисту національних інтересів у світі, що стрімко змінювався після завершення холодної війни. Саме в цей час на чолі української дипломатії опинилися люди, чия професійність, відданість і стратегічне бачення дозволили Україні не лише вистояти, а й здобути авторитет на міжнародній арені.

Мені випала велика честь увійти у плеяду перших послів України, які на початку 1990-х рр. розпочали розбудову двосторонніх відносин нашої держави з країнами світу. Цей період став справжнім випробуванням для молодої незалежної держави, адже нам довелося не лише заявити про себе на міжнародній арені, а й утвердити Україну як повноправного суб'єкта глобальної політики. У ті роки, коли світ ще звикав до нових реалій пострадянського простору, ми, перші дипломати, працювали в умовах обмежених ресурсів, але з безмежною вірою у майбутнє нашої країни. Кожен підписаний договір, кожне нове посольство, відкрите за кордоном, і кожна успішна переговорна місія ставали цеглинками у фундаменті української державності.

Розбудова двосторонніх відносин вимагала не лише професійних знань і дипломатичного хисту, а й уміння швидко адаптуватися до мінливого геополітичного ландшафту. Ми представляли Україну в часи, коли її суверенітет ще потрібно було доводити, а міжнародне визнання – виборювати крок за кроком. Завдяки зусиллям перших послів було закладено основи

стратегічних партнерств із ключовими державами, створено передумови для інтеграції України до міжнародних організацій і відкрито двері для економічної та культурної співпраці. Ця робота була сповнена викликів, але водночас і натхнення, адже ми усвідомлювали, що творимо історію – не лише для себе, а й для наступних поколінь.

Бути серед тих, хто стояв біля витоків української дипломатії, означало не лише представляти державу, а й уособлювати її дух – незалежний, стійкий і відкритий до світу. Ми несли на своїх плечах відповідальність за те, яким буде перше враження про Україну в очах міжнародної спільноти. І хоча шлях був тернистим, результати цієї праці стали видимими вже за кілька років: Україна здобула голос на міжнародній арені, а її дипломатія – репутацію сильної та принципової. Ця почесна місія перших послів назавжди залишиться в моєму серці як символ відданості своїй державі та її майбутньому.

На жаль, певна кількість цих видатних українських дипломатів увійшли у вічність, і наша почесна місія, тим яким випало жити, – розповісти про них майбутнім поколінням. Їхній відхід залишив по собі не лише невимовну втрату для української дипломатії, а й спадщину, яка потребує збереження та осмислення. Ці люди, що стояли біля витоків зовнішньої політики незалежної України, були не просто виконавцями своїх обов'язків – вони були творцями, чий внесок у становлення держави важко переоцінити. Розповідати про них – це не лише вшанувати їхню пам'ять, а й передати естафету їхніх ідеалів, принципів і досягнень тим, хто прийде після нас.

Кожен із цих дипломатів залишив свій унікальний слід у історії. Їхні перемоги на міжнародній арені, їхня здатність знаходити спільну мову з партнерами і відстоювати національні інтереси в найскладніших умовах стали прикладом для наслідування. Нині, коли ми стикаємося з новими викликами, пов'язаними із наслідками російсько-української війни, їхній досвід набуває особливої актуальності. Розповідати про них майбутнім поколінням – означає не лише зберігати пам'ять про минуле, а й надихати молодих дипломатів на нові звершення, нагадуючи, що навіть у найскрутніші часи Україна знаходила сили заявляти про себе світу.

Ця місія – більше, ніж обов'язок. Це можливість показати, як відданість справі, професіоналізм і любов до своєї країни можуть змінювати перебіг історії. Ми, кому пощастило знати цих людей чи працювати пліч-о-пліч із ними, маємо не лише право, а й моральний обов'язок донести їхні імена та справи до нащадків. Через наші розповіді, дослідження й спогади вони продовжуватимуть жити – у свідомості молодих українців, у стінах дипломатичних установ і в кожному новому кроці, який наша держава робить на міжнародній арені. Їхня вічність – у нашій пам'яті, а наша відповідальність – зробити цю пам'ять живою і дієвою силою для майбутнього України.

Буде правильним залучити до цієї роботи студентів Університету «КРОК», які готуються стати журналістами-міжнародниками. Така співпраця стане

унікальною можливістю поєднати академічний потенціал молодого покоління з практичним осмисленням історичного досвіду видатних українських дипломатів. Студенти, які обрали журналістику з міжнародним спрямуванням, уже мають інтерес до глобальних процесів і зовнішньої політики, а участь у підготовці матеріалів про фундаторів української дипломатії дозволить їм не лише поглибити свої знання, а й розвинути професійні навички в аналізі, дослідженні та подачі інформації.

Залучення студентів до цієї роботи матиме кілька важливих переваг. По-перше, це дасть їм змогу доторкнутися до живої історії через спілкування з очевидцями, вивчення архівних матеріалів і створення власних текстів, які розкриватимуть внесок таких постатей, як Геннадій Удовенко, Анатолій Зленко, Антон Бутейко, Микола Макаревич. По-друге, молоді журналісти-міжнародники зможуть навчитися працювати з темами, що вимагають не лише фактологічної точності, а й уміння передати дух епохи, значення дипломатичних рішень і людський вимір цих історичних постатей. Такий досвід стане для них безцінним трампліном у професійному становленні, адже сучасна журналістика дедалі більше потребує фахівців, здатних поєднувати історичний контекст із актуальними викликами.

Крім того, участь студентів Університету «КРОК» у цьому проєкті сприятиме вихованню нового покоління свідомих громадян, які не лише знатимуть свою історію, а й відчуватимуть відповідальність за її збереження та популяризацію. Їхні свіжі погляди й креативний підхід можуть додати до розповідей про видатних дипломатів сучасного звучання, зробивши ці історії ближчими й зрозумілішими для їхніх ровесників. Водночас це буде співпраця поколінь: досвідчені дослідники й викладачі зможуть передати студентам свої знання, а молодь, у свою чергу, привнесе енергію, нові ідеї та сучасні медійні інструменти.

Така ініціатива може стати прикладом того, як освіта, наука й журналістика об'єднуються задля спільної мети – збереження національної пам'яті та просування української ідентичності у світі. Студенти, працюючи над статтями, інтерв'ю чи документальними проєктами про фундаторів дипломатії, не лише вшанують цих видатних постатей, а й самі долучаться до творення історії – історії, яка житиме в їхніх словах і діятиме через їхні майбутні професійні здобутки. Таким чином, залучення студентів Університету «КРОК» стане не просто доречним, а й стратегічно важливим кроком у цій благородній справі.

Рубрика «Фундатори сучасної дипломатії України» часопису «Проблеми всесвітньої історії» покликана не лише вшанувати пам'ять цих видатних діячів, а й проаналізувати їхній внесок у контексті історичних процесів кінця ХХ – початку ХХІ століття. У наступних статтях ми детально розглянемо біографії, ключові досягнення та виклики, з якими стикалися ці великі дипломати. Їхня діяльність буде висвітлена через призму архівних матеріалів, спогадів сучасників і сучасних досліджень, підготовлених науковцями Інституту

всесвітньої історії НАН України. Ми прагнемо не лише розповісти про їхній шлях, а й показати, як їхні ідеї та рішення вплинули на формування сучасного зовнішньополітичного курсу України.

Нині, коли наша країна переживає нові випробування, згадка про фундаторів української дипломатії нагадує нам про силу професіоналізму, віри в державу та здатності знаходити союзників у найскладніші часи. Ці дипломати залишили нам не лише дипломатичну спадщину, а й урок того, як поєднувати високі ідеали з практичними діями. Ця рубрика стане трибуною для осмислення їхнього внеску та натхненням для тих, хто продовжує їхню справу в сучасних реаліях.

Ми вдячні Кудряченко Андрію Івановичу – директору Державної установи «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», доктору історичних наук (1995), професору (1997), заслуженому діячу науки та техніки України (2012), дипломату за підтримку цієї ініціативи.

*Надзвичайний та Повноважний Посол України з 1992 р.,
доктор політичних наук, професор, проректор
Університету економіки та права «КРОК»
Ткач Дмитро Іванович*

УДК 94(477)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-30-12>

Ткач Д.І.

<https://orcid.org/0000-0002-6947-2036>

Ромашко І.А.

<https://orcid.org/0009-0006-5084-238X>

АНАТОЛІЙ МАКСИМОВИЧ ЗЛЕНКО: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА СТАНОВЛЕННЯ ВИДАТНОГО ДИПЛОМАТА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена детальному дослідженню біографії, професійного шляху та внеску Анатолія Максимовича Зленка (2 червня 1938 – 1 березня 2021) у становлення й розвиток зовнішньої політики незалежної України. Автори простежують етапи життя Зленка, починаючи з його народження в селі Ставище Київської області, навчання в Київському гірничому технікумі (1959) та Київському державному університеті (1967), а також перших кроків у дипломатичній кар'єрі за радянських часів, зокрема роботи в секретаріаті ЮНЕСКО в Парижі (1973–1983). Цей ранній досвід став основою для його подальшої діяльності як одного з ключових архітекторів української дипломатії після здобуття незалежності.

Особливу увагу в статті приділено двом періодам перебування Зленка на посаді міністра закордонних справ України: 1990–1994 та 2000–2003 роки. У перший термін, що збігся з проголошенням незалежності 24 серпня 1991 р., Зленко відіграв вирішальну роль у формуванні зовнішньополітичної служби, забезпеченні міжнародного визнання України понад 130 країнами світу, а також відкритті перших українських посольств. Він заклав основи стратегічного курсу на європейську інтеграцію, розглядаючи співпрацю з країнами Центральної та Західної Європи як пріоритет для молодого держави. Під час другого терміну Зленко зосередився на поглибленні відносин із НАТО та ЄС, підписанні двосторонніх угод і стабілізації зовнішньої політики в умовах внутрішніх і регіональних викликів.

У статті також висвітлюються інші важливі етапи кар'єри Зленка, зокрема його робота як Постійного представника України при ООН (1994–1997), де він просував національні інтереси в глобальному контексті, та Посла України у Франції (1997–2000), одночасно представляючи країну в ЮНЕСКО. Окремо розглядається його теоретичний внесок, зокрема книга «Дипломатія і політика: Україна в процесі динамічних геополітичних змін», у якій Зленко аналізує вплив розпаду СРСР на геополітичне позиціонування України та пропонує стратегії її розвитку як суб'єкта міжнародних відносин.

Автори підкреслюють, що Анатолій Зленко став уособленням професіоналізму, прагматизму та віри в потенціал України. Його діяльність не обмежилася практичною дипломатією: після завершення активної кар'єри в 2003 р. він очолив факультет міжнародних відносин Київського славистичного університету (2010), передаючи свій досвід молодим фахівцям. У статті наголошується на довготривалому впливі Зленка на українську дипломатію, зокрема через принципи багатосторонньої співпраці та захисту національних інтересів, які він відстоював. Завершується аналіз актуальністю його спадщини для сучасної України, яка в умовах нових глобальних і регіональних викликів потребує міцного дипломатичного фундаменту, закладеного такими постатями, як Зленко.

Ключові слова: Анатолій Зленко, українська дипломатія, зовнішня політика України, ООН, ЮНЕСКО, Міністерство закордонних справ, незалежна Україна.

Постановка проблеми. Становлення незалежної України у 1990-х рр. вимагало створення ефективної дипломатії в умовах геополітичних змін. Анатолій Зленко, перший міністр закордонних справ, відіграв ключову роль у цьому процесі, однак його внесок залишається недостатньо дослідженим. Проблема полягає у відсутності комплексного аналізу його діяльності, стратегічного бачення та впливу на українську зовнішню політику, що ускладнює осмислення її витоків і використання його спадщини для сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даний напрям досліджували українські дослідники, дипломати, зокрема В.Д. Хандогій, К.П. Єлісеєв, С.В. Корсунський, М.Р. Лубківський, Д.Р. Лубківський.

Виклад основного матеріалу. Постать Анатолія Максимовича Зленка є знаковою в історії української дипломатії. Його професійна траєкторія – це не просто біографія видатного державного діяча, а унікальний літопис становлення зовнішньополітичної стратегії молодій незалежній державі. Анатолій Максимович Зленко – перший міністр закордонних справ незалежної України, дипломат, який відіграв ключову роль у формуванні міжнародного іміджу країни. Його внесок у розвиток української дипломатії важко переоцінити, адже саме він закладав основи зовнішньої політики держави на початку її незалежності. Завдяки його активній діяльності Україна змогла закріпитися як незалежний гравець на міжнародній арені та вибудувати взаємини з провідними державами світу.

Народження Анатолія Максимовича 3 листопада 1938 р. в селі Веселий Поділ Полтавської області припало на складний історичний період. Його дитинство та юність припали на воєнні та повоєнні роки, що сформували характер майбутнього дипломата – стійкість, витримку та глибоке розуміння соціально-політичних процесів.

Зі шкільних років Анатолій Максимович мріяв про дипломатичну роботу. В Україні на той час був єдиний університет у м. Києві, імені Тараса Шевченка, який на міжнародному відділенні готував дипломатів. Однак, поступити туди хлопцю з Полтавщини не було ніякої змоги. Після школи туди могли потрапити тільки діти великих партійних босів та урядовців. Тому Зленко поступає вчитися

у Київський гірничий технікум, який закінчив у 1959 році. Його направляють на Донбас, працювати гірничим майстром шахти «Максимівка-Полога» тресту «Кадіїввугілля», місто Кадіївка (Стаханов).

Саме робота на шахті відкриває перед ним двері до міжнародного відділення Київського державного університету імені Тараса Шевченка до якого він поступає у 1956 році. Справа у тім, що ЦК Компартії України прийняло спеціальне рішення, яким 30% місць на цьому відділенні віддавалися представникам робочих та колгоспників. Ось у цю квоту і потрапив Зленко. Вчився він на відмінно і у 1961 р. успішно закінчує навчання. Тут Анатолій Максимович пройшов ґрунтовну підготовку з міжнародних відносин, права та іноземних мов, опанував англійську та французьку мови.

Після закінчення університету поступає на роботу референта у відділі міжнародних організацій МЗС УРСР, потім стає аташе, 2-й секретарем. Тут він опановує практику зовнішньополітичної діяльності, роботу з міжнародною документацією. З березня 1973 р. – співробітник Секретаріату ЮНЕСКО в Парижі. З 1979 р. – радник відділу міжнародних організацій у справах ЮНЕСКО МЗС УРСР, з листопада 1983 р. по березень 1987 р. – Постійний Представник УРСР при ЮНЕСКО. Цей досвід дав йому глибоке розуміння міжнародних відносин і став основою для майбутньої роботи на благо незалежної України.

У липні 1990 р., ще до офіційного проголошення незалежності, Зленко очолив Міністерство закордонних справ УРСР 27 липня 1990 року [1]. 24 серпня 1991 р. став першим міністром закордонних справ уже суверенної України. Його перше перебування на цій посаді (1990–1994) збіглося з періодом, коли країна мала утвердити свій статус на світовій арені. Саме за його керівництва Україна отримала визнання від понад 130 держав, відкрила перші посольства та почала формувати власний зовнішньополітичний курс. Зленко був переконаним прихильником європейської інтеграції, вважаючи, що майбутнє України лежить у тісній співпраці із Західною Європою. В одному з інтерв'ю 1990 р. він зазначав: «Тисячолітня спільна історія, глибока культурна, мовна та ідеологічна близькість пов'язують нас із Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною та Румунією. Наше завдання – використати цю близькість для розбудови міцних зв'язків» [2].

Візит Гези Єсенського Міністра закордонних справ Угорщини до Києва 27–28 травня 1992 р.
Обмін Протоколом про консультації між міністерствами закордонних справ.

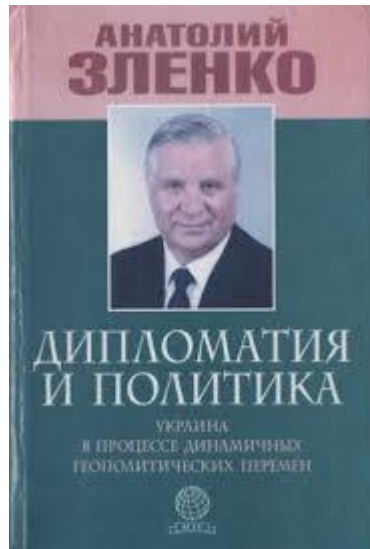
Після завершення першого терміну в 1994 р. Зленко не полишив дипломатичну службу. Він обіймав посаду Постійного представника України при ООН (1994–1997), де активно просував інтереси країни в цій ключовій міжнародній організації. Згодом, як Посол України у Франції (1997–2000), він також повернувся до роботи з ЮНЕСКО, зміцнюючи культурні та дипломатичні зв'язки. У 2000 р. Зленко вдруге очолив МЗС України (до 2003 р.), повернувшись до керівництва в період, коли країна потребувала стабілізації зовнішньої політики після економічних і політичних потрясінь кінця 1990-х рр.

Л.М. Кравчук та А.М. Зленко, 1994 р.

Другий термін Зленка на посаді міністра був позначений спробами поглибити інтеграцію України до європейських і трансатлантичних структур. Він активно працював над зміцненням відносин із НАТО та ЄС, а також над вирішенням складних питань із сусідами, зокрема Росією. Одним із його досягнень стало підписання низки важливих двосторонніх угод, які закріпили позицію України як партнера в регіональній безпеці. Водночас Зленко завжди наголошував на багатосторонній дипломатії, бачачи в ООН платформу для просування українських інтересів.

Анатолій Зленко був не лише практиком, а й теоретиком дипломатії. Його книга «Дипломатія і політика: Україна в процесі динамічних геополітичних змін» стала важливим джерелом для розуміння зовнішньополітичних викликів України на зламі століть. У ній він аналізував, як геополітичні трансформації після розпаду СРСР вплинули на позиціонування України у світі, і пропонував стратегії для її розвитку як незалежного гравця [3].

Книга А.М. Зленка: «Дипломатія і політика».

Про Анатолія Максимовича український дипломат Костянтин Єлисеєв написав наступне у «Дзеркалі тижня»: «Професіоналізм, принциповість, порядність і патріотизм – усе це про двічі міністра закордонних справ Анатолія Зленка, важковаговика, який із перших хвилин творив майже з нуля новітню українську дипломатію. Дипломатію саме справжньої незалежної європейської України, а не пострадянської “совкової” бюрократії» [4].

П'ятий президент України Петро Порошенко пише: «Анатолій Зленко – вчитель і наставник поколінь вітчизняних дипломатів. Патріот і професіонал, знання і досвід якого і сьогодні залишаються надійною основою для подальшого розвитку української дипломатичної служби» [5].

Двічі Міністр закордонних справ Франції Ролан Дюма сказав про А.М. Зленка наступне: «Він відіграв видатну роль у зовнішній політиці України. Він багато зробив для того, щоб Україна посіла своє місце в системі міжнародних відносин. Він завжди прагнув, щоб це місце відповідало її значному потенціалу і статусу як однієї з найбільших європейських держав» [6].

Відомий український вчений історик С. Віднянський написав у своїй статті: «Під керівництвом А. Зленка українське зовнішньополітичне відомство

здійснило дипломатичне забезпечення безпрецедентно швидкого міжнародного визнання незалежності України після Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. Лише впродовж грудня 1991 р. Україну як повноправного суб'єкта міжнародних відносин визнали 68 держав світу, а до першої річниці проголошення незалежності України – 132 країни, з них зі 110 було встановлено дипломатичні відносини» [7].

Одному із авторів цієї статті, а саме Ткачу Д.І випала доля працювати із Зленко А.М. розпочинаючи із 1990 року. На запрошення свого угорського колеги Г. Єсенкі, протягом 23–26 серпня 1990 р. А. Зленко з робочим візитом відвідав угорську столицю. На той час я працював радником посольства СРСР в Будапешті відповідальним за зв'язки із республіками і тому готував цей візит. Необхідно відмітити, що відвідання Будапешту українським міністром не було погоджено з Москвою. І Анатолію Максимовичу потрібно було мати мужність, щоб його здійснити. Зленко мав зустріч і з Прем'єр-міністром Угорської Республіки Йожефом Анталлом та вів перемовини з Г.Єсенкі [8].

Уже тоді Зленко А.М. проявив високі професійні якості дипломата, глибоку ерудицію, аналітичне мислення, володіння мистецтвом дипломатичних переговорів.

Анатолій Максимович Зленко – видатний дипломат, який фактично створював сучасну дипломатичну систему України. Його внесок у становлення зовнішньої політики молодій державі важко переоцінити.

Список використаних джерел та літератури

1. Постанова Верховної Ради УРСР від 27 липня 1990 року № 83-XII «Про призначення тов. Зленка А.М. Міністром закордонних справ Української РСР». *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1990, N 32, ст. 453. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-12#Text>
2. Зленко А.М. Інтерв'ю про пріоритети зовнішньої політики України з Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною та Румунією. Джерело не вказано повністю, можливо, українська газета або архів Міністерства закордонних справ. 1990.
3. Зленко А. Дипломатія і політика: Україна в процесі динамічних геополітичних змін. Харків: Folio, 2021. 589 с.
4. Єлісеєв К. Про першого міністра закордонних справ України Анатолія Зленка. *Дзеркало тижня*. 3 березня, 2021. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/in-memoriam.html>
5. Петро Порошенко про А.М. Зленка. *X*. 1 березня, 2021. URL: <https://x.com/poroshenko/status/1366340699843665921>
6. Dumas R. *Le Fil et la Pelote: Mémoires*. Plon, 1996. 462 p.
7. Віднянський С. Анатолій Зленко і формування зовнішньої політики незалежної України. *Зовнішні справи*. 2016. № 1. С. 26-31.
8. MNL OL XIX–J–1–j. 1990. 72. dob. 145-13-002526/1/1990. Tárgyalási témavázlat Jeszenszky Géza külügyminiszter úrnak az Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszterrel folytatandó tárgyalásokhoz. 1990. augusztus 22.

References

1. Postanova Verkhovnoyi Rady URSR vid 27 lypnya 1990 roku № 83-XII “Pro pryznachennya tov. Zlenka A.M. Ministrom zakordonnykh sprav Ukrayins'koyi RSR”. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR (VVR)*. 1990, No. 32, st. 453. [Online]. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-12#Text> [In Ukrainian].

2. Zlenko, A.M. (1990). Interview on Ukraine's foreign policy priorities with Poland, Czechoslovakia, Hungary, and Romania. *Source not fully specified, possibly a Ukrainian newspaper or Ministry of Foreign Affairs archive.* [In Ukrainian].
3. Zlenko, A. (2021). *Dyplomatiya i polityka: Ukrayina v protsesi dynamichnykh heopolitychnykh zmin.* Kharkiv: Folio. [In Ukrainian].
4. Yelisyeyev, K. (2021, 3 berezhnya). Pro pershoho ministra zakordonnykh sprav Ukrayiny Anatoliya Zlenka. *Dzerkalo tyzhnya.* [Online]. Available from: <https://zn.ua/ukr/internal/in-memoriam.html> [In Ukrainian].
5. (2021, 1 berezhnya). Petro Poroshenko pro A.M. Zlenka. X. [Online]. Available from: <https://x.com/poroshenko/status/1366340699843665921> [In Ukrainian].
6. Dumas, R. (1996). *Le Fil et la Pelote: Mémoires.* Plon. [In French].
7. Vidnyans'kyi, S. (2016). Anatoliy Zlenko i formuvannya zovnishn'oyi polityky nezalezhnoyi Ukrayiny. *Zovnishni spravy*, 1, s. 26-31. [In Ukrainian].
8. MNL OL XIX–J–1–j. 1990. 72. dob. 145-13-002526/1/1990. Tárgyalási témavázlat Jeszenszky Géza külügyminiszter úrnak az Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszterrel folytatandó tárgyalásokhoz. 1990. augusztus 22. [In Hungarian].

Tkach D., Romashko I. Anatoliy Maksymovych Zlenko: The Life and Formation of an Outstanding Diplomat of Independent Ukraine.

The article is devoted to a detailed study of the biography, professional career and contribution of Anatoliy Maksymovych Zlenko (June 2, 1938 – March 1, 2021) to the formation and development of the foreign policy of independent Ukraine. The authors traces the stages of Zlenko's life, starting with his birth in the village of Stavyshe, Kyiv region, his studies at the Kyiv Mining College (1959) and Kyiv State University (1967), as well as the first steps in his diplomatic career during the Soviet era, in particular his work at the UNESCO Secretariat in Paris (1973–1983). This early experience became the basis for his further activities as one of the key architects of Ukrainian diplomacy after independence.

The article pays special attention to Zlenko's two terms as Minister of Foreign Affairs of Ukraine: 1990–1994 and 2000–2003. During his first term, which coincided with the declaration of independence on August 24, 1991, Zlenko played a crucial role in the formation of the foreign policy service, securing international recognition of Ukraine by over 130 countries around the world, and opening the first Ukrainian embassies. He laid the foundations of a strategic course for European integration, considering cooperation with the countries of Central and Western Europe as a priority for the young state. During his second term, Zlenko focused on deepening relations with NATO and the EU, signing bilateral agreements, and stabilizing foreign policy in the face of domestic and regional challenges.

The article also highlights other important stages of Zlenko's career, including his work as Permanent Representative of Ukraine to the UN (1994–1997), where he promoted national interests in a global context, and as Ambassador of Ukraine to France (1997–2000), simultaneously representing the country at UNESCO. His theoretical contribution is separately considered, in particular the book “Diplomacy and Politics: Ukraine in the Process of Dynamic Geopolitical Changes”, in which Zlenko analyzes the impact of the collapse of the USSR on Ukraine's geopolitical positioning and proposes strategies for its development as a subject of international relations.

The author emphasizes that Anatoliy Zlenko became the personification of professionalism, pragmatism, and faith in Ukraine's potential. His activities were not limited to practical diplomacy: after completing his active career in 2003, he headed the Faculty of International Relations of the Kyiv Slavic University (2010), passing on his experience to young specialists. The article emphasizes Zlenko's lasting influence on Ukrainian diplomacy, particularly through the principles of multilateral cooperation and the protection of national interests that he championed. The analysis concludes with

the relevance of his legacy for modern Ukraine, which, in the face of new global and regional challenges, needs a solid diplomatic foundation laid by figures like Zlenko.

Keywords: *Anatoliy Zlenko, Ukrainian diplomacy, Ukrainian foreign policy, UN, UNESCO, Ministry of Foreign Affairs, independent Ukraine.*

УДК 327(477):929

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-30-13>

Ткач Д.І.

<https://orcid.org/0000-0002-6947-2036>

Шиян Р.В.

<https://orcid.org/0009-0003-9926-4822>

ГЕННАДІЙ ЙОСИПОВИЧ УДОВЕНКО: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ВАГОМИЙ ВНЕСОК У РОЗВИТОК МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу життєвого шляху та кар'єри Геннадія Йосиповича Удовенка (1931–2013), видатного українського дипломата, який став одним з основних творців зовнішньої політики незалежної України. Автори розглядають етапи його життя, починаючи з народження в місті Кривий Ріг, навчання в Київському університеті, а також перші кроки в дипломатичній діяльності у складі Міністерства закордонних справ УРСР.

Особлива увага приділена його роботі в ООН, де Удовенко представляв інтереси України, а також періоду його роботи на посаді Міністра закордонних справ України в 1994–1998 рр., коли було укладено понад 200 міжнародних угод. Серед найважливіших досягнень – підписання Меморандуму про гарантії безпеки для України на Будапештському саміті 1994 року, а також угоди з Росією та Румунією. Крім того, стаття висвітлює його вагомий внесок у зміцнення дипломатичних відносин України з країнами Європи, зокрема Польщею та іншими сусідами. Особливу увагу приділено підписанню Договору про дружбу, співробітництво і партнерство з Росією у 1997 році та Договору про добросусідство з Румунією в тому ж році.

У статті також розглянуто його діяльність на посаді президента Генеральної Асамблеї ООН в 1997 р., коли він активно працював над зміцненням міжнародної безпеки та прав людини. Після завершення дипломатичної кар'єри, Удовенко продовжив активну політичну діяльність, ставши народним депутатом України, головою Комітету Верховної Ради з прав людини та національних меншин і кандидатом на президентських виборах 1999 р.

У статті також підкреслюється важливість його внеску в розвиток дипломатичної школи незалежної України, зокрема через почесні наукові звання та авторство публікацій. Завдяки своїй багатогранній діяльності, Удовенко став не лише одним із найбільш впливових дипломатів, а й важливою фігурою у політичному житті країни.

Ключові слова: Геннадій Удовенко, українська дипломатія, зовнішня політика України, ООН, Меморандум про гарантії безпеки, Міністерство закордонних справ, незалежна Україна.

Постановка проблеми. Становлення незалежної України в 1990-х рр. вимагало від її дипломатії ефективної адаптації до нових геополітичних реалій. Геннадій Удовенко відіграв ключову роль у цьому процесі, закріплюючи позиції України на міжнародній арені. Проблема полягає в недостатньому дослідженні його дипломатичної діяльності, стратегічного впливу та впливу на формування зовнішньої політики, що ускладнює розуміння розвитку української дипломатії та використання його спадщини в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даний напрям досліджували українські дослідники, історики, зокрема В.Д. Хандогій, В.М. Матвієнко, В.І. Головченко, А.В. Денисенко, В.Д. Туркевич.

Виклад основного матеріалу. Геннадій Йосипович Удовенко, один із найвизначніших українських дипломатів і державних діячів, який залишив яскравий слід в історії української дипломатії, зробив вагомий внесок у розвиток міжнародних відносин України та утвердження її позицій на світовій арені. Його життєвий шлях, сповнений численними досягненнями в дипломатії, політиці та громадській діяльності, став не лише важливою частиною історії України, але й символом незламної волі та вірності своїй країні. Під його керівництвом Україна пройшла складний період становлення на міжнародній арені після проголошення незалежності, коли важливими були не лише політичні, а й дипломатичні ініціативи. Геннадій Удовенко не тільки працював на благо своєї Батьківщини, але й зробив вагомий внесок у розбудову дипломатичних традицій незалежної України, його діяльність стала невід'ємною частиною формування сучасного обличчя української зовнішньої політики.

Геннадій Удовенко народився 22 червня 1931 р. в місті Кривий Ріг, в родині гірничого інженера. Його батько, людина працююча та віддана своїй професії, справив великий вплив на формування життєвих цінностей сина. У дитинстві Геннадій проявляв неабиякий інтелект і цікавість до навколишнього світу, що пізніше стало основою для його вибору кар'єри дипломата. Після закінчення середньої школи він вступив до Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, який на той час був одним з найпрестижніших вищих навчальних закладів у СРСР. У 1954 р. він здобув освіту на факультеті міжнародних відносин, де готували фахівців з дипломатії та міжнародної політики. Саме тут він заклав фундамент для своєї майбутньої кар'єри, глибоко вивчаючи світову політику, міжнародні організації та дипломатичні практики. Окрім української та російської, Геннадій Йосипович вільно володів польською, англійською та французькою мовами. Знання кількох мов стало важливим чинником у його подальшій дипломатичній кар'єрі, адже це дозволяло йому ефективно працювати на міжнародних платформах, будувати зв'язки та вести переговори з представниками різних країн.

Свій професійний шлях Удовенко розпочав у 1952 р., працюючи в Міністерстві промисловості будівельних матеріалів УРСР. Через кілька років

він став головою колгоспу в селі Домантівка на Київщині. Однак його кар'єра в аграрному секторі була недовгою, і вже у 1959 р. він повернувся до державної служби, ставши першим секретарем і радником відділу міжнародних економічних організацій Міністерства закордонних справ УРСР. Цей період став основою для подальших дипломатичних досягнень Удовенка [1].

З 1965 р. Геннадій Удовенко почав свою службу в Організації Об'єднаних Націй, що стало важливим етапом у його дипломатичній кар'єрі. Його професіоналізм і глибоке розуміння міжнародних відносин дозволили йому швидко зарекомендувати себе як досвідченого фахівця. Спочатку він працював у Женеві та Нью-Йорку, займаючи різні посади в секретаріаті ООН. Його основною метою було сприяти розвитку міжнародного співробітництва та просувати інтереси України на світовій арені. Крім того, Геннадій Удовенко працював у відділі міжнародних економічних організацій Міністерства закордонних справ УРСР, де займався питаннями економічного розвитку та взаємодії з міжнародними економічними інститутами [2].

Важливим етапом у кар'єрі Геннадія Йосиповича стало отримання в 1985 р. звання Надзвичайного та Повноважного Посла. Це підвищення відкрило нові можливості для його кар'єри, і незабаром він був призначений Постійним представником України при ООН. Це був важливий момент в історії України, адже країна лише починала свій шлях на міжнародній арені після проголошення незалежності в 1991 році. У своєму новому статусі Геннадій Удовенко мав надзвичайно важливе завдання – представити інтереси молодої суверенної держави в одному з найбільших міжнародних форумів світу. Він активно працював над укріпленням позицій України в ООН, зокрема у питаннях безпеки, економіки та прав людини, сприяючи формуванню позитивного іміджу країни на світовій арені. Завдяки його дипломатичному таланту та рішучості, Україна змогла значно посилити свою присутність на міжнародній сцені, а сам Удовенко став одним із ключових дипломатів, який зробив значний внесок у розвиток української зовнішньої політики в перші роки незалежності.

Однією з найбільш значущих стадій кар'єри Геннадія Удовенка стало призначення його на посаду Міністра закордонних справ України в 1994 році. Цей період став визначним як для нього особисто, так і для зовнішньої політики молодої незалежної держави. У період його керівництва було укладено понад 200 міжнародних угод, які сприяли розвитку стабільних і взаємовигідних відносин з різними країнами та міжнародними організаціями. Однією з найбільш важливих угод був Меморандум про гарантії безпеки України, підписаний на Будапештському саміті в 1994 році.

Г. Удовенко та Б. Клінтон, березень 1994 р., м.Київ

Цей документ став ключовим в історії України, оскільки він гарантував територіальну цілісність країни після відмови від ядерної зброї, яку Україна успішно реалізувала, ставши частиною міжнародної ядерної безпеки. Меморандум був підписаний між Україною, США, Великою Британією та Росією, і в ньому ці держави зобов'язувалися поважати суверенітет та кордони України, а також утримуватись від застосування сили або погрози силою. Це було важливе досягнення, яке закріпило міжнародні гарантії безпеки для України в той час, коли країна лише починала розбудовувати свою зовнішню політику після здобуття незалежності.

Особливе місце в дипломатичній діяльності Геннадія Удовенка займали відносини з Польщею, Росією та іншими європейськими країнами. Важливим кроком у зміцненні цих відносин стало підписання Договору про дружбу, співробітництво і партнерство з Росією у 1997 році. Цей договір мав на меті врегулювати питання, що виникли між двома державами після розпаду СРСР, та встановити довгострокові, стабільні партнерські відносини на основі поваги до суверенітету та територіальної цілісності кожної країни. Він став основою для подальших переговорів і співпраці в різних сферах, таких як енергетика, економіка, безпека та культура. Однак, незважаючи на це, цей договір не зміг уникнути суперечностей, зокрема у питаннях Чорноморського флоту та Криму, що вже тоді давали зрозуміти про складність двосторонніх відносин у майбутньому.

Ще одним важливим кроком у зовнішній політиці Геннадія Удовенка стало підписання Договору про добросусідство з Румунією в 1997 році. Цей договір був важливим для стабільності в Чорноморському регіоні, оскільки він окреслював чіткі кордони та забезпечував взаємну повагу між двома країнами. Особливу увагу приділено питанням спільного використання водних ресурсів та охорони навколишнього середовища, що стало важливим кроком до розвитку регіональної співпраці.

Завдяки його дипломатичним зусиллям та глибоким знанням міжнародних процесів, зовнішня політика України в перші роки незалежності отримала

важливі основи для подальшого розвитку. Кар'єра Геннадія Удовенка, безсумнівно, залишила помітний слід у формуванні міжнародного іміджу України та сприяла її інтеграції в міжнародне співтовариство. Його здобутки стали важливим кроком на шляху до зміцнення суверенітету та стабільності України на світовій арені.

У 1997 році Геннадій Удовенко був обраний президентом 52-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, що стало важливим досягненням для України. Це було свідченням високої міжнародної репутації українського дипломата, адже його обрання було результатом підтримки та визнання з боку міжнародного співтовариства. Під час своєї каденції він активно працював на зміцнення міжнародної безпеки та прав людини.

Г. Удовенко і Кофі Аннан, 1997 р., Нью-Йорк

Після завершення дипломатичної кар'єри Геннадій Удовенко активно включився в українську політику. Він став народним депутатом України, очолив Комітет Верховної Ради з питань прав людини та національних меншин, а також взяв участь у президентських виборах 1999 року як кандидат від Народного руху України. З 1999 до 2003 року він був головою цієї політичної партії [1].

Г. Удовенко серед активістів «Руху», 2000 р.

За свою багатогранну діяльність Геннадій Удовенко отримав численні нагороди. Серед них – орден князя Ярослава Мудрого V, IV, III ступенів, орден «За заслуги» II ступеня та Почесна відзнака Президента України. Окрім того, він був удостоєний почесних наукових звань докторів Бріджпортського університету (США) та Українського вільного університету в Мюнхені (Німеччина) [3].

Геннадій Удовенко залишив помітний слід в історії України, будучи одним із основних творців зовнішньої політики молодій державі. Його діяльність допомогла Україні зміцнити свої позиції на міжнародній арені, а його дипломатичний досвід є прикладом для нових поколінь українських політиків та дипломатів [4].

Геннадій Удовенко помер 12 лютого 2013 р. на 82-му році життя, залишивши після себе велику спадщину в політичній та дипломатичній діяльності незалежної України [5].

На могилі Г. Удовенко. Українські дипломати, 2015 р.

Завдяки його дипломатичним зусиллям та глибоким знанням міжнародних процесів, зовнішня політика України в перші роки незалежності отримала важливі основи для подальшого розвитку. Кар'єра Геннадія Удовенка, безсумнівно, залишила помітний слід у формуванні міжнародного іміджу України та сприяла її інтеграції в міжнародне співтовариство. Його здобутки стали важливим кроком на шляху до зміцнення суверенітету та стабільності України на світовій арені.

Список використаних джерел та літератури

1. Віднянський С.В. УДОВЕНКО Геннадій Йосипович. *Енциклопедія історії України*. 2012. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Udoenko_H_J
2. Удовенко Геннадій Йосипович. *ЛБ.ua*. 2015. 15 травня. URL: https://lb.ua/file/person/2433_udovenko_gennadiy_yosipovich_.html
3. Вибори Президента України 1999 року. Кандидати на пост Президента України. *Центральна виборча комісія України*. URL: <https://cvk.gov.ua/pls/vp1999/webvp1dd6e-5.html?kodvib=100&kodkand=2>
4. Удовенко Геннадій Йосипович: дипломат, політик, державний діяч. *Голос України*. 2013. 14 лютого. URL: <https://www.golos.com.ua/article/58536>
5. Помер экс-міністр МЗС Геннадій Удовенко. *Львівський портал*. 2013. 12 лютого. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2013/02/12/184814>

References

1. Vidnyans'kyi, S.V. (2012). UDOVENKO Hennadiy Yosypovych. *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny*. [Online]. Available from: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Udoenko_H_J [In Ukrainian].
2. (2015, 15 travnya). Udoenko Hennadiy Yosypovych. *LB.ua*. [Online]. Available from: https://lb.ua/file/person/2433_udovenko_gennadiy_yosipovich_.html [In Ukrainian].
3. Vybery Prezydenta Ukrayiny 1999 roku. Kandydyaty na post Prezydenta Ukrayiny. *Tsentral'na vyborcha komisiya Ukrayiny*. [Online]. Available from: <https://cvk.gov.ua/pls/vp1999/webvp1dd6e-5.html?kodvib=100&kodkand=2> [In Ukrainian].
4. (2013, 14 lyutoho). Udoenko Hennadiy Yosypovych: dyplomatyk, polityk, derzhavnyy diyach. *Holos Ukrayiny*. [Online]. Available from: <https://www.golos.com.ua/article/58536> [In Ukrainian].
5. (2013, 12 lyutoho). Pomer eks-ministr MZS Hennadiy Udoenko. *L'vivs'kyi portal*. [Online]. Available from: <https://portal.lviv.ua/news/2013/02/12/184814> [In Ukrainian].

Tkach D., Shiyani R. Hennadiy Yosypovych Udoenko: Life Path and Significant Contribution to the Development of International Relations of Ukraine.

This article is dedicated to analyzing the life and career of Hennadiy Yosypovych Udoenko (1931–2013), a prominent Ukrainian diplomat who became one of the main architects of the foreign policy of independent Ukraine. The authors examine the stages of his life, beginning with his birth in the city of Kryvyi Rih, his studies at Kyiv University, and the early stages of his diplomatic career within the Ministry of Foreign Affairs of the Ukrainian SSR.

Particular attention is given to his work at the United Nations, where Udoenko represented Ukraine's interests, as well as his tenure as the Minister of Foreign Affairs of Ukraine from 1994 to 1998, during which over 200 international agreements were signed. Among his most significant achievements are the signing of the Memorandum on Security Assurances for Ukraine at the Budapest Summit in 1994 and agreements with Russia and Romania. Furthermore, the article highlights his significant contribution to strengthening Ukraine's diplomatic relations with European countries, particularly Poland and other neighboring states. Special attention is given to the signing of the Treaty on Friendship, Cooperation, and Partnership with Russia in 1997 and the Treaty on Good Neighborliness with Romania in the same year.

The article also discusses his work as President of the UN General Assembly in 1997, during which he actively contributed to strengthening international security and human rights. After completing his diplomatic career, Udovenko continued his active political engagement, becoming a Member of Parliament of Ukraine, Chairman of the Verkhovna Rada Committee on Human Rights and National Minorities, and a candidate in the 1999 presidential elections.

The article further emphasizes the importance of his contribution to the development of the diplomatic school of independent Ukraine, particularly through his honorary academic titles and authorship of publications. Through his multifaceted activities, Udovenko became not only one of the most influential diplomats but also a significant figure in the political life of the country.

Keywords: *Hennadiy Udovenko, Ukrainian diplomacy, foreign policy of Ukraine, UN, Memorandum on Security Assurances, Ministry of Foreign Affairs, independent Ukraine.*

УДК 327(477)“1991/2000”

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-30-14>

Ткач Д.І.

<https://orcid.org/0000-0002-6947-2036>

Пяткевич А.В.

<https://orcid.org/0009-0006-4454-778X>

АНТОН ДЕНИСОВИЧ БУТЕЙКО: ДИПЛОМАТ І ДЕРЖАВНИК НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню життєвого шляху, професійної діяльності та державницького внеску Антона Денисовича Бутейка – видатного українського дипломата, політика та громадського діяча, який відіграв ключову роль у становленні зовнішньополітичної системи незалежної України.

У роботі комплексно розглянуто формування особистості А.Д. Бутейка, його освітній шлях від студента міжнародного відділення Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка до високопрофесійного дипломата. Особлива увага приділяється аналізу трансформації його світогляду від радянського дипломатичного працівника до переконаного українського державника.

Автори докладно висвітлюють основні етапи дипломатичної кар'єри Антона Бутейка: роботу в системі МЗС УРСР, діяльність у перші роки незалежності України, виконання обов'язків на посадах Надзвичайного і Повноважного Посла України в США, Румунії та інших країнах. Особливо аналізується його діяльність на посаді першого заступника Міністра закордонних справ України та внесок у розробку концептуальних засад зовнішньої політики молододі держави.

Значна частина дослідження присвячена ролі А.Д. Бутейка у формуванні євроатлантичного курсу України, його участі в переговорних процесах з питань ядерного роззброєння, територіальної цілісності та безпекової політики. Детально розглянуто його внесок у підготовку стратегічних міжнародних договорів, що визначили місце України на міжнародній арені.

У статті також аналізується громадсько-політична діяльність дипломата, його роль у парламентській роботі та законотворчості, експертна діяльність і публіцистичний доробок.

Окрему увагу приділено формуванню дипломатичної школи та вихованню нового покоління українських дипломатів під впливом професійних принципів А.Д. Бутейка.

На основі архівних матеріалів, спогадів колег та особистих документів дипломата реконструйовано його погляди на ключові зовнішньополітичні процеси, стратегічне бачення місця України в системі міжнародних відносин та методологічні підходи до дипломатичної роботи.

Дослідження має міждисциплінарний характер, поєднуючи методологію історичної науки, політології та дипломатичних студій, що дозволяє всебічно розкрити постать А.Д. Бутейка як фундатора сучасної української дипломатії.

Ключові слова: Антон Бутейко, українська дипломатія, зовнішня політика, незалежність, державотворення, міжнародні відносини, США, Румунія.

Постановка проблеми. Дослідження діяльності окремих постатей, які стояли біля витоків формування зовнішньої політики незалежної України, досі залишається актуальним напрямком сучасної історіографії. Постать Антона Денисовича Бутейка, видатного українського дипломата і державника, попри його вагомий внесок у розбудову дипломатичної служби та зовнішньополітичної стратегії України, не отримала належного комплексного висвітлення в науковій літературі.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю збереження інституційної пам'яті української дипломатичної служби, потребою ретельного аналізу механізмів формування зовнішньополітичних рішень на ранніх етапах незалежності та важливістю врахування цього досвіду в сучасних умовах трансформації глобальної системи міжнародних відносин.

Історіографія проблеми характеризується фрагментарністю, відсутністю системного підходу до вивчення дипломатичної спадщини А.Д. Бутейка та недостатнім залученням архівних матеріалів і особистих документів дипломата. Наявні публікації мають переважно мемуарний або публіцистичний характер, що зумовлює потребу в науковому опрацюванні теми з використанням сучасних методологічних підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даний напрям досліджували українські дослідники, журналісти, дипломати, зокрема В.С. Огризко, В.Д. Хандогій, М.М. Сорока, Л.М. Колотилова, М.П. Лугова, В.М. Матвієнко.

Метою статті є комплексний аналіз життєвого шляху, професійної діяльності та державницького внеску Антона Денисовича Бутейка у становлення й розвиток української дипломатії, визначення його ролі у формуванні зовнішньополітичних пріоритетів незалежної України та оцінка впливу на розбудову дипломатичної служби.

Виклад основного матеріалу. Постать Антона Бутейка займає особливе місце в історії української дипломатії. Його діяльність припала на період кардинальних змін у геополітичному становищі України, що виникли після розпаду Радянського Союзу. Бутейко був одним із тих, хто не просто спостерігав за створенням нової держави, а формував її міжнародну

суб'єктність, визначав вектори зовнішньої політики, відстоював національні інтереси на найвищому міжнародному рівні.

Антон Дмитрович Бутейко народився 6 квітня 1947 р. у селі Старий Чорторийськ на Волині. У 1974 р. закінчив Київський державний університет імені Т. Шевченка, здобувши фах міжнародника та перекладача англійської мови.

Професійну діяльність А. Бутейко розпочав у системі Міністерства закордонних справ УРСР, де працював на різних посадах від аташе до радника. В цей період він набув значного досвіду дипломатичної роботи, опанував механізми міжнародної комунікації та розвинув навички аналітичного мислення.

Важливим етапом у кар'єрі А. Бутейка стала робота в Постійному представництві України при ООН, де він представляв інтереси УРСР у різних комітетах і комісіях міжнародної організації. Цей досвід сформував у нього глибоке розуміння принципів міжнародного права та функціонування багатосторонньої дипломатії.

З проголошенням незалежності України у 1991 р.оці А. Бутейко активно долучився до розбудови зовнішньополітичного відомства вже суверенної держави. У 1992-1994 рр. він обіймав посаду заступника Міністра закордонних справ України, де відповідав за європейський та американський напрямки зовнішньої політики.

У 1994-1995 рр. А. Бутейко працював на посаді першого заступника Міністра закордонних справ України, беручи безпосередню участь у формуванні стратегічних напрямків зовнішньої політики молодій державі. В цей період він відіграв ключову роль у підготовці та підписанні Будапештського меморандуму (1994 р.), який мав гарантувати безпеку України в обмін на відмову від ядерної зброї.

А.Д. Бутейко та Д.І. Ткач на засіданні Дунайської комісії, 1994 р.

Визначним етапом у дипломатичній кар'єрі А. Бутейка стало призначення його Надзвичайним і Повноважним Послом України в Сполучених Штатах Америки та Мексиці (1998-1999 рр.). На цій посаді він доклав значних зусиль для розвитку стратегічного партнерства між Україною та США, активно працював над залученням американських інвестицій та підтримки реформ в Україні.

Згодом А. Бутейко обіймав посади Надзвичайного і Повноважного Посла України в Румунії (2000-2003 рр.). У вересні 2003 р. подав у відставку на знак протесту проти підписання угоди про Єдиний економічний простір з Росією [1].

Важливим напрямком діяльності А. Бутейка була парламентська робота. У 1995-1998 та 2007-2010 рр. він був народним депутатом України, де працював у Комітеті у закордонних справах, активно долучався до законотворчої роботи з питань зовнішньої політики та європейської інтеграції [2].

З березня 2005 р. – перший заступник Міністра закордонних справ України. Уповноважений України у справі про делімітацію континентального шельфу та виключних економічних зон України та Румунії в Чорному морі. Національний координатор співробітництва України з НАТО у сфері зовнішньої політики, голова Міжвідомчої комісії з питань підготовки України до вступу в НАТО. У червні 2006 р. потрапив до лікарні з інфарктом та обширним інсультом.

Антон Бутейко був безпосередньо причетний до процесу ядерного роззброєння. Під час переговорів у Масандрі в 1993 р. саме він виявив внесені російською стороною недопустимі зміни в текст домовленостей, що могли мати згубні наслідки для України. Бутейко особисто виправив документ, чим викликав жорстку реакцію російської делегації, але захистив національні інтереси. Його роль у підготовці до підписання Будапештського меморандуму

та приєднання до ДНЯЗ була ключовою. Антон Бутейко зробив вагомий внесок у формування концептуальних засад зовнішньої політики незалежної України. Він був одним із авторів перших стратегічних документів, що визначали зовнішньополітичний курс держави, включаючи «Основні напрями зовнішньої політики України» (1993 р.) [3].

Президент США Б. Клінтон та А. Бутейко, 1995 р.

Ключовими принципами зовнішньополітичної концепції А. Бутейка були такі. Багатовекторність із пріоритетом європейської інтеграції. Він вважав, що Україна має підтримувати добрі відносини з усіма країнами, але стратегічним напрямком має бути інтеграція до європейських структур. Пріоритет національних інтересів у міжнародних відносинах. Він послідовно відстоював необхідність захисту суверенітету та територіальної цілісності України на міжнародній арені. Активна участь у системі колективної безпеки. А. Бутейко був прихильником тісної співпраці з НАТО та іншими безпековими структурами для гарантування національної безпеки України. Розвиток економічної дипломатії. Він активно працював над залученням іноземних інвестицій, розширенням торговельних відносин та інтеграцією України до світової економіки [4].

А. Бутейко приділяв особливу увагу підготовці молодих дипломатів, передаючи їм свій досвід та знання. Він часто проводив семінари та лекції в Дипломатичній академії України, формуючи нове покоління українських дипломатів.

Особливого значення набувала державницька позиція А. Бутейка у критичні моменти української історії. Він був активним учасником Помаранчевої революції 2004 року, відстоюючи демократичні цінності та європейський вибір України.

Важливим аспектом державницької позиції А. Бутейка було його ставлення до української мови і культури. Він неодноразово наголошував на необхідності посилення культурної дипломатії та просування позитивного іміджу України у світі [5].

А. Бутейко був автором численних наукових статей та аналітичних матеріалів з питань міжнародних відносин, зовнішньої політики та дипломатії. Його публікації охоплювали широкий спектр тем – від теоретичних аспектів міжнародного права до практичних питань європейської інтеграції України.

Особливу цінність представляють його аналітичні роботи, присвячені українсько-американським та українсько-румунським відносинам, що базувалися на безпосередньому дипломатичному досвіді.

А. Бутейко активно співпрацював з провідними науковими установами України, включаючи Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Інститут всесвітньої історії НАН України, де він ділився своїм практичним досвідом та теоретичними напрацюваннями.

Ось, що про нього писав В.С. Огрязко очільник МЗС (2007–2009): «Від природи він був дуже сильним. Тому й не гнувся: ні у прямому, ні в переносному сенсі. Мав власну гордість і гордість за державу, якій щиро та вірно служив. І нікому не дозволяв ображати її честь. А ще – ніколи не торгував собою заради якихось швидкоплинних політичних (не кажучи вже про фінансові) інтересів. Де б він не працював – Україна була понад усе» [6].

Антон Денисович Бутейко належить до плеяди видатних українських дипломатів і державних діячів, які стояли біля витоків формування зовнішньої політики незалежної України. Його професійний шлях, державницька позиція та концептуальний внесок у розбудову української дипломатії заслуговують на ґрунтовне наукове дослідження та збереження в історичній пам'яті [7].

Антон Бутейко був не лише дипломатом, а й державником, який своєю принциповістю, професіоналізмом та далекоглядністю формував міжнародний імідж України. Його внесок у становлення зовнішньої політики, ядерне роззброєння, розвиток стратегічного партнерства з Заходом є винятковим. Постать Бутейка має бути повноцінно інтегрована у сучасну історичну пам'ять як приклад вірності національним інтересам і високим стандартам державної служби.

Список використаних джерел та літератури

1. Сьогодні, як стало відомо радіо “Свобода”, посол України в Румунії Антон Бутейко, подав у відставку через підписання угод про Єдиний економічний простір. *Радіо Свобода*. 20 вересня 2003. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/907810.html>
2. Колотилова Л.М. Бутейко Антон Денисович. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. URL: https://esu.com.ua/article-38263?utm_source=chatgpt.com
3. Огрязко В. Постаті української дипломатії. К.: Вид. дім «К.І.С.», 2020. 320 с.

4. Бутейко А. Куди прямує Україна. К.: Юрінком Інтер, 2002. 278 с.
5. Віднянський С.В. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. К.: Генеза, 2004. 616 с.
6. Огризко В.С. Слово про друга. *Дзеркало тижня*. 2019. №10, 16 березня – 22 березня. URL: https://dt.ua/internal/slovo-pro-druga-305754_html
7. Сумна звітка. *Українська асоціація зовнішньої політики*. 12 березня 2019. URL: <https://ufpa.org.ua/ru/node/5137>

References

1. (2003, 20 veresnya). S'ohodni, yak stalo vidomo radio "Svoboda", posol Ukrayiny v Rumuniyi Anton Buteyko, podav u vidstavku cherez pidpysannya uhod pro Yedynuu ekonomichnyu prostir. *Radio Svoboda*. [Online]. Available from: <https://www.radiosvoboda.org/a/907810.html> [In Ukrainian].
2. Kolotylova, L.M. (2004). Buteyko Anton Denysovych. *Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny* [Elektronnyy resurs] / redkol.: I.M. Dzyuba, A.I. Zhukovs'kyi, M.H. Zheleznyak [ta in.]; NAN Ukrayiny, NTSH. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen' NAN Ukrayiny. [Online]. Available from: https://esu.com.ua/article-38263?utm_source=chatgpt.com [In Ukrainian].
3. Ohryzko, V. (2020). *Postati ukraïyns'koyi dyplomatiyi*. Kyiv: Vyd. dim "K.I.S.". [In Ukrainian].
4. Buteyko, A. (2002). *Kudy pryamuye Ukrayina*. Kyiv: Yurinkom Inter. [In Ukrainian].
5. Vidnyans'kyi, S.V. (2004). *Zovnishnya polityka Ukrayiny v umovakh hlobalizatsiyi*. Kyiv: Heneza. [In Ukrainian].
6. Ohryzko, V.S. (2019). Slovo pro druha. *Dzerkalo tyzhnya*, 10, 16 bereznya – 22 bereznya. [Online]. Available from: https://dt.ua/internal/slovo-pro-druga-305754_html [In Ukrainian].
7. (2019, 12 bereznya). Sumna zvistka. *Ukrayins'ka asotsiatsiya zovnishn'oyi polityky*. [Online]. Available from: <https://ufpa.org.ua/ru/node/5137> [In Ukrainian].

Tkach D., Piatkevich A. Anton Denysovych Buteiko: Diplomat and Statesman of Independent Ukraine.

This article is devoted to the study of the life path, professional activity, and state-building contribution of Anton Denysovych Buteyko – an outstanding Ukrainian diplomat, politician, and public figure who played a key role in shaping the foreign policy system of independent Ukraine.

The paper provides a comprehensive analysis of A.D. Buteyko's personal development, his educational trajectory from a student at the International Faculty of Taras Shevchenko Kyiv State University to a highly professional diplomat. Special attention is given to the transformation of his worldview – from a Soviet diplomatic official to a committed Ukrainian statesman.

The author thoroughly examines the main stages of Buteyko's diplomatic career: his service within the Ministry of Foreign Affairs of the Ukrainian SSR, his activity in the early years of Ukraine's independence, and his work as Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to the USA, Romania, and other countries. Particular focus is placed on his role as First Deputy Minister for Foreign Affairs of Ukraine and his contribution to the development of conceptual foundations of the young state's foreign policy.

A significant part of the research is dedicated to A.D. Buteyko's role in shaping Ukraine's Euro-Atlantic course, his participation in negotiations on nuclear disarmament, territorial integrity, and security policy. His input in preparing strategic international agreements that determined Ukraine's place in the international arena is examined in detail.

The article also analyzes the diplomat's civic and political activity, his role in parliamentary work and lawmaking, expert and publicist output. Special attention is paid to the formation of a diplomatic school and the mentoring of a new generation of Ukrainian diplomats, influenced by A.D. Buteyko's professional principles.

Based on archival materials, colleagues' recollections, and personal documents of the diplomat, the article reconstructs his views on key foreign policy processes, his strategic vision of Ukraine's place in the system of international relations, and his methodological approaches to diplomatic work.

This research is interdisciplinary, combining the methodology of historical science, political science, and diplomatic studies, which allows a comprehensive exploration of A.D. Buteyko's role as a founder of modern Ukrainian diplomacy.

Keywords: *Anton Buteyko, Ukrainian diplomacy, foreign policy, independence, state-building, international relations, the USA, Romania.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Вацеба Ростислав Миролюбович – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу історії середніх віків Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України.

Візняк Ярослав Ярославович – Почесний консул Литовської Республіки в м. Тернопіль (Тернопільська область). Аспірант Західноукраїнського національного університету (м. Тернопіль).

Дацків Ігор Богданович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та дипломатії Західноукраїнського національного університету.

Добролюбська Юлія Андріївна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського.

Зелінський Андрій Леонідович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Кудряченко Андрій Іванович – доктор історичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу теорії та методології всесвітньої історії, директор Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Мартинов Андрій Юрійович – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України.

Потєхін Олександр Володимирович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Пяткевич Андрій Валерійович – студент 1 курсу магістерської підготовки, кафедра журналістики Університету економіки та права «КРОК».

Ромашко Іванна Анатоліївна – студентка 1 курсу магістерської підготовки, кафедра журналістики Університету економіки та права «КРОК».

Священко Зінаїда Василівна – доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Скрипник Олена Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Солошенко Вікторія Віталіївна – кандидат історичних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Сухобокова Ольга Олегівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Тарасюк Марина Юріївна – доктор філософії зі спеціальності історія та археологія, викладач кафедри історії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

Ткач Дмитро Іванович – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та журналістики Університету економіки та права «КРОК», проректор з міжнародних зв'язків.

Шевчук Тетяна Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

Шиян Роман Валерійович – студент 1 курсу магістерської підготовки, кафедра журналістики Університету економіки та права «КРОК».

CONTRIBUTORS

Vatseba Rostyslav – Ph.D. in History, Junior Research Fellow of Ivan Krypiakevych Ukrainian Studies Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Vizniak Yaroslav – Honorary Consul of the Republic of Lithuania in Ternopil (Ternopil region). Postgraduate Student of West Ukrainian National University (Ternopil).

Datskiv Igor – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of International Relations and Diplomacy of West Ukrainian National University.

Dobrolyubska Yuliya – Doctor of Science in Philosophy, Professor, Professor of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky.

Zelinskyi Andriy – Doctor of Historical Sciences, Senior Research Fellow, Leading Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Kudryachenko Andriy – Doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Department of Theory and Methodology of World History, Director of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Martynov Andriy – Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading Research Fellow of Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Potiekhin Oleksandr – Doctor of Historical Sciences, Senior Research Fellow, Chief Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Piatkevich Andriy – 1st year master’s student of the “KROK” University.

Romashko Ivanna – 1st year master’s student of the “KROK” University.

Sviashchenko Zinayida – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

Skrypnyk Olena – Ph.D. in History, Associate Professor, Professor of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

Soloshenko Viktoria – Ph.D. in History, Associate Professor, Deputy Director of Scientific Work of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Sukhobokova Olha – Ph.D. in History, Associate Professor, Associate Professor of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Tarasiuk Maryna – Ph.D. in History, Teacher of National Technical University of Ukraine “Igor Sikorskiy Kyiv Polytechnic Institute”.

Tkach Dmytro – Doctor of Political Sciences, Professor of the “KROK” University.

Shevchuk Tetyana – Ph.D. in History, Associate Professor of National Technical University of Ukraine “Igor Sikorskiy Kyiv Polytechnic Institute”.

Shiyan Roman – 1st year master’s student of the “KROK” University.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ

1. Відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» та Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 до друку приймаються лише статті, які мають такі необхідні елементи:
 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
 - виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
 - формулювання цілей статті (постановка завдання);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.
2. Статті приймаються лише в електронному варіанті (e-mail: pwh_journal@ukr.net). Тел. (044) 235 44 99; (097) 946 73 75.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.

3. Вимоги до оформлення:

Файл у форматі doc. Шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Береги (поля): ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє – 2 см, нижнє – 2 см.

До статті обов'язково додаються:

- УДК;
- переклад назви статті англійською мовою
- анотація українською та англійською мовами (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами). В анотації не допускається скорочення і аббревіатури крім загальноновживаних;
- ключові слова українською та англійською мовами. Кількість ключових слів – від 5 до 7 (не менше);
- обов'язковим є транслітерованій латинкою список використаних джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «Проблеми всесвітньої історії» до міжнародних наукометричних баз.

Звертаємо увагу авторів на необхідність кваліфікованого перекладу анотації та назви статті англійською мовою («машинний» переклад неприпустимий).

Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а відповідно до того, як вони зустрічаються в тексті.

4. Послідовність розміщення елементів статті:

- УДК (ліворуч);
- на рядок нижче – прізвище та ім'я автора (праворуч);
- назва статті (великими літерами по центру);
- анотація (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами) і ключові слова мовою статті;
- виклад основного матеріалу статті;
- джерела та література (нумерація позицій автоматична);

Список джерел та літератури оформлюється згідно з вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 5), відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»; Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.

- Прізвище та ім'я автора, назва статті, анотація і ключові слова англійською, якщо стаття написана українською. Анотація англійською мовою (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами) і ключові слова – від 5 до 7.

- **Обов'язковим** є транслітерований латинкою список використаних джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «*Проблеми всесвітньої історії*» до міжнародних наукометричних баз. Список оформляється згідно з правилами **Британського Гарвардського Стандарту** (Harvard-British Standard). Транслітерацію можна зробити за допомогою «Google перекладач» або сайту <http://ua.translit.cc/>. **Приклади оформлення списку джерел дивитись на http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/harvard_quick_guide_tcm44-47797.pdf**

Обсяг статті – 1 ум. друк. арк. (40 тис. знаків з пробілами).

5. Статті приймаються українською та англійською мовами.

Редколегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних, цитат, фактів та посилань.

Подаючи до друку статтю в журнал «Проблеми всесвітньої історії», автор або колектив авторів гарантують, що стаття є оригінальним твором, що раніше не публікувався та не поданий до друку в інше видання. Вони також гарантують, що думки та ідеї, які не належать самим авторам, супроводжуються відповідними посиланнями та (або) цитатами. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти матеріали, що не відповідають редакційним вимогам, мають низький науковий рівень, не пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування, а також порушують етику науковця.

6. Окремим файлом подаються – відомості про автора: повні прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (навчання), посада, робоча і домашня адреси (з індексом), мобільний телефон, e-mail.

Назва файлу статті – латинськими літерами прізвище автора (наприклад: ivanov.doc). Назва файлу з відомостями про автора – латинськими літерами за зразком: ivanov_avtor.doc

7. Додаткові вимоги до тексту статті:

1. Посилання оформлюються в квадратних дужках.

Наприклад: [1, с. 54], де 1 – порядковий номер позиції (монографії, статті) у списку літератури, 54 – номер сторінки;

[7, арк. 67], де 7 – порядковий номер позиції (архіву) у списку літератури, 67 – номер аркушу архівної справи.

«Там само» – не допускається.

2. Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а відповідно до того, як вони зустрічаються в тексті.

Наукове видання

**Проблеми всесвітньої історії
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 2(30), 2025**

Видавець:

Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Адреса редакції та видавця:

вул. Леонтовича, 5, м. Київ, 01054,

тел. (044) 235-44-99

Формат 70x100/16

Ум. друк. арк. 18,93.

Тираж 300.

Зам. №С25-103

Віддруковано в друкарні ПП «Видавництво «Фенікс»

Св-во суб'єкта видавничої справи ДК № 271 від 07.12.2000 р.

03067, м. Київ, вул. Грушецька, 13б